

B
9
Iepazīsim

Iepazīsim Latviju

③

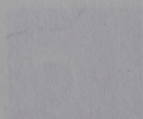
Latvija un latvieši gadsimtu gaitā

0308135777

Iepazīšim Latviju

3. grāmata

Latvija un latviešu valodas gaita

Iepazīšim Latviju

3. grāmata

Latvija un latvieši gadsimtu gaitā

APLIS

UDK 908 (474.3)

Ie 640

Mākslinieks *Vilnis Didrihsons*

Sastādītājs *Uldis Bormanis*

ISBN 9984-10-213-0

© SIA "Izdevniecība Aplis", Rīga

KĀDI KAROGI PLĪVOJUŠI UZ RĪGAS KUĢIEM? Kuģa

karogs jūrā simbolizē, ka kuģa klājs ir tās valsts sastāvdaļa, zem kuras karoga tas atrodas. Tieši kuģi tālu pasaulē izplatīja savas valsts simbolus.

Agrajos viduslaikos, kad valstis vēl tikai formējās, liela nozīme ekonomiskajā un politiskajā dzīvē bija patstāvīgajām pilsētām. Eiropā no 13. gadsimta 1. puses līdz 1669. gadam pazīstama bija Ziemeļvācijas tirdzniecības pilsētu savienība – Hanza, kurā no 1282. gada ietilpa arī Rīga.

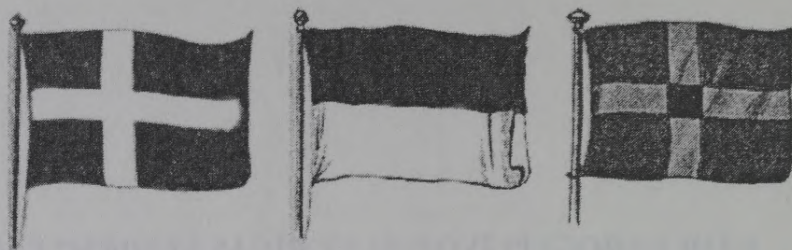
Ar laiku Rīga izvirzījās par spēcīgāko tirdzniecības centru un starpnieku Baltijas jūrā starp Austrumiem un Rietumiem. Godīgums viduslaiku tirdzniecībā bija nosacīts, tomēr slēgtie līgumi un noteikumi tika daudz maz ievēroti. Tas attiecās arī uz kuģu karogiem. Kuģis bez jebkādas piederības zīmes varēja būt tikai pirātuģis. Arī Rīgas rātei svarīgi bija apstiprināt Rīgas kuģu karogu, lai Baltijas jūrā nerastos pārpratumi par preču piederību un lai izbēgtu no laupīšanas briesmām. 1270. gadā izdotās Rīgas–Hamburgas pilsētu tiesības (nodaļā par kuģiem) noteica, ka Rīgas kuģu karogs ir ar baltu krustu. Vēlāk – 14. gadsimta sākumā pārstrādātajos Rīgas statūtos karogu precizēja, reglamentējot kuģa karoga pamatkrāsu par melnu.

Karoga izmēri nebija noteikti, bet kuģošanas praksē izplatījās pagarināta vimpeļa veida mēļu karogi. Tāad pagarināts melns karogs ar baltu krustu. Tā saucamie krusta karogi jau agrāk – 10. un 11. gadsimtā – parādījās arī citās Baltijas jūras zemēs, apliecinot kristīgās ticības izplatību šajā reģionā.

Melnais Rīgas kuģu karogs ar balto krustu tika lietots līdz pat 1561. gadam, kad tika sakauts Livonijas ordenis. Pēc tam Rīgas

tirdzniecības kuģi ir zēģelējuši Baltijas jūrā ar baltu karogu un krāsainu pilsētas ģerboni centrā, kā to apliecina vairāki mākslas un ģerboņu atlanti.

Pirmais zināmais
Rīgas kuģu karogs
(lietots līdz 1561. g.).
Zviedru laika
(1621–1710) Rīgas
kuģu karogs.
Zviedru laika
(1621–171) un
vēlāk lietotais (līdz
XIX gs. vidum)
neoficiālais Rīgas
kuģu karogs

1621. gadā Rīga nonāca Zviedrijas pakļautībā, un 1673. gada Rīgas statūti apstiprināja jaunu Rīgas kuģu karogu – "Katram Rīgas kuģim lai būtu karogs zils un balts." Jau otro reizi pilsētas tiesības noteica tieši kuģu karogu, neizceļot pašas pilsētas simboliskās krāsas. Acīmredzot Rīgas pilsētas patstāvību tajā laikā izplatīja Rīgas kuģu tālie braucieni, apliecinot tirdzniecības lielo nozīmi pilsētas tapšanā un attīstībā. Zviedru laikos un vēl nereti līdz pat 19. gadsimta vidum izmantoja vēl vienu Rīgas tirdzniecības kuģu piederības zīmi, kas statūtos gan netika apstiprināta, bet to atzīmējuši publicētie mākslas un ģerboņu atlanti – karogu, kura centrā bija attēlots mazais Rīgas ģerbonis: divas sakrustotas atslēgas zem krusta sarkanā vairogā.

18. gadsimtā jūras tirdzniecības tiesībās karogi jau lielākoties simbolizēja noteiktas valsts piederību, un pilsētu kuģniecības zaudēja savu agrāko varenību. Arī Rīgas kuģu karogi arvien biežāk jūrā gāja zem Krievijas baltzilsarkanā valsts karoga, bet zilbalto kuģu karogu, balstoties uz tradīcijām, Rīga pieņēma par pilsētas karogu.

KĀ BŪVĒJA RĪGAS VALŅUS? Piecpadsmitajā gadsimtā aizvien plašāk sāka izplatīties šaujamieroči. Pret artilērijas uguni akmens mūri vairs nenodrošināja efektīvu aizsardzību. Tāpēc apkārt viduslaiku pilsētām sāka būvēt zemes nocietinājumus. Tie ne vien labāk slāpēja lodes trieciena enerģiju, bet tos bija vieglāk arī atjaunot. Turklāt tie atvīrēja tālāk ienaidnieka ieročus ar stāvu apšaudes trajektoriju.

Rīgā pirmie vaļņi pieminēti 1422. gadā, bet sistemātiska vaļņu izbūve sākās tikai 1537. gadā inženiera H. Rīsa vadībā. Vispirms no 1537. līdz 1548. gadam izbūvēja vaļņus starp Smilšu un Jēkaba vārtiem, tātad starp tagadējo Torņa ielu un Basteja bulvāri. Pēc tam 1551.–1554. gadā vaļņus būvēja lejup gar Rīdziņas upi. Līdz ar to pilsētas senākā aizsardzības vaļņu sistēma bija pamatā izveidota. Pirmos zemes vaļņu nocietinājumus būvēja pēc itāļu sistēmas. Tās pamatā bija zemi aplveida no zemes uzbērti torņi, tā sauktie rondeļi, kas bija izvietoti zemes vaļņu trases krustpunktos.

Jaunu aizsardzības joslu ar pieciem rondeļiem vaļņu stūros pabeidza 16. gs. 60. gadu beigās pilsētas būvmeistars G. Frēze. Jaunajai nocietinājumu sistēmai bija pusloka veids. Tā ietvēra arī daļu teritorijas aiz Rīdziņas upes, ko sauca par starpvalni. Tad pat izveidoja arī nocietinājumus no Jēkaba vārtiem līdz Daugavai (līdz 16. gadsimta beigām).

17. gadsimta sākumā vaļņus pārbūvēja pēc Nīderlandes sistēmas, rondeļu vietā izveidojot bastionus – uz priekšu izvirzītus piecstūrveida nocietinājumus. Aizsarggrāvja vidū ierīkoja divus ravelīnus – nocietinātas salas.

Zviedru laikos (1621–1710) Rīgas fortifikācijas sistēmas pilnveidošanu un pārbūvi vadīja Zviedrijas valdība. 1633. g. pilsētas cietokšņa izbūves plānus izstrādāja ģenerālis Toms. 1640. g. norisēja pilsētas aizsargvaļņu, grāvju un bastionu modernizācija zviedru inženieru J. Rodenburga, G. Horna un citu vadībā. Cietokšņa būvdarbus vadīja kara inženieris E. Dalbergs, vēlākais Rīgas ģenerālgubernators. Jaunos vaļņus izbīdīja vēl vairāk uz priekšu aiz tagadējā Basteja un Aspazijas bulvāra. To priekšā izraka kanālu un ierīkoja piecus bastionus un četrus ravelīnus. Trīs ravelīni, kurus ar krastu savienoja koka tilti, sargāja vārtus. Pēc jauno ravelīnu izbūves sākās vaļņu celšana arī gar Daugavas krastmalu (to veica no 1641. līdz 1648. gadam).

Stihiski izaugušo priekšpilsētu aizsardzībai izveidoja speciālu nocietinājumu joslu, kura sastāvēja no aizsarggrāvja, zemes vaļņa un noasinātu balķu sienas (tā sauktajām palisādēm). Tika būvēti arī atsevišķi stāvoši nocietinājumi, piemēram, Kobronskanste Pārdaugavā pie Sarkanā torņa (1612). 1674. gadā izbūvēja atsevišķu

cietoksni ar sešiem bastioniem un diviem ravelīniem – Citadeli (tā atradās apmēram tagadējā Republikas laukuma un Citadeles ielas rajonā). No 18. gs. 20. gadiem fortifikācijas izbūvi ap Rīgu savās rokās pārņēma Krievijas valdība. 1746. g. Krievijas kara kolēģijas ukazs paredzēja pilsētu nocietinājumu vaļņu priekšā radīt klaju joslu – esplanādi, likvidējot šajā zonā izvietotās priekšpilsētas ēkas. Tādējādi zuda nepieciešamība īstenot 17. gs. izvirzīto ieceri par otras nocietinājumu līnijas izbūvi priekšpilsētas nomalē un radās apstākļi to straujai izaugsmei. Jauno Rīgas pilsētas izbūves projektu (t.s. Viļboa plānu) apstiprināja 1769. g. Tā pamatmērķis bija uzlabot fortifikācijas sistēmu un atvirzīt priekšpilsētas apbūvi par 800 m no pilsētas un Citadeles vaļņiem, izveidojot atklātu trejlapja plāna kompozīciju. 1772. g. esplanādes teritorija bija atbrīvota no apbūves līdz tagadējai Elizabetes ielai. Ar laiku šī nocietinājumu sistēma aizvien vairāk kavēja pilsētas attīstību, jo traucēja satiksmi un aizņēma daudz vietas, kuru citādi varētu izmantot apbūvei. Līdz ar to zemes nocietinājumu sistēmas būvniecības posms izbeidzās. Jau 1856. gadā Krievijas valdība atļāva likvidēt Rīgas cietoksni. 1857. gada augustā apstiprināja vaļņu rekonstrukcijas projektu, pēc kura tos līdz 1863. gadam nojauca; Citadeles vaļņus nojauca mazliet vēlāk, no 1872. līdz 1875. gadam.

KĀDI BIJA RĪGAS VAĻŅI UN BASTIONI? Rīgas vaļņus vecās mūru aizsargsistēmas vietā būvēja gandrīz trīs gadsimtus; šis process aplūkots atbildē uz iepriekšējo jautājumu. Turpat mēs redzam, ka savu augstāko attīstību vaļņu nocietinājumu sistēma sasniedza Ziemeļu kara laikā. Turpmākie pilnveidojumi pēc pievienošanas Krievijai attiecās galvenokārt uz vaļņu tuvāko un tālāko apkārtni, līdz 19. gadsimta vidū vaļņus nojauca pavisam.

Nosauksim 17. gadsimta beigu zemes nocietinājumu sistēmas galvenos elementus. Pēc galīgas izbūves tā sastāvēja no taisniem zemes vaļņu posmiem – kurtīnēm ar iebūvētiem kazemātiem, kas no ārpuses bija apšūti ar akmeņiem, tādējādi veidojot uz pretinieka pusi vērstu kāpi – eskarpu. Vaļņu sadurvietas nodrošināja ar piecstūrainiem, no zemes veidotiem torņiem – bastioniem. Uzskaitīsim tos pēc kārtas: Jēkaba, Smilšu, Pankūku jeb Jaunais, Pirts un

Sēra bastioni. Jēkaba bastions atradās iepretī Jēkaba baznīcai. Smilšu bastions bija izveidots iepretī Smilšu tornim jeb Pulvertornim apmēram tur, kur tagad ir Bastejkalns. Pankūku jeb Jaunais bastions tagad ir pamatā Nacionālajam teātrim. Pirts bastions bija apmēram tagadējā Stacijas laukuma rajonā, Sēra jeb Mārstaļu pusbastions – apmēram tagadējās 13. janvāra ielas tajā galā, kas iziet pie Daugavas.

Rīgas vaļņi un
bastioni “zvidru
laikos”.
Vara grebums.
Gabriels Bodeners.
Augsburga

Daugavas krastmalā atradās bastioni, kas aizsargāja Rīgu no Daugavas puses – Ragatu, Miesnieku (vēlāk – Paula), Triangula, Sāļu un Mārstaļu bastioni.

Ūdensgrāvī atradās 4 trijstūrveida nocietinātas salas – ravelīni – Jēkaba, Smilšu, Kristiāna un Kārļa.

Piepilnētās pusē vaļņu augstums bija 11–12 m, platums līdz 37 m, Daugavmalas pusē vaļņu augstums bija ap 8 m, platums – 15m, ūdensgrāvja platums vietām sasniedza 90 m, attālums starp ravelīniem un esplanādi (ar to saprata apšaudāmo teritoriju otrpus ūdensgrāvja) – 36–38 m. Vaļņos tika iebūvēti kādi 12 vārti. Galvenie skaitījās Smilšu vārti (no 1639. gada atradās apmēram tagadējās Vaļņu un Kaļķu ielas krustojumā), Kārļa vārti (pabeigti 1687. gadā, atradās tagadējās Kungu ielas galā), Jēkaba vārti (ierīkoti 1619. gadā Jēkaba ielas galā). Visus tos rotāja akmens portāli.

KĀ LIELAIS KRISTAPS IENĀCA RĪGĀ? Dažādās valstīs

svētais Kristofors ir dažādu profesiju patrons. Polijā, piemēram, viņš ir šoferu, viduslaiku Vācijā – jūrnieku, tirgotāju, Francijā – zagļu aizgādnis. Rīgā sv. Kristapa kulta ienāca no Vācijas, kur tas 14. un 15. gadsimtā līdz ar tirdzniecības attīstību bija kļuvis ļoti populārs. Iegūstot vārdu Kristaps, te viņš kļuva par laivinieku, plostnieku, kā arī nesēju brālību aizgādni. Pēc rakstu avotiem, tas bijis pazīstams jau 15. gadsimtā un godināts kā viens no Rīgas 14 patroniem. Senā manuskriptā ir ieraksts, datēts ar 1431. g. decembri, kurā minēts, ka jau tajos laikos Doma baznīcā eksistēja Sv. Kristofora altāris. Taču "īstos rīdzinieku" svētkus par godu šīm sviņībām – 25. jūliju – sāka svinēt 1502. gadā. Tos ieviesa bīskaps Linde par piemiņu Livonijas ordeņa uzvarai pār Maskavas lielkņaza ordām. Kristofors tad tika nosaukts par "glābēju bēdās", un ir norādes, ka daļa no viņa pīšļiem atrodas Rīgā.

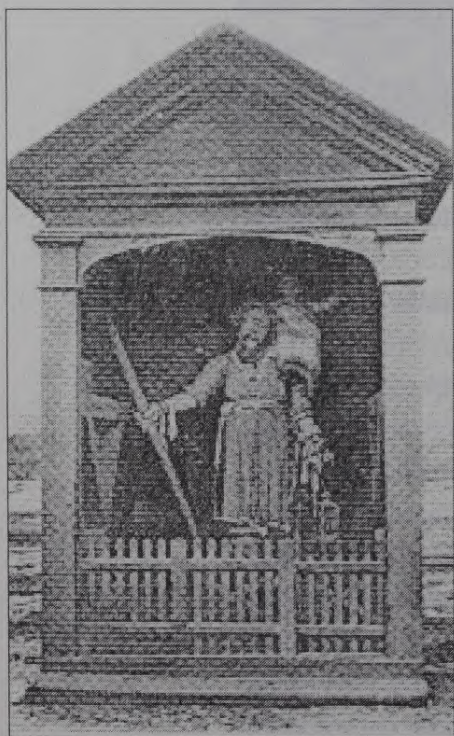
Lielā Kristapa skulptūra bija novietota pie Kārļa ravelīna, jo tieši tur koncentrējās augstākminēto cunftu darbība. Šeit arī mēdza pulcēties šo amatu brālību locekļi. Lielais Kristaps – milzīgs, rupji tēsts, raibi izkrāsots koka vīrs ar puisēnu uz pleca un resnu nūju

rokā – ienāca Rīgā aptuveni laikā starp 1509. un 1523. gadu kā sargātājs no visa ļauna un jo sevišķi no plūdiem.

Ir grūti precīzi noteikt, kad tieši skulptūra izgatavota. Jebkurā gadījumā tas nevarētu būt noticis vēlāk par 16. gadsimta sākumu, jo vēlāk Rīgas rāte, pieņemusi luterānismu, vairs neatļautu uzstādīt pilsētā katoļu svētā tēlu. Pilnīgi iespējams, ka statuja pastāvēja arī jau agrāk. Drīz tā tika izdaudzināta par vienu no Rīgas brīnumiem.

Kristapa tēlu īpaši godāja katoļticīgie plostnieki un enkurnieki, kuri bija ienākuši Rīgā no Daugavas augštecēm. Pateicīgi par bīstamā ceļojuma pār Daugavas krācēm laimīgām beigām, viņi bēra savus grašus (reizēm arī sudraba naudu) krājkasītē, kas stāvēja statujas priekšā. Laivinieku sievas, gaidot vīrus, rotāja Kristapa tēlu un nojumi ar lentām, svētbildēm, kā arī lētiem metāla amu-

Lielais Kristaps.
Pastkarte. XIX gs.
beigas – XX gs.
sākums.

letiem. Starp tiem bija bronzas vai apsudraboti roku, kāju, sirds vai galvas attēli, kurus Kristapam ziedoja tie, kas izlūdzās viņa palīdzību ārstniecībā no dažādām vainām un kaitēm. Savākto naudu izlietoja Jura hospitālis (dibināts 13. gadsimta sākumā). Gadījās arī pa svētumu zaimojošai izdarībai – reiz kādi nerātņi Kristapa figūru aizstiepa, viņa būdiņas sienas aprakstīja ar humoristiskiem uzrakstiem, Jāņu dienā uz statujas galvas karināja vainagus utt. Taču katrs šāds gadījums viesā sašutumu ticīgo vidū. Viņam pieveda pat to, ka 1824. gadā vētras laikā apgāžoties, viņš "nosita beigtu uz vietas kādu kareivi no 4. jūras reģimentes". Tiesa, Rīgai augot un būvējoties, Kristapam lika bieži mainīt atrašanās vietu. 1909. gadā tas beidzot tika nolikts pie "Sarkanajiem spīķeriem" (tagadējā Centrāltirgus teritorijā).

Laikā pēc Pirmā Pasaules kara interese par Lielo Kristapu samazinājās. Ziedojumi naudas vācelē kļuva arvien skopāki. Kristapa būdā meta iekšā papīrus, izsmēķus, visādus gružus. Tikai paretam garāmgājēji varēja vērot ticīgo lokam ceļus senā tēla priekšā.

Sabiedrībā tika apspriesta nepieciešamība pārvietot Lielā Kristapa tēlu uz citu, piemērotāku vietu, jo šai figūrai tomēr bija vēsturiska vērtība. Punktu pielika gadījums, kad sadzērušies korporeļi izcēla Kristapu no viņa būdas un novietoja to ar izstieptu roku pie kādas Pārdaugavas priekamājas durvīm. Drīz tam nozuda rokas, deguns, kāju pēdas, bomis un bērniņš no pleca. 1924. gadā to novietoja Doma muzeja (tagadējā Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja) tumšā Krustekas kaktā, kur viņš arī nostāvēja līdz 50. gadiem. Tad Kristapam izgatavotas un pieliktas visas trūkstošās detaļas (izņemot bērniņu). Pats viņš tika iekļauts muzeja ekspozīcijā apskatei. Un – visbeidzot – 1994. gadā, jaunatklājot viduslaiku zāli, tam uz pleca uzstādīja arī bērniņu.

KĀ RĪGA TIKĀ PIEVIENOTA KRIEVIJAI? Kā norisinājās Rīgas pievienošana Krievijai? Iepriekšējos 79 gadus (1621–1710) Rīga piederēja Zviedrijas karalistei. Taču 1700. gadā sākās Ziemeļu karš, kas Latvijas teritorijā risinājās galvenokārt starp Zviedriju un Krieviju. Zviedru karaspēku komandēja Zviedrijas karalis Kārlis XII, kurš bija talantīgs karavadonis.

Krievu armijas priekšgalā bija cars Pēteris I. Kara sākumā pret zviedriem uzstājās arī sakši un poļi karaļa Augusta II vadībā, bet to līdzdalība nebija ilgstoša.

Rīgas nocietinājumu
sistēma ap 1700. g.
Vara grebums.
Georgs Kristiāns
Kilians

Sākumā kara veiksmē bija zviedru pusē, lai gan arī tad tie nespēja aizkavēt Vidzemes izlaupīšanu. Taču Poltavas kaujā zviedri cieta smagu sakāvi, un kara laime pilnībā pārgāja pie krieviem. Pēc šīs kaujas 1709. gadā krievu karaspēks, neilgi atpūties, Borisa Šeremetjeva vadībā devās aplenkt Rīgu. Krievu armijā ietilpa trīs divīzijas, tas ir, 24 kājnieku pulki. Divīzijas komandēja ģenerālleitnants Rencels, kņazs Repņins un ģenerālis Allarts. Bez tam krieviem bija arī 8 jātnieku pulki ģenerāļa Bauera vadībā, 2100 Donas kazaki un aplenkuma artilērija. Kopumā krievu armijā bija no 25 līdz 30 tūkstošiem karotāju.

Laikā no 14. līdz 16. jūlijam šis korpuss devās uz Rīgu. Saņemot pirmās ziņas par krievu karaspēka virzīšanos, Rīgā sāka gatavoties aizsardzībai. Zviedru valdība iecēla jaunu ģenerālgubernatoru – grāfu Nielsenu Strombergu – un vicegubernatoru – ģenerālmajoru Johanu Ādolfu Klodtu.

Zviedri pastiprināja arī Rīgas garnizonu. Tobrīd to veidoja 3 reiteru, 7 dragūnu un 12 kājnieku pulki, kopskaitā ap 12 000 karavīru. Tomēr visas zviedru karaspēka daļas nebija pilnīgi nokomplektētas.

Bez tam vēl Rīgā bija pilsētas milicija (pašaizsardzības spēki) un artilērijas rota. Milicija bija sadalīta 4 vienībās. Katrai no tām bija savs karogs, savas kazarmas un pilns apbruņojums. Cietoksnī un citadelē atradās 561 lielgabals (vara un čuguna), 66 mortīras un haubices.

Rīgas nocietinājumi sastāvēja no pilsētas cietokšņa, citadeles, Rīgas pils (ģenerālgubernatora rezidence), priekšpilsētu nocietinājumiem, Daugavgrīvas cietokšņa un Kobronskanstes, kas aizsargāja Daugavas tiltu rietumu krastā. Tomēr Rīgai nebija pietiekamu pārtikas, kurināmā un munīcijas rezervju. Karavīru trūkuma dēļ ģenerālgubernators nolēma Kobronskansti neaizsargāt, bet izpostīt un tiltu nojaukt.

Kobronskanstes atstāšana jāvērtē kā viena no lielākajām zviedru kļūdām. Krievi tādējādi bez cīņas ieguva teicamas pozīcijas pilsētas apšaudei un ūdensceļa blokādei. Tā kā priekšpilsētas aizsardzības palisāžu josla nebija pilnībā izbūvēta, arī to nolēma atstāt un mājas nodedzināt. Tādēļ ļaudis, kas tur dzīvoja, bija jāizvieto pilsētā. Protams, ka tas vēl vairāk palielināja saspiestību un saasināja pārtikas jautājumu. Novērošanai izmantoja tobrīd augstāko (ap 140 m) Doma baznīcas torni.

Krievu karaspēks virzījās uz Rīgu pa dažādiem ceļiem. Oktobra beigās krievi Latvijā ieņēma sekojošas apdzīvotās vietas: ģenerāļa Allarta divīzija – Bausku, kņaza Repņina divīzija – Jauno Rīgu (tagad Vecumnieki; citi nosaukumi: Neiguta, varbūt Noigāte, burtiski tulkojot no vācu valodas – Jaunie vārti) un kņazs Meņšikovs – Tukumu un Pilteni. Ģenerāļa Šeremetjeva galvenais štābs ar trīs dragūnu pulkiem atradās Baldonē. Krievi iekarotajās zemēs uzvedās barbariski un nežēlīgi. Ģenerālis Šeremetjevs Vidzemi bija izpostījis tā, ka vairāk nebijis ko postīt. Ģenerālis Bauers ar 4 dragūnu pulkiem un kazakiem atradās Daugavas labajā krastā tikai 20–25 verstu attālumā no Rīgas.

Krievu karaspēks gatavojās pārziemošanai ieņemtajās pilsētās. Rīgas blokādei krievi nosūtīja tikai 2000 karavīru no katras divīzijas. To virspavēlnieki bija ģenerālis Allarts, ģenerālleitnants fon Verdins, ģenerālmajors Senko un brigadieris Golovins.

Drīz vien krievu spēki ieņēma Rīgas apkārtni, un 9. novembrī 5.00 no rīta ieradās Pēteris I, lai pats personīgi vadītu Rīgas bombardēšanu. 14. novembrī viņš izšāva pirmās trīs bumbas uz Rīgu.

Lai arī zviedru spēki Rīgā bija daudz stiprāki par krievu aplenkuma spēkiem, tie nemēģināja uzbrukt krievi.

Tai pašā laikā, decembrī, krievi pabeidza lielgabalu bateriju būvi Daugavas krastos. Bombardēšana, ko uzsāka Pēteris I, ar katru dienu kļuva arvien intensīvāka, un gadījās, ka dienā tika izšautas 150 bumbas. Rīdzinieki nekad iepriekš nevarēja zināt, kad sāksies apšaušana, tāpēc tiem nācās gan Ziemassvētkus, gan arī citus svētkus svinēt māju pagrabos.

12. decembrī 10.00 no rīta zviedru citadelē uzsprāga divi pulvera torņi ar 1200 pulvera mucām un 1800 dažāda veida šāviņiem, kā arī citu munīciju. Ap tūkstoš cilvēku bija aprakti zem drupām.

1710. g. sākumā Rīgā uzradās jauna nelaime – bads. Sākoties pavasarim, krievi nolēma pastiprināt blokādi, un tāpēc augšpus un lejpus Rīgas tika būvētas jaunas baterijas un nocietinājumi. Tika uzbūvēts pāļu tilts Daugavgrīvā, kā arī sadzīti pāļi un starp tiem ķēdēs nostiepti balķi Daugavas grīvā. Tādējādi krievi neļāva zviedru kuģiem piekļūt Rīgai un sniegt palīdzību.

1710. gada 14. maijā krievu karaspēkā sāka izplatīties šausmīga slimība – mēris. Saslimušajiem sapampa kājas, uzradās audzēji uz miesas, sākās karstumi, un visbeidzot slimība beidzās ar nāvi. Mēris izplatījās arī Rīgā un prasīja daudzu tūkstošu rīdzinieku dzīvības.

Visam par spīti krievu karaspēks pakāpeniski ieņēma Rīgas priekšpilsētas un turpināja uzstādīt artilērijas baterijas. Pilsētā iestājās tāds bads, ka pat sargpostēja zaldāti no Rīgas vaļņiem pārbēga pie ienaidnieka. Vēlāk tika ziņots, ka Rīgā pavisam gājuši bojā 22 000 cilvēku, ieskaitot arī iebrucējus un garnizonu karavīrus.

11. jūnijā krievi bija sagatavojuši visas baterijas kaujai un sūtīja sūtņus pie grāfa Stromberga ar priekšlikumu padoties. Taču pilsētas galva nepiekrita, un tāpēc 15. jūnijā sākās briesmīga pilsētas bombardēšana. Šajā laikā (10 dienās) uz pilsētu bija izšautas 630 9 pudu (144 kg) un 2759 5 pudu (80 kg) bumbas, kā arī daudz sīkākas munīcijas.

24. jūlijā grāfs Strombergs uzsāka miera pārrunas. 30. jūnijā grāfa Šeremetjeva nometnē ieradās Rīgas sūtņi – pulkveži Budenbroks un Fitinghofs, oberoauditors (tiesnesis) Pauloss, muižniecības pār-

stāvēji kapteinis Pātkuls, asesors Rihters, birģermestrs Vitfors fon Nordeks, rātskungi (padomnieki) fon Fegezaks un Franbergens. No krievu puses sarunās piedalījās ģenerāladjutants kņazs Barjatsinskis, pulkvedis Zimburhs, oberoauditors Ģlebovs. Tādējādi zviedru piesardzīgums un pasivitāte bija noveduši Rīgu līdz sakāvei.

4. jūlijā Rīgas pārstāvji parakstīja kapitulāciju, saskaņā ar kuru visi Vidzemes iedzimtie bija cara padotie. Šeremetjevs ar visu komandsastāvu caur Smilšu vārtiem iesoļoja Rīgā. Par Rīgas komandantu bija nozīmēts ģenerālleitnants Ostens. Līdz ar to Rīga tika pievienota Krievijas impērijai. Rīgā sākās krievu virskundzības laiki, kas izbeidzās tikai pēc Latvijas neatkarības proklamēšanas 1918. gadā.

10. jūlijā, plīvojot karogiem, bingu rīboņas pavadībā zviedru garnizons atstāja Rīgu. Tajā bija palikuši tikai 5132 karavīri, no tiem 2905 slimi. 250 karavīri tika aizturēti, jo to dzimtās vietas bija Krievijā. Šis bija briesmīgākais aplenkums Rīgas vēsturē, kurā rīdzinieki sastapās gan ar nežēlīgu ienaidnieku, gan ar tā pavadoniem – badu un mēri. Rezultātā Rīga bija izpostīta tā, ka laikabiedri teica – no kādreiz plaukstošās pilsētas pāri palicis tikai tās nosaukums. Vēstures avoti liecina, ka no visiem Rīgas iedzīvotājiem – muižniekiem, maģistrāta (domes), ģildēm, tirgotājiem, ierēdņiem, namniekiem, neskaitot kalpotājus un darbaļaudis, – kā krievu pavalstnieki palikuši tikai 864 cilvēki. Krievu armijas zaudējumi bija ap 10 000 karavīru, kuri galvenokārt nomira ar mēri.

KĀDI KLOSTERI BIJA VIDUSLAIKU RĪGĀ? Par senāko klosteri pie Rīgas jāuzskata Daugavgrīvas cisterciešu vīriešu klosteris (1225–1305). Tas atradās tā sauktajā Svētā Nikolaja kalnā pie toreizējās Daugavas ietekas. Daugavgrīvas klosteri dibināja Rīgas bīskaps Alberts. Jāsaka, ka tieši cisterciešu garīgais ordenis bija tas, kas izplatīja kristīgo ticību Austrumbaltijas zemēs, jo no 11. līdz 13. gadsimtam tas pārdzīvoja arī savu augstāko uzplaukumu Rietumeiropā. Tādēļ tieši cistercieši bija tie, kas izveidoja savus klosterus zemēs ap Baltijas jūru un arī Rīgā.

Ar ko cistercieši atšķīrās no citiem tā laika garīgajiem orde-
niem? Tie sludināja vienkāršu un atturīgu dzīvesveidu, kritizēja

benediktīniešus par viņu tieksmi pēc pārliekas greznības un nevēlēšanās strādāt grūtus un netīrus darbus.

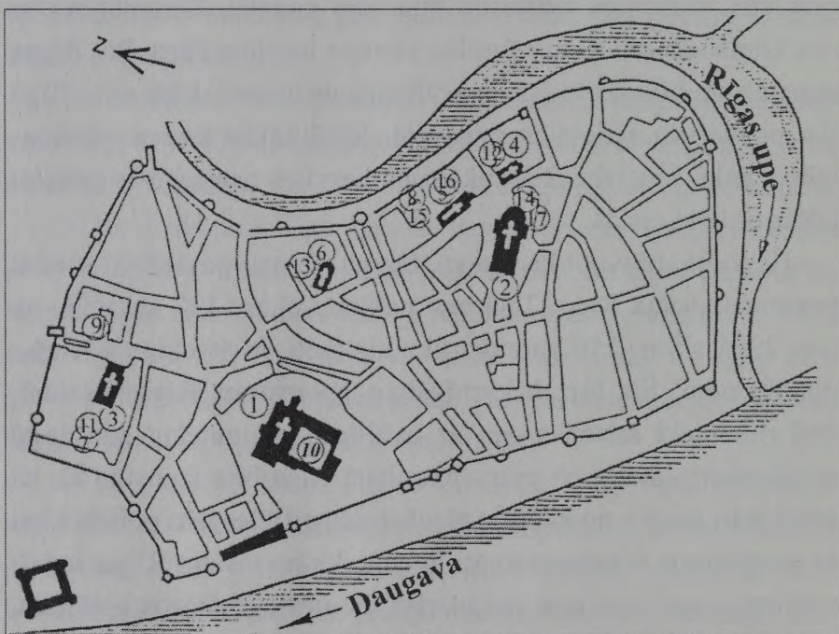
Otrs klosteris, ko dibināja bīskaps Alberts, bija premonstratiešu jeb premonstriešu ordenim Rīgā pie Doma katedrāles. No klosteriem vēlāk gāja misionāri pa visu Livoniju, sludinot kristīgo ticību un kristot tautu.

Rīgas baznīcas un klosteri 13.–16. gs.

- 1 – Doma baznīca;
- 2 – Pētera baznīca;
- 3 – Jēkaba baznīca;
- 4 – Jāņa baznīca;
- 5 – Jura baznīca;
- 6 – Katrīnas baznīca;
- 7 – Marijas Magdalēnas baznīca;
- 8 – Sv. Gara baznīca;
- 9 – Nikolaja baznīca;
- 10 – Doma klosteris;
- 11 – cisterciešu sieviešu klosteris;
- 12 – dominikāņu Sv. Jāņa klosteris;
- 13 – Lībekas franciskāņu klosteris;
- 14, 15 – begīņu (pelēko māsu) konventi;
- 16, 17 – terciāriešu klosteri.

Nav parādīts

Daugavgrīvas cisterciešu klosteris

Cisterciešu sieviešu klosteris – Marijas Magdalēnas klosteris darbojās no 1255. līdz 1582. gadam. 1259. gadā cistercietes saņēma atļauju lietot Jēkaba baznīcu un izmantot pagalmu pie tā mītnes celšanai.

Dominikāņu Svētā Jāņa klosteris dibināts ap 1234. gadu pēc pāvesta legāta Modenas Vilhelma ierosinājuma un ar bīskapa Nikolaja atbalstu. Tas atradies tagadējās Jāņa sētas rajonā.

Lībekas franciskāņi starp 1233. un 1238. gadu nodibināja Svētās Katrīnas klosteri. Tas atradās tagadējā Šķūņu ielā 9, kur vēl tagad saglabājušās Svētās Katrīnas baznīcas paliekas.

Rīgā bija divi begīņu jeb pelēko māsu konventi (viens – no 13. gadsimta beigām, otrs – no 15. gadsimta). Senākais atradās pie Pētera baznīcas, otrs – tagadējā Ekes konventa ēkā.

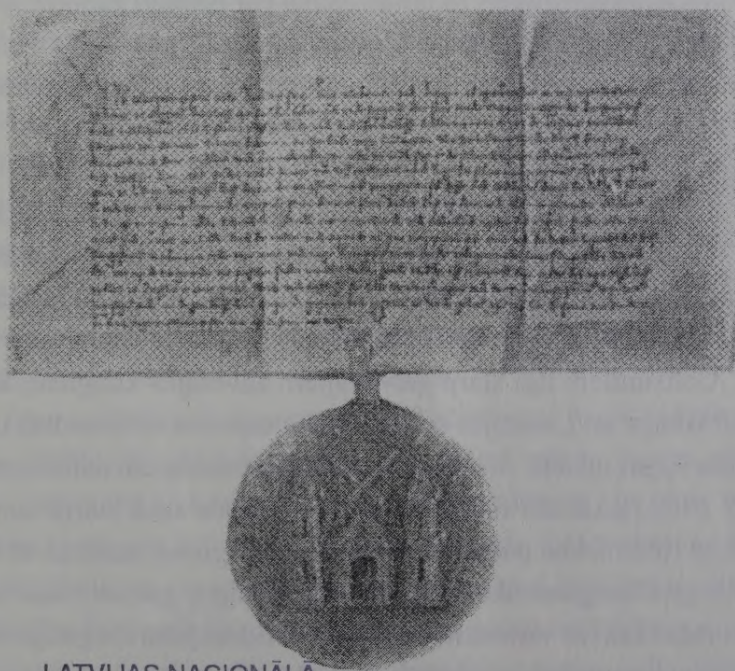
Divi trešā franciskāņu ordeņa (terciāriešu) mitekļi 15. gadsimtā atradās pie Svētā Gara un pie Svētā Pētera baznīcas. Tā locekļi

bija pasaulīgu dzīvi dzīvojuši vīrieši, sievietes un jaunatne, kas gribēja sasniegt garīgās dzīves pilnību. To noteikumi nebija tik stingri kā pirmajam vīriešu un otrajam sieviešu ordenim. Tā locekļi varēja dzīvot arī ārpus klostera.

Tādējādi šodien mēs varam droši apgalvot, ka kopā ar Doma klosteri Rīgā bija deviņi klosteri.

KĀDU ZĪMOGU LIETOJA RĪGAS RĀTE PĒC 1330. GADA? Rīgas rāte 1347. gadā izgatavoja jaunu zīmogspiedni, kas kā liels retums ir saglabājies un tagad aplūkojams Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja ekspozīcijā blakus tieši ar šo zīmogu apstiprinātajam dokumentam, ko papildina zīmoga nospiedums vaskā. Vizuāli zīmogspiednis ir iespaidīgi liels (diametrs – 8,5 cm, augstums – 9,5 cm) un smags (svars – 940 g), apmēram tāds kā M. Tvena stāstā "Princis un ubaga zēns" – ar zīmoggredzenu princis daudzīja riekstus. Zīmogs liets no bronzas ar smalku gravējumu. Aplocē ir uzraksts latīņu valodā – "SIGILLUM CIVITATIS RIGENSIS" (Rīgas pilsētas zīmogs). Vidū mūris ar 2 torņiem un atvērtiem vārtiem, tajos zem pacelta

Rīgas rātes
1347. gadā
izgatavotā zīmoga
nospiedums vaskā

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

režģa lauvas galva. Starp torņiem vertikāli stāvošās Sv. Pētera atslēgas ir sakrustotas t.s. Andreja slīpajā krustā, bet krusta spieķa vietā ir ordeņa krusts.

Izmaiņas pilsētas zīmogos un līdz ar to arī ģerbonī parasti notiek politiskās varas maiņu gadījumos. Kas tad bija noticis Rīgā?

Rīgas pilsēta visu laiku bija spiesta atvairīt militāri spēcīgā Livonijas ordeņa tīkojumus kontrolēt pilsētas saimniecisko dzīvi. Militārais konflikts, kas ilga no 1297. gada starp ordeni un Rīgu un Rīgas arhibīskapu, beidzās ar to, ka 1330. gada 30. martā Mīlgrāvī Rīgas pilsēta parakstīja padošanās līgumu Livonijas ordenim.

Kā redzam, 14. gadsimtā Rīgas ģerbonis tika papildināts ar jaunu simbolu – lauvas galvu, kas apliecināja rīdzinieku drošsirdību un gatavību aizstāvēties arī pret pārspēku. Visi pārējie ģerboņa pamatelementi – mūris, atslēgas, krusts tika saglabāti, tikai ar citādu novietojumu, kas pēc heraldikas kanoniem iegūst arī citu nozīmi. Bīskapa krusta nomaina ar ordeņa krustu un tā nolikšana virs pilsētas mūra ar tās atslēgām nozīmēja ordeņa politisko virskundzību.

Tāds ģerboņa attēls turpmāk palika par pamatu gandrīz nemainīgā veidā līdz mūsdienām. Vienīgi katra nākamā Rīgas virsvara lika klāt savus simbolus, parasti virs krusta un ārpus mūriem.

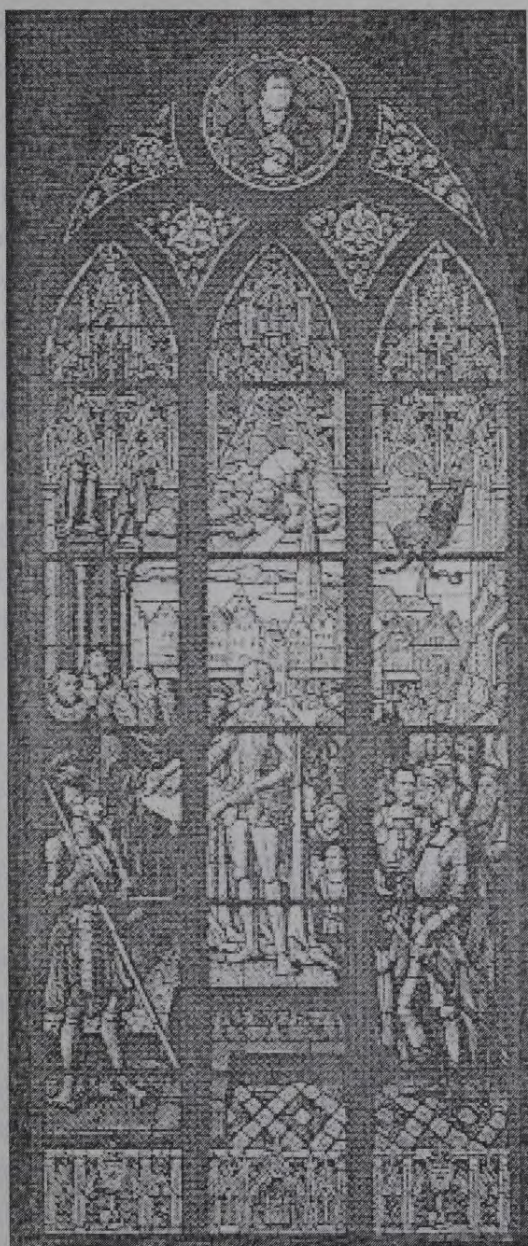
KĀDS 16. GADSIMTA NOTIKUMS ATTĒLOTS DOMA VITRĀŽĀ? Rīgas Domā ir trīs vitrāžas, kuru sižeti saistīti ar pilsētas vēsturi. Viens no tiem attiecas uz 16. gadsimtu, kad Rīgā virmoja Reformācijas izraisītās kaislības.

Gadsimtiem ilgi starp galvenajiem Livonijas kungiem, Rīgas arhibīskapu un Livonijas ordeni notika cīņa par virskundzības tiesībām Rīgas pilsētā. Šī cīņa norisinājās ar mainīgiem panākumiem, līdz 1452. gadā abi feodālie senjori vienojās savā starpā un piepieda rīdziniekus parakstīt t.s. *Salaspils līgumu*, saskaņā ar kuru par Rīgas kungiem tika atzīts gan arhibīskaps, gan ordenis. Savukārt rīdzinieki ar visiem iespējamajiem līdzekļiem mēģināja atbrīvoties no ienīstās virskundzības. Tādēļ, kad Livonijā sāka izpla-

tīties Martina Luteru un viņa līdzgaitnieku sludinātās baznīcas reformēšanas idejas, rāte ātri vien tajās saskatīja spēcīgu ieroci cīņai pret saviem kungiem, kuru garīgā un laicīgā vara sakņojās katoļu baznīcas sistēmā.

Izmantojot sarežģīto politisko situāciju Livonijā, viens no aktīvākajiem tā laika politiskajiem darbiniekiem Rīgas rātes sekretārs Johans Lomillers 1523. gadā piedāvāja Livonijas ordeņa mestram Valteram fon Pletenbergam lauzt *Salaspils līgumu* un kļūt par vienīgo Rīgas kungu, pretī prasot brīvību ticības lietās. Toreiz Pletenbergs atteicās, taču pēc tam, kad 1524. gadā par Rīgas arhibīskapu kļuva fanātisks Reformācijas apkarotājs Johans Blankenfelds, mestra nostāja pakāpeniski mainījās. Pletenbergs jau kopš Reformācijas sākuma centās pieturēties pie samierināšanas un neitralitātes politikas, bet Blankenfelda atklāti naidīgās attiecības ar Rīgas pilsētu draudēja izvērsties par pilsoņu karu. Rīdzinieki vairākkārt atteicās dot jaunajam arhibīskapam uzticības zvērestu un atzīt viņu par savu kungu, bet arhibīskapa sūtniem 1524. gada augustā tika paziņots, ka *"Rīgas pilsēta no šī brīža un mūžīgi mūžos neatzīs par savu kungu ne Blankenfeldu, ne vispār kādu citu bīskapu vai arhibīskapu."*

Otrs notikums, kas pamudināja Pletenbergu beigu beigās piekrist pilsētnieku priekšlikumam, bija Vācu ordeņa mestra pāriešana luterticībā un laicīgas hercogistes izveidošana bijušajos Vācu ordeņa īpašumos Prūsijā 1525. gadā. Tā gada vasaras beigās Rīgā ieradās Prūsijas hercoga Albrehta sūtnis, kurš piedāvāja pilsētai palīdzību Reformācijas jautājumā. Šāds pavērsiens stipri satrauca Pletenbergu, kurš baidījās, ka iejaukšanās no malas radīs draudus

Livonijas ordeņa mestrs Valters fon Pletenbergs 1525. gada 21. septembrī tiek svinīgi ieviests rātsnamā

gan Livonijas, gan ordeņa pastāvēšanai. Tādēļ mestrs nekavējoties uzsāka sarunas ar rīdziniekiem, pēc kurām 1525. gada 21. septembrī Rīgas rātsnamā svinīgi tika atcelts *Salaspils līgums* un Rīga deva mestram kā vienīgajam pilsētas kungam savu uzticības zvērestu. Ar īpašu dokumentu Pletenbergs piešķīra Rīgai brīvību ticības lietās. Līdz ar to viens no katoliskajiem pilsētas kungiem bija atzinis notikušo baznīcas reformāciju Rīgā, un tieši šis svarīgais brīdis ir attēlots 19. gadsimta beigās darinātajā Doma vitrāžā.

Arhibīskapam gan 1546. gadā arī izdevās atjaunot savas kunga tiesības pār Rīgu, taču ticības brīvību pilsēta saglabāja arī turpmāk.

KURĀ GADĀ RĪGU PIRMOREIZ APMEKLĒJA KRONĒTA PERSONA? Rīga jau sen izveidojās par svarīgu saimniecisku un politisku centru, kuru apmeklēja daudzi ievērojami cilvēki, taču tikai 1582. gadā pilsētā pirmo reizi ieradās kronēta persona. Tas bija Polijas karalis Stefans Batorijs (valdīja no 1575. līdz 1586. gadam). Batorijs bija veiksmīgi cīnījies ar maskaviešiem Livonijas karā un 1582. gada 15. janvārī Jamzapoljē noslēdzis miera

Stefans Batorijs

līgumu ar Krieviju, paturot Polijas–Lietuvas tiešā īpašumā Vidzemi, Latgali un Dienvidigauniju. Arī Rīgas pilsēta, kura divdesmit gadus atteicās atzīt Polijas–Lietuvas virskundzību, beigu beigās 1581. gadā bija pakļāvušies karalim, gan tikai pēc tam, kad pēdējais bija apstiprinājis Rīgas privilēģiju kopojumu. Pēc Jamzapoljes līguma parakstīšanas Stefans Batorijs devās uz Rīgu aplūkot savu nesen iegūto īpašumu.

1582. gada 12. martā Polijas karalis ieradās Rīgas pilī, kas kļuva par viņa pagaidu rezidenci uz vizītes laiku. Taču tikai pēc divām nedēļām, t.i., 25. martā, karalis iejāja ar mūriem un dažviet arī valņiem apjostajā pilsētā. Pie Smilšu vārtiem Batoriju svinīgi sagaidīja rātskungi Kaspars Bergers, Nikolajs Eke un sindiks (rātes jurists) Gothards Velings. Krāmu ielas galā karalim

par godu bija uzbūvēta triumfa arka. Uz tās augšā stāvēja muzikanti un Domskolas audzēkņi, kuri izpildīja skolas kantora (mūzikas skolotāja) speciāli šim gadījumam komponētu skaņdarbu, bet, kad Batorijs jāja cauri arkai, par eņģeli pārgērbts zēns trīs reizes svētīja karali ar apzeltītu kroni, kamēr pārējie sauca: "*Salve Stephane, Rex Poloniae!*" (Esi sveicināts, Stefan, Polijas karali!) Bez tam Tīrgus laukumā aiz pilsētas svērtuves notika uguņošana.

Braucienā pa pilsētu karali pavadīja liela svīta. Lūk, kā to aprakstīja hronists Gothards Vīkens: "[...] *Savā gājienā pa pilsētu viņš [Batorijs] devās, tērpies viscaur melnā, melnie smalkie svārkī izoderēti ar sabulādām, galvā poļu cepure, izrotāta ar ārkārtīgi skaistu dimantu. Viņš jāja uz stalta melna zirga, kura muguru klāja melna samta sega. Viņam pa priekšu jāja dižciltīgākie Polijas un Ungārijas kungi, aiz tiem tieši pirms karaļa jāja lielkanclers, aiz karaļa – visi viņa virsnieki un pulkveži ar lielu skaitu kareivju. Karaļa skatiens ielās slīdēja no vienas jaukas mājas uz otru, un viņš varēja aplūkot arī baznīcas, beigdams savu jājieni bez kādiem starpgadījumiem. Kamēr viņš jāja ap un caur pilsētu, tika šauts no visiem rondeļiem, vaļņiem un torņiem līdz tam brīdim, kad viņš atkal atgriezās pilī.*

Visi tie, kuri gribēja vērsties pie karaļa, stāvēja ar saviem lūgumrakstiem ielās un tos sniedza pašam karalim. Sākumā viņš lūgumrakstus lika zem cepures, bet tā kā to bija daudz, tad turpmāk pēc izlasīšanas viņš tos bāza azotē un katrs lūdzējs saņēma ātru un pareizu spriedumu. [...]"

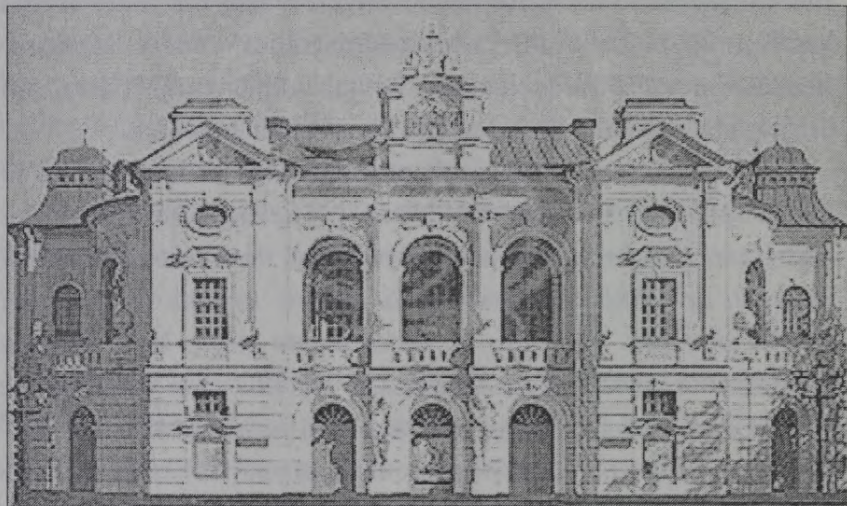
Stefans Batorijs palika Rīgā līdz 1582. gada 2. maijam. Viņa vizīte pilsētai nozīmēja ne vien lielu pagodinājumu, bet arī atnesa tai nepatīkamus brīžus, jo pēc karaļa prasības rīdziniekiem nācās piešķirt katoļiem vienu no pilsētas baznīcām.

KAS DZIEDĀJA LATVIJAS VALSTS HIMNU 1918. GADA

18. NOVEMBRI? Neatkarīgās Latvijas valsts proklamēšanas akts tika rīkots tagadējā Nacionālā teātra telpās, kur tolaik jau darbojās "*Latvju opera*". Tur bija ne tikai plaša teātra zāle, bet arī apgūta skatuves iekārta un tehnika. Teātrī jau kopš 1918. gada 15. septembra regulāri notika simfoniskās mūzikas koncerti un

tika iestudētas operu izrādes latviešu mākslinieku priekšnesumā. Proklamēšanas akta priekšvakarā 17. novembrī teātrī bija izskaņējis simfoniskais koncerts diriģenta Teodora Reitera vadībā.

Nacionālais teātris

17. novembrī pulksten 22.00 Rīgas Latviešu amatnieku biedrības krājaizdevu kases telpās notika Latvijas Tautas padomes dibināšana, kurā piedalījās astoņu latviešu politisko partiju pārstāvji un Latgales Zemes padomes loceklis. Padome nolēma nākamajā dienā pasludināt Latvijas valsts neatkarību un noteica svinīgā akta vietu un laiku – Latvju operas namā 18. novembrī pulksten 16.00.

Paradoksāli, ka par šo valstiski tik svarīgo notikumu nav saglabāties sīks protokols, vienīgi Tautas padomes sekretāra E. Bites parakstīts īss pieraksts, kurš datēts ar 1918. gada 17. novembri un kurā ieskicēta 18. novembra Latvijas valsts proklamācijas akta kārtība. No šī uzmetuma redzams, ka svētku dalībnieku vajadzībām iespiestas un sadalītas 1200 ieejas kartes. Pēc aculiecinieku atmiņām tomēr zināms, ka teātris nākamajā dienā bijis pilns līdz pēdējai vietai. Svinīgajā aktā bijis tikai viens fotogrāfs – Vilis Rīdzenieks.

Skatuvi sāka iekārtot 18. novembra rītā, un, kā minēts A. Brigaderes aprakstā, publika teātrī sākusi sarasties drīz pēc trijiem. Brigadere rakstīja: *"Uz skatuves palmu un lauru mežs. Pāri tam visam sarkanbaltsarkanais karogs. Dekoratori vēl steigšus stiepj vītnes un sit naglas. Viss tas notiek skatītāju acu priekšā, kas,*

atnākuši par agru, seko šai sagatavošanai kā skaistākajai izrādei."

Preses izdevumos 1918. gadā vēsturiskā akta sākums aprakstīts šādi: *"Pulkstenis jau bija puspieci, kad zālē atskanēja spēcīgi aplausi, ar kuriem apsveica Tautas padomes locekļus, kuri svinīgā gājienā izgāja caur zāli uz skatuvi, kur tiem bija ierādītas vietas un kur tie sagrupējās pēc partijām."*

Svinīgo sēdi atklāja Tautas padomes priekšsēdētāja biedrs G. Zemgals, jo priekšsēdētājs J. Čakste vēl nebija ieradies Rīgā. Sekretārs E. Bite nolasīja rakstu par 17. novembra vienošanos partiju starpā. Tad G. Zemgals paziņoja, ka valsts vara Latvijā pārgājusi Tautas padomes rokās. Šo paziņojumu visi noklausās kājās stāvēt un pirmoreiz kā Latvijas himna atskan *"Dievs, svētī Latviju!"*.

Šis laikam ir tas brīdis, kuru fiksējis V. Rīdzenieka fotouzņēmums. Skatuves dibenplānā stāv "Latvju operas" koris. To esot vadījis Pauls Jozus. Unikālajā fotogrāfijā atšifrētas tikai 30 personas no redzamajām ar G. Zemgalu, M. Skujenieku, K. Ulmani, E. Biti, M. Valteru, J. Zālīti, P. Kalniņu un citiem priekšgalā. Vienīgā sieviete uz skatuves bijusi Klāra Kalniņa.

Himnai sekoja Pagaidu valdības galvas K. Ulmaņa uzruna, pēc tam runāja partiju pārstāvji. Svinīgo sēdi slēdzot, atkal skanēja valsts himna. Koris un visi klausītāji zālē to dziedāja trīs reizes pēc kārtas, un daudziem bija grūti valdīt asaras.

Ir saglabājušies divi aculiecinieku apraksti par šo aktu. Mariss Vētra savā grāmatā *"Rīga toreiz..."* atceras vēsturisko brīdi ar mazliet sāpīgu smeldzi. Viņš rakstīja: *"Biju stipri jauns. Uz skatuves katrs vārds skanēja kā tēraudā liets. Mani nospieda, ka to spēks neatskanēja zāles krēslos, kur lepni bija salasījusies vislabākā Rīgas pilsoņu izlase. Ja nebūtu operas kora ar Paulu Jozuusu, pat valsts himna būtu izskanējusi kā nobijies vaids. Uz skatuves Kārlis Ulmanis stāstīja, ka Pagaidu valdībai vajagot visas tautas spēku, katra atsevišķa pilsoņa sajūsmas, uzticības un ciešas apņemšanās ar darbiem atbalstīt Pagaidu valdību. Zālē miermīlīgi lepnā jaunās valsts pilsoņu sāls nobijās un nespēja pat dziedāt "Dievs, svētī Latviju!" tā, kā tas pienāktos."*

Zālē bija arī Anna Brigadere. Uz skatuves Tautas padomes locekļu vidū bija dzejnieki Jānis Akuraters un Atis Ķēniņš. Viņu

izjūtas gan bija trauksmainākas. A. Brigadere vēlāk rakstīja: *"Pirmo reiz brīva, pirmo reiz suverēna, pirmo reiz valdoša atskan himna. Latvijas neredzamais karogs tā ir bijusi, kam visās vajāšanās turējušas uzticības zvērestu patriotiskās sirdis. Ja viņas skaņu plūsma spētu materializēties, tad tā neizrādītu mazāk varonīgu cīņu atzīmes kā slavenākie kauju karogi. Brīvi atritināts nu plandījās šis karogs.*

Nebija lielu ovāciju, ne arī skaļu vārdu vai solījumu. Drūmi mākoņi gulēja pār Latvijas dzimšanas stundu. Katrpus šūpuļa draudēja pacelta dūre. Dievs, svētī Latviju!"

Šos vārdus tovakar vairākkārt dziedāja mūsu jaunās latviešu operas koris. Bet nākamajā vakarā tajā pašā namā pārpildītā, izpārdotā zālē Teodora Reitera vadībā šalca R. Vāgnera *"Klīstošā holandieša"* skaņu straume. Dziedāja latviešu valodā!...

KAS NOTIKA DOMA LAUKUMĀ 1943. GADA 13. NOVEMBRĪ? Daudzās padomju laika vēstures grāmatās varam lasīt par sprādzienu Doma laukumā 1943. gada 13. novembrī. Salīdzinoši nesen – 1986. gadā iznākušajā "Latvijas PSR vēstures" izdevumā rakstīts, ka šajā dienā *"I. Sudmaļa vadītās pagrīdes organizācijas loceklim Dž. Bankovičam izdevās nolikt mīnu uzceltās tribīnes tuvumā, kamēr kāds cits pagrīdnieks sabojāja skaļruņus. Okupantiem dzenot uz laukuma ļaudis, atskanēja sprādziens, kas atbalsojās visā Latvijā."* Vai tiešām tas tā bija?

1943. gada 18. oktobrī Maskavā sākās Padomju Savienības, Lielbritānijas un Amerikas Savienoto Valstu ārlietu ministru starptautiskā konference, kuras laikā V. Molotovs, E. Idens un K. Halls apspriedās par Eiropas politisko sadalījumu pēc Otrā Pasaules kara. Par šīs konferences gaitu, kur cita starpā Rietumu Sabiedrotie piekrita arī Baltijas valstu palikšanai PSRS sastāvā, ar ziņu aģentūras *United Press* palīdzību tapa zināms arī Latvijā. To veiksmīgi centās izmantot vācu okupācijas varas oficiālā propaganda, organizējot latviešu tautas protesta demonstrācijas un maksimāli mobilizējot spēkus cīņā pret boļševismu. Laikraksta "Tēvija" 12. novembra numurā tika publicēts Arodu savienības aicinājums – sestdien 13. novembrī plkst. 12.00 visiem strādājošiem ierasties uz

protesta mītiņu Doma laukumā. Paziņojumā bija teikts: *"Sarkanā imperiālisma valdība kopā ar pasaules plutokrātu pārstāvjiem Maskavas konferencē nolēmusi pretēji mūsu tautas gribai un pašnoteikšanās tiesībām iekļaut latviešu zemi un tautu Padomju Savienībā. Mēs nedrīkstam klusēt, mums skaļi un atklāti jāprotestē pret šādu Maskavas konferences lēmumu, lai visa pasaule zina mūsu nostāju."* Tajā pašā laikā sabiedrībā klīda baumas, ka vācieši uz 1943. gada 18. novembri atdošot Latvijai neatkarību vai vismaz piešķiršot kaut ko autonomijai līdzīgu. Daudzi uzskatīja, ka šī sanāksme Doma laukumā būs solis uz to, tāpēc daudzi cilvēki gāja uz protesta mītiņu cerībā uz labāku nākotni, domājot par savas tautas un zemes brīvību.

13. novembra protesta sanāksmes dalībnieki sāka ierasties Doma laukumā jau ap pulksten vienpadsmitiem, līdz mītiņa sākumam laukums bija ļaužu pārbļīvēts, vairākiem tūkstošiem rīdzinieku pat piepildot apkārtējās ielas. Vienā laukuma malā, netālu no Šķūņu ielas, bija uzcelta koka tribīne, bet aiz tās novietots milzīgs plakāts ar uzrakstu: *"Mūsu atbilde Maskavai ir cīņa!"*. Laukums bija izrotāts ar sarkanbaltsarkaniem karogiem, visur darbojās skaļruņi. Mītiņa noslēgumā pēc Arodu savienības vadītāja A. Rojas uzrunas neskaitāmi cilvēku tūkstoši trīs reizes nodziedāja latviešu tautas lūgšanu "Dievs, svētī Latviju!", tai sekoja "Svēts mantojums šī zeme mūsu tautai" un "Tev mūžam dzīvot, Latvija!". Doma laukumā valdīja nopietns, tomēr pacilāts noskaņojums. To, ka 13. novembra rītā šeit bija noticis sprādziens, zināja tikai nedaudzi protesta mītiņa dalībnieki. Plašākai sabiedrībai tas kļuva zināms tikai vakarā, klausoties Rīgas radio vai arī izlasot par to laikraksta "Tēvija" speciālizlaidumā 14. novembrī. Kas tad īsti 13. novembra rītā bija noticis?

Ap pulksten deviņiem komjaunatnes pagrīdes grupas dalībnieks Dž. Bankovičs ieradās Doma laukumā un ielika spridzekli kādā atkritumu tvertnē pie nama Šķūņu ielā 20, netālu no uzceltās tribīnes. Pēc Dž. Bankoviča un I. Sudmaļa aprēķiniem eksplozijai vajadzēja notikt īsi pirms pulksten divpadsmitiem, kad Doma laukumā būtu visvairāk cilvēku. Taču mīna sprāga jau plkst. 9.30, nogalinot netālu strādājošos – arhitektu Artūru Ramani un strādnieku Jāni Pogankinu. Nelaimīgā kārtā šajā brīdī liktenīgajai atkritumu

tvertnei gāja garām Rīgas 26. pamatskolas audzēknis – desmitgadīgais Jānis Stīga, kurš mira ceļā uz slimnīcu. Sprādziena rezultātā tika ievainoti vēl divi strādnieki, viens no tiem smagi. Tikai mīnas priekšlaicīgās eksplozijas dēļ nenotika lielāka nelaime, kas būtu prasījusi ļoti daudz rīdzinieku dzīvības.

Terora akta upuru bēres notika 17. novembrī, arhibīskapam T. Grīnbergam tos izvadot no Doma baznīcas. Pēdējā gaitā uz Mežakapiem bojā gājušo šķirstus, kas bija pārklāti sarkanbaltsarkaniem karogiem, pavadīja desmitiem tūkstošu rīdzinieku. Viņu mirstīgās atliekas apglabāja netālu no Baltajiem krustiņiem, kur jau zemes klēpī bija guldīti padomju okupācijas varas 1940. un 1941. gada terora upuri.

Mītiņa dalībnieki atsegtām galvām Doma laukumā dzied "Dievs, svētī Latviju!".
"Laikmets",
Nr. 47 (99)

Vācu okupācijas varas drošības iestādes 1944. gada 18. februārī arestēja visus trīs sprādziena organizētājus – komjauniešus Imantu Sudmali, Džemu Bankoviču un Maldī Skreiju. Abi pirmie tika pakarti 25. maijā, bet M. Skreija sodīts ar nāvi 27. jūnijā. Padomju laika propaganda, sagrozot faktus, vēlāk šo notikumu pasniedza kā lielu varoņdarbu, īstenībā tie bija kārtējie traģiskie latviešu tautas upuri uz Otrā Pasaules kara altāra.

PAR KO LIECINA ATRADUMI SENĀS RĪGAS OSTĀ?

Vairāk nekā 800 gadus garš ir mūsu sirmās Rīgas mūžs. Daudz liecību par pilsētas raibo likteņstāstu atrodam hronikās un senrakstos. Tomēr rakstītās vēstures liecības bieži ir skopas un pretrunīgas, tās nedod iespēju pilnībā atainot pilsētas dzīvi senatnē. It sevišķi pilsētas pirmo gadsimtu vēsturē vēl aizvien ir daudz baltu lappušu.

Ziņas par šī laika Rīgas iedzīvotājiem, viņu nodarbošanos, tirdzniecības un kultūras sakariem slēpj biezais kultūras slānis, kas gadu gaitā pārkļājis visu pilsētas teritoriju. Vecrīgā tas vietām ir pat vairāk nekā 6 m biezs.

Kultūras slānim kā vēstures piemineklim, kas slēpj sevī tautas senās kultūras vērtības, var likt "runāt" tikai arheologs, ar lāpstu, lāpstiņu vai nelielu ķellīti rūpīgi un pacietīgi pārrokot zemi, ar otiņu attīrot celtnu paliekas, katru seno priekšmetu. Arheologa acīm atklājas it kā no zemes izceltās senās pilsētas dzīve.

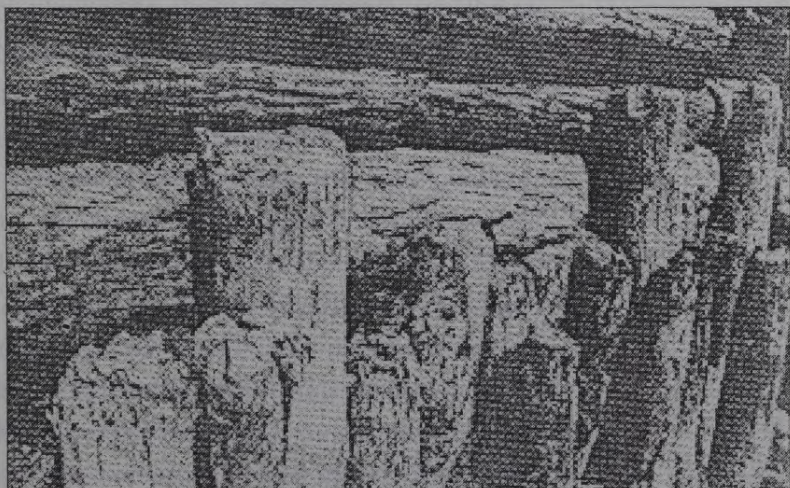
Šādu ieskatu senās Rīgas vēsturē 1970. gada vasarā guva arī mūsu Vēstures institūta arheologi, veicot izrakumus būvlaukumā Vecpilsētā starp Kalēju un 13. janvāra ielām, kur kādreiz atradies senās Rīgas ostas krasts.

Izrakumu laukums nebija liels – tikai 100 m². Kārtu pa kārtai norokot kultūras slāni, tajā – kaut fragmentāri – atainojās pirmās Rīgas ostas attīstības gaita – tās izveidošanās, uzplaukums un noriets.

Laukuma galā pie Kalēju ielas 4,5 m dziļumā atsedzās Rīdziņas upes pirmatnējais krasts, upes sanestu gaiši pelēku smilšu sēklis. Vietām smiltīs bija vērojamas ūdenszāļu saknes, izskaloti gliemežvāki un skaidas. Lēzenajā krastmalā piestājušas zvejnieku laivas, žāvēti un lāpīti tīkli. To, ka te ilgi bijusi zvejnieku piestātne, liecināja daudzie atrastie tīklu pludiņi, kas gan izdrāzti no priedes mizas vai dēlīša, gan satīti no bērza tāss, kā arī svina tīkla gremds un koka irbuļi tīklu lāpīšanai. Kāds zvejnieks pat bija pazaudējis smiltīs dzelzs nazi ar koka spalvu. Rīdzinieku dzīve ne vienmēr ritēja mierīgi.

Otrie Rīdziņas krasta
nostiprinājumi

Šajā krastā piestāja arī austrumu un rietumu zemju tirgotāju kuģi, kas droši vien atveda skaistas stikla zīļu rotas, no kurām vienu krelli arheologi atrada iekritušu upes gultnē. No kādreizējās upes gultnes izceltais 11. vai 12. gadsimta Damaskas tērauda

šķēpa uzgalis stāsta par rīdzinieku cīņām, aizstāvēt pilsētu pret sirotājiem.

Pilsētai augot, paplašinājās tirdzniecības sakari, Rīdziņas grīvā piestāja arvien vairāk kuģu. Kļuva nepieciešams nostiprināt krastmalu, lai viņi to neizskalotu un lai būtu vieglāk iekraut preces. Pirmos krasta nostiprinājumus rīdzinieki šeit ierīkoja upē 5–6 m no krasta vietā, kur ūdens dziļums nepārsniedza 0,5 m, iedzenot cieši blakus citu citam 20–38 cm resnus, nosmailinātus ozola pāļus. Joslu starp pāļiem un pirmatnējo krastu vairākkārt aizpildīja ar pilsētas atkritumiem – skaidām, žagariem, būvgružiem u.c.

Par tradīciju krasta nostiprinājumu labošanai izmantot pilsētas atkritumus liecina arī 1515. gada ieraksts Rīgas pilsētas kases grāmatā. Tajā atzīmēti izdevumi – 4 markas un 2 šiliņi par mēslu izvešanu no tirgus laukuma. Tie paredzēti krastu nostiprinājumu labošanai. Protams, kopā ar būvgružiem tika izbērti arī dažādi savu laiku nokalpojuši vai bojāti sadzīves priekšmeti un darbarīki. Tie šodien palīdz dokumentāli pilnīgāk izprast seno pilsētnieku ikdienas dzīvi. Ko tikai šajā slānī neatrada arheologa lāpsta! Nelielā joslā gulēja seši ar bērza tāsi apšūti kriju vāceļu vāki, kaula stabules fragments, svīna zīmotne ar taisnības dieves attēlu, misiņa skārda rokturis ar iegravētu cilvēka attēlu – tajā, liekas, attēlota latviešu zemniece tautas tērpā. Arheologi atrada sevišķi daudz ādas apavu fragmentu un koka priekšmetu.

Spriežot pēc resno ozola pāļu nodrupušajiem galiem, pirmie krasta nostiprinājumi kalpojuši diezgan ilgi, varbūt pat vairākus gadsimtus. Satrunējušo ozola pāļu rinda, pie kuras vairs nevarēja piestāt ne kuģi, ne laivas, mudināja rīdziniekus celt jaunus nostiprinājumus. Atrastās senlietas liecina, ka jauno krasta nostiprinājumu celtniecība varēja būt uzsākta 16. gadsimtā. Šie nostiprinājumi ierīkoti 3 līdz 4 m attālumā no pirmajiem, vietā, kur upes gultne kļuva dziļāka. Nostiprinājumi būvēti ļoti masīvi. Rindā iedzīti seši 1,5–2 m gari priedes un ozola pāļi, uz tiem trīs rindās guldīti aptēsti priedes gulbalki 30–40 cm diametrā. Upes pusē uz malējā gulbalka veidota trīskārša priežu balku siena, kuras priekšā ik pa 1–1,5 m iedzīti līdz 28 cm resni priedes pāļi. Konstrukcijas noturības palielināšanai ap katru priedes pāli vēl iedzīti vairāki tievāki ozola pāļi. Krastā visa būve noenkurota ar 4 m garām enkursijām.

Liekas, šos Rīdziņas krasta nostiprinājumus attēlojis arī Nikolauss Mollīns pazīstamajā 1612. gada gravīrā. Tajā skaidri redzams Rīdziņas kreisais krasts, kas tāpat kā izrakumos atsegtais labais krasts nostiprināts ar guļbaļķu sienu un tās priekšā iedzītiem vertikāliem pāļiem.

Izrakumos atsegtajā būvē varēja apbrīnot seno namdaru celtniecības māku un rūpīgo darbu. Koki izraudzīti un cirsti noteiktā laikā, tāpēc tie visi sevišķi sveķaini un izturīgi. Visā masīvajā būvē nav izlietota neviena dzelzs detaļa vai nagla. Baļķi cieši sasaistīti kopā ar koka ieliktniem – savilcēm un tapām, kas ievietotas izkaltās ligzdās. Būvēts galvenokārt ar namdara cirvi.

Tāpat kā būvējot pirmos krasta nostiprinājumus, arī šeit josla starp masīvo būvi un krastu aizpildīta ar pilsētas atkritumiem un būvgružiem. Aizpildījuma slānis sniedza arheologiem ne vienu vien interesantu atradumu: koka trauku fragmentus ar īpašuma zīmēm, bronzas karotes, loga stiklu svina ietvarus ar tajos iestiprinātām mazām stikla plāksnītēm un daudzus citus priekšmetus. Šajā slānī 3 m dziļumā no pašreizējās ielas līmeņa mazās gaisa caurlaidības un pastāvīgā mitruma dēļ bija labi saglabājušies no organiskām vielām izgatavoti priekšmeti, kas parasti zemē citos apstākļos ātri sairst. Sevišķu pārsteigumu sagādāja trīs cimdi – divi dūraiņi un pirkstainis, kas bija adīti no rupjas, nekrāsotas vilnas dzijas. Vairāk nekā 300 gadus guļot zemē, dzīvnieku mēslu slānī tie bija ieguvuši gaiši dzeltenīgu nokrāsu. Izcelti dienas gaismā, cimdi gaisa un saules staru ietekmē pāris stundās kļuva pelēcīgi melni.

Izrobežotais izrakumu laukums kavēja arheologus izpētīt pašu Rīdziņas gultni un rast liecības par tās aizbēršanu.

Kā zināms no rakstītās vēstures avotiem, 17. gadsimtā jūras kuģu osta Rīgā bijusi jau pārcelta uz Daugavu un senā Rīdziņas osta pamazām zaudējusi savu nozīmi pilsētas saimnieciskajā dzīvē. Osta sāka strauji aizsērēt, tās krastus apbūvēja. Ziemeļu kara laikā aplenktās Rīgas vecajā ostā gan vēl slēpās rīdzinieku upju kuģi un laivas, bet jau 1735. gadā tika pieņemts lēmums par Rīdziņas pilnīgu aizbēršanu un krastu apbūvi. Neaizbērts palika tikai šaurs, ar dēļiem nostiprināts kanāls upes gultnes vidū, kuru izmantoja kā notekgrāvi. 19. gadsimta vidū, kad plosījās holeras epidēmija, šis

vaļējais notekgrāvis kļuva par īstu slimības perēkli. Tā laika avīzes rakstīja, ka visvairāk saslimušo un mirušo bijis tieši namos pie vecās Rīdziņas. Liekas, ka tieši tāpēc 1861. gadā, kad nojauca pilsētas vaļņus, pilsētas maģistrāts pieņēma lēmumu par Rīdziņas pilnīgu aizbēršanu un mūra kanalizācijas kolektora izbūvi zem Kalēju ielas. Drīz senās ostas teritorija tika apbūvēta ar daudzstāvu namiem. Senā Rīdziņa palika zem bieza zemes slāņa, un tikai arheologu darbs tai vēlreiz deva iespēju izstāstīt par savām likteņgaitām.

KĀDAS BIJA RĪGAS ĢILDES? Jau 13. gadsimta pirmajā pusē Rīgā izveidojās Svētā Krusta un Svētās Trīsvienības ģildes. 1252. gadā tās apvienojās Svētā Gara ģildē, kuras statūtu oriģināls viduslejasvācu valodā saglabājies līdz mūsdienām. Vēl Rīgā bija vismaz 9 brālības – Svēto asiņu, Svētā Olava, Svētā Nikolaja, Svētā Jura un citas ģildes, kuru statūti nav saglabājušies.

Kā redzam, ģildes parasti tika nosauktas kāda svētā – ģildes patrona – vārdā, kuram par godu tās rīkoja gadskārtējus svētkus, ka arī turēja altāri kādā Rīgas baznīcā. Par ģildes locekli – brāli vai māsu – varēja kļūt ikviens, kurš samaksāja iestāšanās naudu. Svētā Gara ģildē šī nauda bija 6 Rīgas šķiliņi. Nekādi tautību ierobežojumi nebija paredzēti, kas gan vēl nenozīmē, ka tādu nebija, jo, piemēram, nekas nebija minēts arī par reliģisko piederību, tomēr ir pašsaprotami, ka uzņēma tikai katoļticīgos.

Svētā Gara ģildē neuzņēma "kauna amatu" pārstāvjus, proti, linaudējus un pirtniekus. Sākumā par brāļiem varēja būt arī ārzemju tirgotāji, kas drīz vien atdalījās, veidojot atsevišķu Svētā Jura (vēlāk Melngalvju) brālību. Par līdztiesīgām locekļiem varēja kļūt arī sievietes – atraitnes, ja tās pēc vīra nāves turpināja vadīt viņa uzņēmumu. Vēl statūtos bija noteikts: *"Ja kāds ir šīs ģildes brālis, tad tam citās ģildēs nav brīv iestāties. Sods – trīs markas."*

Ģildēs brālības garu uzturēja kopīgi pasākumi: reliģiskās ceremonijas, rituālās dzīres (patrona dienā un citos svētkos), kā arī locekļu sanāksmes. Tās atklājot, ģildes vecākais (arī oldermanis jeb eltermanis) lasīja priekšā statūtus, tā kā neviens nevarēja aizbīdināties ar to nezināšanu. Ģildes vecākajam bija arī piesēdētāji.

Vēl ģildes priekšgalā bija tās gados vecākie un cienījamākie locekļi, kā arī kasieris, rakstvedis un garīdznieks.

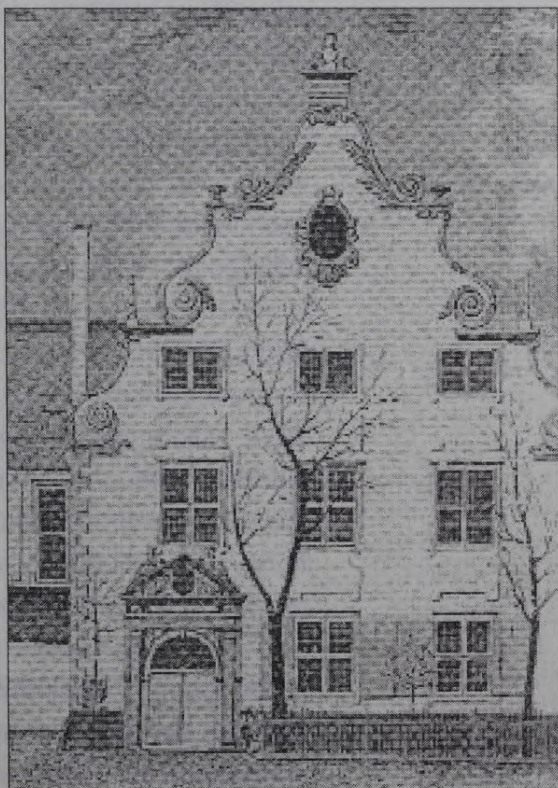
Statūti noteica arī iekšējās kārtības noteikumus: "*Nevienam brālim vai māsai nav brīv ierasties ģildē ar dunci vai kādu citu ieroci, sods – mārciņa vaska.*" Arī, ja "*kāds brālis ielej otram alu acīs vai iesit ar kausu pa galvu*", bija jāmaksā sods – pus pods vaska. Sods bija jāmaksā arī tiem, kas runāja ģildē "*pēc zvana*", neļaujot eltermanim teikt savu sakāmo, vai strīdējās ar eltermani, "*pretojoties pie tāfeles*". Lielāks sods – 5 mārciņas vaska – bija paredzēts tiem, kas dzeršanā nezināja mēru vai dzēra ārpus ģildes. Vissmagākais sods bija izslēgšana no ģildes, un to piemēroja tiem, kas vēlējās nemanot paņemt līdzīgu galda piederumu par suvenīru...

Pakāpeniski Svētā Gara ģilde izveidojās par Rīgas sabiedriskās dzīves centru. Tās telpās notika arī namnieku sapulces, un ģildes vecākos sāka uzskatīt it kā par visu Rīgas iedzīvotāju pārstāvjiem. Izveidojās atsevišķa "rātes draugu" kārta, kurā bija ievērojamākie un bagātākie pilsētas namnieki un kuru padomus rāte vērtēja tikpat augstu kā namnieku kopsapulces lēmumus. Šī ģildes

Lielās ģildes fasāde
(1786) J. K. Broces
zīmējums

locekļu grupa Minsteres istabā uzaiicināja uz apspriedēm citu mantīgāko šķiru – vispirms jau zeltkaļu, tad pārtikas amatu un izglītoto ("literātu") – pārstāvjus. No šīm apspriedēm 1354. gadā izveidojās un nodalījās no pārējiem ģildes locekļiem atsevišķa brālība, kas par savu patronesi izvēlējās Jaunavu Mariju un tāpēc sāka saukties par Svētās Marijas ģildi. Tomēr pazīstamākā tā kļūst ar Lielās ģildes nosaukumu – varbūt tāpēc, ka tās uzceltais nams bija lielāks par citu ģilžu namiem, bet varbūt arī tāpēc, ka tajā apvienojās "lielie", tas ir, lieltirgotāji un bagātie amatnieki, kas turēja vairākus zeļļus un mācekļus.

Arī Lielās ģildes statūti ir saglabājušies. Būtībā tie ir līdzīgi Svētā Gara ģildes statūtiem. Tomēr uzņemšanas

noteikumi tajā bija daudz stingrāki: bija jāmaksā pusmarka sudrabā. Arī soda naudas par dažādiem pārkāpumiem bija daudz augstākas. Tā kā jaunus biedrus tajā uzņēma tikai ar visu ģildes locekļu piekrišanu, nevāciem ceļš uz Lielo ģildi bija slēgts. Bija arī noteikts, ka ģildes dzīrēs nedrīkst ielūgt nevienu, kas par savu darbu saņem algu. Nesaskaņas brāļu starpā bija noteikts kārtot tikai ģildes ietvaros, nedrīkstēja sūdzēties rātei.

Par Lielās ģildes reālo nozīmi liecina tas, ka Rīgas rātes jaunos locekļus līdz pat 19. gadsimtam izvēlējās tikai no šīs ģildes brāļu vidus. Visi pilsētas augstākie ierēdņi, garīdznieki un juristi bija Lielās ģildes biedri. Kara gadījumos Lielās ģildes vecākie parasti nostājās rīdzinieku karaspēka priekšgalā. Arī ordeņa mestrs, gatavodamies karagājieniem, bieži vien īpaši uzaicināja Lielo ģildi tajos piedalīties.

Jau minējām, ka no Lielās ģildes atdalījās Melngalvju brālība. Oficiāli šo notikumu datē ar 1416. gadu, no kura saglabājušies arī pirmie melngalvju statūti. Tomēr faktiskā atdalīšanās sākās ne vēlāk kā 14. gadsimta vidū, kad tirgotāji, kas dzīvoja Rīgā tikai pagaidām, nekļūstot par namniekiem, sāka noturēt sanāksmes atsevišķā istabā.

Ak, šīs istabas! Tām dažkārt vēsturē ir lielāka nozīme, nekā to varētu iedomāties. Kad bagātie Svētā Gara ģildes brāļi sāka pulcēties Mīnsteres istabā (domājams, galīgā norobežošanās notikusi ap 1330. gadu), nabadzīgākajiem nekas cits neatlika kā meklēt sev sanāksmēm citu telpu. Par amatnieku sanāksmju vietu kļuva Zostas istaba (Zosta – pilsēta Vācijā). Par savu patronu tie izvēlējās Svēto Jāni un tā izveidoja savu – Svētā Jāņa jeb Mazo ģildi. Tās senākie statūti ir no 1352. gada, pēc tam tie vairākkārt pārstrādāti (pēdējo reizi – 1883. gadā!). Par Mazās ģildes locekļiem varēja kļūt tikai cunftu meistari, bet ne zeļļi vai mācekļi. Sākotnēji tajā ietilpa arī latviešu amati: namdari, mūrnieki, važoni, alusnesēji, sālsnesēji, liģeri, kaņepju kūlēji, zvejnieki. Tomēr 17. gadsimta beigās tos no Mazās ģildes izstūma, izņemot riepniekus (virvju vijējus).

1500. gadā ordeņa mestrs Valters fon Pletenbergs un Rīgas arhibīskaps Miķelis Hildebrands vienojās, ka katram namniekam jāpieder pie kādas no ģildēm. Savukārt ģildēm nebija tiesību noraidīt pretendētus, ja vien tie bija "godīgā laulībā" dzimuši.

Līdz ar to tika galīgi atcelti tautību un arī mantības ierobežojumi, lai gan palika vēl tīri praktiskas dabas jautājums – kā latvietis Rīgā varēja kļūt par namnieku?

Pārskats par Rīgas ģildēm nebūtu pilnīgs, ja neminētu vēl divas t.s. *filiālgildes*, kas pildīja it kā starpnieku funkcijas starp abām galvenajām – Lielo un Mazo ģildi. 1408. gadā dibināta Strēlnieku ģilde, par kuras darbību var spriest tikai pēc tās nosaukuma, kā arī pēc neliela statūtu satura rādītāja fragmenta. Tomēr no Rīgas kases grāmatas ierakstiem var spriest, ka Rātes kase ir atbalstījusi divas šīs ģildes filiāles – gan pie Lielās, gan pie Mazās ģildes.

1425. gada sākumā Lielās ģildes brāļi ir nodibinājuši Galda ģildi, kas bija domāta kā palīdzības kase abu ģilžu vācu tautības trūkcimietējiem. Par Galda ģildes biedriem varēja būt tikai Lielās ģildes brāļi, kas bija nomaksājuši iestāšanās naudu. Ģilde pieņēma arī ziedojumus un sadalīja žēlastības dāvanas.

Abu galveno ģilžu starpā pastāvēja ne vien sadarbība, bet arī pretrunas. Par tiesībām brūvēt alu strīds starp Lielo un Mazo ģildi turpinājās turpat gadsimta ilpumā, jo Rāte 1427. gadā bija pieņēmusi lēmumu aizliegt to darīt Mazās ģildes amatniekiem, bet tikai 1510. gadā šķīrējtiesa atļāva darīt alu abu ģilžu piederīgajiem. Bija mēģinājumi diskriminēt Mazās ģildes locekļus arī apģērbā, kā arī aizliegt tiem rīkot tikpat bagātīgas dzīres, kādas rīkoja Lielās ģildes locekļi.

Sākotnēji, arī vēl 16. gadsimta sākumā Lielā ģilde pārāk neiejaucās pilsētas pārvaldes lietās, galvenokārt rūpējoties, lai sadarbībā ar rāti nodrošinātu savas privilēģijas un monopolstāvokli tirdzniecībā. Situācija mainījās, kad rīdziniekus savīlņoja reformācijas kustība. Ģildes kļuva par Rīgas sabiedrības organizējošo spēku, ar kuru nācās rēķināties arī rātei, kurai kļuva aizvien sarežģītāk realizēt savus nodomus bez ģilžu piekrišanas. Pēc "Kalendāra nemieriem" (1584–1589) tās ieguva pat tiesības ietekmēt pilsētas ieņēmumu sadali.

KĀDI LATVIEŠU AMATI BIJA SENAJĀ RĪGĀ? Amatniecībai Rīgas saimnieciskajā dzīvē bija mazāka nozīme nekā tirdzniecībai dažādu iemeslu dēļ, tomēr galvenais bija tas, ka amatniecības

precēm šeit bija mazāks noieta tirgus nekā Rietumeiropā un Rīgas amatnieki strādāja galvenokārt pašu pilsētnieku vajadzībām. Pilsētas iekšējās kārtības noteikumi paredzēja, ka *"pelnīt sev pārtiku, nodarbojoties kādā no amatniecības nozarēm"* drīkst tikai Rīgas namnieki, t.i., personas, kam Rīgā pieder nekustamais īpašums un kas maksā pilsētai nodokļus. Kopš Rīgas pirmsākumiem ar amatniecību varēja nodarboties gan vācu, gan nevācu amatnieki.

Tāpat kā vācu amatnieku arī latviešu amatnieku apvienošanās amatos jeb cunftēs sākās 14. gadsimta otrajā pusē un noslēdzās 16. gadsimta beigās. Cunftes bija profesionālas organizācijas, kas apvienoja visus pilsētas vienas vai vairāku radniecīgu nozaru amata meistarus. Tās stingri ierobežoja konkurenci viena amata locekļu starpā. Sākotnēji cunftēm bija liela loma ražojumu kvalitātes un arī amata ētikas nodrošināšanā. Tāpat tās ieviesa kārtību zellu algu regulēšanā un darba normēšanā. Tomēr 16. gadsimtā, iegūstot monopoltiesības attiecīgajā nozarē, cunftes ierobežoja amatu attīstību un tālāku paplašināšanos un pamazām kļuva aizvien noslēgtākas.

Izsenis pastāvēja četri tā sauktie "latviešu amati" – sālsnesēji, liģeri, alusnesēji, kaņepju kūlēji –, kuri sevi uzskatīja par Rīgas senāko iedzīvotāju – lībiešu pēcnācējiem. Ilgus gadsimtus viņu tiesiskais stāvoklis bija īpašs. Ir vairākas liecības par šo amatu seno izcelsmi: vēl 17. gadsimtā tie saglabāja daudzas sensenas paražas, tiem bija savi soģi un tie ilgu laiku veica Rīgā ugunsdzēsēju un policijas pienākumus. Interesanti, ka sālsnesēji bija vienīgie, kurus Rīgas patricieši aicināja uz Vastlāvju noslēguma dzīrēm Lielajā ģildē. Turklāt viņu vecākajiem bija jāierodas ar visām savām sensenajām amata regālijām – baltajām nūjām.

Minētajiem tirdzniecību apkalpojošajiem amatiem bija monopola stāvoklis preču izkraušanā un iekraušanā, svēršanā un mērīšanā, noliktavu pārraudzīšanā, kā arī eksporta preču (linu, kaņepju, pelnu, tauku utt.) pārstrādē. Par viņu svarīgo lomu liecina arī fakts, ka rāte ziņas par Rīgas labības un sāls krājumiem pieprasīja nevis noliktavu īpašniekiem un tirgotājiem, bet gan no liģeriem un sālsnesējiem.

Visos laikos Rīgā bija tādas amatniecības nozares, kurās vāciešiem iespiesties bija ļoti grūti. Piemēram, vietējos iedzīvotājus

ar apgērbu apgādāja tikai latviešu amata meistari: drēbes šuva latviešu drēbnieki, auda latviešu audēji, zābakus darināja latviešu kurpnieki. Pat latviešu rotaslietas gatavoja īpaši jostnieku un saktu kalēju amatnieki. Latvieši iespiedās arī tādos amatos, kur viņus formāli bija liegts uzņemt, – 15. gadsimtā visi Rīgas mūrnieku meistari bija latvieši, lai gan statūti latviešiem aizliedza būt šajā amatā. Rīgas latvieši darbojās arī daudzās citās amatniecības nozarēs: vīna nesēju amatā, važoņu amatā, vietējo kalēju amatā. Pārdaugavas latviešu amati galvenokārt bija saistīti ar upi – zvejnieki, pārcēlāji, enkurnieki, loči, mucu koku šķīrotāji. Daudz latviešu darbojās arī vācu kurpnieku, galdnieku, kažocnieku, gaļas izcirtēju, virpotāju un maiznieku amatos. Ar putniem Rīgu apgādāja latviešu putnu ķērāju amats. Arī miesnieki, kuru lopu kautuves atradās Daugavmalā tagadējās Miesnieku ielas apkaimē, bija latvieši. Tomēr jau 14. gadsimta beigās vācu cunftes Hanzas savienības realizētās politikas iespaidā centās ierobežot latviešu (un vispār visu Livonijas nevācu) iespīēšanos amatos. Maiznieku amata noteikumos (šrāgās) bija noliegts precēt sievu nevācieti. Latviešu amatniecisko darbību ierobežojošie noteikumi 17. un it īpaši 18. gadsimtā kļuva aizvien stingrāki.

VAI SENAJĀ LATVIJĀ BIJA KARAĻI? Karaļu tādā izpratnē kā Francijā, Anglijā, Vācijā – Latvijā 12. gadsimta beigās un 13. gadsimtā nebija. Latvijas teritorijā šajā laikā var runāt tikai par dažādiem valstiskiem veidojumiem, bet ne par valstīm. Šie politiskie veidojumi parasti neaptvēra visu attiecīgās tautības aizņemto teritoriju.

13. gadsimta sākumā Kursā ciema kopienām bija kolektīvie nocietinājumi – pilskalni. Un tajos varēja būt tikai viens noteicējs – valdnieks.

Kurzemes lībieši tāpat kā igauņi ciema kopienu sauca par kili-gundu. Valstiskajiem veidojumiem attīstoties, tie kļuva par meslu (nodevu) ievākšanas vienību. 13. gadsimta dokumenti Kurzemē min 9 plašākus novadus – zemes. Ikvienā no šīm zemēm bijušas daudzas kiligundas un ciemi. Zemgalē atzīmēti 6 šādi novadi.

Politiskajā attīstībā tālāk uz priekšu bija aizgājušas atsevišķas latgaļu un sēļu zemes, kas apvienojas augstāka tipa valstiskajos

veidojumos – kņazistēs. Jersikas kņazistes sastāvā ietilpušas Autīnes (Sārumkalns), Cesvaines, Lēpenes, Asotes, Beberines, Alenes (Oliņkalns), Gendenes, Negestes un Mārcienas pilis ar attiecīgajām zemēm ne vien Daugavas, bet arī Gaujas baseinā. Uz rietumiem no Jersikas atradās Kokneses kņaziste. Gan Jersikas, gan Kokneses kņazistes bija atkarīgas no Polockas kņaza.

Viens no lielākajiem valstiskajiem veidojumiem latgaļu apdzīvotajā teritorijā bija Tālava ar Beverīnas (Beberines) pili. Tālava aptvērusi Gaujas baseina augšgala latgaļu novadus. Tā bijusi meslu atkarībā no Novgorodas un Pleskavas. Latgaļu Atzeles zeme atradās apgabalā starp Tālavu rietumos un krievu Polockas kņazisti austrumos. Valstiskie veidojumi Tālava un Atzele maksāja meslus Pleskavai.

Rakstītie avoti izšķir četrus lielākus lībiešu apdzīvotos novadus – Daugavas, Turaidas, Metsepoles un Idumejas novadus. Atšķirībā no latgaļu apdzīvotajām teritorijām lībiešu zemēs vēl nebija kņazistes tipa valstisko veidojumu. Par lībiešu apdzīvotajām zemēm 12. gadsimta beigās un 13. gadsimtā mūsu dienās var uzzināt no Indriķa hronikas, Livonijas atskaņu hronikas un arī no citiem tā laika dokumentiem. Ziņas par šo zemju robežām nav saglabājušās. Par tām aptuveni var spriest pēc uzrakstītajā tekstā minētajām vietām.

Senajās hronikās un dokumentos minēti šo zemju valdnieki, kurus autori reizēm dēvē arī par karaļiem. Attieksme pret tiem ir visai subjektīva. Liela nozīme pievērsta apstāklim, vai vietējais valdnieks ir pieņēmis kristīgo ticību un pakļāvisies vāciešiem.

Indriķis par karali un kņazu dēvē latgaļu dižciltīgo Jersikas valsts valdnieku Visvaldi, kurš bija pieņēmis kristīgo ticību, bet kristīgo Tālavas valdnieku Tālibaldu (vēlāk pārrakstītajos tekstos Tālivaldis) viņš nosauc tikai par latviešu vecāko. Iemesls varētu būt Tālavas atkarība no krieviēm. Indriķa hronikā starp citiem latgaļu vecākajiem vairākkārt minēti Rūsiņš un Varidots. Kristīto Satekles kungu Rūsiņu arī vajadzētu godāt par karali, bet viņu autors sauc par zemes vecāko. Acīmredzot hronikas autoram bija zināms, ka Rūsiņš Autīnes sacelšanās laikā cīnījās pret vāciešiem. Hronists viņu sauc par drošsirdīgo no latgaļiem un katoļu baznīcas ienaidnieku. Otrs minētais latgaļu vecākais Varidots aktīvi piedalījās vāciešu un latgaļu kopējā karā pret igauņiem.

No Daugavas lībiešu valdniekiem īpaši tiek izcelts 12. un 13. gadsimtu mijā Mārtiņsalā dzīvojušais Ako. Viņu dēvē par virsaiti un vecāko.

Valdnieku Turaidas novadā, Turaidas pils saimnieku Kaupo dēvē par "it kā karali". Viņš pārvaldīja daļu no Gaujas lībiešu zemēm. Kaupo bija kristīties, un viņu Romā bija pieņēmis pats pāvests.

No Zemgales valdniekiem Indriķis vairākkārt piemin Viestardu, kura pārziņā bija Zemgales rietumu daļa ar sēdekli Tērvetes pilī. Viņš hronikā nosaukts gan par dižciltīgo, gan par vadoni, gan par visu zemgaļu vecāko. Viestards sākumā sadarbojās ar vāciešiem, bet vēlāk aktīvi cīnījās pret tiem. Viestards nebija kristīgais, bet bija solījies kristietību pieņemt. Livonijas atskaņu hronikā, kas sarakstīta vēlāk nekā Indriķa hronika, viņš tiek dēvēts par karali.

Livonijas atskaņu hronika stāsta par Tērvetes valdnieku Nameisi. Hronikā viņu dēvē par virsaiti, bet citos dokumentos – par zemgaļu karali. Jau pieminētais Tērvetes valdnieks Viestards valdīja Zemgalē 13. gadsimta sākumā, bet Nameiša darbība saistās ar 13. gadsimta otro pusi – ar zemgaļu brīvības cīņu trešo posmu.

13. gadsimta sākumā sastādīts dokuments vēstī, ka pāvesta sūtnis Ainas Balduīns noslēdzis līgumu ar rietumkuršu karali Lamekinu.

Abās hronikās minēts, ka daži valdnieki tiesības pārvaldīt savu zemi ir mantojuši. Šādas tiesības no sava tēva ieguva Jersikas valdnieks Visvaldis.

Valdnieku atbildīgākais pienākums bija kara laikā vadīt savus karapulkus.

KAS BIJA NAMEISIS? Nameisis bija zemgaļu valdnieks no 1270. gada līdz 1281. gadam. Par viņu stāsta divi avoti: Livonijas atskaņu hronika un Molianas Franciska izmeklēšanas protokols. Hronika viņu sauc par karali un kara draudzes dižo vedēju, bet protokols par labieti, karali jeb kungu. Nameiša karaļvalsti tur apzīmē par Zemgali. Var pieņemt, ka viņš valdīja Zemgalē, izņemot vācu ieņemto Mežotni. Nameisis varēja piedalīties 1272. gadā starp vāciešiem un zemgaļiem noslēgtā miera līguma izstrādāšanā. Tā

rezultātā tika samazinātas zemgaļu nodevas un klaušas, bet viņiem vajadzēja uzņemt savās pilīs vācu karaspēku un atzīt vācu virskundzību.

Nameiša vārds saistās arī ar zemgaļu brīvības cīņu trešo posmu. Tas ir laiks no 1279. gada līdz 1281. gadam. Cīņas sākās ar vāciešu iebrukumu Lietuvā 1260. gadā. Ar bagātu laupījumu atgriežoties mājās, viņus negaidīti ceļā pārsteidza leiši un vāciešus sakāva. Leišu uzvaru veicināja tas apstāklis, ka viņu pusē bija pārnākuši arī vāciešu pakļautie kurši un igauņi, kam vācieši bija likuši karot kopā ar tiem.

1279. gadā pie Aizkraukles zemgaļi Nameiša un lietuvieši sava valdnieka Teideņa vadībā sakāva Livonijas ordeņa mestra karaspēku un atņēma tiem Lietuvā iegūto laupījumu.

Izmantodami vācu spēku novājināšanos, zemgaļi sacēlās sava kunga Nameiša vadībā. Viņi ieņēma Tērvetes pili. Vācieši, atguvušies no zaudējumiem, devās uzbrukumā Zemgalei un nodežināja Dobeles pilsētu. Lai iedragātu vācu varenību, Nameisis izplānoja uzbrukumu spēcīgajam vācu atbalsta punktam – nocietinātajai Rīgai. Šis uzbrukums neizdevās, jo par to vācieši tika brīdināti. 1281. gadā vācieši uzsāka jaunu uzbrukumu Zemgalei. Viņi aplenca Tērvetes pili. Zemgaļi aizstāvējās ļoti varonīgi, taču pārspēks bija vāciešu pusē. Nameisis bija spiests ar viņiem noslēgt miera līgumu. Tajā bija teikts, ka zemgaļi var paturēt savu pili, bet viņiem jāmaksā mesli un jāapsola "nedarīt kristīgiem nekādu ļaunumu". Nameisis nebija apmierināts ar šādu pakļaušanos un kopā ar leišiem uzbruka vācu ordenim Prūsijā. Pēc šī karagājiena Nameisis Zemgalē neatgriezās. Viņa turpmākais liktenis nav zināms.

KAS REDZAMS REITERNA NAMA FASĀDĒ? Reiterna nams atrodas Vecrīgā, un tam ir nedaudz vairāk nekā trīssimt gadu. 1683. gadā zemes gabalā Mārstaļu ielā, kvartālā, kuru norobežo Audēju, Vecpilsētas un Reformātu ielas, nojauca veco ēku un sāka celt bagāto un grezno Reiterna namu. Jau pēc diviem gadiem, 1685. gadā, nams bija gandrīz pabeigts.

Reiterna nams iezīmēja jauna tipa dzīvojamo namu parādīšanos Rīgas apbūvē. Parasti viduslaikos dzīvojamie nami bija novietoti

ar gala zelmini pret ielu, bet šim namam pret ielu ir pavērsta garākā sānu mala un jumta slīpne. Tas ļauj labāk atrisināt gan telpu apgaismojumu, gan lietus ūdeņu novadīšanu no jumta. Palielinājās dzīvojamo telpu platība, kaut arī trešā stāva telpas un divu stāvu bēniņi vēl tika izmantoti kā noliktavas. Par greznā nama projekta autoru uzskata vācu būvmeistaru Rupertu Bindenšū, kurš no 1671. gada strādājis Rīgā. Kā sevišķu pateicību par savu darbu būvmeistars no nama īpašnieka Johana Reiterna saņēma sudraba kannu ar iegravētu dāvinātāja vārdu un uzvārdu.

Kas gan bija šis Johans Reiteris, kurš 1685. gadā savai ģimenei uzdāvināja vienu no skaistākajiem dzīvojamajiem namiem Rīgā? Viņš dzimis Lībekā 1635. gadā. Ieradies Rīgā, Johans Reiteris ieguva augstu sabiedrisko stāvokli. 1680. gadā viņš bija Lielās ģildes vecākais. Muižnieku kārtā Johanu Reiteru iecēla 1691. gadā. Pēc šā titula piešķiršanas viņš ieņēma rātskunga amatu Rīgā. Johanam Reiteram bija ne tikai viens no bagātākajiem namiem pilsētā, viņam esot bijusi arī kariete ar stikla logiem. Par šādu nepieredzētu greznību rātes ieceltie tikumības soģi viņam likuši samaksāt lielu naudassodu. 1698. gadā Johans Reiteris visu savu laicīgo mantu atstāja dēlam – arī Lielās ģildes vecākajam un Rīgas rātskungam –, bet pats tika apglabāts Rīgas Domā.

Pēc 1769. gada namam bijuši daudzi īpašnieki, un katrs no tiem namu piemērojis savām vajadzībām. Tur ir bijusi gan deju zāle, gan veikali, gan grāmatu sietuve un noliktava. Mūsu dienās pēc ēkas restaurācijas Reiterna namā darbojas Latvijas Žurnālistu savienība.

Bet kas tad redzams nama fasādē? Fasādes frontonu (ēkas trijstūrveida augšdaļu) grezno nozīmīgais gadskaitlis "1685" un iniciāļi "JR" spoguļattēlā. Sākotnēji nama fasādē starp otro un trešo stāvu varēja redzēt arī Rīgā vienīgo grafitio tehnikā izpildīto ornamentālo zīmējumu (tā fragments tagad skatāms nama iekštelpās). Bet virs Reiterna nama portāla kolonnu kapitēļiem (tie atrodas kolonnu augšdaļā) skatāmi sākotnējā ēkas īpašnieka un viņa dzīvesbiedres portreti.

KAS LATVIJĀ IR TIKAI RĪGĀ, DAUGAVPILĪ UN LIEPĀJĀ? Jautājums šķiet sarežģīts, taču, ja labi padomā, atbildēt nemaz nav tik grūti. Tikai šajās trijās pilsētās ir īsti cietokšņi – īpaši

izbūvētas nocietinātas vietas, kurās bija viss nepieciešamais, lai ilgstoši aizstāvētos pret ienaidnieka uzbrukumu. Cietokšņus parasti cēla tāpēc, lai varētu aizstāvēt kādu pilsētu vai novadu. Tos apjoza augstas mūra sienas ar torņiem, dziļi aizsarggrāvji un iespaidīgi zemes vaļņi. Cietokšņus centās ierīkot grūti pieejamās vietās – pakalnās, pie upēm vai ezeriem. Taču ne vienmēr tas bija iespējams.

Viduslaikos bieži vien par cietoksni pārvērtā vienu otru svarīgu pilsētu. Tāds cietoksnis bija arī Rīga, kuru 15. un 16. gadsimta mijā iejoza apmēram 7 metrus augstas un kādus 2 metrus biezās mūra sienas ar gandrīz 30 torņiem. 16. gadsimta pirmajā pusē ap šiem nocietinājumiem izveidoja arī zemes vaļņus un aizsarggrāvi – tagad tas ir pilsētas kanāls, kas ieskauj Vecrīgu. Mūsu dienās ir grūti pateikt, ka kādreiz Vecrīga bijusi stiprs jo stiprs cietoksnis.

Neskaitot Vecrīgu, Rīgā ir vēl divi cietokšņi, pie tam abus sauca par Daugavgrīvas (Dinamindes) cietokšņiem. Senākais no tiem atradās Vecdaugavas labajā krastā apmēram kilometru uz rietumiem no tagadējās Vecdaugavas stacijas. Šis cietoksnis savu nozīmi zaudēja līdz ar Daugavas gultnes maiņu. 1680. gadā tas tika iznīcināts, un no tā gandrīz nekas nav saglabājies.

Otru Daugavgrīvas cietoksni iesāka celt 1608. gadā Daugavas kreisajā krastā un sākumā sauca par Neimindi. Cietoksnis visu laiku tika pastiprināts. 1917. gada septembrī krievu armija, atkāpjoties no Rīgas, cietoksni iznīcināja, taču kaut kas no tā ir saglabājies.

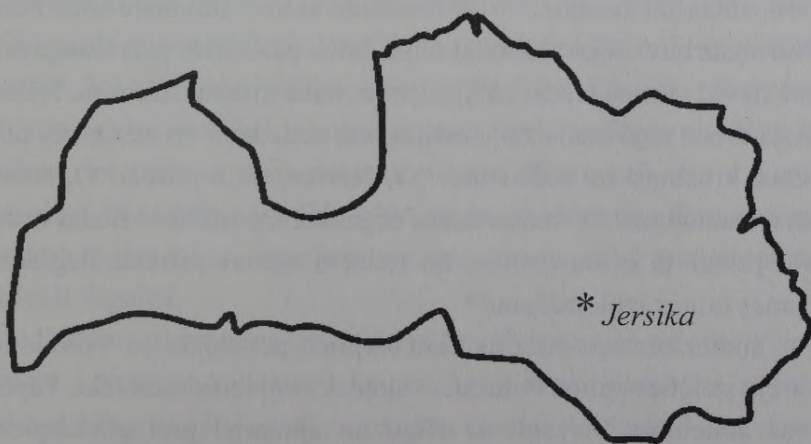
Daugavpilī pirmo cietoksni ierīkoja 16. gadsimta beigās, kad tika pamesta vecā Dinaburgas pils. Mūsu dienās vēl redzamo Daugavpils (Dinaburgas) cietoksni sāka celt 1810. gadā Daugavas labajā krastā un darbus pabeidza tikai pēc 20 gadiem. Daugavpils cietoksni turpināja uzlabot arī turpmākajos gados. Taču pamazām šāda veida cietokšņi zaudēja savu militāro nozīmi, un 1897. gadā Daugavpils cietoksni pārdēvēja par cietoksni–noliktavu. Cietoksnis gandrīz nemaz nav cietis abos pasaules karos un savā kādreizējā varenībā skatāms arī šodien. Daugavpils cietoksni bieži izmantoja arī par ieslodzījuma vietu, vienkāršāk sakot, par cietumu. Šī tradīcija nav zudusi – cietokšņa priekštilta nocietinājumu daļā Daugavas kreisajā krastā atrodas Grīvas cietums.

Liepājas cietoksni sāka būvēt 1890. gadā un pabeidza 1904. gadā. Taču jau 1908. gadā Liepājas cietoksnis tika likvidēts un 1915. gadā

uzspridzināts. Cietokšņa drupas un aizsargbūvju paliekas vel apskatāmas starp Liepājas un Tosmares ezeru, kā arī pilsētas dienviddaļā. Atgriežoties pie jautājuma, kas likts šī nelielā raksta virsrakstā, var atbildēt arī, ka tikai minēto triju Latvijas pilsētu ielās kursē tramvajs. Bet tas jau ir cits stāsts.

VAI JERSIKAI UN KONSTANTINOPOLEI IR KAS KOPIĢS? Lai gan viena pilsēta jau sen kā izpostīta, bet otra joprojām spoguļojas Bosfora ūdeņos, viena bija mazas, bet otra lielas valsts galvaspilsēta, tālā pagātnē – 13. gadsimtā to vēsturē bija vairāki notikumi, kas mazināja atšķirības. Pats galvenais – tās abas piedzīvoja krustnešu uzbrukumu.

Tas bija Krusta karu laiks. Katoļu baznīca sūtīja krustnešus karagājienos gan uz Tuvajiem Austrumiem, gan Ēģipti, lai izplatītu kristīgo ticību un cīnītos ar musulmaņiem. Tomēr karu gaita parādīja, ka Romas pāvestam ir arī kādi citi mērķi. Lielā shizma – kristīgās baznīcas šķelšanās – 1054. gadā padarīja par nesamierināmiem pretiniekiem katoļu un pareizticīgo baznīcas galvas. Katrs no viņiem centās iegūt aizvien lielāku ietekmi pasaulē. Ar pāvesta klusu piekrišanu bruņinieki krustneši 1204. gadā triecienā ieņēma kristiešu valsts Bizantijas galvaspilsētu Konstantinopoli – pareizticīgo baznīcas centru. Viņi izlaupīja mājas, nopostīja baznīcas, pārvērtā pelnos vērtīgās seno rokrakstu bibliotēkas, nesaudzīgi izlaupīja Sv. Sofijas katedrāli. Šādā veidā Romas pāvests Innocentijs III cerēja beidzot pakļaut grieķu baznīcu "apustuļu tronim".

Jersikas valsts 13. gadsimtā bija Daugavas labajā krastā un kontrolēja tirdzniecības ceļu pa upi. Teritorijas un ģeogrāfiskā stāvokļa dēļ tā bija ļoti nozīmīga. Jersikas valstij piederēja tagadējās Dienvidlatgales un Vidzemes dienvidaustrumu teritorija. Jersikas pils bija ievērojams cietoksnis un modri sargāja Daugavas ūdeņus. Laikā, kad bīskaps Alberts un krustneši pūlējās pakļaut lībiešu un sēļu ciltis, Jersikas valdnieks Visvaldis vairākas reizes iejaucās krustnešu nodomos. Viņš bija noslēdzis savienību ar Polockas kņazu, kļuvis tā vasalis. Iespējams, ka viņš bija cēlies no kādas vikingu cilts līdzīgi Polockas Valdemāram. Visvaldis bija pieņēmis kristietību un ļāvis savā zemē ienākt pareizticīgajai baznīcai. Visā valstī bija uzbūvētas daudzas baznīcas, darbojās pareizticīgo garīdznieki. Tātad Jersikas valsti varēja uzskatīt par kristiešu zemi. Labas attiecības ar leišu ciltīm nodrošināja izdevīgās laulības – Visvaldis bija precējies ar leišu lielkunga Daugerūša meitu.

Bīskapam Albertam nācās risināt sarežģītu uzdevumu – kā pakļaut Polockas kņazistes vasaļvalsti, kas turklāt ir kristīta. Livonijas Indriķa hronikā, kas rakstīta, lai slavinātu bīskapa Alberta darbus, teikts: "Jersika vienmēr bija slazdi..." Varbūt notikumi tālajā Bizantijā ierosināja bīskapu Albertu izlemt, kā tikt galā ar šiem slazdiem?

1209. gada rudenī Alberta karaspēks, kurā apvienoti krustneši, jau pakļautie lībieši, rīdzinieki un arī Jersikai naidīgās latgaļu ciltis, ielauzās Jersikas pilsētā. "Savākuši daudz laupījuma no visiem pilsētas kaktiem, viņi ieguva gan tērpus, gan sudrabu, gan purpuru, gan daudz lopu, gan baznīcas zvanus, gan svētbildes, gan citas rotas un naudu..." – tā hronikas autors slavināja krustnešu "varoņdarbus". Visvaldim laimējās laivā pārcelties pāri Daugavai, bet sieva, saimes ļaudis kā ķīlnieki nonāca krustnešu rokās. Nākamajā dienā viņš izmisis noskatījās, kā, aiziedami no izlaupītās pilsētas, krustneši to nodedzina. "O, Jersika, mīļā pilsēta! O, manu tēvu mantojums! O, manas tautas negaidītā izpostīšana! Bēdas man! Vai priekš tā esmu dzimis, lai redzētu manas pilsētas degšanu, manas tautas iznīcināšanu!"

Tomēr bīskaps Alberts karu turpināt nevēlējās, jo Visvaldim varēja steigties palīgā Polockas valdnieks vai leišu radinieki. Tāpēc viņš ataicināja Visvaldi uz Rīgu un apmaiņā pret gūstekņiem

piedāvāja slēgt mieru. Tikai Visvaldim jāatdodot Sv. Marijas baznīcai lielākā daļa no valsts un jāpiekrītot publiski Pētera baznīcas laukumā daudzu liecinieku klātbūtnē izdarīt tradicionālo senjora – vasaļa attiecību nodibināšanas rituālu. No bīskapa rokām Visvaldis saņēma trīs karogus – tikai trīs no agrākajiem sešiem novadiem turpmāk pārvaldīs Jersikas valdnieks...

Atgriezies Jersikā, Visvaldis sāka atjaunot pilsētu. Pagāja daži gadi, bet miera nebija, krustneši uzmācās vēl vairāk, izmantojot katru ieganstu, lai laužtu agrākos līgumus. Viņiem vairs nevajadzēja baidīties no Polockas kņaza dusmām – 1212. gada līgumā viņš bija atteicies no latgaļu un lībiešu zemēm par labu bīskapam. Nu jau krustneši karoja arī leišu zemē. 1213. gadā viņi sagūstīja Visvalža sievastēvu Daugerūti, kad tas devās uz Novgorodu, un, apvainojot nodevībā, turēja ieslodzītu un spīdzināja Cēsu pilī. Kad tukšām rokām – bez izpirkuma naudas – Cēsīs ieradās Daugerūša radnieki, viņš, kā apgalvo hronika, nogalinājās uz zobena. 1214. gadā atjaunoto Jersiku krustneši izlaupīja vēlreiz. Visvaldim pārvaldījumā bija palikusi tikai maza daļa no valsts. Pēc viņa nāves arī tā pārgāja senjora – bīskapa rokās. Nu vācieši varēja netraucēti izmantot Daugavu – galveno tirdzniecības ceļu uz Krievzemi.

Tā beidza pastāvēt senā latgaļu valsts, un par tās galvaspilsētas atrašanās vietu liecina vairs tikai kokiem noaudzis pilskalns Daugavas krastā.

KAS BIJA VALTERS FON PLETENBERGS? Valters fon Pletenbergs (ap 1450–1535) bija ordeņa mestrs no 1494. gada līdz 1535. gadam. Viņš dzimis Vestfālenē muižnieku ģimenē, audzināts Narvas fogtijā un Alūksnes kōmturijā. Agrā jaunībā nākamais ordeņa mestrs iestājās Livonijas ordenī. 1481. gadā viņu iecēla par ordeņa finanšu un saimniecības pārzini Rīgas pilī. Bijis fogts Rēzeknē. No 1489. gada līdz 1494. gadam Valters fon Pletenbergs ieņēma ordeņa kara ministra un mestra augstākā padomnieka sēdekli Siguldā.

Būdams ordeņa mestrs, Valters fon Pletenbergs mēģināja apvienot Livonijas valstiņas vienotai ārpolitikai. Noslēdzis savienību ar Lietuvu 1501. gadā, viņš sāka karu ar Krievzemi, bet cieta

neveiksmi. 1503. gadā noslēdza Livonijai neizdevīgu miera līgumu, kuru tā bija spiesta vēlāk vēl pagarināt. Iekšpolitikā Valters fon Pletenbergs centās iegūt Rīgas labvēlību. 1525. gadā viņš piešķīra tai privilēģijas. Tajās mestrs atcēla Salaspils līguma noteikumu par divu feodālo senjoru kundzību Rīgas pilsētā un piekrita Rīgas arhibīskapa un domkapitula īpašumu konfiskācijai, kā arī piešķīra Rīgai ticības brīvību. Viņa darbība bija vērsta pret Rīgas arhibīskapu.

Ordeņa mestrs Valters fon Pletenbergs atbalstīja dzimtbūšanu un izstrādāja noteikumus par aizbēgušo zemnieku izdošanu. Viņš nostiprināja lēņu sistēmu un aizstāvēja Livonijas tirgotājus.

Valters fon Pletenbergs mira 1535. gada 28. februārī. Viņu apbedīja Cēsu Sv. Jāņa baznīcā.

Vīrs Rīgas pils ziemeļu ieejas saglabājies cilnis, kurā redzams Valters fon Pletenbergs. To uzstādīja pēc viņa nāves, tā atzīmējot viņa nopelnus ordeņa nostiprināšanā un Rīgas pils atjaunošanā.

KAS BIJA VIESTARDA KARAĻVALSTS? Tērvetes Viestards ir pirmais zemgaļu valdnieks, kurš minēts senajos dokumentos. 1205. gadā viņš ieradās Rīgā, lai slēgtu mieru ar vāciešiem un gūtu to atbalstu cīņai ar lietuviešiem. Viestards tajā laikā nebūt nebija vecīgais vīrs ar bārdu, kādu reiz savā gleznā to attēloja Ludolfs Liberts, veidojot Senlatvijas valdnieku galeriju. Varam pieņemt, ka viņš bija ap 25 gadus vecs un – kas to zina – varbūt pat ne tik daudz. Tātad stiprs, drosmīgs, atvērts pārmaiņām, kas 13. gadsimta sākumā skāra ne tikai Baltiju, bet visu Ziemeļeiropu. Apliecinājums tam bija vēlme iepazīt vācu karamākslu (drīz vien zemgaļi sāka lietot stopu), uzmanīgā, taču ne noraidošā attieksme pret katoļu misionāriem, ar kuriem Viestards, šķiet, pavadīja sarunās ilgas stundas.

Sadarbība ar vāciešiem drīz vien izbeidzās. Būtībā to pārtrauca vāci paši, izbijušies par lielajiem zaudējumiem cīņās ar lietuviešiem, bez tam zemgaļi nedz pārņēma kristietību, nedz izrādīja vēlmi nonākt Rīgas bīskapa Alberta pakļautībā. Ziņas par zemgaļiem pārtrūkst uz 10 gadiem. Kāda tad bija Viestarda karaļvalsts? Viņa rezidence atradās Tērvetē, kas visu 13. gadsimtu pazīstama kā

Zemgales centrs. Spēcīgas, nozīmīgas pils atradās Dobē, Dobelē, Raktē un visai iespējams, ka Zemgalē valdīja nevis kāda valdnieku dinastija, bet gan ietekmīgākas labiešu dzimtas, no kuru vidus tika izraudzīts ķēniņš – uz mūžu vai zināmu laiku.

Bet Mežotne ar savu vareno pili un plašo pilsētu pie tās? 1219. gadā mežotnieši griezās pie bīskapa Alberta ar lūgumu aizstāvēt tos pret lietuviešiem, solot kristīties. Alberts tūdaļ pat ieradās Mežotnē, kristīja turieniešus un nometināja pilī savus karavīrus. No jauna dzirdam par Viestardu: viņš ieradās ar karaspēku Mežotnē. Pili ieņemt gan nespēja, toties sakāva palīgspēkus, kas vāciem tuvojās gar Lielupi. Vācu garnizons steigšus savāca savu mantību pilī un atgriezās Rīgā. Zemgale bija brīva.

Šajā gadījumā Viestards parādās kā valdnieks, kura varā ir visa vai gandrīz visa Rietumzemgale un kurš pretendē uz varu arī Zemgales austrumos – uz Mežotnei pakļauto Upmales zemi. 1220. gadā Alberts sarīkoja pret Mežotni iespaidīgu karagājieni, kurā pēc Latviešu Indriķa ziņām piedalījās 8000 vīru (ticamāk, ka skaits bija dažas reizes mazāks, taču, vienalga, tiem laikiem iespaidīgs spēks). Priekšgalā stāvēja Zobenbrāļu ordeņa mestrs Folkvīns; bīskaps atradās kaut kur tālāk, jo zobenu viņš droši vien pats nevicināja. Karagājienā piedalījās arī Dānijas karaļa Valdemāra II māsas Jutas dēls Alberts – Saksijas hercogs. Tas viss liecināja par pasākuma nopietnību.

Alberts niknā kaujā Mežotni ieņēma. Drīz atsteidzās Viestards ar lietuviešiem (kādreizējiem naidniekiem!). Bet nu jau Viestards bija sapratis, ar ko jābiedrojas.

Diemžēl Mežotne jau bija zaudēta. Kaut arī vāci pēc Mežotnes izlaupīšanas un nopostīšanas apmesties te neuzdrošinājās (Alberts kristīja mežotniešus un steidzās atpakaļ uz Rīgu), liekas, ka mežotnieši mēģināja turpmāk ar vāciem nenaidoties, lai nepiedzīvotu jaunu katastrofu. Tomēr 1225. gadā dibinātās Zemgales bīskapijas bīskaps Lamberts Mežotnei, kam vajadzēja kļūt par viņa rezidenci, nerādījās ne tuvumā.

Viestards vēl 1225. gadā ieradās Rīgā uz sarunām, pāvesta sūtņa Modenas Vilhelma īpaši aicināts. Dažus gadus vēlāk mestrs Folkvīns trīs nedēļas pirmo reizi siroja viņa novados, pēc tam Viestards sarīkoja karagājienu pret ordeni Aizkraukles novadā. Ar šiem notikumiem, kas risinājās ap 1228.–1230. gadu, ziņas par Viestardu pārtrūkst.

Viestards valdīja Rietumzemgales novados – Tērvetē, Dobelē, Spāmenē, Dobenē, Žagarē (tagad Lietuvā), Silenē – vismaz 25 gadus. Viņa karaļvalsts bija neliela, taču stipra un pastāvēja līdz pat 13. gadsimta beigām.

KAS BIJA TĀLAVA? Tālava dažkārt saukta par latgaļu valsti. Tai gan vairāk piestāvētu apzīmējums "zeme", jo par valsti parastā izpratnē te grūti runāt. To varētu saukt par novadu savienību, kas ar laiku varēja tapt par valsti. Tālava aizņēma Vidzemes ziemeļdaļu: Gulbeni, Piebalgu, Raunu, Smilteni, Trikātu. Liekas, ka tikai 12. gadsimtā apgūti un līdz ar to Tālavai pievienoti tolaik gandrīz neapdzīvotie apgabali starp Vaivadu un Burtnieku ezeru, Tālavas robežai aizsniedzoties līdz Sedas upei. Tālavai piederēja arī Autīne, kas pēc 13. gadsimta avotu ziņām bija iekļauta Jersikas valstī.

Visi Tālavas novadi dokumentos nav uzskaitīti. Ir pieminēta Gulbene, Piebalga, Satekle (Rauna), Trikāta. Starp Vaidavu un Valmieru atradās Imeras novads, kurš, iespējams, bija pakļauts Trikātas kungam; arī Burtnieku apkārtnē bija Trikātas varā. Varbūt atsevišķs novads bija ap Smilteni un arī Dzērbeni, bet Aumeisteru – Gaujienas apvidū atkal varam vērot jauna novada veidošanos.

Tālavai nebija vienota centra. Novadu savienība – tā ir novadu vienošanās par kopīgu sadarbību dažādu jautājumu risināšanā, kas visbiežāk nozīmēja kopīgas karagaitas un kopīgu zemes aizstāvēšanu. Līdz ar to nebija viena "ķēniņa", bet tādu vajadzības gadījumā (piemēram, kā karavadoni) varēja uz zināmu laiku izvēlēties no novadu kungu vidus. Liela nozīme bija vecāko, t.i., novada dižciltīgo sapulcei.

No Tālavas kungiem ir zināms Satekles Rūsiņš, kurš valdīja Raunas Tanīsa kalna pilī. Viņu nonāvēja vācieši Autīnes sacelšanās laikā 1212. gadā, kad Rūsiņš kā viens no sacelšanās vadoņiem kopā ar lībiešiem aizstāvēja Satezeles pili. Cits Tālavas valdnieks bija Trikātas Tālivaldis. Tālivaldim bija vairāki dēli – Rameķis, kurš bieži pieminēts kā karaspēka vadonis, Varibuls un Drivinaldis. Minēti arī vairāki novada vecākie, piemēram, Beverīns, Dote un Paike. Bet kur gan atradās teiksmainā Beverīna? Tā acīmredzot meklējama Imeras novadā un līdz ar to bija Imeras centrs. Kļūdās tie, kas domā, ka Beverīnai vajadzēja būt īpaši nozīmīgam un spēcīgam centram, – tas vienkārši visai bieži pieminēts Indriķa hronikā. Imeras apkārtnē pats Indriķis darbojās kā misionārs, bet daudz nozīmīgākus centrus viņš nemaz nepazīna. Iespējams gan, ka kādu personīgu īpašību un arī stratēģiski svarīga novada novietojuma dēļ (robeža ar igauņu zemēm) īpašu vietu Tālavas valdnieku vidū ieņēma Tālivaldis ar dēliem, tomēr viņš bija tikai Tālavas ziemeļdaļas valdnieks un kļuvis plašāk pazīstams vienīgi savas un hronista Indriķa pazīšanās dēļ.

Jersikas novadus bija iekārojis Polockas kņazs, bet par Tālavu aktīvi interesējās Pleskavas un Novgorodas kņazi. Tie ievāca Tālavā meslus, taču neregulāri, par ko liecina vairākkārtēji krievu iebrukumi igauņu un latgaļu zemēs 12. gadsimtā, lai šo meslu kundzību atjaunotu, īpaši liels bija karagājiens 1180. gadā, tomēr arī tad krievu vara Tālavā nenodibinājās. Zināmas sekmes bija pareizticības izplatīšanā – piemēram, Tālivaldis bija pareizticīgais. Tomēr šī kristīšanās bija vairāk formāls, politisks akts, par ko liecina tas, ka Imeras latgaļi, vēlāk pieņemot katoļticību, tam prasīja savu pagānisko dievu piekrišanu.

Sākoties vācu agresijai, tālavieši (vismaz daļa) ar vāciešiem sadarbojās – gan tāpēc, ka naidojās ar igauņiem, gan droši vien cerot noturēties pret pleskaviešu un novgorodiešu uzmākšanos. Tiesa, dažkārt šī "draudzība" kļuva apgrūtinoša, jo vāci vēlējās paši uzkundzēties Tālavas novadiem, kas tiem arī izdevās.

Atskaitot Autīnes sacelšanos, nozīmīgākas cīņas ar vāciem Tālavā nav minētas. 1214. gadā Tālivalža dēli kļuva par bīskapa Alberta vasaļiem, bet 1224. gadā Tālavas novadus bīskaps un Zobenbrāļu ordenis sadalīja savā starpā.

VAI DURBES KAUJA BIJA LIELĀKA 13. GADSIMTA KAUJA AUSTRUMBALTIJĀ? Viduslaiku hronikās parasti nav datu par karojošo armiju lielumu. Slavenākie bruņinieki var būt pieminēti vārdā, smalki aprakstīti viņu ģerboņi un raduraksti, bet, cik bruņotu vīru tos pavada, tā arī paliek nezināms.

Zināms tikai, ka katru bruņinieku pavadīja vismaz neliela svīta, Bez pavadoņiem nemaz nevarēja iztikt, jo ātri uzvilkt smagās kaujas bruņas bez palīdzības nebija iespējams. Tāpēc katram bruņiniekam līdzī jāja ieroču nesējs un zirgu kopējs. Diezgan bieži svītai pievienojās kāds bruņinieka draugs, kuram pašam nebija sava ieroču vīra, un dižciltīgi mācekļi, kuri vēl nebija iesvētīti bruņinieku kārtā.

Tāpēc bagātajiem bruņiniekiem varēja būt daudz pavadoņu, tomēr ne visi no tiem piedalījās kaujā. Par naudu varēja nolīgt arī algotņus, it īpaši, ja bija gaidāms bagāts laupījums. Tam visam pa vidu maisījās viņu kalpi, sievas, bērni, piegulētajās, jokdari un mūki. Te nu var senos hronistus saprast, jo ko gan te var saskaitīt!

Daudz labāks stāvoklis nebija arī ar ordeņa brāļiem. Katru no viņiem kaujā pavadīja ordeņa pusbrāļi (kandidāti) un ordeņa kalpotāji – pārāk lielu svītu viņi kā reliģiski militāras organizācijas locekļi nevarēja atļauties. Tomēr katrs no viņiem parasti komandēja veselu kaujas vienību no zemessargiem, uzaicinātajiem un "līdzjutējiem". Jo labāk sagatavots bija karagājieni, jo vairāk spēku bija katra ordeņa brāļa pakļautībā. Ir lasīts, ka ikviens no viņiem būtu pielīdzināms mūsdienu pulkvedim ar savu pulku, tomēr tas acīmredzot ir pārspīlējums.

Livonijā katru gadu notika vismaz pa vienam lielam karagājienam, kurus rīkoja gan ordenis, gan žemaiši (lietuvieši), gan krievi, gan – kamēr vēl nebija zaudējuši neatkarību – kurši un zemgaļi. Bet uz gadsimta kaujas nosaukumu varētu pretendēt trīs lielākās sadursmes: Saules kauja, kurā krita 48 zobenbrāļi, Durbes kauja ar 152 kritušajiem livoniešiem un Ledus kauja, kurā esot krituši vismaz 400 dāņu un livoniešu kopā. Cik pavisam tajās bija karotāju, nākas novērtēt ar netiešām metodēm.

Piemēram, ja kauja notika pēc ilgāka pārtraukuma, tajā bija potenciāli vairāk dalībnieku, kas alka pēc "ilgi nesaņemtās" savas laupījuma daļas. Tas noteikti attiecināms uz Saules kauju, jo pirms tas pāvests 5 gadus nebija izsludinājis krusta karagājienus pret pagāniem. Tāpēc 1236. gadā Žemaitē iebruka, domājams, vismaz 15 000–20 000 vīru, ieskaitot arī algotņus, pilsoņus, vietējo cilšu rekrūtus, pat 200 pleskaviešus.

Un otrādi – slavenā Ledus kauja nevarēja būt izcili daudzskaitlīga; kaut arī tajā piedalījās gan livonieši, gan dāņi, gan igauņi, nekāda lielā bruņinieku, svētceļnieku un laimes meklētāju pieplūduma aprīlī vēl nevarēja būt.

Durbes kaujai 1260. gada 13. jūlijā ir savas īpatnības, kas dažiem vēsturniekiem ļauj apgalvot, ka tā tiešām varējusi būt lielākā kauja Austrumbaltijā visā 13. gadsimtā. Pirmkārt, iepriekšējā gadā žemaiši bija sakāvuši Kuldīgas komtura spēkus pie Skodas. Ņemot vērā draudīgo stāvokli, Livonijas ordeņa mestrs Burhards Hornhauzens gatavoja lielus spēkus, lai atjaunotu vācu virskundzību visā Dienvidkurzemē un Rietumžemaitijā.

Bez pašu savāktajiem spēkiem Livonijā ieradās Igaunijas dāņi ar igauņu pulkiem, Vācu ordeņa spēki no Rītpērūrijas, sembi un letgaļi. Otrkārt, kad žemaiši ielauzās Kurzemē, saņemot daudz kuršu mantu un gūstekņu, ordeņa karaspēkam pieslēgās arī kurši. Protams, viņi cerēja, ka pēc uzvaras dabūs atpakaļ žemaišu sagūstītās sievas un bērnus, kā arī atņemto īpašumu.

Nav īsti zināms, kāpēc, bet vācieši to atteicās apsolīt — pēc vienām ziņām, tie likuši priekšā izpirkuma maksu, pēc citām – tas neesot darīts tāpēc, ka, lūk, Vācu ordeņa brāļi to taču uzskatīšot par kopējo laupījumu, kas tātad sadalāms vienlīdzīgi.

Pie šādiem noteikumiem, kaujai sākoties, kurši jau pašā sākumā pārtrauca cīņu; pēc citām ziņām viņi ņēmuši aktīvu dalību kaujā žemaišu pusē. Kuršu piemēram drīz sekoja arī igauņi un letgaļi. Ar to arī kaujas liktenis bija izšķirts. Vāciešus un viņiem uzticīgus palikušos pulkus smagi sakāva.

Kaujā krita arī pats ordeņa mestrs, Vācu ordeņa maršals, vairāk nekā 150 bruņinieku, daudz dāņu vasaļu, sembieši, piejūrieši... Kopējos zaudējumus lēš vairākos desmitos tūkstošu – un varbūt tas nemaz nav pārspīlēts.

Durbes kaujai bija plaša rezonanse – sākās vispārēja jau pakļauto prūšu sacelšanās. Aktīvi uzstājās sāmi, noslēgtās vienošanās atmeta kurši un zemgaļi. Nu arī lietuviešu dižkunigaitis Mindaugs atteicās no agrāk pieņemtās kristīgās ticības un draudzības ar vāciešiem, pat noslēdza savienību ar Novgorodas krieviem. Ar lielām pūlēm vāciešiem izdevās no jauna savākt spēkus, bet galvenais bija tas, ka tiem izdevās izmantot pretējās puses rīcības

nesaskaņotību. Mindaugu kādā sazvērestībā 1263. gadā nonāvēja, un Lietuvā sākās jukas.

Tā arī šoreiz Baltijas tautām neizdevās izmantot savas uzvaras augļus. Pamazām vien vācieši pārmāca kuršus, un galu galā tie 1267. gadā bija spiesti pakļauties, tiesa, uz samērā pieņemamiem līguma noteikumiem. 1283. gadā padevās prūši, bet 1290. gadā zemgaļi devās trimdā uz Žemaitiju.

KO LATVIEŠU TAUTAS LABĀ DARĪJIS GARLĪBS MERĶELIS? No visiem Baltijas vācu apgaismotajiem, kas darbojušies Latvijā dzimtbūšanas atcelšanas periodā, vislielākā ietekme ir bijusi Garlībam Helvigam Merķelim (dzimis 1769. gada 1. novembrī Lēdurgā, miris 1850. gada 9. maijā Katlakalnā).

Merķelis krasī atšķīrās no citiem sava laika vācu humānistiem ne vien ar kvēlo cīņu pret zemnieku nežēlīgo ekspluatāciju un saimniecisko apspiestību, bet arī ar to, ka pratis saskatīt latviešu kultūras mantojumu pagātnē, tā saglabāšanas nepieciešamību tagadnē un attīstības iespējas nākotnē.

Garlība tēvs Daniels Merķelis bija viens no progresīvākajiem sava laika mācītājiem, tomēr drīz pēc dēla piedzimšanas savu humāno uzskatu un arī vājā veselības stāvokļa dēļ spiests aiziet pensijā un pārcelties uz dzīvi pie amatabrāļa Lindes Vecpiebalgā. Materiālo grūtību dēļ arī dēls nedabūja pabeigt izglītību (Merķeļa ģimenē bija septiņi bērni).

Pēc tēva nāves 1782. gadā pusaudzis gandrīz trīs gadus dzīvo Zādzenes muižā, ko nomāja viņa māte, un nododas pašizglītībai, apgūdam franču, angļu, itāļu un latīņu valodu (spriežot pēc viņa vēlāk izmantotajiem avotiem, pratis arī poļu, krievu, zviedru un vairākas citas valodas). Tomēr agrās jaunības gados G. Merķelis visvairāk ierosmes guvis tēva atstātajā bibliotēkā, kur bija bagātīga Rietumeiropas apgaismotāju darbu kolekcija. 1785. gadā Merķelis otreiz iestājās Rīgas Domskolā, bet arī šoreiz to nepabeidza, jo nepilnu 17 gadu vecumā bija jāsāk pašam pelnīt. Nozīmīgākās bija mājsskolotāja darba vietas, vispirms Liepupes mācītāja ģimenē (1788–1792), pēc tam Annas muižā Nītaures draudzē (1793–1796). Te viņš varēja pilnībā iepazīties gan ar tā laika muižnieku ģimenēs

valdošajiem uzskatiem un tikumiem, gan ar zemnieku bezcerīgo un beztiesisko stāvokli.

Jau Annas muižā G. Merķelis sāka rakstīt grāmatu par dzimtbūšanas ļaunumu Vidzemē. Lai aizstāvētu latviešu zemniekus, Merķelis tajā pretstata paša novērojumus ar lielo franču brīvdomātāju idejām, kā rezultātā radās grāmata "Latvieši, īpaši Vidzemē, filosofiskā gadu simteņa beigās. Papildinājums zinātnei par tautām un cilvēkiem" (vācu valodā). Lai darbu izdotu, G. Merķelis 1796. gadā devās uz Vāciju, kur tajā pašā gadā tas arī iespiests (titullapā ieviesusies kļūda – norādīts 1797. gads).

Autora idejas Vācijā krita auglīgā augsnē, sagādājot tam atzīta rakstnieka slavu, bet Vidzemē – nīstama muižturības iekārtas grāvēja reputāciju.

Garlība Merķeļa
dzīvesvietas Latvijā

Vācijā Merķelis nodzīvoja 10 gadus, papildinādams izglītību un intensīvi darbodamies literatūrā un publicistikā. Viņš studē medicīnu un dabaszinātnes Leipcīgā, Jenā, Frankfurtē pie Oderas, kur 1801. gadā ieguvis filosofijas doktora grādu un kādu laiku lasījis lekcijas estētikā. Tieši šis ir visražīgākais G. Merķeļa darbības periods, kad radušies gandrīz vai visi viņa nozīmīgākie un apjoma ziņā lielākie darbi: "Hjūma un Ruso darbi par pirmatnējo līgumu līdz ar apcerējumu par dzimtbūšanu – veltījums Vidzemes dzimtkungiem" (1797), polemiskie "Papildinājumi "Latviešiem"" (1798), divsējumu "Vidzemes senatne" (1798, 1799), romāns "Atgriešanās dzimtenē" (1798), otrais un papildinātais izdevums "Latviešiem..." (1800) un teika "Vanems Imanta" (1802).

Tomēr pēc 1800. gada Merķelis aizvien vairāk pievēršas publicistikai, dibinādams un pat vienlaicīgi vadīdams vairākas avīzes Berlīnē un citās vācu pilsētās. Uzskata, ka tieši viņš ir modernā feļetona, teātru dienas apskata, literatūras kritiskā apcerējuma tradīciju iedibinātājs. Drīz vien G. Merķelim radās jauns mērķis publicistikas bultām: tas ir Napoleons I, kas, Merķeļa vārdiem runājot, bija "uzurpējis tautu brīvības alkas".

Kad Napoleons sagrābj Vāciju, Merķelis 1806. gadā atgriežas Latvijā, kur tūlīt organizē un vada vairākus laikrakstus vācu valodā, turpinādams presē cīņu pret Napoleonu. Ievērojamākie Merķeļa izdotie preses izdevumi Latvijā bija "Papildinājumi "Brīvdomātājam"" (1807), "Vērotājs" (1807–1831), "Provinces lapa Kurzemei, Vidzemei un Igaunijai" (1827–1838) ar literāro pielikumu.

Pēc kara G. Merķelis atkal pievēršas zemnieku stāvoklim Vidzemē. 1814. gadā izdotajā apcerējumā "Pierādījums, ka iznāk uz pusi lētāk muižas apstrādāt ar algotiem strādniekiem nekā ar dzimtcilvēkiem" viņš kritizē dzimtbūšanu arī no valstiskuma viedokļa.

Uz īsu laiku G. Merķelis mēģina atgriezties Berlīnē, tomēr te viņš ar izbrīnu konstatē, ka zemnieku atbrīvošanas idejas tālajā Baltijā un arī apgaismošanas idejas pašā Vācijā gandrīz nevienam vairs neinteresē: sākusies reakcija.

Tāpēc 1817. gadā Merķelis galīgi atgriežas Baltijā (šeit viņš jau 1807. gadā bija apprecējies un nopircis Depkinu muižiņu Katlakalnā). Uz lielo zemnieku brīvlaišanu Igaunijā (1816), Kurzemē (1817) un Vidzemē (1819) Merķelis reaģē ar sajūsmu, sarakstīdams un nosūtīdams cīņai Aleksandram I vēsturisku apcerējumu "Brīvie latvieši un igauņi" (1820), kurā glorificē labā valdnieka pūles atvieglot zemnieku stāvokli. Cars jutās aizkustināts un piešķīra autoram mūža pensiju. Šeit gan jāpiezīmē, ka Merķelis nebūt neizprata lietu īsto stāvokli – ka visa zeme kļuva par muižnieku īpašumu, bet zemnieks ieguva tikai tā saukto putna brīvību.

G. Merķelis sarakstījis autobiogrāfiju "Manas dzīves tēlojumi un raksturojumi" (1839–1840) divos sējumos, bet nav to pabeidzis. Blakus biogrāfiskajiem momentiem te daudz arī vērojumu par tā laika sabiedrisko dzīvi.

Lai gan Merķelis nerakstīja latviešu valodā, ir ziņas, ka jau 1802. gadā par viņa darbiem zinājuši Kauguru nemiernieki. Latviski viņa darbi tiek tulkoti un izdoti tikai 1905. gadā. Bet jau 19. gadsimta

dieris bija kapteinis Jūlijs Briedis, bijušais Krievijas Baltijas kara flotes mīnu divizona komandieris. Vēlāk kuģi komandējuši komandkapteinis Rihards fon Fītinghofs Šēls un komandkapteinis (no 1938. gada admirālis) Teodors Spāde.

Pēdējais "Virsaīša" komandieris bija kapteinis Ansis Mežroze.

1940. gada 27. jūlijā kuģi ieskaitīja Sarkankarogotajā Baltijas kara flotē kā mīnu licēju T-297. Sākoties Otrajam Pasaules karam, tas izpildīja vairākas mīnēšanas, pretgaisa aizsardzības un evakuācijas konvoja uzdevumus. "Virsaītis" ir notriecis trīs lidmašīnas, nogremdējis kādu zemūdeni un desanta liellaivu.

1941. gada naktī no 2. uz 3. decembri pie Hango pussalas T-297 uzskrēja vācu mīnai un nogrima. Komanda izglābās.

KĀDS LIKTENIS BIJA LATVIJAS ZEMŪDENĒM?

Saskaņā ar Latvijas kara flotes celtniecības programmu Latvijas Kara ministrija 1924. gada 25. oktobrī noslēdza līgumu ar franču kuģu būvētavu *Ateliers et Chantiers Augustin Normand* Havrā un *Societē anonyme des Ateliers et Chantiers de la Loire* Nantē par divu zemūdeņu būvi 6 433 800 latu kopvērtībā.

Abas zemūdenes bija praktiski vienādas, jo tika būvētas pēc viena projekta *Loire Simonet*, un to raksturlielumi bija (virs/zem ūdens) šādi:

Ūdensizspāids – 395/525 t

Garums – 55,8 m, platums – 4,8 m, iegrime – 3,9 m

Dzinēju kopjauca – 1300/700 ZS

Ātrums – 14/10 mezgli (26/18 km st.)

Autonomija – 2000/100 jūras jūdzes (3700/185 km)

Iegremdēšanās dziļums – 51 m (teorētiski līdz 100 m)

Bruņojums: 1 franču 75 mm zenītlieģabals

2 ložmetēji

6 *Vaithed* 450 mm torpēdaparāti

Komandā bija 27–32 štata vietas, no tām 3 virsniekiem. Ļoti moderns skaitījās torpēdaparātu izvietojums: 2 aparāti priekšgalā stacionāri, pārējie 4 bija grozāmi un izvietoti klāja abās pusēs, katrā pa diviem. Vēlāk gan tas neattaisnojās – no grozāmajiem aparātiem zemūdens pozīcijā šaut nevarēja.

Kā pirmo 1926. gada 1. jūlijā ūdenī nolaida zemūdeni "Ronis", kuru būvēja Nantē. Ceremonijā piedalījās Latvijas armijas komandieris ģenerālis P. Radziņš un eskadras komandieris jūras kapteinis A. Keizerlings. Pirmais "Roņa" komandieris bija kapteinis leitnants Teodors Meijs, bet vēlāk – līdz pat okupācijai – kapteinis Hugo Legzdiņš, kurš 90. gadu sākumā publicējis atmiņas par savu dienestu Latvijas kara flotē (Latvijas Jūrmniecības Gadagrāmātā).

Zemūdeni "Spīdola" Havrā nolaida ūdenī 1926. gada 1. oktobrī. Tās pirmais komandieris bija virsleitnants Oskars Rodiņš, vēlāk – komandkapteinis Kārlis Kalācis.

Pa ceļam uz Latviju abas zemūdenes viesojās Ķīlē. Tur tās apsveikt bija ieradies Vācijas jūras spēku pavēlnieks admirālis E. Rēders. Vāciešiem tobrīd zemūdeņu nebija, un viņi ar zināmu skaudību nolūkojās abās latviešu zemūdenēs, kuras pavadīja flagkuģis "Virsaitis".

Latvijā zemūdenes ieradās 1927. gada pavasarī. Vēl zemūdeņu divizionā ieskaitīja bāzes kuģi "Varonis" un ātrlaivu "Brīnums". Ar to arī bija pabeigta Latvijas kara flotes veidošana.

1940. gadā pēc ieskaitīšanas Sarkankarogotajā Baltijas kara flotē abas zemūdenes jūrā vairs neizgāja. Karam sākoties, krievi tās abas naktī no 24. un 25. jūniju Liepājas ostas reidā uzspriecināja. 1942. gada rudenī vācieši vrakus izcēla un nosūtīja pārkausēšanai.

VAI LATVIJA SPĒJA PRETOTIES KRIEVU OKUPĀCIJAI? 1. jūlijā Monzundā uzskrējis virsū krievu agrāk izliktai mīnai, "Viesturs" visu kara laiku pavadīja cīņās Somu jūras līcī, kur notriecis pat kādu vācu lidmašīnu.

Vairums vēsturnieku uzskata, ka pretoties padomju karaspēkam 1940. gada 17. jūnijā jau bija par vēlu – par to vajadzējis domāt daudz agrāk. Vēlākais, 30. gadu vidū bija nepieciešams modernizēt Latvijas armijas apbruojumu, izbūvēt aizsardzības joslas, uzcelt ieroču rūpnīcas. Latvijai bija pa spēkam ražot ložmetējus, mīnmetējus, lauka lielgabalus un tiem nepieciešamo munīciju, kā arī rokasgranātas, inženiermīnas un aviobumbas, tomēr neviens par to nedomāja. Nebija izveidotas aizsardzības pozīcijas gar Lietuvas un Igaunijas robežu. Bet pats ļaunākais – tā arī netika panākta visu

bruņoto spēku darbības saskaņotība viena virspavēlnieka vadībā: armija, robežsargi un aizsargi joprojām bija dažādu resoru pakļautībā.

Acīmredzot K. Ulmanis paļāvās uz to, ka karu izdosies novērst ar diplomātiskiem līdzekļiem. Tomēr arī šajā laukā parādītās aktivitātes nebija no veiksmīgajām. Rietumu demokrātiskās valstis uz autoritārajiem režīmiem skatījās ar aizdomām, bet

Latvijas 1939. gada 7. jūnija līgums ar nacistisko Vāciju nostādīja mūsu valsti pilnīgā starptautiskā izolācijā. Jāsaka gan, ka Rietumvalstis drīz vien pierādīja, ka tās arī gribēdamas nevar sniegt reālu palīdzību pret agresoru, piemēram, kad Polijai uzbruka Vācija un Somijai Padomju Savienība. Tāpēc Vācija un PSRS ķērās pie Eiropas kartes pārkārtošanas pēc saviem ieskatiem. 1939. gada 23. augustā abas valstis noslēdza neuzbrukšanas līgumu jeb tā saukto Molotova–Ribentropa paktu. Tam bija pievienots slepens protokols, saskaņā ar kuru Latvija, Igaunija, Somija un daļa Polijas, bet nedaudz vēlāk arī Lietuva tika iekļauta padomju impērijas interešu sfērā.

Vispirms tika sadalīta Polija. Tie, kas runā, ka Baltijas valstīm 1939. gada rudenī neesot vajadzējis slēgt līgumus ar PSRS, bet ņemt piemēru no Somijas, aizmirst, ka tad tāda Somijas piemēra vēl nemaz nebija. Toties bija Polijas piemērs – lieliski apbruņotā un labi apmācītā poļu armija pret agresoru nopietni spēja pretoties nepilnas trīs nedēļas. Iespaidu atstāja arī Vācijas un PSRS saskaņotā rīcība, nemaz nebija izslēgts, ka, Baltijas valstīs sastopot pretsparu, padomju armijai palīgā dotos visa vācu kara mašīnērija. Jo vairāk tāpēc, ka arī Vācijai bija savas "mūžīgās" intereses šajās zemēs.

Tāpēc trīs Baltijas valstis cita pēc citas piekrita noslēgt PSRS uzspiestos palīdzības līgumus, kas paredzēja to teritorijās izvietot Sarkanās armijas daļas un nodot to rīcībā šo valstu galvenās kara bāzes. Turklāt šeit izdevās sekmīgi izmantot baltiešu vienotības trūkumu: kad Igaunija pirmā saņēma šādu piedāvājumu, tā pat nebrīdināja Latvijas valdību!

Tanki un kājnieki
dodas uzbrukumā
cauri gāzēm

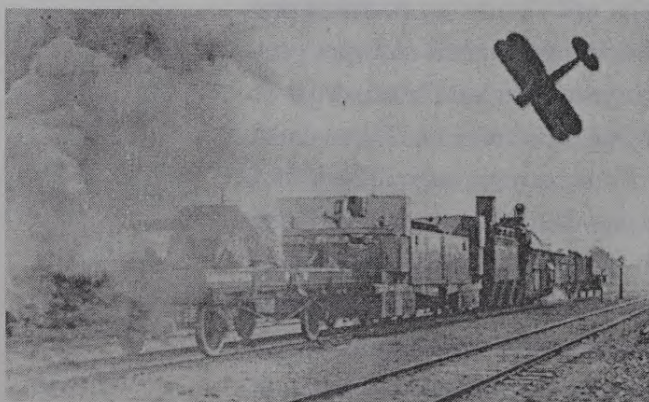
Valsts prezidents
Kārlis Ulmanis un
kara ministrs
ģen. Balodis a
rmijas rudens
manevros aplūko
tankus. Pa labi
armijas komandieris
ģen. Berķis un
flotes komandieris
jūras kapteinis
Spāde

Igaunijas un PSRS līgums tika noslēgts 28. septembrī, un jau 25. oktobrī tās galvenajās jūras un gaisa kara bāzēs Sāmsalā, Hījumā un Paldiski atradās viss paredzētais padomju karaspēka kontingents. Nākamā bija Latvijas kārta. Uz 5. oktobrī noslēgtā līguma pamata svešas zemes karaspēks iekārtojās nesen izbūvētajās, modernajās jūras kara bāzēs Liepājā, Ventspilī un Pitragā (novērošanas stacija Irbes jūras šaurumā). Sākumā tika pieprasīta "atļauja" izvietot 50 000 vīru lielu karaspēka kontingentu, ko izdevās nokaulēt uz 30 000.

Savas īpatnības bija 10. oktobra līgumam ar Lietuvu. Tai nebija tādas jūras kara bāzes kā Igaunijai un Latvijai, jo Klaipēdu jau bija sagrābusi Vācija. Toties tai bija diezgan spēcīga aviācija un labiekārtoti lidlauki. Tos visus tad arī iekāroja Staļins, apmierinoties ar tiesībām izmitināt tajos 20 000 karavīru. Turklāt viņš "atdāvināja" Lietuvai poļiem atņemto Viļņas apgabalu. Šis plašais žests galīgi demoralizēja lietuviešu armiju: tagad vecā aizsardzības līnija gar Kauņu it kā vairs nebija vajadzīga, bet jaunā aiz Viļņas vēl nebija ierīkota!

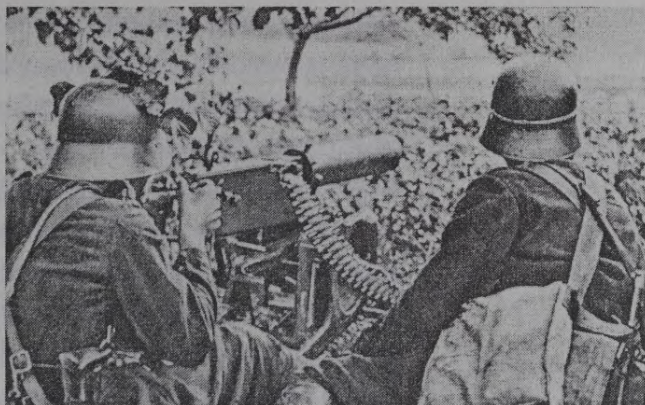
Lidmašīnu
uzbrukums
bruņotam vilcienam

Kā stāstīja vēlākais Latvijas PSR kara komisārs I. Čaša, pirmie ešelonu ar okupācijas karaspēku šķērsoja Latvijas robežu jau 1939. gada 10. oktobrī – Daugavpils cietokšņa kazarmās tika izziņota nakts trauksme,

kareivjiem izsniegtas šautenes bez nevienas patronas, un viņi nostādīti ķēdē gar uzbērumu:

"Savādas izjūtas pārņēma mūs, raugoties svešas zemes pārspēka naksnīgajā joņošanā. Ieroči ar tukšajām patrontelpām mūsu rokās bija nekas vairāk kā malkas pagales: sviedīsi ar to – i nemanīs. Tikai vēlāk, pēc nākošā

gada jūnija notikumiem, mēs sapratām, cik šī aina ir bijusi simboliska: gluži tāpat Latvija, neapbruņota un bez palīdzības, tika pamesta vēstures lielceļa malā, kad tai pāri traucās svešvaru kara ratī." (Citēts pēc atmiņas.)

Ložmetēju ligzda

Liepājā un Ventspilī bez padomju karakuģiem izvietoja arī kājniekus un artilēriju; Durbē, Paplakā, Vaiņodē un Priekulē bija motorizētie kājnieki un tanku vienības; Ventspilī, Piltenē, pie Liepājas un Grobiņas, kā arī Vaiņodes un Ezeres rajonā bāzējās aviācija. Pavisam Latvijā padomju gaisa spēkiem no jauna izbūvēja 35 lidlaukus.

"Lienošā okupācija" 1940. gada vasaras sākumā bija jau pabeigta. Atklātai okupācijai piemērots brīdis radās jūnija vidū: 14. jūnijā vācu karaspēks ieņēma Parīzi, un 18. jūnijā Francijas maršals Petēns lūdza Vācijai pamieru. Nu bija laiks rīkoties. Akcija sākās Lietuvā, kur 13. jūnijā "pazuda" divi sarkanarmieši. Nākamajā dienā Lietuvas valdība saņēma ultimātu: nomainīt valdību pret tādu, kas spētu izpildīt uzņemtas saistības, un atļaut izvietot valstīs neierobežotu padomju karaspēka kontingentu. Šajā pašā dienā tika bloķēts Irbes jūras šaurums, bet naktī uz 15. jūniju sarīkotas asiņainas provokācijas uz Latvijas robežas Abrenes apriņķī.

15. jūnijā Lietuva piekrita ultimāta noteikumiem. Sarkanā armija nekavējoties izvietojās gar Latvijas dienvidu robežu; lai kustību paātrinātu, Šauļos pat izsēdināja gaisa desanta brigādi. Vienas dienas laikā izejas pozīcijas ieņēma 8. armija, kuras sastāvā vien bija 7 strēlnieku divīzijas, viens mehanizētais korpuss, 2 motorizētās divīzijas un viena tanku divīzija. Atgādināsim, ka šajā

virzienā Latvijai nebija ierīkotas pat primitīvas aizsardzības pozīcijas, ja neskaita pierobežas aprīkojumu!

No austrumiem uzbrukumā bija paredzēts iesaistīt "tikai" 1 motorizēto un 5 strēlnieku divīzijas. Triecienam Abrenes, Kārsavas un Rēzeknes virzienos bija paredzēts vairāk demonstratīvs raksturs: mūsu "Austrumu valni" krievu karaspēks pārraut negrasījās. Galvenie spēki izvietojās gan uz dienvidiem, gan uz ziemeļiem no tā, lai darbotos Daugavpils un Jēkabpils virzienā (no dienvidiem), kā arī trauktos uz Tartu, Valku, Cēsīm un Alūksni, bet motorizēta divīzija pa Pleskavas šoseju – tieši uz Rīgu. Šajā divīzijā vien bija 300 tanku!

Jau 16. jūnijā izvēršana bija pabeigta. Rezervē vēl palika 4 strēlnieku divīzijas, viena motorizētā divīzija un viena iekšlietu tautas komisariāta divīzija, kā arī visa 11. armija, kuras sastāvs bija līdzīgs iepriekš minētās 8. armijas sastāvam; šī armija vēlāk izvietojās Dienvidlietuvā.

Tajā pašā laikā Latvijas un Igaunijas valdības saņēma ultimātus ar tādiem pašiem noteikumiem, kādi 2 dienas agrāk bija izvirzīti Lietuvai. Nav zināms, vai Latvijas valdība pilnībā apzinājās stratēģisko stāvokli, tomēr K. Ulmanis nolēma piekrist visām prasībām. Uz Lietuvas pierobežu sagaidīt "viesus" nosūtīja Armijas štāba kapteini (vēlāko padomju ģenerāli) O. Ūdentiņu. Atgriezies viņš stāstīja par krievu armijai neparasti augsto šī karagājiena organizāciju: 8. armijas štābā nepārtraukti pienāca ziņojumi par atsevišķu karaspēka daļu izvirzīšanos paredzētajās robežās.

Mazāk zināms, ka pirmie kustību uzsāka Liepājas rajonā izvietotais strēlnieku korpuss ar vienu tanku brigādi; ātri caurgājuši "Dienvidu valni", viņi iegāja Kuldīgā, Tukumā un Jelgavā, kur, tā kā Latvijas armija nepretojās, bez pūlēm ieņēma tiltus un

citus stratēģiski svarīgus objektus.

Tāpēc galvenie okupācijas spēki bez traucējumiem jau 17. jūnija agrā pēcpusdienā (plkst. 12.30) ienāca Rīgā pa Jelgavas, Bauskas un Pleskavas šosejām; iebraušana no Daugavpils puses aizkavējās lielākā attāluma dēļ.

Tādējādi Latvijas okupācija bija viena no vislabāk izplānotajām

Kājnieku uguns
pirmā līnija

un realizētajām Sarkanās armijas operācijām Otrā Pasaules kara priekšvakarā. Labi pārdomāta bija karaspēka izvēršana un neparasti augsta tā koncentrācija. Nepieciešamības gadījumā kaujās Latvijas teritorijā varētu iesaistīt vismaz 300 000 karavīru, 2 500 tanku, 2 000 lidmašīnu un 6 000 lielgabalu, kas atradās izejas pozīcijās vai operatīvajā rezervē; bija paredzēti arī vairāki jūras desanti. Turpretī Latvijas pusē pretī stāvēja 20 000 vīru, 25 kaujas lidmašīnas, 27 tanki (no tiem 24 patiesībā tanketes) un 400 artilērijas stobru, lielākā daļa novecojuši un bez munīcijas.

Vēl viens salīdzinājums: karaspēka virzība bija plānota 16 (sešpadsmit!) galveno triecienu virzienos, kamēr Somijā sākotnēji bija nolemts iztikt ar 5 (pieciem)! Kas tad bija noticis, ka visuma vājā un vieglprātīgā krievu armijas vadība bija tā sasparojusies? Nu, vispirms Staļins labi atcerējās Pilsoņu karu, kad Latvijas strēlniekus mētāja pa visiem kauju laukiem un tie ar lieliem upuriem iznesa visu cīņu smagumu. Bet galvenais – agresors nevarēja atļauties piedzīvot vēl vienu tādu pašu fiasko kā karā ar Somiju. Galu galā Somija tam bija arī kaut ko iemācījusi.

Tāpēc maz ticams, ka Latvijas armija reāli būtu varējusi aizturēt padomju tanku armādas uz dienām un nedēļām, varbūt vienīgi uz dažām stundām. Lai gan politiskā ziņā arī tam, bez šaubām, būtu sava nozīme.

KAS IR LITENES TRAĢĒDIJA? *Litene... Mums jāzina, ko šis vārds nozīmē Latvijai!*

LITENE! Tu ciemats Gulbenes pusē –

Tu liecinieks nozieguma dienai,

Tu visu redzēji un tomēr klusē...

LITENE! Vai tev nav grūti atstātai un vienai?

Jānis Incītis, virsleitnants

Litene ir viens no brīnišķīgi klusajiem Latvijas zemes stūrīšiem, neliels pagastiņš rār saviem 1.–4. gs. senkapiem ar akmens krāvumiem, ar kādreizējo muižas centru un savu dzelzceļa staciju 18 km uz austrumiem no Gulbenes. Litenes muižas krāšņais parks ar simtgadīgiem ozoliem un liepu alejām, ar svešzemju kokiem un krūmiem ir dabas aizsardzības objekts un atrodas gleznainajos Pededzes upes krastos, bet pati upe šeit plūst pavisam nesteidzīgi,

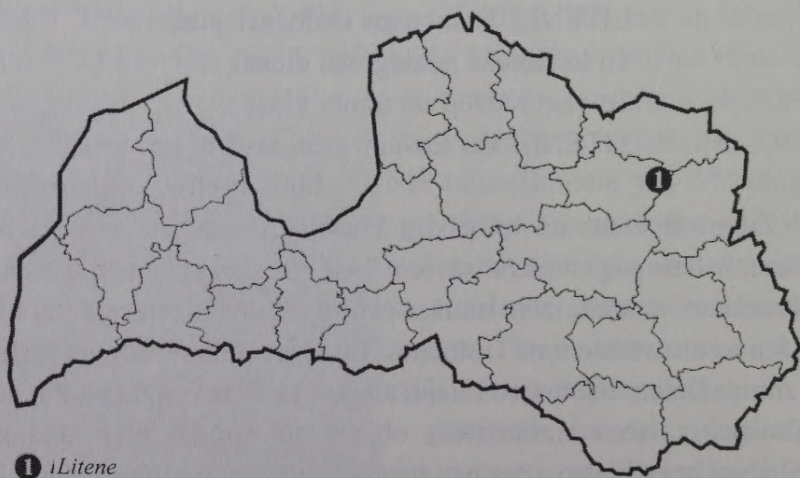
likloču tecējumā palienot gan zem tilta, gan pēc kāda kilometra, vietām mazliet uzburbuļodama, veļ savus ūdeņus garām nometnes vietai – te kādreiz atradās Latvijas armijas Latgales divīzijas vasaras nometnes.

Latvijas pirmās brīvvalsts pastāvēšanas pēdējos gados vairākiem tūkstošiem jauniešu te bija dzīves un darba vieta, te viņi apguva kaujas taktikas iemaņas un šaušanas māku, te viņi iepazinās ar karaspēka lauka apmetnes grūtībām un ar dzimtenes dabas skaistumu un te rūdījās par īstiem vīriem un savas Tēvzemes aizstāvjiem.

Bet te arī daudzi no viņiem dabūja redzēt un piedzīvot, kā zemiska viltība un nodevība veic mūsu armijas likvidācijas plāna pēdējo cēlienu 1941. gada 14. jūnijā.

Pirmais cēliens sākās tūlīt pēc okupācijas, kad Latvijas armijas vietā tika izveidota tā saucamā Tautas armija. Drīz vien to pārformēja par Sarkanarmijas 24. teritoriālo korpusu. Jau tad, 1940. gada 9. oktobrī, atvaļināja vairāk nekā 100 latviešu virsnieku, un gandrīz visus tos tūlīt arī represēja. Viegli neklājās arī tiem, kas palika ierindā. Korpusa vadība gan joprojām sastāvēja no bijušajiem Latvijas armijas augstākajiem virsniekiem, bet patiesībā šeit izrīkojās viņu "palīgi" un komisāri, kas nāca no krievu armijas štatu sarakstiem. Karaspēka daļās sāka pazust virsnieki un instruktori, kurus bez viņu komandieru ziņas savāca Iekšlietu tautas komisariāta darbinieki.

Nākamajā cēlienā, lai nepieļautu armijas organizētu pretošanos 1941. gadā plānotajām masu represijām, visu 24. korpusa latviešu

izcelsmes vadību 12. jūnijā pēkšņi nosūta uz Maskavu it kā kvalifikācijas celšanai. Tur virsniekus, karam sākoties, nekavējoties arestēs, dažus nošaus, vairākumu kopā ar līdzīgā situācijā nonākušajiem igauņiem un lietuviešiem aizsūtīs uz Noriļsku, kur viņi necilvēciskos apstākļos ies bojā koncentrācijas nometnēs.

Bet vidējo un jaunāko virsnieku sastāvu kopā ar pieredzējušākiem instruktoriem izolē Litenes nometnē, kur 14. jūnijā tos ar Iekšlietu tautas komisariāta motorizētās divīzijas spēkiem atbruņo un Gulbenes stacijā sasēdina lopu vagonos. No turienes viņu ceļš ved nebūtībā – Sibīrijas plašumos. Lūk, kā par to savam dienesta biedram stāstījis aculiecinieks – Jātnieku pulka kapteinis Kārlis Bergs (vēlāk gājis bojā Drēzdenes lielajā bombardēšanā, ko veica angļu un amerikāņu aviācija):

"Viņš man ātri pastāsta, ka tūlīt pēc brokastīm paziņots virsnieku saraksts uz apvidus mācībām Gulbenes apkārtnē; līdzī jāņemot kartes, tālskaši un lietusmēteļi. Pēc stundas jau jāsapulcējoties pie kādas barakas, kur gaidīšot automašīnas. Mani tas nemaz nepārsteidza, jo tādas virsnieku mācības jau parasta lieta. Uz mācībām apvidū vienmēr nozīmēja tikai noteiktu skaitu un pakāpju virsniekus – atkarībā no mācību tematikas un paredzamās darbības apjoma.

... Tālāk viss norisinājies ātri un īsi. Pēc sakāpšanas mašīnās devušies Litenes muižas virzienā, kur viņiem pievienojušās citas mašīnas ar virsniekiem no korpusa štāba un citām daļām, un tad visas tās korpusa štāba jaunā priekšnieka vadībā (majors Tkačovs, laikam) iegriezušās kādā mazākā lauku ceļā. Pēc dažiem kilometriem ceļš gājis cauri nelielam mežiņam ar bieziem krūmiem abās ceļa malās. Te pēkšņi mašīnas apstājušās, visiem dota komanda izkāpt un nostāties ierindā uz ceļa.

Tad priekšā iznācis majors Tkačovs un izkliedzis: "Pie mums taktiskās mācības notiek tā – rokas augšā!" Tūlīt biezie krūmi abās ceļa malās pašķīrusies un atklājuši skatienam sarkanarmiešu ķēdes ar šaušanai paceltiem ieročiem. Atbruņošanas laikā, ja kāds izrādījis mazākās nepaklausības zīmes, tas uz vietas nošauts. Nošauts arī kāds krievu virsnieks. Pēc tam visi atkal sasēdināti atpakaļ automašīnās un bruņumašīnu un konvojnieku pavadībā nogādāti Gulbenes stacijā, kur ievietoti aizrestotos lopu vagonos.

Otrā dienā Bergs novests pie kādas militārpersonas un jautāts pēc viņa vārda. Bijis vajadzīgs cits Bergs, nevis Kārlis. Vēl viena diena pagājusi noskaidrošanai un "piekodināšanai" nevienam neko nestāstīt, tad Bergs aizvests atpakaļ uz nometni."

Klusēšana turpinājās vairāk nekā 50 gadus. Tikai 1989. gadā šajā vietā tika atraktas 11 karavīru mirstīgās atliekas. Tās tika iesvētītas Gulbenes baznīcā un sarkanbaltsarkaniem karogiem klātos šķirstos ienestas un pārāpbedītas Litenes kapsētā. Pie šo nezināmo karavīru kapu kopiņām stāv 11 balti krusti, kas it kā simbolizē visu zināmo un nezināmo Litenes un citās nometnēs nogalināto karavīru pēdējo atdusas vietu.

Ostroviešu nometnes atradās nepilnus 10 kilometrus no Litenes nometnes. Tās pēc būtības bija Litenes paplašinājums nolūkā – pēc iespējas vairāk latviešu virsniecības koncentrēt vienuviet, lai varētu to sagraut un iznīcināt ar vienu sitienu. Litenes nometnē bija uzceltas koka vasaras mītnes (tās vēl 1939. gada ziemā labiekārtoja tur nometinātie internētie poļu virsnieki – pēc krievu ienākšanas arī par viņu likteņiem nav vairs nekādu ziņu), turpretī Ostrovā visumā bija uzslietas tikai pagaidu teltis, tātad – karavīru īslaicīgai izmitināšanai.

Uzkalnā netālu no nometnēm apglabāti pirmie 14 pēc Sarkanās armijas aiziešanas apkārtnē atrastie nomocītie latviešu karavīri: kapteinis Pāvils Ozols, leitnants Ēriks Luts, kapteinis Voldemārs Dūdiņš, kareivji Henrihs Baums, K. Bariss, Grunts, A. Pudāns, Herberts Šiliņš, Zauders, Staņislavs Isats un vēl 4 nezināmie. Šeit apbedītajiem tagad uzstādīts vienkāršs akmens piemineklis.

Litenes kapsētā pie rožu krūma jau 1941. gada jūnijā tika apglabāti arī 9 nometņu apkārtnē nomocītie virsnieki. No šejienes viņi vēlāk pārāpbedīti savos dzimtas kapos. Starp tiem bijuši: virsleitnanti Pūriņš un Lucāns, kapteinis Jansons, majors Ozoliņš, pulkvežleitnanti Peniķis un Pincers. Pēdējais kā īsts karavīrs līdz pēdējam brīdim pildījis savu pienākumu. 1941. gada 28. jūnija rītā, kad sākusies krievu bēgšana no nometnēm, viņš nodurts ar durkli Artilērijas štāba komandpunktā.

Tagad rožu krūmu apvij leģenda par nomocītā, zem tā apglabātā virsnieka un meitenes mīlestību. Drūmajos krievu okupācijas gados, kad šo vietu neuzdrīkstējās pat pieminēt, ik Jāņu nakti rožu

krūmā bija iekārts balts margrietiņu vainadziņš kā tīras, neaptraipītas mīlestības simbols...

Pavisam, kā saskaitījis vēsturnieks Ē. Jēkabsons, 1940. un 1941. gadā tika represēti 4665 Latvijas armijas karavīri, to skaitā 1086 virsnieki, no kuriem 23 bija ģenerāļi, 1 admirālis, vismaz 50 pulkvežu un pāri par 100 pulkvežleitnantu. Pēc Staļina nāves tika atbrīvoti un ar iedragātu veselību atgriezās dzimtenē kādi 70 virsnieki.

KAS CĪNĪJĀS MORES KAUJĀ? Arjergarda kaujas ir psiholoģiski grūtākais atvaires kauju veids: patiešām – tu zini, ka aiz tevis tavi karabiedri atkāpjas, drīz būs drošībā, bet tev nekas cits neatliek kā mirt par viņu drošību, taču, lai cik varonīgi tu arī mirtu, aizstāvēt savas pozīcijas, tik un tā jāpienāk pavēlei par to atstāšanu. Tomēr karā ir simtiem iemeslu, lai pavēle, kurai jāpienāk, tā arī nekad nepienāktu... Pēc sakāves Baltkrievijā 1944. gada jūlijā, it īpaši pēc krievu 3. tanku korpusa trakā skrējiena līdz pat Rīgas jūras līča krastam pie Klapkalnciema 29. jūlijā, beidzot pat Hitlers saprata, ka vācu armiju ziemeļu grupējums *Nord* steidzīgi jāizvāc no Igaunijas un Ziemeļvidzemes – un tas jāizdara ar pēc iespējas mazākiem zaudējumiem, saglabājot dzīvo spēku, kaujas tehniku un karamateriālus.

Tāpēc vācu virspavēlniecībai rodas doma organizēt aizsardzības līniju pie Siguldas, frontes labajam flangam izejot uz Baldoni, pie kuras bija apturēts padomju armijas uzbrukums Rīgai no dienvidiem. Vienu posmu šajās pozīcijās Nītaures rajonā aizsargāt uzdod 19. latviešu grenadieru divīzijai. Naktī no 24. uz 25. septembri tās divi pulki ieņēma priekšējās kaujas pozīcijas, kuras sākās nedaudz uz ziemeļiem no Mores muižas dienvidos un beidzās tāpat nedaudz uz ziemeļiem no Kartužu muižas ziemeļos. Abu pulku – 44., kuru komandē pulkvežleitnants R. Kociņš, un 42., kura komandieris majors N. Galdiņš, – sadures vieta iznāk tieši Mores pagasta centrā; 43. pulks tiek izvietots rezervē Allažos, to komandē pulkvedis R. Osis.

Tikai vēlāk noskaidrojās, ka, minot uz papēžiem vācu atējošām priekšējām daļām, padomju armijas vadība iecerējusi tieši šajā vietā dot galveno triecienu – virzienā Nītaure–Sigulda. Trieciena atvaires centrs iznāca gandrīz Mores pagasta valdes rajonā,

precīzāk, mazliet uz ziemeļiem no vietas, kur toreiz atradās Mazratnieku mājas. Tās aizstāvēja 44. pulka 1. bataljona 3. rota leitnanta H. Žagara vadībā, bet uzbruka 87. gvardes strēlnieku pulks.

Uzbrukums sākas 26. septembrī, bet bez panākumiem. 27. septembrī uzbrucēji vairākas reizes ielaužas pozīcijās, tomēr ar pulka

rezervēm – leitnanta Kareļa 2. rotu un leitnanta Mieža 6. rotu – to izdodas atsist. Pēcpusdienā jau nākas iesaistīt kaujā rezervē atstāto 43. pulku. Diemžēl leģionāru artilērijai izbeidzas šāviņi. Pozīcijās ielauzušos krievu tankus tomēr izdodas iznīcināt ar "tanku dūrēm". Uzbrukumi turpinās naktī, tomēr arī tos likvidē asiņainās tuvcīņās.

28. septembrī beidzot tiek saņemta munīcija, bet tad seko negaidīts pārsteigums – pēkšņs uzbrukums aizsardzības pozīciju ziemeļu flangā pie Kartužu muižas. To izdodas atsist tikai 29. septembra rītā. Kritušo vidū atrod arī kādu krievu pulka komandieri, kurš te bija vedis savus padotos uzbrukumā.

Vēl 30. septembrī notiek daži maznozīmīgi padomju karaspēka uzbrukumi – vēlāk noskaidrojās, ka tie ir bijuši 29. gvardes divīzijas pulki ģenerāļa Kazanova komandētās 10. gvardes armijas sastāvā, bet tos jau ir vieglāk atvairīt, jo pretinieka virspavēlniecība, pārliecinājusies, ka pēkšņs trieciens šajā vietā neiet cauri, pārnese operāciju smaguma centru uz dienvidiem.

Latviešu leģiona 19. divīzija pēc pavēles atstāj Siguldas līniju naktī no 6. uz 7. oktobri. To pārvieto uz aizsardzības pozīcijām

Kurzemē pie Džūkstes. Tā ar Mores kaujām, kas bija pirmās īsti patstāvīgās latviešu leģionāru cīņas divīzijas sastāvā pret uzbrūkošo krievu karaspēku, arī beidzās kaujas Vidzemē.

KAS BIJA PĀRDAUGAVAS HERCOGISTE? Saskaņā ar padošanās līgumu (*Pacta subjectionis*), kuru 1561. gada 28. novembrī Viļņā pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers noslēdza ar Polijas karali un Lietuvas lielkņazu Sigismundu II Augustu un kuram pievienojās arī Rīgas arhibīskaps Vilhelms, agrākās Livonijas daļa uz ziemeļiem no Daugavas nonāca tiešā karaļa pakļautībā. Tās bija zemes, kuras tagad veido Vidzemi, Latgali un Dienvidigauņu. Taču valststiesiski šī pakļaušanās tika noformēta tikai 1566. gadā, kad par jauniegūtās provinces pārvaldnieku jeb administratoru tika iecelts Lietuvas maršals Jans Hodkevičs. Pēc viņa ierosmes 1566. gada 10. decembrī Cēsis sapulcējās muižnieku, garīdznieku un pilsētnieku (izņemot Rīgas) pārstāvji, kuri vienojās ar Hodkeviču par provinces apvienošanu ar Lietuvas lielkņazisti. Decembra beigās šo vienošanos akceptēja Lietuvas seims un apstiprināja karalis. Jaunā administratīvā vienība tika nosaukta par Pārdaugavas hercogisti (*Ducatus Ultradunensis*), jo, no Lietuvas puses raugoties, tā atradās otrpus Daugavai. Hercogistei piešķīra arī ģerboni – sudraba grifu sarkanā laukā –, kas bija ņemts no Hodkeviču dzimtas vabeņa.

Pārdaugavas hercogistes teritoriju iedalīja četros apriņķos – Daugavpils, Cēsu, Turaidas un Rīgas, kaut gan pati Rīga līdz pat 1581. gadam atteicās pakļauties karalim un šajā laikā saglabāja patstāvību. 1569. gadā Polija un Lietuva apvienojās vienotā valstī un Pārdaugavas hercogiste kļuva par Polijas–Lietuvas kopīpašumu. Pēc Livonijas kara beigām 1582. gadā hercogistei pievienoja bijušo Tērbatas bīskapiju, kam sekoja jauns administratīvais iekārtojums. Tagad hercogistes teritorijā izveidoja trīs lielus apriņķus – Pērnavas, Tērbatas un

Pārdaugavas hercogistes ģerbonis

Cēsu, pēdējā ietilpa arī Rīga. Katra apriņķa priekšgalā atradās prezidents, tāpēc šos apriņķus sauca par prezidiātiem.

1600. gadā izcēlās karš starp Poliju–Lietuvu un Zviedriju, kura rezultātā zviedri iekaroja lielāko daļu no Pārdaugavas hercogistes. Līdz ar Altmarkas (1629) un Štumsdorfas (1635) pamieru noslēgšanu hercogistes teritorija tika sadalīta zviedru Vidzemē (*Liefland*) un poļu Vidzemē jeb Inflantijā (*Inflanty*). Tomēr poļi uzskatīja noslēgtos pamiera līgumus par pagaidu stāvokli, neatzina Zviedrijas tiesības uz hercogistes zemēm un uzturēja ilūziju, ka tiem joprojām pieder visa Pārdaugavas hercogiste. Viņi turpināja iecelt Cēsu vaivadu, Siguldas stārastu un citas kādreizējās administrācijas amatpersonas, lai gan reāli tie bija vairs tikai goda nosaukumi. Tikai pēc kārtējā kara 17. gs. vidū Polija–Lietuva atteicās no pretenzijām uz zviedru Vidzemi. Tomēr Pārdaugavas hercogiste vismaz teorētiski turpināja pastāvēt, jo 1600. gada Olīvas miera līgums noteica, ka abām pusēm arī turpmāk jāpatur hercogistes nosaukums un ģerbonis. Lai nerastos pārpratumi, ģerbonī gan ieviesa nelielas izmaiņas: poļi lietoja agrāko ģerboņa formu ar karaļa Sigismunda II Augusta iniciāļiem S. A., kas bija iegravēti grifam uz krūtīm, bet zviedru ģerbonī grifs nesa uz krūtīm uzrakstu C^{XI}IRS – *Carolus XI Rex Sueciae*, kas nozīmē – Kārlis XI, Zviedrijas karalis. 1721. gadā saskaņā ar Nīštates miera līgumu zviedru Vidzeme nonāca Krievijas impērijas sastāvā, bet no Pārdaugavas hercogistes saglabājās tikai tās austrumu daļa, t.i., poļu Vidzeme jeb mūsdienu Latgale. Tā beidza pastāvēt 1772. gadā, kad pirmās Polijas dalīšanas laikā Krievija panāca poļu Vidzemes pievienošanu savai impērijai.

KĀDĒĻ HERCOGAM JĒKABAM NEIZDEVĀS KOLO-
NIZĒT AUSTRĀLIJU? 17. gadsimta 50. gados Kurzemes un Zemgales hercogs Jēkabs aktīvi iesaistījās aizjūras zemju kolonizācijā un ieguva savā valdījumā divas kolonijas: vienu Gambijā, bet otru Tobago. Taču cīņās par koloniālo īpašumu sadali mazā Kurzemes hercogiste nebija līdzvērtīga konkurente Eiropas varenākajām valstīm. Nepilnus desmit gadus hercogs Jēkabs spēja saglabāt koloniju Gambijā (1651–1661), bet īpašumus Tobago

(1654–1659) – tikai piecus gadus. Tomēr mazās Kurzemes un Zemgales hercogistes reālās iespējas 17. gadsimta koloniālajā politikā nebūt netraucēja tās valdniekam lolot vēl citus – vienu par otru fantastiskākus kolonizācijas plānus, kuri gan nekad netika īstenoti.

Grandiozākais no tiem bija Austrālijas kolonizācijas projekts. Laikam jau hercogs Jēkabs tomēr apzinājās, ka viņa īpašumi ir daudz par maziem, lai ieceri īstenotu, tādēļ izvēlējās kā partneri šajā projektā iesaistīt Romas pāvestu Innocentiju X. Ja pāvests atbalstītu šo pasākumu ar savu svētību un trim vai četriem miljoniem dālderu, luterticīgais hercogs Jēkabs no savas puses solīja nosūtīt floti, kas sastāvētu no 40 kuģiem un 24 000 vīru, kuri, domājams, tāpat kā Gambijas un Tobago ekspedīcijām pārsvarā tiktu salīgti ārzemēs. Hercogs plānoja pārņemt visas jaunās zemes Dienvidu puslodē un nodot tās katoļu baznīcai. Pāvestam tika apsoltā arī puse no visa laicīgā guvuma. Ir ziņas, ka Innocentijs X gan nav gribējis atklāti saistīties ar luterticīgo hercogu, bet piedāvāto plānu pavisam noraidījis arī neesot. Tālāko notikumu attīstību pārtrauca pāvesta Innocentija X nāve 1655. g., bet viņa pēcnācēju hercoga Jēkaba piedāvājums nav ieinteresējis.

Savukārt par ekspedīcijas nosūtīšanu uz Indiju un Indonēziju hercogs Jēkabs 1652. gadā bija vienojies ar savu kuģniecības un tirdzniecības direktoru holandiešu tirgotāju Henrihu Momberu, kurš jau finansēja hercoga sūtītos kuģus uz Gambiju, saņemot kā atlīdzību 4% no ienākumiem. Paredzētās ekspedīcijas vajadzībām sāka iepirkt maiņas priekšmetus, pat tādus, kurus eksportēja Indija – rubīnus un safīrus, jo arī hercogam Jēkabam un viņa plānu izpildītājiem kā vairākumam tā laika eiropiešu bija visai maz patiesu ziņu par jaunatklātajām zemēm. Iecerētā Indijas plāna īstenošanu pārtraukt nolēma pats hercogs Jēkabs, kurš vienlaicīgi sūtīja ekspedīcijas uz Gambiju un Tobago un nevēlējās vēl vairāk riskēt ar savu īpašumu. Drīz vien Jēkabs arī zaudēja interesi par Indiju un Indonēziju.

Hercogu Jēkabu vilināja arī Rietumindijas koloniju bagātības. Vairākas salas Rietumindijas piekrastē hercogs Jēkabs cerēja iegūt no Spānijas karaļa kā atlīdzību par saviem kuģiem, kas laika gaitā bija nokļuvuši spāņu gūstā. Spāņu šāds piedāvājums neinteresēja, un drīz vien hercogs Jēkabs savas prasības samazināja, vēlēdamies

kā atlīdzību iegūt vienīgi Trinidadī. Taču tā kā Kurzeme reāli nespēja apdraudēt Spānijas intereses, hercoga Jēkaba prasības vienkārši tika ignorētas.

Dažas Rietumindijas salas hercogs Jēkabs mēģināja iemainīt no holandiešiem. Hercogs no savas puses piedāvāja 6000 labi apgādātu karavīru Brazīlijas atkarošanai no portugāļiem, kuri 1654. gadā bija padzinuši holandiešus no šīs zemes. Holandieši šo dāsno piedāvājumu noraidīja.

VAI NOSTRADAMA PAREĢOJUMIEM IR KĀDA SAISTĪBA AR LATVIJU? Slavenā pareģa Mišela Nostradama (1503–1566) uzmanību saistīja Francijas "nākotnes vēsture". Par sagaidāmiem notikumiem citās zemēs viņš savās četrindēs galvenokārt raksta saistībā ar Franciju.

Nostradama "Pareģojumu" (*Les Propheties de M. Michel Nostradamus*. – Lyon, 1558) alegoriskajās vārmās norādīti daudzi nākotnes notikumi, kurus var attiecināt arī uz Latviju. Ja šādas pareģojumu interpretācijas pūles uzņemtos reizē vairāki autori, rezultāti būtu visai atšķirīgi. Sevišķi par sagaidāmo nākotnē. Vieglāk interpretēt jau notikušo, jo to nevar apstrīdēt. Kas bijis, tas bijis. Atstāstīšu kādu vēsturisku notikumu, kuru Nostradams bija paredzējis.

Pāris desmit četrindēs, kas ietvertas "Pareģojumu" dažādās centūrījās (nodaļās), sastopam norādes uz notikumiem, kuri risinājās pēc vairāk nekā 230 gadiem Lielās franču revolūcijas un Napoleona karu laikā. Te citēšu tikai IX centūrijas 20. četrindes un X centūrijas 17. četrindes parindeņus, kas attiecināmi uz vēsturisku notikumu Jelgavā. Pirmā no četrindēm skan apmēram šādi:

Caur karalienes mežu nakti divās daļās,

Pa apkārtceļu, baltais akmens,

Melnais mūks, pelēkā tērpā Varennā,

Titulētais Kap. vētras, uguns, asins izliešanas cēlonis.

Te var saskatīt vairākas tiešas norādes. Pirmkārt, apdzīvota vieta Varennā. Otrkārt, saīsinātais titulētā Kap. vārds. Kā zinām no vēstures, Francijas Nacionālais Konvents jau savā pirmajā sēdē 1792. gada 20. septembrī atcēla karaļvaru un Luiju XVI turpmāk

oficiālajos dokumentos dēvēja par pilsoni Luiju Kapetu. Majestātes ģimenes bēgšana uz Austriju, karalienes Marijas Antuanetes dzimteni, 1791. gada 20. jūnijā beidzās neveiksmīgi. Karali un viņa ģimeni notvēra Varennas pilsētiņā, pārveda uz Parīzi un ieslodzīja Tempļa cietumā. Bēgšanas laikā karalis tēlojis baroneses Korfas kalpotāju un bijis tērpies pelēkā vamzī. Bēgšana notikusi naktī divās grupās. Ceļš uz Varennu veda caur mežu, kuru tajos laikos saukuši par karalienes mežu. Nostradama "Pareģojumu" pētnieki interpretējuši arī šīs četrindes alegorijas "baltais akmens" un "melnais mūks". Te atcerēsimies tikai īsumā notikumu tālāko gaitu.

1792. gada sākumā Marijas Antuanetes dzimtene Austrija uzsāka karu ar revolucionāro Franciju. Likumdošanas Sapulce griezās pie tautas ar uzsaukumu: "Pilsoņi, tēvija briesmās!" Un aicināja visus patriotus ķerties pie ieročiem cīņai ar ārējiem un iekšējiem ienaidniekiem. Jakobīni sāka teroru pret rojālistiem. Līdz septembra sākumam tika nonāvēts ap pusotra tūkstoša "nācijas ienaidnieku". 1793. gada 21. janvārī giljotinēja karali, pēc tam arī karalieni. Starp citu, šā konkrētā notikuma pareģojums izteikts VII centūrijas 44. četrindē: svaidītas personas Bour. (*Bourbon* – Burbonu dinastijas pārstāvja) galva peld asiņu pelķē... Muižkungi un garīdznieki bēga uz ārzemēm. Arī uz Krieviju. Kurzemes guberņas centrā Jelgavā 18. gadsimta beigās no Pēterburgas ieradās nonāvētā karaļa brālis, kuru restaurācijas laikā kronēja par Francijas karali Luiju XVIII. Viņš Jelgavā uzturējās pa divi lāgi – starp 1797.–1801. un 1805.–1807. gadu. Jelgavā ieradās emigranti rojālisti. Starp tiem bija arī garīdznieks Edžvorts de Frimonts, kurš pavadījis karali Luiju XVI uz ešafotu un atstājis plašas aculiecinieka piezīmes. Garīdznieks miris Jelgavā 1807. gadā un ticis apglabāts pilsētas kapos pie tagadējās dzelzceļstacijas.

Pēc šādas vēsturiskas skicītes uzmanīgi pārlasīsim X centūrijas 17. četrindi:

*Karaliene ārzemniece redz savu meitu nobālušu,
Kam cēlonis dziļas bēdas,
Žēli stenēs Anglems,
Un viņa apprecēsies ar savu brālēnu.*

Četrindes pirmo pusi varētu attiecināt uz situāciju Tempļa cietumā 1793. gada 20. janvārī, kad tika paziņots nāvesspriedums

karalpārim. Kā atstāsta šā notikuma aculiecinieks, piecpadsmitgadīgā princese Marija Šarlote nobālējusi "kā sniegs" un nokritusi ģībonī pie tēva kājām. Pēc sešiem gadiem četriem mēnešiem un trim nedēļām piepildījās arī pareģojuma otrā daļa. 1799. gada 5. jūnijā Jelgavā ieradās princese Marija Šarlote un pēc piecām dienām te salaulājās ar savu brālēnu Angulemu (Angolemu) Kurzemes hercoga pils lielajā zālē, kur speciāli šai ceremonijai bijis uzstādīts altāris.

KĀDA BIJA LATVIEŠU STRĒLNIEKU LOMA CĪNĀS PRET JUDEŅIČU? Pirmo izrāvienu Petrogradas virzienā Judeņičs veica jau 1919. gada maijā. Trieciens bija iecerēts vienlaicīgi ar Kolčaka un Deņikina ofensīvām, tomēr tas izrādījās pārāk sasteigts. Turklāt Deņikins nokavējās, un J. Vācietim, veiksmīgi manipulējot ar latviešu strēlnieku pulkiem, izdevās Kolčaku vienu pašu sakaut.

Savākušies un pārgrupējušies Judeņiča spēki 28. septembrī no jauna devās uzbrukumā, un oktobra vidū tie vairs bija tikai kādus 20–25 km no Petrogradas. Pie Kolpino, 26 km uz dienvidiem no bijušās galvaspilsētas, tie gatavojās pārraut Nikolaja dzelzceļu, kas veda uz Maskavu.

Sarkanajai armijai šajā virzienā bija liels spēku pārsvars – 7. un 15. armija un vairākas atsevišķas divīzijas un daļas pret divām nepilnām Judeņiča divīzijām (pats Judeņičs gan tās dēvēja par korpusiem). Tāpēc padomju valdība sākumā nenovērtēja šeit draudošās

briesmas: vēl 15. oktobrī boļševiku partijas CK Politbirojs Petrogradas virzienu apzīmēja kā otršķirīgu, bet jau 19. oktobrī V. Ļeņins aicināja šeit "katru zemes pēdu aizstāvēt līdz pēdējai asins lāsei".

Tas nozīmēja – atkal vajadzīgi latviešu strēl-

5. sevišķā latviešu strēlnieku pulka štāba darbinieki Petrogradas frontē 1919. gada rudenī. No kreisās pulka komandieris Jānis Gregors

nieki. Bet Latviešu strēlnieku divīzija šajā laikā izcīnīja sīvas kaujas pret Deņikinu pie Orlas un Kromiem. Tad Petrogradas virzienā pārsvieda 5. sevišķo latviešu strēlnieku pulku no Tulas, kur tas tikko bija ticis galā ar Mamontovu. Šajā pulkā, kuru komandēja bijušais skolotājs J. Gregors, bija 6 rotas (ap 600 kaujinieku), 2 ložmetēju komandas, lauka artilērijas baterija, jātnieku izlūku nodaļa un samērā izvērsti aizmugures dienesti.

19. oktobra vakarā pulks izkāpa no ešeloniem Popovkas stacijā (vienu pieturu pirms Kolpino) un tūlīt devās uz 7 km attālo Jamižoras sādžu. Ap pusnakti viņi to arī sasniedza, bet izrādījās, ka to jau ieņēmis ienaidnieks. Pa ceļam uz Popovkas staciju tas šeit bija nolēmis mazliet atpūsties.

Stingras gājiena disciplīnas dēļ latviešu strēlniekiem izdevās Judeņiča vīrus pārsteigt un straujā triecienā iznīcināt līdz pēdējam. Nākamais uzdevums bija ieņemt tiltu aiz sādžas pāri Ižoras upei (tā aiz Kolpino šķērso dzelzceļa līniju un pēc tam ietek Nevā).

Tilts un upes pretējais krasts izrādījās stipri nocietināti. Nevarēja būt ne runas arī par negaidītu uzbrukumu, jo Jamižoras notikumi bija darījuši pretinieku uzmanīgu. Tāpēc 20. oktobra vakarā un naktī latviešu strēlnieki tikai ieņēma pozīcijas Ižoras labajā krastā.

Gaismai austot, savu māku rādīja pulka artilēristi. Viņiem izdevās saārdīt kreisajā krastā ierīkotās ložmetēju ligzdas, sagraut pretinieka štābu, bet pēc tam ar šrapneliem padzīt tilta aizstāvjus. Tad pāri tiltam triecienā devās 5. pulka rotas. Pretinieks gan drīz atguvās un devās vairākos pretuzbrukumos, tomēr nesekmīgi.

Kā vēlāk noskaidrojās, 5. latviešu strēlnieku pulkam, ko pēc tradīcijas joprojām dēvēja par "zemgaliešu pulku", tik sīkstu pretestību bija izrādījuši "novadnieki" – Mežotnes grāfa A. Līvena vienība. Tajā skaitījās ap 1300 kaujinieku (ar aizmugures dienestiem kopā līdz 3500 vīru), un tā bija vienīgā Bermonta "brīvprātīgo armijas" daļa, kas paklausīja Judeņiča pavēlei un ieradās tam palīgā pie Narvas.

Latviešu strēlnieku cīņas pie Jamižoras faktiski ievadīja Judeņiča sagrāvi, jo atņēma tam iniciatīvu svarīgā kaujas iecirknī. Juzdamas aplenkuma draudus, Ziemeļrietumu armijas daļas vairs nevarēja turpināt uzbrukumu Petrogradaī. Vēl vairāk – jau 23. oktobrī tās

atstāja "cara piepilsētas" – Pavlovsku, Detskoje Selo un citas –, pat nemēģinot organizēt aizsardzību šajā šķēršļotajā apvidū.

Tad Judeņiča štābs raidīja kaujā tikko no angļiem saņemtos jaunos kaujas līdzekļus – tankus. Sarkanarmieši no tiem bēga veseliem pulkiem, lielā nekārtībā drāžoties cauri iepriekšējā dienā atgūtajai Pavlovskai un Detskoje Selo un raujot sev līdzī štābus, aizmugures daļas un artilēriju. Atkal stāvokli glāba tikai latviešu strēlnieku noturība un aukstasinība.

Pirmo reizi latviešu strēlnieki sadūrās ar tankiem 25. oktobrī Boļšaja Košeļovas sādžas nomalē, kad to pozīciju priekšā parādījās divi tanki un aiz tiem – kājnieki. Izrādījās, ka bruņām klātās mašīnas ir samērā gausas un to ugunij trūkst precizitātes. Pulks stingri pildīja sava komandiera Jāņa Gregora pavēli: pielaist dzelzs nezvērus pēc iespējas tuvāk un ar intensīvu uguni atšķelt kājniekus.

Tankus pielaida pulka pozīcijām līdz 80 soļu attālumam, tad strēlnieku blīva uguns piespieda pretinieka kājniekus pie zemes, un tie pamazām sāka atkāpties. Viens tanks turpināja virzīties uz priekšu un tika saņemts gūstā, bet otrs veikli apgriezās un aizbēga – par lielu sarūgtinājumu strēlniekiem. (Pēc dažām ziņām, trofeju tanku bija sabojājusi pulka artilērija, pēc citām – tā mehāniķis kritis no strēlnieku lodēm.)

Aizbēgušais tanks kopā ar trim citiem un bijušā Semjonovas gvardes pulka karavīriem vēl tajā pašā dienā kārtojās jaunā trieciengrupā aiz Boļšoje Kotļino sādžas. To nedrīkstēja pieļaut. J. Gregors steidzīgi organizēja strauju uzbrukumu, šoreiz kopā ar vēl vienu krievu bataljonu un diviem bruņu automobiļiem. Diemžēl latviešus ieraudzījuši, tanki attīstīja tādu ātrumu, ka nevienu pašu no tiem neizdevās notvert – vajadzēja apmierināties ar semjonoviešu pamestajiem ložmetējiem un dažiem simtiem gūstekņu.

Latviešu pieredzi pārņēma arī citu daļu sarkanarmieši. Nu jau pat 7. un 15. armijas vadība iedrošinājās plānot vairākus uzbrukumus. Atbildīgo frontes iecirkni starp abām armijām atkal uzticēja latviešiem. Un taisni šajā vietā pretinieks devās pēdējā izmisīgā prettriecienā, iesaistīdams gan bruņuvilcienu, gan bruņumašīnas, lai gan uz 1. decembri pulkā bija vairs tikai 136 kaujinieki un 6 ložmetēji. Kad Judeņičs beidzot atkāpās uz Igauniju, 5. sevišķo latviešu strēlnieku pulku beidzot atsauc no frontes un nosūtīja uz Maskavu papildināšanai.

TRĪS ĢENERĀĻI LATGALIEŠI – LATGALES PIRMĀS ATMODAS ATBALSTĪTĀJI

Latgales pirmās atmodas (1904–1917) mērķi bija tik nozīmīgi, cildeni un pievilcīgi, ka tos atbalstīja ne tikai latgaliešu inteliģences pirmās paaudzes pārstāvji, bet arī daži cariskās Krievijas augstākās virsniecības un administrācijas pārstāvji latgalieši.

Lai cik tas arī neliktos paradoksāli un neticami, Latgales pirmās atmodas atbalstītāju vidū bijuši arī trīs ģenerāļi latgalieši: Antons Kazradzis (Kazričs, 1862–1917), Ignats Čeksters (1842–1914), Benedikts Zazerskis (1867–1917). Katrs no viņiem dažādās formās atbalstījuši atmodas kustību, tās darbiniekus, biedrības, grāmatu izdošanu un citus pasākumus.

Ģenerālis topogrāfs I. Čeksters, regulāri tiekoties ar atmodas vadošajiem darbiniekiem, materiāli un morāli atbalstot pirmos latgaliešu preses izdevumus, pozitīvi vērtējot F. Kempa, A. Skrindas, N. Rancāna veikumu un daloties ar atmodas entuziastiem domās un konstruktīvos priekšlikumos par tālāk darāmo, atbalstīja savus novadniekus. Viņš palīdzējis izglītoties Latgales jauniešiem. I. Čeksters apmeklējis Pēterpils latgaliešu sarīkojumus. Atvaļinājumus pavadījis dzimtajā pusē un ticies ar Ludzas katoļu dekānu Andreju Seipulnīku. Viņš miris Pēterpilī, kur arī apglabāts.

Ģenerāli Kazradzis un Zazerskis dzimuši 19. gs. 60. gados un savas zemes gaitas beiguši 1917. gadā. Antons Kazradzis audzis vienā laikā un vienā – Sakstagala – pagastā ar Latgales atmodas celmlaužiem F. Trasūnu, A. Kantinieku, J. Kantinieku u.c. Viņš ir viens no pirmajiem latgaliešiem, kurš beidzis Pēterpils 1. ģimnāziju un pēc tam iestājies Kronštates jūras inženieru skolā, kuru beidzis 1881. gadā ar jūras būvinženiera grādu. Pēc tam 30 gadus strādājis par jūras būvju inženieri un Melnās jūras flotes enerģētiskās apgādes lietu priekšnieku. Sevastopolē A. Kazradzis bijis arī kara flotes skolas pasniedzējs. 1916. gadā viņš paaugstināts ģenerāļa pakāpē.

Kaut gan A. Kazradzi un viņa darba vietu no Latvijas šķīra milzīgs attālums, ģenerālis ar lielu labvēlību sekojis latgaliešu atmodas aktivitātēm Latgalē un Pēterburgā. A. Kazradzis 20. gs. sākumā uzturējis sakarus arī ar Latgales novada virsniekiem un rosinājis viņus Latgales un visas Latvijas progressa un atbrīves

gaitai. Ar virsniekiem Jāzepu Višņevski (Ludzas dekāna Jāņa Višņevska brāli), Benediktu Zazerski, pulkvedi Jāni Kantinieku, Jēzupu Saminu un citiem A. Kazradzis saticies gan Sevastopolē, gan atvaļinājuma laikā Latgalē. Arī F. Trasūns, A. Kantinieks, F.B. Laizāns apmeklējuši savu vecāko tautieti Kazriču mājās, lai ieklausītos viņa domās. Arī padomos. A. Kazradzis miris tīfa epidēmijā 1917. gada 17. janvārī Sevastopolē, kur arī apglabāts.

Arī Benedikts Zazerskis nācis no Rēzeknes apriņķa Sakstagala pagasta kā jaunākā atvase astoņu bērnu ģimenē. Pēc pagasta un Rēzeknes apriņķa skolas beigšanas dienējis cara gvardes pulkā Pēterpilī. Bijis stalta auguma vīrs, ar kaligrāfisku rokrakstu, tāpēc iecelts par štāba rakstvedi. Pēc dienesta, papildinājies izglītībā, kļuvis par policijas virsnieku. Strādādamus Peterpilī, Kerčā un Sevastopolē, aizvien augstāk pacēlies dienesta pakāpē, kļūstot par Krimas vicegubernatoru ar sēdekli Simferopolē. 1912. gadā Benedikts Zazerskis iegūst ģenerāļa pakāpi un ar cara pavēli tiek paaugstināts par bagātās Krimas gubernatoru.

Benedikts Zazerskis visu mūžu papildina izglītību, uzkrāj lielu bibliotēku, daudz lasa, zināšanas un augsto amatu izmantodams arī savas dzimtās Latgales atbalstam un aizstāvībai. Viņš publicējis rakstus Vitebskas un Krimas krievu avīzēs un latgaliešu avīzēs par Latgales akūtām problēmām. Tāpat kā F. Trasūns viņš iestājies par Latgales apvienošanos ar Vidzemi un Kurzemi novada progresa un gaišākas nākotnes labad. Latgales atmodas laikā tās labā sadarbojies ar ģenerāli Kazradzi un citiem latviešu virsniekiem. Ieradies Sakstagala pagastā, viņš savā dzimtajā ciemā apmeklējis ikvienu māju, apspriedies ar zemniekiem, vietējo inteliģenci un atbraukušajiem Pēterburgas latgaliešu sabiedriskajiem darbiniekiem.

B. Zazerskis lielu rūpi turējis par latviski latgalisko valodu, aizstāvējis tās tiesības uz vispusīgu eksistenci, aizstāvējis latgaliešu rakstu valodu presē un grāmatniecībā. Dzimtajā valodā rakstījis daudzas vēstules novadniekiem, radiem un draugiem. Sarunās un diskusijās atklājis sevi kā asa prāta un progresīvi domājošu personību. Dzīvodams Krimā un būdams augsti situēts, palīdzējis dzimtās puses cilvēkiem, īpaši Makašānu pagasta Ziemeļu sādžas rentniekam Kārlim Krēģeram, Latgales sabiedriskajam darbiniekam Jānim Laizānam un vēl citiem, ar kuriem sarakstījis, allaž alk-

dams uzzināt ko jaunu par norisēm Latgalē. Iegūtās ziņas viņš nereti izmantojis rakstos par Latgali.

Arī dzīvojot tālā un svešā vidē, Benedikta Zazerska ģimenē valdījis nacionāls gars un tradīcijas. Viņa dzīvesbiedre bijusi latviete no Dagdas puses.

Lielā valstsvīra un sabiedriskā darbinieka dzīve beigusies traģiski. Bēgdams no boļševikiem, ģenerālis kopā ar visu ģimeni – sievu un trīs bērniem – 1917. gada 19. decembrī noslēcis Melnajā jūrā.

KĀPĒC J. VĀCIETI ATCĒLA NO SARKANĀS ARMIJAS VIRSPAVĒLNIEKA AMATA? Ar visiem milzīgajiem nopelniem Padomju Krievijas valdības labā, personiskajiem kontaktiem ar šīs valdības vadītāju V. Ļeņinu, neapstrīdamo autoritāti karaspēkā, Jukums Vācietis sabija Krievijas Bruņoto Spēku virspavēlnieka amatā tikai 10 mēnešus (no 1918. gada 6. septembra līdz 1919. gada 8. jūlijam).

Viņš pats savu atcelšanu izskaidroja tādējādi, ka pēc Kolčaka sakāves neesot gribējis skriet tam pakal uz Āziju, bet gan koncentrēt visus spēkus pret Deņikinu, pat izstrādājis īpašu plānu tā sakāvei. Saskaņā ar to galveno triecienu pretinieka spēkiem vajadzētu dot caur Donbasu.

Republikas Revolucionārā kara padome tomēr neesot spējusi novērtēt šī plāna priekšrocības un – jau pēc Vācieša atcelšanas – sākusi dzīties pakal Kolčakam ar visām sešām Austrumu frontes armijām, kaut gan Omskas virzienā veda tikai viens pats dzelzceļš. Tāpēc visa vajāšanas kampaņa pārvērtusies par vienu lielu karaspēka pārvadāšanas pasākumu ("rāpuļošanu uz Āziju", kā izteicies pats J. Vācietis), kas patiesībā izslēdza šo armiju piedalīšanos kaujās.

Galu galā Kolčaka armija izjuka pati no sevis, bet Deņikins lieliski izmantoja piešķirto izdevību un sagraba visus Krievijas dienvidus. Tikai tagad Revolucionārā kara padome atcerējās latviešu strēlniekus un pie viena arī J. Vācieša plānu, lai gan par tā autoru vēlākā padomju historiogrāfija ilgu laiku uzdeva J. Staļinu.

Un kā gan citādi! Jo pats plāna autors tajā laikā sēdēja Maskavā čekas cietumā. Kā viņš tur nonāca? Laikam gan vislielākā nozīme

te bija paša nu jau bijušā virspavēlnieka personībai: pārāk uzticīga un veiksmīga kalpošana bolševikiem izsauca pārējo varas pakalpiņu skaudību un vēlēšanos neitralizēt tiem bīstamo J. Vācieša ietekmes un nozīmes palielināšanos. Jo vairāk tāpēc, ka viņa rīcībā bija reāls militārs spēks – latviešu strēlnieki.

V. Bērziņš savā monogrāfijā "Latviešu strēlnieki – drāma un traģēdija" min vēl vienu apstākli, kuram varēja būt zināma loma virspavēlnieka krišanai nežēlastībā. Kad Padomju Latvijas armija 1919. gada pavasarī un vasaras sākumā bija spiesta atstāt lielāko daļu Latvijas teritorijas, P. Stučkas valdība griezās pie virspavēlnieka J. Vācieša ar lūgumu atsūtīt pastiprinājumu – četras Sarkanās armijas divīzijas.

Virspavēlnieka rīcībā šādu divīziju nemaz nebija, jo Padomju Krievijas Bruņoto Spēku vienības tapa tieši kaujas apstākļos, nezaudējot saskarsmi ar pretinieku. Tik un tā Padomju Latvijas valdības priekšsēdētāja vietnieks un Revolucionārās kara padomes priekšsēdētājs J. Daniševskis izvirzīja viņam apsūdzību, nosaucot par "Ulmaņa pakalpiņu". Taisni šajā brīdī J. Vācietis nāca klajā ar priekšlikumu nosūtīt latviešu strēlniekus uz Dienvidu fronti deņikiniešu sagravei – iznāca, ka viņš tiešām lej ūdeni uz Latvijas Pagaidu valdības dzirnavām!

Kāpēc J. Daniševskis un viņa domubiedri, kas tā mēdza lepoties ar savu internacionālismu, negaidīti šādu uzmanību bija nolēmuši veltīt tikai un vienīgi Latvijai? Izskaidrojums tam ir diezgan vienkāršs: viņiem par katru cenu vajadzēja attaisnoties izmeklēšanas komisijai, kas izmeklēja Rīgas atstāšanas apstākļus 1919. gada 22. maijā. "Tādējādi J. Daniševska pārmetumi un apvainojumi virspavēlniekam J. Vācietim, kā arī citiem bezpartejiskajiem militārajiem speciālistiem jāvērtē kā paša ādas glābšanas pasākumi, lai noveltu atbildību par savu nevarību un neizdarību uz citiem," raksta V. Bērziņš.

Acīmredzot toreiz nokļūšana čekas pagrabos vēl nenožīmēja automātisku fizisku iznīcināšanu. Tā paša gada vēlā rudenī J. Vācieti atbrīvoja, lai gan vadošu militāru posteni viņam vairs neuzticēja. Tomēr bijušajam virspavēlniekam vēl prasīja padomu dažādās armijas organizācijas jautājumos un pat atļāva strādāt par pasniedzēju Sarkanās Armijas Ģenerālštāba akadēmijā. Ir zināms, ka J. Vācietis

izteicis gatavību atgriezties Latvijā. Kaut kādu iemeslu dēļ šī vēlēšanās nav piepildījusies.

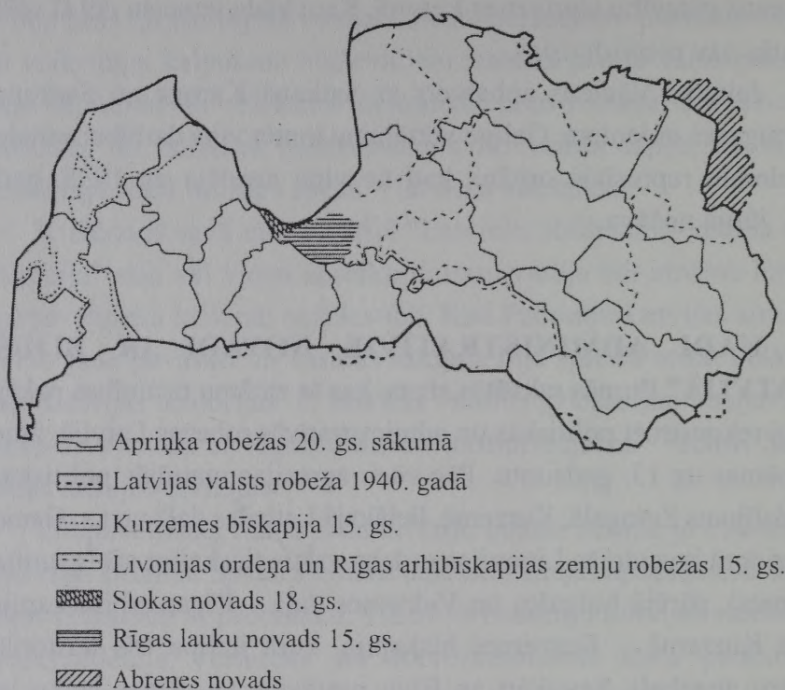
Jukums Vācietis apbalvots ar Sarkanā Karoga un Sarkanās Zvaigznes ordeņiem. Galīgo vērtējumu tomēr viņa darbībai sniedza padomju represīvie orgāni, kad tie viņu arestēja un 1938. gada 28. jūlijā nošāva.

KĀDI ADMINISTRATĪVIE NOVADI IR BIJUŠI LATVIJĀ? Pirmās rakstītās ziņas, kas ar zināmu ticamības pakāpi ļauj rekonstruēt politiskās un administratīvās robežas Latvijā, attiecināmas uz 13. gadsimtu. Pēc vācu agresijas mainījās politiskais sadalījums Zemgalē, Kurzemē, lielākajā Latgales daļā un t.s. Gaujas koridorā izveidojās Livonijas ordeņa valsts (ieskaitot arī Igaunijas zemes), pārējā Latgales un Vidzemes daļā – Rīgas arhibīskapija, bet Kurzemē – Kurzemes bīskapija, kurā ietilpa trīs teritoriāli šķirti apgabali. Savukārt ap Rīgu pastāvēja t.s. Rīgas lauku jeb patrimoniālais apgabals.

Zināmā mērā jaunās robežas sakrita ar līdz tam eksistējošo vietējo tautu valstisko veidojumu robežām, taču vienlaikus, sadalot zemes starp Zobenbrāļu (vēlāk – Livonijas) ordeni un bīskapiem, senās teritorijas tika arī šķeltas. Tā Kursā ordenis ieguva 2/3 zemju, lībiešu zemēs – 1/3 u. tml.

Ordeņa un Rīgas arhibīskapijas teritorijas robežas bieži mainījās. Dažādu apstākļu dēļ arhibīskaps atteicās no savas daļas Zemgalē (formāli ordenis to ieguva 15. gs. pirmajā pusē). Pastāvēja strīdu apgabali. Ir saglabājušies dokumenti ar arhibīskapa sūdzībām par patvarīgu zemju sagrābšanu no ordeņa puses.

15. gs. otrajā pusē, Livonijai sabrūkot un dažādām varām cīnoties par Livonijas mantojumu, pārmaiņas administratīvajā iedalījumā notika samērā bieži, daudzviet tomēr saglabājoties vecajām robežlīnijām. 1562. g. oficiāli izveidojās Kurzemes un Zemgales hercogiste, kuras administratīvā struktūra gan tika noteikta tikai 1617. gadā. Tajā no Daugavas kreisā krasta zemēm neiekļāvās Piltenes apgabals (bij. Kurzemes bīskapija), ko 1559. gadā nopirka Dānija, bet vēlāk ieguva Polija, kā arī Rīgas lauku novads. Līdz 1609. gadam Prūsijas hercogam tika iekļāts Grobiņas novads.

Zemes Daugavas labajā krastā ilgstoši bija Zviedrijas un Polijas domstarpību objekts. 1629. gadā Altmarkā starp abām karojošām pusēm tika noslēgts pamiers, ar kuru Latvijas austrumdaļa tika sadalīta. Izveidojās Latvijas klasiskais trejdalījums ("trīs zvaigznes") Kurzemē (Kurzemes un Zemgales hercogistē), Vidzemē (Zviedru Vidzemē) un Latgalē (Poļu Vidzemē jeb Inflantijā). Jāatzīst, ka Zemgale ietvēra vēl vienu savdabīgu novadu – Sēliju.

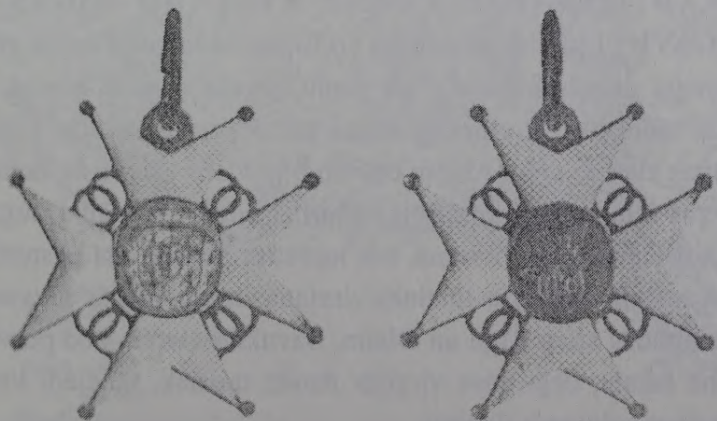
18. gadsimtā latviešu apdzīvotās zemes tika pievienotas Krievijas impērijai: 1721. gadā (faktiski jau 1710. gadā).

CIK ORDEŅU BIJA NODIBINĀTS KURZEMES HERCOGISTĒ? Hercogs Fridrihs Vilhelms (1692–1711), kurš troni mantoja 6 gadu vecumā, Ziemeļu kara dēļ kopā ar māti dzīvoja Vācijā. Kurzemē viņš atgriezās jau kā pilngadīgs 1710. gada 13. maijā un drīz pēc ierašanās Liepājā atbilstoši pastāvošajiem noteikumiem nodibināja savu ordeni – *L' ordre de la Reconnaissance*. Latviešu valodā izdotajās vēstures grāmatās šo ordeni dēvē par Atzinības ordeni, taču šķiet, ka pareizāk to būtu saukt par Pateicības ordeni, jo, kā ierakstīts ordeņa statūtos, tas tika nodibināts

pateicībā visvarenajam Dievam par Kurzemes atgūšanu, kā arī lai atzīmētu pārciesto nelaimi un ilgo prombūtni no savas zemes.

Pateicības ordeņa statūtos, kas sastāvēja no 13 punktiem, bija noteikts ordeņa kavalieru skaits – 24, pie tam pusei bija jānāk no ārzemju muižniekiem neatkarīgi no viņu reliģiskās piederības un no tā, vai tie atrodas hercoga dienestā vai ne, bet pārējiem 12 jābūt hercogistes pārstāvjiem, ieskaitot četrus hercoga virspadomniekus. Minētajā skaitā neietilpa pats hercogs, ordeņa kanclers un divi ordeņa padomnieki, tāpat citu valstu valdniekiem ordeni varēja piešķirt bez ierobežojumiem. Ordeņa kancleru iecēla uz mūžu, un kā pirmo ieņemt šo amatu hercogs bija lūdzis Prūsijas slepenpadomnieku Antonu Fridrihu fon Berghornu, kurš Vācijā bija pildījis Fridriha Vilhelma hofmeistara pienākumus. Savukārt noteikums, ka pirmajam ordeņa padomniekam obligāti jābūt hercogistes pārstāvim, kā arī norādījums, ka apbalvotajiem kurzemniekiem ir priekšrocības amatu iegūšanā hercogistes pārvaldē, liecina, ka ar Pateicības ordeņa nodibināšanu jaunais hercogs centās radīt savu piekritēju grupu vietējās muižniecības vidū. Par pirmo ordeņa padomnieku tika iecelts Johans Fridrihs fon Brigens, bet par otro – Teodors Ludvigs Laus, kurš, starp citu, bija viens no hercoga galvenajiem pārstāvjiem sarunās Pēterburgā, kur tika apspriesti Fridriha Vilhelma un Pētera I pusbrāļa meitas Annas Ivanovnas laulības noteikumi. Kā tika īpaši uzsvērts, šo godu abi padomnieki bija izpelnījušies par hercogu namam izrādīto uzticību.

Tāpat statūtos tika noteikts, ka, saņemot ordeni no hercoga rokām, apbalvotajam svinīgi jāsolās vienmēr parādīt cieņu savam

Kurzemes hercoga
Frīdriha Vilhelma
nodibinātais
Atzinības ordenis

valdniekam un sadzīvot mierā ar citiem ordeņa kavalieriem, pretējā gadījumā hercogam bija tiesības ordeni atņemt. Ja kādu no kavalieriem piemeklētu nelaime, pārējo pienākums būtu viņam palīdzēt. Bet to dienu, kad pēc ilgās prombūtnes Fridrihs Vilhelms atkal bija spēris kāju uz Kurzemes zemes, vajadzēja atzīmēt ar labiem darbiem un izdalot nabagiem dāvanas neatkarīgi no tā, kurā pasaules malā kavalieris tobrīd atrastos.

Par nožēlu hercogs Fridrihs Vilhelms nomira jau 1711. gada 21. janvārī atceļā no Pēterburgas, kur divus mēnešus bija norisējušas svinības par godu viņa laulībām ar Pētera I brāļameitu Annu Ivanovnu. Savā īsajā valdīšanas laikā viņš bija paguvis izdalīt tikai 18 ordeņa zīmes, bet līdz ar viņa nāvi ordenis faktiski pārstāja eksistēt.

Vēl līdz pat šim laikam grāmatās parasti tiek apgalvots, ka Pateicības ordenis bija pirmais un vienīgais ordenis Kurzemes hercogistes vēsturē. Tomēr tā nav. Piltenes muižnieka Ulriha fon Bēra autobiogrāfijā atrodamas ziņas, ka 1698. gadā hercoga Fridriha Kazimira, kurš valdīja no 1682.—1698. gadam, atraitne Elizabete Sofija mirušā vīra piemiņai nodibinājusi ordeni, kuru izdalījusi hercoga tuvākajiem līdzgaitniekiem, arī Bēram. Ordeņa zīme bijusi veidota kvēlojošas sirds veidā ar tajā ierakstītu Fridriha Kazimira vārdu un devīzi *Fidele, constant et sincere* (uzticams, pastāvīgs un atklāts). Diemžēl tā ir vienīgā līdz mūsdienām nonākusi liecība par šo ordeni.

KAD IZBŪVĒJA TAISNU CEĻU NO RĪGAS UZ JELGAVU? Līdz 18. gs. vidum no Rīgas uz Jelgavu devās galvenokārt pa diviem ceļiem – pa vienu brauca vasarā, bet pa otru ziemā, tādēļ tos arī attiecīgi sauca par Jelgavas vasaras ceļu un Jelgavas ziemas ceļu. Abiem ceļiem bija viens sākums – tagadējā Jelgavas iela. Vasarā braucēji vispirms devās paralēli Daugavas krastam Katlakalna virzienā, bet iepletim Katlakalna pastorālam Jelgavas ceļš nogriezās Olaines virzienā, apejot plašās purvaines, kuras atradās starp Rīgu un Olaini. Savukārt ziemā, kad purvainā augsne sasala, ceļa trase virzījās daudz taisnāk, tādējādi krietni samazinot ceļojuma ilgumu.

Ar laiku, satiksmei arvien vairāk intensificējoties, palielinājās vajadzība pēc pastāvīga taisna ceļa no Rīgas uz Jelgavu, kas līdz 1795. gadam bija Kurzemes hercogistes galvaspilsēta un arī vēl ilgi pēc hercogistes pievienošanas Krievijas impērijai kalpoja par svarīgu tranzīta punktu ceļā no Krievijas uz Rietumeiropu. Tādēļ 1761. gadā tika uzsākti jauna ērtāka ceļa izbūves darbi Rīgas patrimonālā apgabala teritorijā, t.i, sākot no Torņakalna gar Atgāzenes (*Atgasen*) un Portena jeb Tirinu (*Porten oder Thieringshof*) muižām Olaines virzienā. Jaunā ceļa trase gāja apmēram pa veco ziemas ceļu, kur mitrākajās vietās tika uzbērti dambji, taču līdzekļu trūkuma dēļ jau pēc dažiem mēnešiem būvdarbus pārtrauca. 1764. gada sākumā Krievijas ķeizariene Katrīna II pieprasīja, lai Vidzemes ģenerālgubernators Georgs Brauns viņai ziņo, cik daudz naudas nepieciešams darbu veikšanai, un 1764. gada 12. februārī izdeva rīkojumu pabeigt jaunā ceļa izbūvi par Rīgas rātes līdzekļiem.

Jelgavas ceļš līdz
Vidzemes robežai
ar Kurzemi.
Pēc L. A. Mollīna
(1798)

Brauna ziņojumā minēto summu – 6000 dālderu – ķeizariene pavēlēja izsniegt rātei no valsts kases kā aizdevumu, kas bija jāatdod sešu gadu laikā – pa 1000 dālderu gadā. Rīkojums tika izpildīts, un vēl tajā pašā gadā ceļš tika pabeigts.

Nu braucēji no Rīgas varēja sasniegt Jelgavu daudz ātrāk un ērtāk. Interesantu liecību šajā sakarā atstājis Andreass Meijers (1742–1807), kurš 1777. gadā izdeva grāmatu par savu ceļojumu pa Vidzemi, Kurzemi un Vāciju. 1770. gadā viņš bija divies braucienā no Rīgas uz Jelgavu, ko aprakstīja šādi: "Es izbraucu no Rīgas piektdienas pēcpusdienā pulksten divos un jau desmitos vakarā biju Jelgavā. No tā jūs redzat, cik lieliskam ir jābūt šejienes ceļam, jo attālums starp abām pilsētām tiek rēķināts uz septiņām jūdžēm: bet neviens pasts, lai arī cik labs tas būtu, nebrauc tik ātri kā krievu ormaņu zirgi. Pie Vidzemes robežas četru jūdžu attālumā no Rīgas atrodas pasta stacija, kurā ir krievu sargpostenis. Virsniekam ir pienākums bez koferiem caurskatīt arī ceļotāju somas un pat makus, lai slepeni netiktu izvestas krievu monētas vai kādas citas aizliegtas preces. Es uz to biju jau sagatavojies, tādēļ tiku viegli cauri. Taču kāds Liepājas tirgotājs, kurš aiz neuzmanības starp dažiem tūkstošiem holandiešu dukātu bija makā iemetis vienu vienīgu krievu dukātu, nebija tik laimīgs. Monētu atrada, un šī sākuma dēļ viņu sardzes pavadībā nosūtīja atpakaļ uz Rīgu. Īsi pirms Jelgavas mums vajadzēja pārcelties pāri Lielupei ar prāmi, un pusstundu vēlāk mēs bijām klāt." Spriežot pēc šī apraksta, ormaņa ratu kustības vidējais ātrums sasniedza 7,5–8 km stundā, kas atbilda tā laika labu ceļu standartiem. 19. gs. 20. gados, kad tika veikti kārtējie uzlabojumi – ceļa segums nostiprināts ar akmens šķembām, bet trase dažviet vēl vairāk iztaisnota –, šis ceļš ieguva Jelgavas šosejas nosaukumu, bet kopš 1935. gada šosejas posms, kas atrodas Rīgas pilsētas robežās, tiek saukts par Vienības gatvi.

KURŠ LATGALĪETIS KALPOJA CARA GALMĀ?

1998. gada 17. jūlijā Sanktpēterburgā apbedīja Krievijas cara Nikolaja II, viņa ģimenes locekļu un kalpotāju pīšļus. Viens no augstā rango kalpotājiem bija arī mūsu tautietis – Latgales latvietis Aloīzs Lauris Trūps (tuvākie draugi viņu saukuši arī par Leonardu).

Neordināra personība, jo viņš bija ieguvis ne tikai augstu kalpotāja statusu galmā, bet bijis arī aktīvs Latgales pirmās atmodas (1904–1917) atbalstītājs. Viņš bija cilvēks ar neparastu likteni.

Aloīzs Lauris Trūps (1856–1918) dzimis Barkavas pagastā Jura un Annas Trūpu ģimenē kā jaunākais dēls četru bērnu pulciņā. Pēc Stirnienes pagasta skolas beigšanas Aloīzs plašas zināšanas ieguvis pašmācības ceļā. Viņš brīvprātīgi aizgājis karadienestā brāļa vietā, lai tas varētu kļūt par krietni palielās Kalngalu mājas saimnieku tēva vietā. Kā ļoti staltu, brašu un izskatīgu jaunekli komisija viņu iedala Pēterpils Leibgvardes prestižajā pulkā. No tā, izraugoties cara galma kalpotājus, cara mātes Marijas Fjodorovnas uzmanību piesaistījis brašais un pievilcīgais Aloīzs. Bez tam viņai īpaši simpatizējuši katoļi, kurus pārstāvēja arī šis jaunais cilvēks.

Tā A. L. Trūps nokļuva cara galmā, kur ar savu praktisko izdarību, izteiktajām prāta spējām un uzvedību izpelnījies vispārēju uzmanību. No vienkārša sulaiņa paaugstināts par cara uzticamības personu, cara dēla skolotāju un vienu no augstākā ranga kalpotājiem. Šis stāvoklis viņam ļāvis Pēterburgas tuvumā iegādāties nelielu muižiņu un vasarnīcu. A. Trūps, baudīdams privilēģēto stāvokli, nav aizmirsis dzimto Latgali. Viņš uzturējis personīgus kontaktus ar dažiem ievērojamiem Pēterburgas latgaliešu darbiniekiem (atklāti un regulāri piedalīties latgaliešu sarīkojumos viņš, protams, nevarēja), īpaši draudzīgas attiecības viņam bijušas ar ārstu, rakstnieku, pirmās latgaliešu dzejas antoloģijas "Kūkle" sastādītāju Antonu Skrindu un viņa vecāko brāli priesteri Benediktu Skrindu. A. L. Trūpa sniegtā informācija par augstāko aprindu aizkulisēm un politiskajiem nodomiem palīdzēja izstrādāt un koordinēt darbības taktiku latgaliešu kustības veidotājiem. Viņš palīdzējis arī atmodas atbalstītājiem – dzimtās puses censoņiem sameklēt piemērotu darbu.

Pēc 1905. gada revolūcijas A. Trūps regulāri ieradās dzimtajā Barkavas pagastā, kur tēvam un brālim piederēja 50 hektāru liela saimniecība Kalngali. Viņš apgādāja saimniecību ar jaunākajām lauksaimniecības mašīnām, sekmēja pārcelšanos no ciema uz viensētu. Priesteris Benedikts Skrinda darbojās Bukmuižā (tagad Ezernieki). Tur ticis organizēts pirmais latgaliešu plaša vēriena

sarīkojums, kas pulcinājis daudz publikaš. Kopā ar B. Skrindas brāli A. Skrindu un citiem Pēterpils latgaliešu atmodas darbiniekiem te ieradies arī A. L. Trūps. Uzvesta A. Skrindas luga "Pēdējie divi rubļi". Virsnieka lomu tajā tēlojis Aloizs Trūps, bet pats A. Skrinda – denščika Andreja lomu. Vietējais koris A. Skrindas vadībā dziedājis latgaliešu tautas dziesmas. Trīs reizes izpildīta tautas lūgšana "Dievs, svētī Latviju!"

Ciemosdamies pie tuviniekiem, petrogradietis tēlaini stāstījis par cara pils spožumu un bagātību, kur viņš ik dienas uzturas. Bet stāstījumu nobeidzis ar vārdiem: "Un tomēr man nav nekā skaistāka un mīļāka Dieva pasaulē par šīm pelēkajām koka mājām un veco vītulu rindu ceļmalā."

Mūža pēdējais posms A. Trūpam cieši saistīts ar cara Nikolaja II un viņa ģimenes traģēdiju. Pēc boļševiku apvērsuma kopā ar viņa ģimeni, carienes Fjodorovnas istabmeitu Annu Demidovu, ārstu Botkinu, pavāru Haritonovu A. Trūps Jekaterinburgā tika nogalināts naktī no 16. uz 17. jūliju.

Pīšļu apbedīšanas ceremonijā Aloiza Trūpa mirstīgās atliekas kapenēs ievietoja kā pirmās. Tā kā viņš bija no Latgales katoļiem, uz viņa zārka tika novietots katoļu krusts. Bet pēc tam kapenēs ievietoti ar pareizticīgo krustiem apzīmētie zārki ar cara ģimenes pavāra, istabenes un ārsta pīšļiem. Vispēdīgi mūža atdusas vietā novietoja lielkņazes Aleksandras Fjodorovnas un Nikolaja II zārkus. Šajā brīdī atskanēja 19 artilērijas zaves, ar kurām tika godināts arī Latgales pirmās atmodas atbalstītājs mūsu tautietis Aloizs Lauris Trūps.

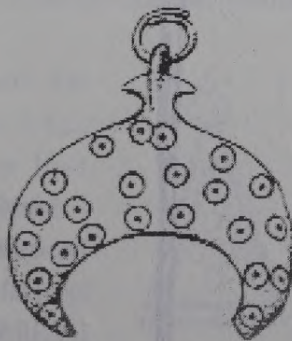
VAI SAULE UN MĒNESS BIJA SENO LATVIEŠU DIEVĪBAS? Saules un Mēness kulta izveidojās laikā, kad notika pāreja uz jaunu saimniekošanas veidu, – līdz tam pastāvošo savācējsaimniecību, kas balstījās uz tādām saimniecības nozarēm kā medniecība, zvejniecība un savvaļas augu vākšana, nomainīja ražotājsaimniecība, kuras galvenās nozares bija lopkopība un zem-

kopība. Šīs pārmaiņas bija tik būtiskas, ka angļu arheologs Gordons Čailds tās apzīmēja par "neolīta revolūciju".

Pirmie mājdzīvnieku pieradināšanas mēģinājumi notika Tuvajos Austrumos 10 000 g. pr. Kr., bet Eiropas ziemeļdaļā – tikai ap 4 500. g. pr. Kr. Latvijā pāreja uz ražotājsaimniecību iezīmējās neolīta beigās – 2300.–1500. g. pr. Kr., bet galīgi izveidojās agro metālu periodā 1500. g. pr. Kr. – (Kristus dzimšana).

Lopkopju un zemkopju pasaules uzskats kardināli atšķīrās no zvejnieku un mednieku pasaules uzskata. Saule bija noteicošais faktors labas ražas ieguvei, savukārt Saules un Mēness cikli bija nozīmīgi atskaites punkti, plānojot lauksaimniecības darbus, pareizot mājdzīvnieku pieaugumu utt. Veidojās t.s. auglības reliģija, kas radīja savus noteiktus simbolus. Pirmām kārtām tie bija Saules un Mēness attēli – ripas, diski, mēnessveida piekariņi lunulas. Aplis tāpat kā ritenis reliģiskajā simbolikā ieņēma centrālo vietu pirmām kārtām kā Saules simbols. Sauli uz optiskas pieredzes pamata mēdz apzīmēt ar Saules ripu. Saules simboli apla un spieķu riteņa veidā dominē Zviedrijas klinšu zīmējumos, kas pārsvarā attiecināmi uz agro bronzas laikmetu. Daudzās bronzas laikmeta kultūrās Viduseiropā un Ziemeļeiropā atrod kulta pajūgus – savdabīgus pajūga modeļus, kur attēlota liela diska – Saules vešana. Līdzīgs zīmējums atrasts arī rietumbaltu – senprūšu teritorijā Gabrovā uz māla urnas. Mēnessirpja zīmes saistība ar lunāro simboliku ir neapstrīdama. Eiropā bronzas un dzelzs laikmetā pusmēness simbols parādās visur – antīkajā pasaulē un Viduseiropas telpā.

Latvijas teritorijā pirmie no kaula gatavotie piekariņi – lunulas parādījās vēlajā neolītā (2300.–1500. g. pr. Kr.). Šajā laikā izplatās arī Saules simboli – aplīši, aplīši ar punktu vidū. Sevišķi spilgti solārā un lunārā simbolika Latvijā izpaužas agrā dzelzs laikmeta otrā pusē – 3. un 4. gs. Savdabīga ar 4. gs. datēta kaklarota atrasta Virgas Kalnāzīvertos. Rota veidota ažūrā tehnikā no taisnstūra un trīsstūra locekļiem, kas savienoti ar gredzentiņiem; rotas apakšdaļu noslēdz

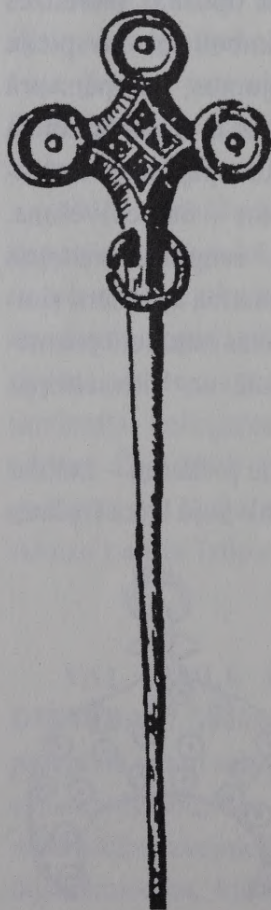

Lunula jeb
Mēnessveida
piekariņš.
Lielvārde. 11.gs.

lunulas. Vidējā trīsstūrī uz pamatnes attēlota kaza un vilks, bet virs abiem dzīvniekiem – saule ar stariem. Arheologs A. Vasks šo motīvu saista ar latviešu folklorā sastopamajiem ziemas saulgriežu rituāliem. Iespējams, ka šajā laikā veidojās arī senlatviešu dievību personificējums, par ko runā latviešu tautasdziesmas. Lai gan tautas dziesmas ir grūti datējamas, tās nereti atspoguļo senas indoeiropiešu tradīcijas. Tajās sastop arī Saules un Mēness personificējumus. Ļoti bieži tiek runāts par Saules un Mēness īpašajām attiecībām.

Kas to teica, kas redzēja,
Kad Saulīte meita bija?
Mēnestiņis, tas redzēja,
Tas nojēma vainadziņu. (LD 33810)

Stūrainā saulīte jeb
dalītais rombs.
Krustadata.
Pļaviņu Kalniešu
senkapi. 9.gs.

Saule laida Mēnešam
Ar sudraba čakārnīti,
Kam tas gaiši nespīdēja
Tumšajā naksniņā. (LD 33928)

Saule guļ, brauc laivā, laižas pār kalnu,
danco. Pazīstamas ir Saules meitas.

Kur tu teci, Saules meita,
Ar to zelta grābekīt'?
– Es tecēju siena grābt
Dieva dēla kumeļam. (LD 33837)

Sargaties, Dieva dēli,
Šorīt Saule barga lēca,
Kam vakar nomaucāt
Saules meitas gredzentiņu. (LD 33905)

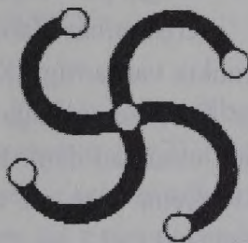
Līdz ar pāreju uz ražotājsaimniecību ieviesās arī t.s. dārziņa jeb dalītā romba motīvs, kas Latvijā pirmo reizi konstatēts uz Lubānas tipa keramikas, ko datē ar laiku ap 1750.–1400. g. pr. Kr. Tas ir četrās daļās

sadalīts rombs, kur katra kvadrātiņa iekšpusē iezīmēts punkts. Uzskata, ka šī zīme, kas saglabājās gadsimtiem ilgi un ir viena no latviešu ornamentikā izplatītākajām, simbolizēja apsētu lauku. Katrā ziņā Centrāleiropā šī zīme redzama uz kailu sieviešu figūriņām, kuras datē ar 3000.–2300. g. pr. Kr. Tas ļauj to uzskatīt par auglības simbolu. Latviešu ornamentikā to apzīmē arī par "stūraino saulīti".

Par Saules simbolu uzskata svastiku jeb ugunskrustu, kas Latvijas teritorijā pazīstama jau kopš 3. gs. Sākotnēji tās zari paūž kustību – rotāciju. Laika gaitā tā apaug ar kuplinājumiem, kļūst komplicētāka. Skaists un neatkārtojams tautas mākslas paraugs ir ar 12. gs. datētā Stāmerienas vilaine. Tajā ieaustie bronzas gredzentiņi veido 37 ugunskrustus 20 dažādos variantos. Vēlajā dzelzs laikmetā, īpaši 10., 11. gs., svastika novietota arī uz lielu pakavsaktu galiem. 363 g smaga bronzas pakavsakta iegūta zemgaļu teritorijā Dreņģeru–Čunkānu kapulaukā pie Bauskas.

Zemgaļu rotās redzama atblāzma no agrā dzelzs laikmeta riteņu simboliem. Šeit minamas ažūrās riteņveida plāksnessaktas ar trejlapi iepretim katram spieķim. Mežotnes centra kapulaukā atrastajai saktai ir seši spieķi. Hronoloģiski agrākā ir riteņveida plāksnessakta ar ažūru dubultratu centrā, kura atrasta kopā ar 903./904. g. kalto arābu dirhemu. Par saules simboliem var uzskatīt rozetadatas, kas darinātas stilizēta zieda vai ažūra rata veidā ar sešiem spieķiem centrā. Šādas adatas atrastas Salgales Lieldālūžos un Mežotnes centra kapulaukā un datējamās ar 11. gs. Seno Austrumu kultūrās rozetē tika saskatīts Saules dieva simbols. Ar ugunskrustiem rotāta brokāta lenta, kas izmantota kā galvasrota, atrasta Turaidas Pūteļu 25. uzkalniņā.

Viena no skaistākajām zīmēm, kuru var saistīt ar Saules un debesjuma simboliku, ir t.s., jumtiņš jeb Dieva zīme – trīsstūris, pret kura smaili novietots aplītis, bet klasiskā variantā – trīs aplīši. Šī zīme pazīstama Viduseiropā Halštates kultūrā (750.–400. g. pr. Kr.). Latvijā īpaši skaisti Dieva zīmes varianti sastopami

Svastika
(ugunskrusts).
Jaunsvirlaukas
Ciemalde. 11. gs.

Jumtiņa variants
(Dieva zīme).
12.–13. gs.

vēlajā dzelzs laikmetā 10.–12. gs. Rotās kurši to lietojuši arī 13., 14. gs. Dažādos variantos zīme saglabājusies arī vēlākos gadsimtos.

Gadsimtiem saglabājušies mēnessveida piekariņi, kas īpaši izplatīti 11., 12. gs. Ar Saules un Mēness kultu cieši saistīts zirga kulta – zirgs indoeiropiešu tradīcijās tiek uzskatīts par Saules vedēju. Pēc indoeiropiešu tradīcijām Saules vedēja funkcijas veic arī putns. 10.–12. gs. piekariņus putniņus bieži rotā aplīši – Saules simboli.

Kristietības dabiskais izplatīšanās process Latvijā tika pārtraukts vardarbīgi. Kā zināms, pirms vācu ienākšanas kristietību no Krievzemes bija pārņēmuši latgaļi. Misijas darbu Kurzemē bija uzsākuši dāņi. Daudzie krustiņi, eņģeļu attēli, māla glazētas Lieldienu olas un citi kristietības atribūti Latvijā lielā skaitā ieplūst 11.–12. gs. Daudzi krustiņi izgatavoti uz vietas un nēsāti kopā ar pagāniskiem amuletiem. 1214. g. Tālavas valdnieka Tāli-valža dēli atteicās no pareizticības un pārgāja katoļticībā. 13. gs. miermīlīgu kristietības izplatīšanu nomainīja Krusta kari, un latvieši uz vairākiem gadsimtiem atsvešinājās no tās. Turklāt iekarotāji nemaz īpaši nerūpējās par kristietības izplatīšanu – mācītāji neprata vietējās valodas, maz bija baznīcu. Kad pēdējais Livonijas ordeņa mestrs Gothards Ketlers kļuva par Kurzemes hercogu, viņš secināja, ka zemē tikpat kā nav baznīcu. Tas ļāva ilgstoši saglabāties senajiem reliģiskajiem priekšstatiem – saulgriežiem kā centrālajiem gada atskaites punktiem, citiem ar gadskārtu nomaiņu saistītiem svētkiem, kas arī ideāli atbilda latviešu zemkopju dzīvesveidam. Par Sauli runā liels skaits latviešu tautasdziesmu, un tajās saglabājušies ļoti senī indoeiropieiskās tradīcijās balstīti priekšstati. Arī ornamentika saglabājusi Saules un Mēness motīvus. Laika gaitā tie kļuvuši komplicētāki, un, jādomā, pakāpeniski zudusi to sākotnējā jēga.

VAI LATVIJĀ BIJIS ZIRGA KULTS? Zirga kulta izpausmes atrodamas visās senajās civilizācijās, kuras var saistīt ar indoeiropiešiem, – tas atrodams pie hetiem, senajā Indijā sanskrita rakstos, Mikēnu civilizācijā, ķeltu kultūrā. Ciešā sakarībā ar zirga kultu jāaplūko arī rati un to simboli. Latviešu folklorā atrodamas tuvas paralēles ar senās Indijas rakstu pieminekļa "Rigvēdas" tekstiem,

kuros vērojama Dieva, Saules un zirga kopsakarība. Trita – uzlecošās saules personificējums – seglo zirgu, lai Indre – dievu valdnieks – varētu jāt. Līdzīgi latviešu tautas dziesmas vēstī:

Kam tie zirgi, kam tie rati

Pie Dieviņa namdurvīm?

Dieva zirgi, Laimes rati,

Saules meitas braucējiņas.

(LD 3373797)

Zirga kults un ar to cieši saistītais Saules kults ir t.s. auglības reliģijas elements, kas Viduseiropā izveidojās neolītā, bet Ziemeļeiropā – bronzas laikmetā. Latvijā auglības reliģijas pirmsākumi meklējami jau vēlajā neolītā (2300.–1500. g. pr. Kr.), bet tās ziedu laiki ir agrā dzelzs laikmeta (2.–4. gs.) otrajā pusē.

Zirga loma cilvēka dzīvē Latvijas teritorijā palielinās agro metālu periodā (1500. g. pr. Kr. – Kristus dzimšanas laiks). Par to liecina no kaula gatavoto mutes laužņu atradumi Nagļu Brikuļu nocietinātajā apmetnē. Lielvārdes Dievukalnā zem kultūrlāņa arheologi atsedza arkla pēdas – seno vagu vietas, kas pierāda arkla zemkopības pastāvēšanu Latvijā jau 1. gt. pr. Kr. Zirga kulta izpausmes atspoguļo zirga zobu un zirga galvaskausi ziedojumu apbedījumos. Kā domā vairāki pētnieki – Lūcija Vankina, Jānis Graudonis, Harri Moora Igaunijā –, kapu uzkalniņi un kapulauki šajā laikā bija arī svētnīcas, kur nesa ziedojumus. Šajā gadījumā – zirga zobus.

Lai arī reti, agrajā un vidējā dzelzs laikmetā (Kristus dzimšanas laiks – 9. gs.) tomēr sastopami apbedījumi ar zirglietām un jātnieka piederumiem. Rucavas Mazkatužu kapulaukā 23. kapā apbedīts vīrietis kopā ar zirgu. Kapu datē ar 3. gs. Zirga zobu ziedojumu kapos saglabājas Zemgalē. Jaunsvirlaukas pagasta Kakužēnos iegūta ar 5.–6. gs. datējama bronzas rotadata ar zirga figūriņu. Sevišķi daudz bronzā lietu zirga figūriņu gatavotas vēlajā dzelzs laikmetā 10.–12. gs. Šādas figūriņas izplatītas galvenokārt lībiešu, zemgaļu un latgaļu teritorijā. Tās nēsātas kā piekariņi. Dažas figūriņas visai attāli līdzinās zirgam. Tomēr ir uzsvērtas krēpes kā zirgu raksturojoša pazīme. Atsevišķās Tērvetes pilskalnā atrastajās figūriņās zirga galva līdzinās putnam. Iespējams, ka šeit atspoguļojas

senās solārā kulta tradīcijas, kad saikni starp Sauli un Zemi simbolizēja gan putns, gan zirgs. Senākā dzelzs laikmetā un vēl ilgi pēc tā Viduseiropā un Itālijā sastop Saules riteņa un Saules putna kombinācijas. Tērvetē atrasta figūriņa turklāt vēl rotāta ar aplīšiem – saulītēm. Zirga loma bija arī ievērojami palielinājusies – zirgs vairs nebija tikai vilcējspēks un pārvietošanās līdzeklis, bet arī karabiedrs. Kavalērija Latvijā ieguva sevišķu nozīmi 12. gs. Ir zināmas trīs šī laika figūriņas – piekariņi, kurās attēlots bruņots jātnieks. Divas atrastas Daugmales pilskalnā, bet trešā – Daugavas pretējā krastā Salaspils Laukskolas kapulaukā.

Zirgam pēc Indriķa Livonijas hronikas ziņām ierādīta līdzīga loma kā ģermāņu tradīcijās, izšķirot cilvēka likteni. Indriķa Livonijas hronika sniedz ziņas par cisterciešu ordeņa brāli Teodorihu, kuru "lībieši domāja ziedot savam dievam" un kura likteni izšķīra zirgs, kāpdams pār šķēpu, liekot "uz priekšu dzīvības kāju" (ap 1191. gadu). Zirga galvaskausi likti celtņu pamatos Talsu pilskalnā. Arheoloģiskajos izrakumos Doma laukumā ārpus 12. gs. kapulauka tika konstatētas ugunskura vietas un rituālu ziedojumu bedres. Vienā no tām biežais pelnu un ogļu slānis liecināja, ka uguns šeit kurināta ilgstoši. Sārta virspusē starp trim laukakmeņiem atradās 10–11 gadu veca zirga galvaskauss. Apmēram 15 m tālāk atradās kāda cita 2×3 m liela un ap 0,5 m dziļa blodveida bedre, kuras centrā bija otra – mazāka bedre. Tās centrā ogļu slānī bija novietota zirga apakšžokļa puse. Lielās bedres stūrī atradās apmēram 30 cm resna zemē ierakta ozola staba lejasgals. Blakus tam bija iedzīti pieci mieti. Staba vecumu varēja noteikt pēc radiokarbons datējuma: koks cirsts ap 1100. gadu. Izrakumu vadītājs A. Caune pieļauj, ka staba augšdaļa varēja būt veidota kā dievības tēls. Iespējams, ka šeit atradusies svētnīca, kurā zirga galvaskausiem bijusi atvēlēta īpaša loma.

Zirgu upuri bija izplatīti visām baltu tautām. Pēc *Historia Poloniae* un Vartenbergas Hermaņa un Mārburgas Vīganda ziņām, 14. gs. kopā ar zirgiem apbedīti Lietuvas valdnieks Aļģirds (1377) un viņa brālis Ķestutis (1382). Hronists Duisburgas Pēteris sniedz ziņas par to, ka zirgi pirms upurēšanas ar dzīšanu tā nokausēti, ka tikko turējušies kājās. Zirgu upurēšanas rituāla paveids saskatāms rietumbaltu tradīcijā dzert zirga asinis kopā ar ķēves pienu.

Atskaņu hronika, kas atspoguļo notikumus Baltijā no 12. gs. beigām līdz 13. gs. beigām, apraksta upurpriesteru (*blūtekirī*) pareģojumu žemaišiem pirms iebrukuma Kurzemē. Hronists vēsta, ka pēc upurdzīvnieka nokaušanas priesteris sacījis:

"Ja dievu prāts jums vēlīgs būs,
tad viņi droši sargās jūs.
Ir dievi vērts to, ka bez ruņas
mēs brašus vīrus, zirgus, bruņas
upursārtā dedzinām
pēc tēvutēvu paražām."

(Atskaņu hronika, 4687.–4692. rinda.)

Zīmīgi, ka 13. gs. līdzīgi rīkojās arī kristīgie – vācu krustneši. Acīmredzot kristietība pilnībā nebija izskaudusi senās ģermāņu tradīcijas.

Zirga īpaša godināšana un ticība, ka tas var labvēlīgi ietekmēt likteni, saglabājās arī viduslaikos. Zirga galvaskausi likti arī Rīgas celtņu, piemēram, Rāmera torņa pamatos. Zirgam ierādīta maģiska vieta arī turpmākajos gadsimtos, būtībā līdz pat mūsu dienām – tas izpaužas t.s. jumta gaiļos, lauku māju jumta korēs, Latgales podnieku svilpauniekos.

No Edvarta Virzas poēmas "Straumēni". Negaiss iegau-
dojās spēcīgāki, tumsai uznākot, un šinī puteņainā bezgalībā sa-
juka visas debesu puses, un vējš, virpulī griezdamies, sagrieza arī
saimnieka prātus, un viņam piepeši likās, ka braucams pavisam
cits ceļš. Viņš gribēja nogriezt zirgu uz citu pusi, bet tas neklau-
sīja, un viņš beidzot palaidās uz nekļūdīgo maņu, kas bij zirga
kājās un galvā, kurā bija paša Radītāja ieliktas patiesā ceļa
zīmes. Viņš tās vairs neredzēja, un starp viņu un zirgu bij izaugusi
kupena, un tikai no kamanu gorīšanās viņš saprata, ka kustas uz
priekšu. Viņš pūlējās saost kāda skursteņa dūmus, bet vējš tos
bij izsvaidījis pa gaisiem, tāpat kā sniegs, nemitīgi gāzdamies,
bij izdzēsis visas ugunis. Straumēnu saimnieks dzirdēja ap sevi
tikai puteņa balsis, lielu balsu sajukumu, kas brīžam skaņi svilpa,
žēli gaudoja, šņāca un beidzot ietaurējās kā taure. Kad viņš gri-
bēja paskatīties, viņam pieputināja acis, kad viņš gribēja kliegt,

viņam iesvieda mutē sniega sauju, un, pavelkot no galvas kažoka apkakli, lai ko dzirdētu, ausis piebira pilnas skrejoša sniega. Ievelkoties ciešāki kažokā, viņš sajuta, ka viņam grābstās gar muguru un virs galvas atskan it kā ūpju smiešanās. Piepeši zirgs iekrācās un apstājās, un tūlīt neredzamas liekšķeres uzbēra kamanām kupenu, un saimnieks

saprata, ka zirgam sajukuši ceļi un ka tie abi atrodas klajumā bez gala un mālas. Viņš izkāpa no kamanām un pagāja dažus soļus, ceļu meklēdams, bet nebija ne tā, ne grāvja, un viņš redzēja, ka atrodas klajā laukā. Zirgs bija gluži slapjš un drebēja, it kā juzdams kaut ko ļaunu sev apkārt. Saimnieks saprata, ka vadātājs, neredzams un nirdzīgs, purvos un čūkslājos mājajoša būtne, sagrābis zirga iemauktus un ved to. Un tagad viņš nojauca, ka, braucot pareizo ceļu, vējam vajadzēja pūst no muguras, bet tas pūta no priekšas, un, iesēdies atkal kamanās, viņš savilka grožus ciešāki un uzšāva zirgam, gribēdams tam iedvest, ka zina, kurp jābrauc. Tas sāka žirgtāki soļot, un saimnieks, turēdams grožus stingri rokās, skubināja to iet, cerēdams uzdurties kādām mājām. Putenis viesuloja vēl diktāki, un nebija vairs ne zemes, ne debesu, tikai svelpjoša griešanās, un saimnieks sajuta visu gaisu esam pilnu spokainiem ķēmiem, kas skrēja bez apstājas ap viņu un pāri viņam, un no šņākšanas viņš manīja, ka to ir tikpat daudz kā sniega putekļu. Viņš nezināja, cik ilgi bija braucis, kad zirgs atkal apstājās, atdūries nejauši kāda šķūņa sienā. Saimnieks izkāpa no kamanām un, apgājis ēkai apkārt, redzēja, ka tā ir kaimiņa rija, kas atradās pāris verstes no viņa mājām. Zirgs – gluži slapjš un paguris – nolika bubinādams viņam galvu uz pleca, un viņi abi sapratās, katrs savā valodā runādami.

KĀDAS BIJA SENDIENU ROTAS? Rotu atradumi pat vis-senākajos kapos liecina, ka tās cilvēkiem likušās tikpat nozīmīgas

kā viss pārējais viņu eksistencei nepieciešamais. Ir zināms, ka senie cilvēki dažādas rotas (dzīvnieku zobus, putnu un dzīvnieku figūriņas u.c.) uzskatījuši par amuletiem, kam pēc viņu domām vajadzējis nodrošināt sekmīgas medības vai dot citu reālu labumu. Vēlajā paleolītā plašā areālā no Rietumeiropas līdz Sibīrijai izplatītas sieviešu figūriņas. Pētnieki to rašanos saista ar auglības kultu (laimīgas dzemdības, laba veselība jaundzimušajiem). Lāča zobu nēsātāji ticēja, ka ar to iegūst lāča spēku. Klusi sanošajiem metāla piekariņiem un maigi skanošajiem zvārgulišiem vajadzēja atbaidīt ļaunos garus... Un kur tad vēl līdz pat mūsdienām saglabājies ticējums, ka noslēpumaini mirdzošais dzintars atvaira slimības!

Kreiču neolīta
kapulauka dzintara
un dzīvnieku zobu
kaklarotas

Rotas vēsturniekiem ir daudzveidīgs izziņas avots, kas stāsta par dažādām dzīves jomām. Pēc seno apmetņu kultūrslānī atrastajām rotām noskaidro to gatavošanas laiku un paņēmienus, izcelšanās vietas un izplatības rajonus. Tādu pašu informāciju iegūst arī no apbedījumos atrastajiem greznuma priekšmetiem. Pēc tiem var spriest, ar kādām rotām sevi izdaiļojis cilvēks, kā tās nēsātas, kā atšķiras dažādu dzimumu, vecumu un sabiedrisko slāņu pārstāvju rotu komplekti. Izrādās, ka dažām tautām bijušas rotas, ko nēsājušas tikai jaunas, ka pēc tām bijis iespējams atšķirt neprecētos, atraitņus utt.

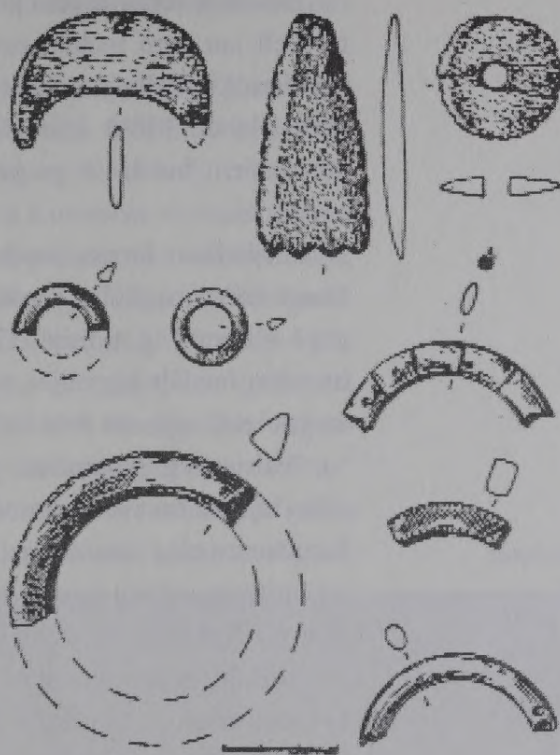
Rotu materiālu dažādība un to izgatavošanas paņēmieni cieši saistījušies ar vispārējo ražošanas spēku attīstības līmeni. Ir arī tādi materiālu apstrādes paņēmieni, ko izmanto vienīgi rotām (gravēšana, platēšana u.c.).

Senākās rotas Latvijā ir tās pirmo iedzīvotāju – mezohta (9. g. t. beigas – 4. g. t. vidus pr. Kristus) mednieku un zvejnieku primitīvi apstrādātie dzīvnieku zobu piekariņi. Mežacūku, aļņu, mežazirgu priekšzobiem, briežu un aļņu dzerokļiem izurba caurumiņus vai iegrieza gropītes un, auklīnā uzvērtus, kāra kaklā vai stiprināja pie apģērba. Parasti nēsāja vairākus šādus piekariņus. Zvejnieku kapulaukā pie Burtnieku ezera dažos apbedījumos atrasti vairāk nekā 300 šādu karekļu.

Ar īpaši neapstrādātiem zobu piekariņiem greznojās arī neolītā, bet jau tā sākuma posmā (4. g. t. vidus – 3. g. t. vidus pr. Kristus) iecienīti bija arī šīfera riņķīši, kurus ieveda no Karēlijas. Vēlāk – 3. g. t. vidū un otrajā pusē – nēsāja šīfera un kaļķakmens riņķītus. Zobu piekariņu loma, liekas, nedaudz mazinājusies. Šajā laikā parādījās dzīvnieku un cilvēku figūriņas un arī dzintara krelles, pogas u.c. priekšmeti. Neolīta beigās (2. g. t. pirmajā pusē) rotu sortiments būtībā nemainījās, vienīgi dzintara darinājumi kļuva daudzveidīgāki.

Radikālas pārmaiņas visā cilvēku dzīvē un arī rotu darināšanā notika agro metālu periodā (2. g. t. vidus pirms Kristus – 1. gs. pēc Kristus). Cilvēki iepazīna un sāka izmantot metālu, vēl gatavoja arī akmens, krama un kaula izstrādājumus. Jaunās parādības bija mainījušas cilvēku attieksmi pret apkārtējo vidi, viņu pasaules uzskatu. Tas jo spilgti izpaudās arī rotās. Ap 800 Doles Ķivut-

kalnā, Salaspils Reznēs un citos
izpētītajos senkapos un arī pētītajās
apmetnēs Ķekavas Kļauņukalnā,
Ikšķiles Vīnakalnā u.c. nav atrasts
neviens zobu piekariņš, pavisam reti
ir dzintara izstrādājumi, parādās me-
tāla greznumpriekšmeti. Tas nozīmē,
ka gan rotu sortimentā, gan to dari-
nāšanā noticis radikāls lūzums. Izpla-
tītākās šajā laikmetā ir rotadatas. Tās
bija ne vien jauna tipa rotas – tām bija
gan praktiska (akmens laikmeta rotas
tādas nav!), gan estētiska nozīme. Arī
tajā laikā cilvēki rotas uzskatījuši par
ļoti nozīmīgām, jo citādi tās nebūtu
darinātas no grūti iegūstamās bronzas.
Iespēja to liet un kalt ļāva veidot jau-
nus izstrādājumus – aproces, spirāles,
kaklariņķus, dažādot rotadatu formas.

Neolīta šīfera un
kaula rotas

1. g. t. pēc Kristus rotas visbiežāk veido no zeltaini mirdzošās
bronzas, retāk no dzelzs, arī dzintara: dārgmetālu izstrādājumi
Latvijā ir retums. Parādījās arī stikla un pastas krelles. No bronzas
gatavoja visdažādāko formu piekariņus, aproces, saktas, kakla-
riņķus, važturus, važiņas u. c. Tās rotāja virsmā iestrādātas līnijas,
punkti un saulītes u. c. Ornamenti. 1. g. t. otrajā pusē plakanās virsmas
platēja ar sudrabu, lietoja arī krāsainus stikliņus. 2. g. t. sākumā sāka
greznoties ar dzīvnieku figūriņām, kā piekariņus nēsāja miniatūr-
priekšmetus (cirvīšus, ķemmītes u. c.).

Pēc apbedījumos atrasto rotu daudzuma un krāšņuma var
izšķirt vīriešu un sieviešu apbedījumus, var spriest par viņu sociālo
stāvokli. Pārsteidzoša bagātība atrasta Ikšķiles Zariņu kapulauka
11. gs. kapā (rotas gandrīz pilnīgi sedza apbedītās sievietes augumu).
Tajā bija 6 dažādi kaklariņķi, 2 kaklarotas, 4 krāšņas aproces, 8 gre-
dzeni, rota ar 2 bruņurupuča saktām un 9 važiņām, kas no pleciem
nokarājās līdz pat ceļiem. Šajā rotā iekārtais lāča zobs, bebra kau-
liņi un duncis greznā bronzas makstī liecināja par šās sievietes
bagātību un varu.

Senākās rotas cilvēki kāra kaklā vai piestiprināja pie apģērba, turpretī jau agro metālu periodā veidojās īpaši darinājumi kakla (kaklariņķi, krelles), krūšu (rotadatas, piekariņi) un roku (aproces) greznošanai. Mūsu ēras sākumā Latvijā rokas sāka greznot ar gredzeniem, bet 5. – 6. gs. jau gatavoja metāla spirālvainagus galvas rotāšanai.

Vislielāko formu daudzveidību un ornamenta krāšņumu, arī kvantitatīvo bagātību senās rotas Latvijā sasniedz 1. g. t. otrajā pusē – 1. un 2. g. t. mijā. 12. gs. beigās, sākoties katoļu baznīcas un vācu feodāļu agresijai, vietējo tautību kultūra strauji pagrīma, un tas ietekmēja arī rotu kvantitāti un kvalitāti.

Vairumu greznumlietu gatavoja vietējie amatnieki, bet iecienītas bija arī no svešatnes nākušās. Tās saistīja uzmanību ar citām formām un citu ornamentu. Zinātniekiem tās ir avots tirdzniecības un kultūras sakaru noskaidrošanai. Akmens laikmetā Latvijā nēsāja no Karēlijas ievestos šīfera riņķus, tālu uz austrumiem aizplūda Baltijas dzintara priekšmeti. Salīdzinot rotu formas un pētīt to izcelšanos, noskaidrots, ka, piemēram, 3.–4. gs. no Igaunijas Latvijā ievestas stopa saktas ar pagarinātu galviņu. 6. gs. bronzas rotadata ar zirga figūru galviņā (no Kakužēnu kapulauka) atvesta no Vislas lejteces. Sakarus ar Piedņepru 6–9. gs. apliecina kaklariņķi ar seglu-kāšu galiem, 11–13. gs. krustiņi, stikla aproces u.c. nākuši no Krievzemes.

KAD LATVIJA ZAUDĒJA ROŅU SALU? Nelielā Roņu sala, kas pašlaik ietilpst Igaunijas sastāvā, viduslaikos formāli piederēja pie Latvijas, bet, pareizāk sakot, pie Kurzemes bīskapijas teritorijas. Kad pēc Krievijas cara Ivana IV Bargā iebrukuma Livonijas konfederācija sāka izjukt, Kurzemes bīskapijas teritorijas nonāca Dānijas pakļautībā. 1559. gadā Dānijas karalis Frīdrihs II no Sāmsalas–Vīkas bīskapa Johana fon Minhauzena atpirka viņa īpašumus, lai kompensētu savam brālim Holšteinas hercogam Magnusam pienākošos mantojuma daļu Dānijā. Drīz pēc tam, proti, 1560. gada jūnijā, hercogs Magnuss vienojās ar bīskapu Johanu, kurš vienlaikus bija arī Kurzemes bīskaps, par Kurzemes bīskapijas pirkšanu, samaksājot 9200 dālderu. Taču dāņu rokās Roņu

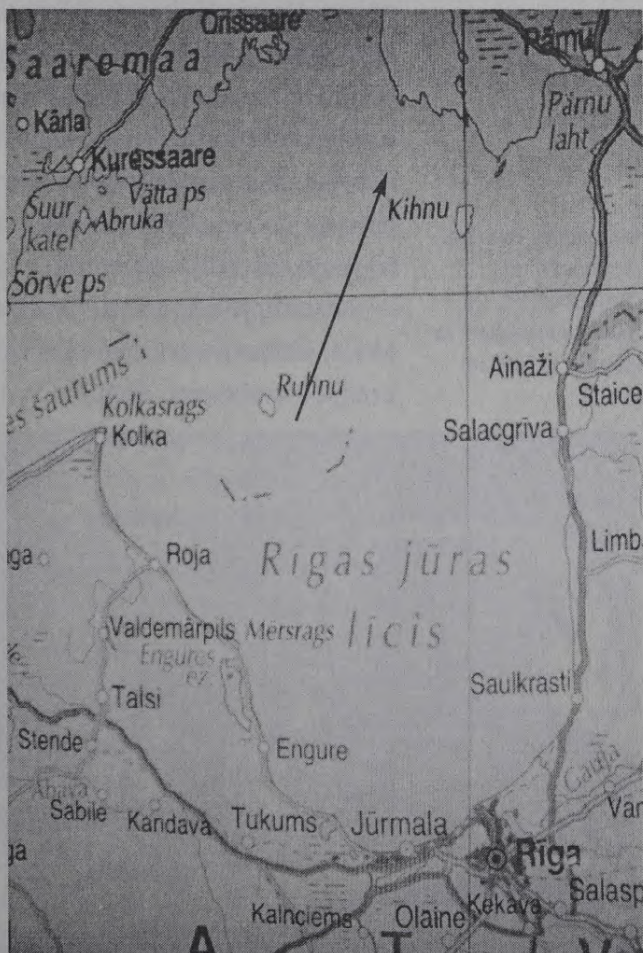
sala atradās neilgi. Drīz vien par tās īpašnieku kļuva Kurzemes hercogs.

Diemžēl nav zināms, kad tieši Roņu sala pārgāja Kurzemes hercogu īpašumā, ne arī tas, kādēļ tā notika. Vēsturnieks J. Juškēvičs grāmatā "Hercoga Jēkaba laikmets Kurzēmē" raksta, ka Roņu salu Dānijas karalis esot dāvinājis Kurzemes valdniekiem kā kristību dāvanu. Ja šis pieņēmums būtu pareizs, tad varētu domāt, ka Roņu salu pievienoja hercogu īpašumiem vai nu 1569. gadā, kad piedzima nākamais hercogs Fridrihs, vai arī 1574. gadā – pēc nākamā hercoga Vilhelma dzimšanas. Savukārt 18. gadsimtā hercogu dienestā bijušais advokāts Kristofs Georgs fon Cīgenhorns darbā "Kurzemes un Zemgales hercogistes valsts tiesības" norādījis, ka Roņu sala esot nonākusi hercogistes sastāvā pēc kādas īpašas vienošanās starp Dāniju un Kurzemi. Arī vēstures avotos,

Roņu sala

piemēram, hercoga Jēkaba instrukcijās sūtņiem, nav atrodams nekas vairāk par norādi, ka Kurzeme ieguvusi Roņu salu no Dānijas. Lai nu kā, bet vēl 17. gadsimta sākumā sala ir piederīga pie Latvijas teritorijām. Tā tas bija līdz 1621. gadam, kad poļu–zviedru kara (1600–1629) laikā Roņu salu ieņēma zviedri.

1629. gadā Altmarkā noslēgtais pamiers starp Poliju un Zviedriju atļāva zviedriem līdz galīgajam miera līgumam paturēt vairākas okupētās teritorijas, to vidū arī līdz tam Kurzemes hercogiem piederošo Daugavgrīvu, Buļļu muižu, daļu Spilves, Doles salu un Roņu salu. Noteikums palika spēkā arī pēc sarunām Štumsdorfā 1635. gadā, kuras beidzās ar pamiera pagarināšanu vēl uz 26 gadiem.

Kurzemes hercogs Fridrihs un 1642. gadā tronī kāpušais hercogs Jēkabs vairākkārt mēģināja atgūt hercogistei nolaupītās zemes, gan vēršoties pie Zviedrijas varas iestādēm, gan mēģinot salabināt Poliju ar Zviedriju. Taču viņu pūliņi nevainagojās panākumiem. Miera līgums, kuru 1660. gada 23. aprīlī Olīvas klosterī parakstīja Zviedrija un Polija un ar kuru noslēdzās kārtējais poļu–zviedru karš (1655–1660), pielika punktu hercogu cerībām un apstiprināja Roņu salu par Zviedrijas īpašumu. Tā tika pievienota Sāmsalas apriņķim un tādējādi piederēja pie Vidzemes, bet vēlāk kļuva par Igaunijas sastāvdaļu.

CIK IEDZĪVOTĀJU BIJA KURZEMES UN ZEMGALES HERCOGISTĒ? Kurzemes vēstures pētnieka J. Juškēviča apkopotie statistikas dati liecina, ka visā Kurzemes un Zemgales hercogistes pastāvēšanas 234 gadu laikā (1561–1795) tās iedzīvotājiem nācies pārdzīvot 81 kara gadu, 118 neražas un bada gadus, turklāt vidēji vēl ik pa piecpadsmit gadiem izcēlusies kāda epidēmija. Tas viss būtiski ietekmēja iedzīvotāju skaitu, bet tā kā hercogi neorganizēja savu pavalstnieku uzskaiti, tad nav tiešu ziņu ne par iedzīvotāju skaitu kopumā, ne izmaiņām atsevišķos periodos.

Pamatojoties uz iedzīvotāju vidējo blīvumu viena arkla teritorijā, vēsturnieks Edgars Dunsdorfs ir izskaitļojis iespējamo iedzīvotāju daudzumu dažādos Kurzemes un Zemgales hercogistes

(aprēķinos ietverta arī Piltenes teritorija) pastāvēšanas posmos. Pēc viņa aprēķiniem 16. gadsimta beigās Kurzēmē bija ap 135 000 iedzīvotāju, bet 17. gadsimta beigās to skaits varēja palielināties līdz pat 209 000 cilvēku. Tomēr jau 18. gadsimta sākumā Ziemeļu kara laikā un Lielā mēra epidēmijas rezultātā kur-

Kurzemes latviešu zemnieks un zemniece 17. gs. Istabas iekšskats ar šūpuli, krāsni un kalti.

zemnieku skaits strauji saruka. No Austrumprūsijas izplatījusies sērga 1710. gada sākumā vispirms uzliesmoja Liepājas apkaimē, bet martā jau plosījās hercogistes galvaspilsētā Jelgavā un drīz vien skāra arī Kuldīgu, Bausku un citas vietas. Visilgāk, līdz pat 1711. gada vidum, Lielais mēris postīja Ventspili. Pilnīgi izmira Saldus, Skrunda, Embūte un vairākas citas apdzīvotas vietas. Mazirbes mēra akmenī iekaltais uzraksts vēsta, ka Ziemeļkurzemes ciematos no 1600 lībiešiem dzīvi palikuši tikai 10. Taču lībiešu vēstures pētnieki šo skaitli uzskata par pārspīlētu. Tāpat vērtējami dažu autoru apsvērumi, ka izdzīvojusi tikai viena astotā daļa no visiem kurzemniekiem. Daļējas šaubas izraisa arī bieži minētais hercogistes kopējais mēra upuru skaits – ap 200 000 iedzīvotāju jeb apmēram 50 % no visiem tā laika iedzīvotājiem. Pieņemums, ka Lielajā mērī izmirusi puse no visiem hercogistes iedzīvotājiem, šķiet visai ticams, taču šajos 50 % drīzāk varēja ietilpt tikai nedaudz vairāk par 100 000 cilvēku, ko netieši apstiprina minētie E. Dunsdorfa aprēķini. Turklāt diezin vai 17. gadsimta beigās Kurzemes hercogiste būtu piedzīvojusi no kaimiņu teritorijām tik krasi atšķirīgu demogrāfisko kāpumu, kas iedzīvotāju skaitu tuvinātu 400 000 – skaitlim, ko Kurzeme pilnībā nerasniedza pat 18. gadsimta beigās. Jāņem arī vērā, ka tāpat kā no citām epidēmijām, arī no Lielā mēra cilvēki centās pasargāties bēgot. Pēc Lielā mēra iedzīvotāju skaita visai straujo palielināšanos sekmēja ne vien dabiskais pieaugums – lielais dzimstības kāpums pēc nelabvēlīgajiem gadiem, bet arī mehāniskais pieaugums. Dzimtajās pilsētās un zemnieku sētās atgriezās bēgļi. Atsevišķu muižu īpašnieki darbaspēka trūkumu centās kompensēt ar Polijā, Prūsijā, Sāmsalā, Lietuvā u.c. pirktiem dzimtļaudīm. Hercogistē ieradās un apmetās uz dzīvi arī brīvprātīgie ieceļotāji – pārsvarā gan tie bija vācieši.

Visu šo procesu rezultātā Kurzemes un Zemgales hercogistes iedzīvotāju skaits 18. gadsimta vidū jau bija sasniedzis pirmskara līmeni, bet līdz gadsimta beigām gandrīz vai divkāršojies. Par to liecina jau pēc hercoga valsts likvidēšanas Kurzemes un Zemgales teritorijā veiktā pirmā iedzīvotāju uzskaitē – piektā "dvēseļu revīzija" (1795–1797). Taču arī tās rezultāti nav precīzi. Dažādos izdevumos minētie piektās "dvēseļu revīzijas" dati par Kurzemes un

Zemgales iedzīvotāju skaitu atšķiras: 394 626 vai 374 095 iedzīvotāji, bet vēl citos avotos minēts skaitlis 399 284.

Kaut arī minētie ar dažādām metodēm iegūtie dati par Kurzemes iedzīvotāju skaitu ir visai aptuveni, tie tomēr atspoguļo galvenās tendences demogrāfiskajā situācijā, bet precīzs hercogu pavalstnieku skaits tā arī paliks nezināms.

KAS SAGLABĀJIES NO SENĀ MELNGALVJU NAMA?

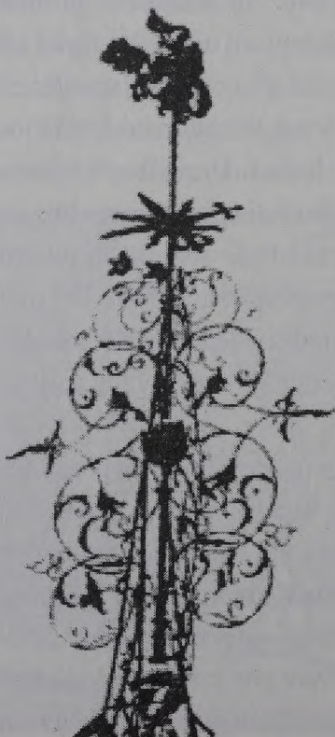
Kā teiksmainais Fenikss no pelniem atdzimis Melngalvju nams, Vecrīgas senā centra – Rātslaukuma – iespaidīgākā un populārākā ēka. Pēdējos piecdesmit gadus tā vietā pastāvēja klajums, taču nams nebūt nav tukšā vietā no jauna radīts: pazemē pilsētas centrālo laukumu joprojām iezīmē ēku senie pamati un pagrabu telpas. Zem atjaunotā Melngalvju nama gandrīz pilnībā saglabāties tā pagrabbstāvs, kura sienas nu to atkal balsta. Šīs sienas mūrētas tādā pašā materiālā un ķieģeļu sējumā kā bojā gājušā nama virszemes daļas un ir nozīmīga autentiska liecība par šīs 14. gadsimta pirmās puses sabiedriskās celtnes plānojumu un ķieģeļu gotikas būvpaņēmieniem.

Bojāto pagrabu sienu daļu atjaunošanai izmantoti mūrgružos iegūtie gotikas laika lielizmēra ķieģeļi.

Pagrabs (tāpat kā nama virszemes daļas plašie bēniņi stāvajā jumtā) ir liecība nama īpašnieku – tirgoņu – saimnieciskajai rosībai: preču uzglabāšanai un apstrādei. Nama pastāvēšanas pēdējā laikā pagrabā atradās vīnu darītava.

Īpaša nozīme ir liecībām par nama siltgaisa apkures iekārtu attīstību no 14. līdz 19. gadsimtam, bez tam saglabājušās pagraba sienās izbūvētās dažāda veida kāpnēs, ailas un nišas, bet daļā telpu grīdas joprojām klāj senās kaļķakmens plātnes. 18. gadsimta mūrējums liecina par nama pārbūvēm gadsimtu gaitā.

Melngalvju nama galvenās fasādes vainagojuma dekoratīvie metālkalumi ar vējrādi.
20. gs. 30. gadu foto

Pēc nama izdegšanas 1941. gada 29. jūnijā tika veikta daļēja drupu atrakšana, lai savāktu to, kas varēja būt palicis pāri no sabrukušās greznās fasādes dekora un svētku zāles interjera. Tolaik sastādītie dokumenti liecina par lielāka skaita atsevišķu detaļu vai fragmentu iegūšanu, pārmeklējot drupas. Daudzus desmitus šo fragmentu deviņās lielās kastēs novietoja izdegušajā Sv. Pētera baznīcā. Pēckara gados tie pazuduši bez pēdām un šodien jau uzskatāmi kā bezcerīgi zaudēti.

Pirms drupu saspridzināšanas 1948. gadā uz Doma krustēju tika pārvietoti galvenās ieejas piedurvju akmeņi (1522. g.) ar Sv. Marijas un Sv. Maurīcija cilņiem – ievērojami vēlās gotikas meistardarbi, muzejā nonāca arī galvenā vējrādītāja bojātā figūra – Sv. Juris zirgā cīnīnā ar pūķi – un sarežģītie dzelzs kalumi, galvenās fasādes vainagojošās daļas rotājumi, t.s. krūmi.

Atsevišķi glabājās 1596. gadā Lībekā pasūtītā smilšakmens lauva – viens no galvenās fasādes stūru akcentiem.

Dažus 1941. gadā nepamanītus 17. gadsimta smilšakmens dekora fragmentus izdevās atrast 1995. gadā, LZA Vēstures institūta vadītajos izrakumos attīrot pagraba telpas. Turpat tika uzieti pirms vairāk nekā 50 gadiem kādā stūrī sakrautie dzelzs būvkalumi, senos, dekoratīvi veidotos sienu enkurus ieskaitot.

No eklektikas perioda rotājumiem saglabājusies 19. gadsimta beigās cinkā lietā Sv. Jura stāvfīgūra no nama zemās priekšbūves stūra, kā arī abas cinka lauvu figūras ar vējrādītājiem no galvenā portāla vainagojošās daļas un daži kalumi no līdzās esošā Švābes nama fasāžu dekora.

Melnгалvju biedrības locekļiem 1939. gada rudenī izceļojot uz Vāciju, daļa no vērtīgajiem biedrības sudraba traukiem un citiem mākslinieciski un vēsturiski nozīmīgiem sīkpriekšmetiem palika Rīgā un glabājas Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejā, bet daļa nonāca Brēmenē.

Arī daļas no reprezentācijas telpu mobilā inventāra glabājas Rīgā, bet krāšņi ierāmētās gleznas – Zviedrijas un Krievijas valdnieku portreti, kas rotāja svētku zāli, sadegušas, namam bojā ejot.

Saglabājušies dekora fragmenti kalpoja kā paraugi rotājumu atjaunošanai, un daļa no tiem kā oriģinālliecības glabājas pagrabā izvietotajā ekspozīcijā.

Melngalvju nams, kurš tagad celts jaunā materiālā, bet vecajās formās, neatšķiras no senajās fotogrāfijās redzamā – arī tās intensīvi tika izmantotas atjaunošanas darbā, līdz nams atkal paceļās tādā izskatā, kādā tas 1941. gadā piedzīvoja dramatisko bojāejas brīdi.

KAS IR MENCENDORFA NAMS? Par savu mājvietu šo namu saukuši visdažādākie Rīgas iedzīvotāji – amatnieki, tirgotāji, aptiekāri un vairākus gadu desmitus arī iebraucēju viesstrādnieku ģimenes. Tad šis nams nonāca ļaužu valodās sakarā ar nesen veiktajiem restaurācijas darbiem. Tagad šeit apmeklētājus pulcina rīdzinieku sadzīves kultūras muzejs – Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja filiāle, piedāvājot apcerei 17., 18. un 19. gadsimta kultūras liecības.

Kopš 1695. gada, kad Mazās ģildes vecākais, stiklinieku amata meistars Jirgens Helms sev uzcēla šo dzīvojamo ēku, tā daudz pieredzējusi, jo atradās taču pašā Rīgas centrā – turpat pie Melngalvju nama. Šodien namā iespējams izjust senās, restaurētās ēkas arhitektūras fascinējošo iespaidu (ēka restaurēta no 1987. līdz 1992. gadam ar poļu firmas "PKZ" palīdzību Pētera Blūma vadībā), raisīt sevi dialogu ar to vēsturisko vidi, ko rada telpu interjeri. Cik daudz šeit aizraujošu stāstu, ko spējam saklausīt senču pavarda telpā – mantelvirtuvē ar vara un misiņa katliem, pannām, žāvētas gaļas un ceptas maizes smaržu un mājas gara klātbūtni! Kādu priekšstatu šeit gūstam par saimniecisko telpu izveidi 17. un 18. gadsimta pilsetnieka namā, klātesot senā tirgoņu nama dīles priekšnama daudzrunājošajam klonam un veikalniecisko darījumu aurai! Dažiem vecākiem rīdziniekiem tās ir atmodinātas atmiņas par nama pēdējā īpašnieka Augusta Mencendorfa koloniālpreču veikalu ar garšīgāko kafiju Rīgā – "Ideāls" (Mencendorfa veikals bija šajā ēkā no mūsu gadsimta sākuma līdz 1939. gadam; mazi veikaliņi šeit atradušies jau no 18. gadsimta vidus).

... Romantiskas vītņu kāpnes mājas ciemiņus uzved reprezentīvākajā – otrajā stāvā, kur katram dota fantāzijas brīvība sevi iztēloties 18. gadsimta mājas viesu vai paša viesu uzņemēja lomā. Vispirms ciemošanās viesu salonā, kur starp iedomāta vīna mal-

kiem iespējams aplūkot mājas saimnieka Eiropas suvenīru kolekciju. Tālāk – iejušanās deju zālē, kurā 18. gadsimta vidū gleznotie aristokrātu izklaidēšanās brīži ar muzicēšanu, dejošanu un flirtu ļauj mums sevi saistīt ar šo sabiedrību – izjust kopību vai – gluži pretēji – būt svešam šeit rādītajā pasaulē.

Pēc Antuāna Vato motīviem apgleznotās zāles sienas ir veiksmīgākais restauratoru veikums namā, jo izdevies atsegt un atjaunot pusi no kopējā apgleznotā laukuma. Interessants 18. gadsimta griestu gleznojums ar Vasaras svētku brīnuma attēlojumu aplūkojams deju zālei blakus esošā telpā – savdabīgs Ticības, Cerības un Mīlestības alegoriju klātbūtnes vēlējums katrā ikdienas un svētku norisē šajā namā.

Ar savu filosofisko un arī bohēmistisko noskaņu raksturīga Dzejnieka istabiņa, kas iekārtota muzeja darbinieku fantāzijā radītam īrniekam.

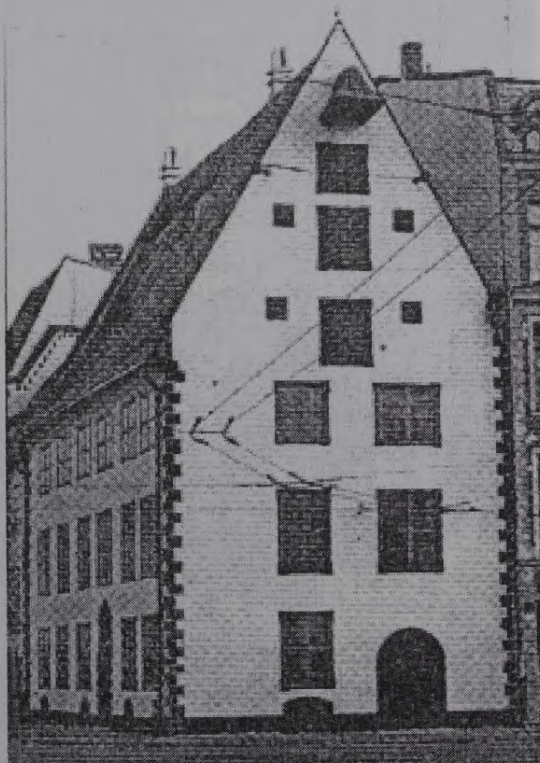
Ēkas trešais stāvs senā rīdzinieka namā bijis saimnieka ģimenes dzīves vieta. 17. gadsimta griestu koka siju apgleznojums piešķir šim stāvam īpaši arhaisku noskaņu.

Nama izpētes un restaurācijas laikā atrastās lietas – holandiešu krāsu podiņu fragmenti, aptiekas signatūras, receptes, zāļu pudelītes (liecības no Briežu aptiekas, kas namā atradusies līdz 1902. gadam), tapešu paraugi, logu stiklu lauskas u.c. izvietotas aplūkošanai atsevišķā telpā. Visas ekspozīcijas ir pieskaņotas atsegtajiem sienu gleznojumiem, tādēļ neizbēgama ir telpu eklektika. Šis apstāklis ļauj apmeklētājam izjust pāreju no viena vēsturiska laika citā, radot iespēju salīdzināt.

Patīkama pagātnes aura izjūtama arī nama bēniņos – senajās noliktavu telpās, kur tagad izveidota muzeja izstāžu zāle –, rosinot saistošu dialogu starp dažādu laiku mākslas un sadzīves priekšmetiem un restaurētajām siju konstrukcijām.

Mencendorfa namā savas kopdzīves simbolisko pavardu aizkūruši daudzi jaunie

Mencendorfa nams.
Grēcinieku ielā 18

pāri, piepildot vēlmi pirmos ģimenes svētkus nosvinēt romantiski senatnīgā noskaņā.

Romantisks degošs pavards, 17. un 18. gs. interjers spēj padarīt interesantākus arī lietišķus pasākumus – konferences, prezentācijas, partnerfirmu tikšanās u.c. saietus.

VAI ZINĀT, KA PASAULES VISLIELĀKĀ VECTICĪBNIEKU BAZNĪCA ATRODAS RĪGĀ? Vecticībniekiem ir īpaši paradumi. Cik nav dzirdēts stāsts: ja esi padzēries no vecticībnieka krūzītes ūdeni, tad viņš šo krūzīti vairs nelietos, jo tā kļuvusi āpgānīta. Arī sievietes ar vīriešiem vecticībnieku baznīcā nedrīkst atrasties kopā. Dzimumiem jābūt šķirti – katram savā zāles malā. Vīrieši labajā, sievietes kreisajā, bez tam sievietēm baznīcā jābūt lakatiņos. Vienreiz gadā vecticībniekiem ir jāsūdz grēkus savam mācītājam. Ja ticīgais nav saņēmis šo grēku piedošanu, tad

Vecticībnieku baznīca. Forogrāfs R. Johansons. 1932. g.

viņu nevar guldīts svētītā kapsētas zemē. Arī bez garīdznieka svētības nevienu nedrīkst apglabāt. Atšķirībā no pareizticīgajiem vecticībniekiem saglabājušās "pilnīgās iegremdēšanas" kristības. Vecticībnieki kristās īpaši šim nolūkam paredzētās iegarenās metāla ballās: bērni mazās, pieaugušie lielās. Vecticībniekiem ir arī īpašs mirušo kulta. Pašā baznīcā tiem ir atsevišķa istaba, kurā tiek turēts nelaiķis zārkā. Šajā istabā tad arī aizlūdz par mirušo. Vecticībniekiem ir daudz svēto un vēl vairāk svētbilžu, pie kurām par kaut ko jāaizlūdz. Ja nozūd maciņš, jālūdz pie viena svētā, bet, ja vēlaties, lai piedzimst dēls, – pie citas svētbildes. Ļoti

būtiska atšķirība no pareizticīgajiem ir tā, ka vecticībniekiem nav kristiešu izpratnē parastā altāra, par altāri kalpo svētbildes, kas tiek izvietotas visapkārt. Tas ir tāpēc, lai sievietes nekārdinātu vīriešus ar saviem krāšņajiem matiem un nenovirzītu tos no galvenās nodarbes baznīcā – Dieva lūgšanas. Vislielākā vecticībnieku draudze ne tikai Latvijā, bet arī pasaulē ir Rīgas Grebenščikova draudze, kuras oficiāli fiksētā vēsture aizsākās jau 1760. gadā. Grebenščikova dievnamam Latgales priekšpilsētā pamati ielikti 19. gadsimta sākumā, vēlāk to vairakkārt paplašināja. Pašreiz dievnams ir valsts nozīmes vēsturisks piemineklis. Grebenščikova lūgšanu namam ir unikāls ikonostass, t.i., 16.–19. gadsimta ikonu (svētbilžu) kolekcija, kuras arī ir valsts nozīmes garīgās kultūras pieminekļi. Pašreiz Grebenščikova lūgšanu nama draudzes aktīvu veido ap 5000 ticīgo.

Rīgas Grebenščikova draudze vienmēr bijusi pati spēcīgākā, lielākā un bagātākā Latvijas vecticībnieku draudze, ko savulaik bija izveidojuši krievu tirgotāji vecticībnieki. Jau no seniem laikiem iegājies, ka šī draudze palīdz pārējām kā materiāli, tā arī garīgi. Mazliet vecticībnieku prestižu ir sagraāvusi apmēram pirms trim gadiem sākusies cīņa par varu draudzē, kuras rezultātā notikušas pat vairākas tiesas prāvas ar dažādiem ieganstiem. Par šīs draudzes lietu tiesā tika iesūdzēta arī Tieslietu ministrija un 1995. gadā bija sarīkots pikets pie Tieslietu ministrijas. Rīgas Grebenščikova draudze pārstāv vecticībnieku konfesiju Reliģijas lietu konsultatīvajā padomē. Kā uzslavas vērtu faktu nobeigumā var pieminēt, ka Rīgas Grebenščikova vecticībnieku draudze 1996. gadā atvērusi nelielu bērnudārzu un atjaunojusi nespējnieku patversmi.

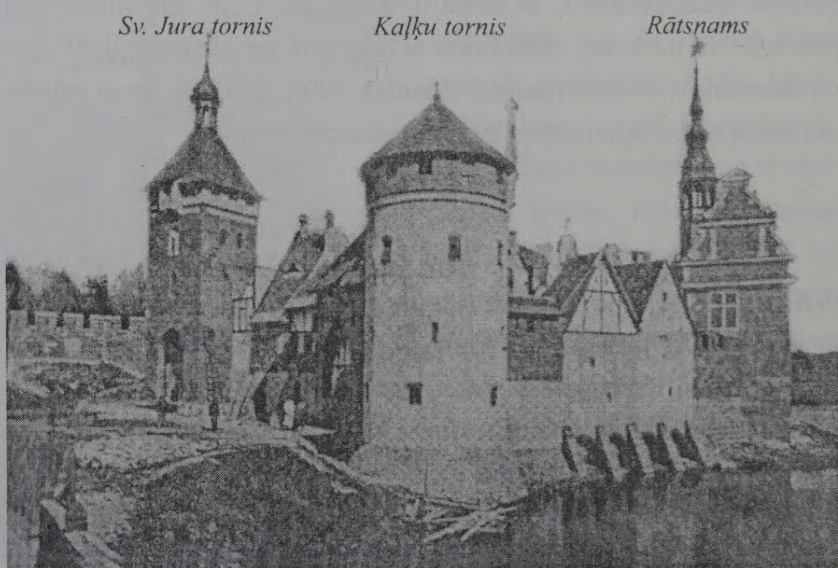
KĀ RĪDZINIEKI ATZĪMĒJA SAVAS PILSĒTAS 700. GADADIENU? 20. gadsimta pirmais gadu desmits Latvijā atnāca ar Rīgas lielo jubileju un Piektā gada revolūciju, ar latviešu politiķu izešanu Krievijas arēnā un jaunām rosmēm nacionālās kultūras laukā. Atnāca ar plašu rūpniecības un amatniecības izstādi, kas bija veltīta Latvijas metropoles sumināšanai.

Rīgai jau bija zināma pieredze šādu pasākumu organizēšanā. 1865., 1871. un 1889. gadā Esplanādes laukumā bija notikušas

Baltijas lauksaimniecības izstādes. Rīdzinieku atmiņā vēl bija arī 1883. gadā notikusī Baltijas rūpniecības izstāde. Turpinot šo tradīciju, vācu Rīgas Amatu biedrība 1897. gadā izteica domu par analoga pasākuma sarīkošanu pilsētas jubilejas gadā. Šī ideja guva sabiedrībā plašu atsaucību. Tika izsludināts konkurss par izstādes telpisko risinājumu un galvenajām ēkām. Jau vairāk nekā gadu pirms izstādes atklāšanas žūrijas komisija atzina, ka labākais projekts ir Rīgas amatniecības skolas direktoram M. Šervinskim. Plaši tika diskutēts par izstādes vietu. Tika runāts par vairākiem plašākiem neapbūvētiem laukumiem, iekams organizatori vienojās, ka izstādes centrālā daļa atradīsies tolaik vēl neiekārtotajā Esplanādē, kur iepriekšējās izstādes tomēr bija notikušas. 1901. gadā agrāk puteklainajā un kailajā laukumā uzcēla ap 40 ēku un paviljonu, ap tiem izveidoja krāšņus apstādījumus, kur netrūka pat lauru koku un strūklaku.

Ne tingeltangeļi kā 20. gs. beigās, bet nopietna ekspozīcija apmeklētājiem bija pieejama no 1901. gada 1. jūnija līdz 1. septembrim. Un interesentu netrūka. Trīs mēnešos uz Esplanādi devās apmēram 800 tūkstoši cilvēku, kas tā laika Rīgai bija neredzēti daudz. Bija arī ko redzēt, jo savus ražojumus demonstrēja 15 dažādu rūpniecības un amatniecības nozaru firmas. Tās rādīja visas Latvijas un Igaunijas labāko meistaru produkciju, taču gandrīz 90 procenti eksponātu bija nākuši no rīdziniekiem un vidzemniekiem, īpaši

1901. g. Jubilejas izstāde. Senās Rīgas rekonstrukcija. Tagadējā Kronvalda parka rajons

plaši pārstāvēta bija Rīgai raksturīgā mašīnbūve un elektrotehniskā rūpniecība.

Kā jau tas pieņemts, izstādi kuplināja katalogi, bukleti, pastkartes un daudzi raksti presē, vispirms lielajās dienas avīzēs "Baltijas Vēstnesis" un "Dienas Lapa". Pirmā no minētajām 1901. gada 8. (21.) jūnijā publicēja sava veida reportāžu "Rīgas jubilejas izstāde (Vispārīgais iespaids)" kurā nezināmais žurnālists stāstīja par Esplanādē redzēto. Viņa vērtējumā "viss plašais darinājums izdvašo nopietnu, mīlu rūpību un labu garšu, nav taupīti ne pūliņi (..), nedz beigās arī līdzekļi. Viss, kopumā ņemot, darīts, lai Rīgas jaunākā rūpniecības un amatniecības izstāde būtu cienīga ievērojamam gadījumam, kāds ir priekš Rīgas pilsētas viņas 700 gadu pastāvēšanas svētki". Arī secinājums bija cildinošs: "Daudz tur to jaukumu un lietderīgu skaistumu, un daudz tur ko mācīties."

Plašajā izstādē bija iekārtota arī īpatnēja un interesanta atrakciju daļa – Vecrīgas viduslaiku modelis, kas atradās Strēlnieku dārzā, bet tam pretī pāri pilsētas kanālam bija tā sauktais Putnu dārzs ar restorāniem, mūzikas paviljoniem un citu veidu izpriecām. Galvenā to vidū bija "Venēcijas imitācija ar vizināšanos gondolās". Vecrīga tika parādīta nevis tāda, kāda tā bija saglabājusies 20. gs. sākumā, bet gan tāda, kāda tā varēja būt izskatījusies viduslaikos. Kanāls iezīmēja "Daugavu", kuras krastos uzcelta viduslaiku pilsēta. "Vecrīgas" centrā atradās "Rātslaukums" ar stilizētu rātsnamu. Visas celtnes bija nedaudz samazināta izmēra butaforijas, taču izgatavotas tik meistarīgi, ka grūti bija pateikt, ka tās nav īstas.

KAM CELSIM PIEMINEKLI? Pirms sešdesmit gadiem mākslas vēsturnieks Visvaldis Peņģerots rakstīja:

"Pieminekļu skaita ziņā Rīga ir viena no nabadzīgākajām Eiropas pilsētām. Kaut gan Rīgas vēsturē norisinājušies svarīgi un ievērojamas cienīgi notikumi, kaut gan viņā dzimuši, dzīvojuši vai miruši diženi un slaveni vīri, rīdzinieki tikai retos gadījumos atraduši par vajadzīgu fiksēt viņu piemiņu paliekošā materiālā. Un arī laba daļa no tiem pieminekļiem, kas Rīgu greznoja vēl Šī gadsimta pirmajā desmitā, tagad guļ Baltijas jūras dzelmē." (Rīga kā Latvijas galvaspilsēta. R., 1932.)

Iepriekšējais teikums ļoti mūsdienīgs, jo laba daļa pieminekļu, kuri greznoja Rīgu vēl pirms dažiem gadiem, tagad guļ noliktavās vai pārcelti tuvāk pārklausēšanas krāsniņām. To vidū Ļeņina centrālais tēls un daudzi mazie, ar kuru uzskaiti vienmēr bija problēmas padomju laikmeta pieminekļu aizsardzības inspektoriem, nezinot, pie kādas kultūras kategorijas – republikas vai vietējās nozīmes – pieskaitīt šīs "ikonas". Tāpat nepatīkšanās reiz iedzīvojās redaktors, kurš kādā rakstā par Jēkabpili bija ierakstījis, ka tur stāvēt 3 pieminekļi Ļeņinam, lai gan tā bija balta patiesība. Arvīds Janovičs Pelše arī esot iesaiņots zāģu skaidās, bet visu šo tēlu slēptuves nav mazāk slepenas kā Ēģiptes faraonu kapenes. Iemesls ir prozaisks – pilsētas komunālā dienesta bailes no krāsainā metāla zagļiem. Rīgas pilsoņu kapos šie 20. gadsimta nogales termiņi ir nograuzuši visu, pat kapara kaluma burtus vienkāršākajai kapu plāksnei.

Jautājums par pieminekļiem ir ļoti delikāts, un dažkārt viens otrs arhitektu gluži nevainīgs pilsētvides vizuālajai sakārtošanai domāts priekšlikums izraisa spontānu protestu vētru. Tā bija pirms vairākiem gadiem, kad bronzas Paragrāfs vēl stāvēja uz sava granīta postamenta. Atvainojiet, piemirsu, ka visi nezina Pjotra Ivanoviča partijas segvārdu. Tā, lūk, republikas nozīmes mākslas piemineklis, kurā "dominē klasiski skaidra kompozīcija, vispārināts

lakonisks formu traktējums, kas veiksmīgi iekļaujas laukumā" (enciklopēdija "Rīga", 1988), tad vēl atradās savā vietā. Pionieru laukums, kurā stāvēja Stučka, iepriekšējā gadsimtā bija Pils laukums, un tajā Rīgas tirgotāji pēc pilsētas arhitekta Johana Daniēla Gotfrīda meta 1817. gadā bija uzcēluši Uzvaras kolonnu – par piemiņu Aleksandra I uzvarai pār Napoleonu. Tās vainagojums – bronzā lietā Uzvaras dieviete ar lauru vainagu vienā un palmas zaru otrā rokā līdz ar Rīgas un Krievijas ģerboņiem un četriem bronzas ērgļiem, kas sēdējuši postamenta stūros, Pirmā Pasaules kara laikā kopā ar citiem bronzas izstrādājumiem no Rīgas aizvests. Kolonna tika novākta pirms Otrā Pasaules kara un pēc tā izveidots piemineklis Stučkam, par kuru mēļo, ka tikai galva esot latviešu revolu-

Vācu karavīra
skulptūra par godu
"atbrīvošanai".
3. sept. 1918. g.
Pastkarte

cionāra, bet rumpis – atlikums no nepabeigtā pieminekļa Staļinam, kuram vieta bija sagatavota tur, kur tagad sēž Rainis.

Izklausās visai triviāli, bet tāda nu ir pilsētas dzīve, arī pieminekļu novietošanas "virtuve". Totalitārā režīmā to lēma šaurā lokā, demokrātiskā sabiedrībā – plašāk, kas nebūt nav vieglāk. To pierāda diskusijas par pieminekli staļinisma upuriem un represētajiem – notikuši jau divi konkursi, bet vēl nav skaidrs ne tā nosaukums, ne atrašanās vieta. Vienīgais pozitīvais piemērs Rīgas vēsturē ir Brīvības piemineklis, kura vairākkārtējie konkursi un sīvās diskusijas ir devušas rezultātu, kuru nav varējusi apstrīdēt neviena okupācijas vara.

Atgriezīsimies pie nelaimīgās granīta Uzvaras kolonnas, kura, zaudējusi savus krāsainā metāla greznojumus, gulēja pilsētas noliktavās līdz astoņdesmitajiem gadiem. Tolaik Padomju armija pamazām sāka atbrīvot Arsenāla noliktavas, kurās pēc Mākslinieku savienības iniciatīvas tika ierīkota izstāžu zāle. Lai padarītu pievilcīgāku toreizējo Cerniševska – tagadējo Jēkaba laukumu, tas tika pārplānots, paredzot centrā uzstādīt Uzvaras kolonnas atlikušo granīta stumbeni, kas pusgadsimtu bija nomētājies pa pilsētas noliktavu nomalēm. Toreizējā astoņdesmito gadu mērenā nostalgija pēc pilsētas vēstures, kuru materiāli var apliecināt tikai daži tautāmi pierādījumi, jau bija sevi parādījusi jauno arhitektu izstādē, Kāds būs reģionālās arhitektūras liktenis. Arhitektes Nora Dakne un Baiba Bērtulsone skicēja variantus, kā Rīgas centrā eksponēt vēsturisko pieminekļu atlūzas – gan Pētera I jātnieka statuju, gan Uzvaras kolonnu. Arhitektu optimisms un pārliecība, ka vides estētiskās kvalitātes stāv pāri politiskajām ambīcijām, ir neizmērojami. Tomēr nacionālradikāļu protesti bija stiprāki, tie, burtiski, apturēja kolonnas uzstādīšanu, kā argumentu minot, ka nav vēlams Krievijas imperiālistiskās politikas pierādījumu atjaunošana Rīgā. Tā nu Jēkaba laukuma centrā stāv neizprotams postaments nezināmam piemineklim. Varbūt tas būs Krišjānis Valdemārs, kurš varētu noraudzīties mašīnu plūsmā pa viņa vārdā nosaukto ielu.

Runājot par postamentiem, kas palikuši bez saviem pieminekļiem, nevaram neatcerēties ģenerālfeldmaršalam kņazam M. Barklajam de Tolli 1913. gadā atklātā pieminekļa atliekas pie Pareizticīgo katedrāles. Bronzā lietā figūra ar feldmaršala zizli rokā šeit

nostāvēja tikai divus gadus: kuģis, ar kuru to 1915. gadā mēģināja evakuēt uz Krieviju, ceļā nogrima, un skulptūra gāja bojā. Tomēr ir ļoti nepareizi, kad, runājot par pagātnes pieminekļu atjaunošanu (vai neatjaunošanu), vienā rindiņā aiz komata liek gan Uzvaras kolonnu, gan Pētera I statuju zirgā, gan Barklaja de Tolli atveidojumu.

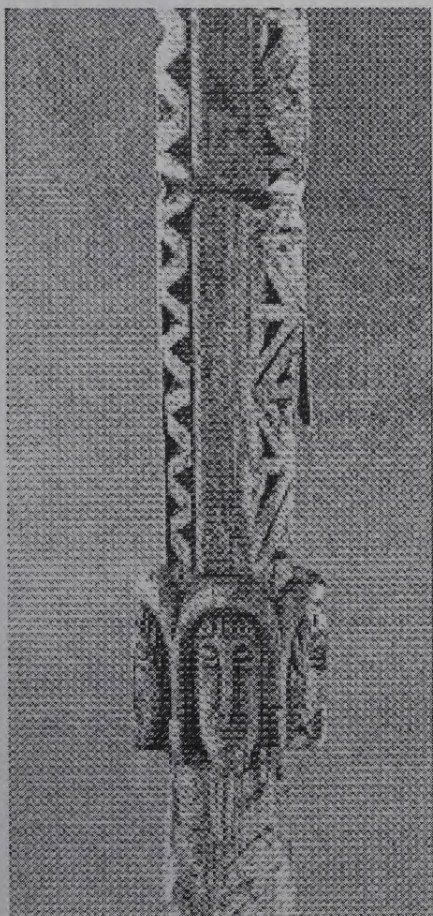
Jo pēdējais tomēr vispirms ir mūsu novadnieks. Otrkārt, Barklajs de Tolli ir karavadonis, kura vadībā Leipcigas kaujā tika pielikts punkts Napoleona pretenzijām uz pasaules kundzību. Iedomājieties diskusijas Anglijā par to, vai būtu atjaunojams piemineklis A. Velingtonam, uzvarētājam pie Vaterlo! Starp citu, ne visi zinās, ka katedrālei blakus otrajā pusē bijusi paredzēta vieta piemiņai citam mūsu novadniekam – slavenajam inženierģenerālim E. Totlebenam, kas tā arī nav uzcelts.

Rīga nav bagāta ar vēsturiskiem pieminekļiem, un tādēļ vien skumīgas ir ķildas ap to atjaunošanu. Grūti prognozēt sabiedrības attieksmi, vai atjaunojams granīta obelisks Vērmanes dārzā. Tas tika uzcelts 1829. gadā Vērmanes kundzes piemiņai, kas kopā ar savu dēlu – Prūsijas ģenerālkonulu – dāvāja zemi un naudu pilsētas parka ierīkošanai. Uz vienkāršā obeliska bijis zīmīgs uzraksts vācu valodā: Uzstādījuši tie, kas prot cienīt šo apstādījumu vērtību. Laba daļa no tiem, kas prata cienīt, aizbrauca trīsdesmit deviņtajā. Atlikušie ir maz salīdzinājumā ar tiem, kuri ieradās tad, kad obeliska vairs nebija. Vai apmierināsimies ar faktu, ka biedrs Kirovs bijis spiests no savas uzturēšanās vietas rozārija tuvumā atvadīties, un negribēsim zināt parka vēsturi? Vai tiešām Rīgas latviskās daļas kompleksi ir tik lieli, ka tie neļaus pilsētas vāciskajai daļai nekādi atgādināt par sevi? Filosofiskas pārdomas par mainīgo un paliekošo pilsētas ainavā var rosināt attēls, kurš pazīstams tikai Rīgas vēstures speciālistiem. To var apzīmēt kā vēstures kuriozu, bet ar ko gan kokā kaltais vācu karavīrs atšķiras no citas armijas – atbrīvotājas – bronzas tēliem? Bet, runājot par mūsu tautiešiem un novadniekiem, var sastādīt garu garo sarakstu no valstsvīriem, zinātniekiem, māksliniekiem, sportistiem utt., kuri būtu pelnījuši, bet pagaidām tā arī nav tikuši pie sava pieminekļa, sākot jau ar K. Ulmani priekšgalā.

KĀDI TRAUKI UN SADZĪVES PRIEKŠMETI LIETOTI SENAJĀ RĪGĀ? Arheoloģiskie izrakumi Rīgā devuši priekšstatu par traukiem un sadzīves priekšmetiem, ko lietojuši tās senie iedzīvotāji. Lielā skaitā atrastas māla trauku lauskas, kas liecina par māla trauku lietošanu, kā arī ar bērzu tāsīm apšūti kriju trauki, grebti koka trauki, šķīvji un bļodiņas. Par to, ka Rīgā lietoti arī ievesti trauki un sadzīves priekšmeti, liecina uz 12. un 13. gadsimtu attiecināmi atradumi – stikla trauku lauskas, bronzas bļoda, zīda auduma fragments, stikla krelles un pat no stikla masas veidots vadmalas gludināmais akmens. Tāpat svešzemju priekšmetu izmantošanu Rīgas iedzīvotāju sadzīvē apliecina arī lauskas no Rietumiem tipisku formu traukiem. Tie ir no zilganpelēka māla darinātie bumbveida podi, kuru dzimtene meklējama Piereinas apgabalā un Lejassaksijā. Atrastas arī atsevišķas Pingsdorfas tipa keramikas lauskas – šāda veida traukos, domājams, no Reinzemes transportēts vīns.

Rīga atrastas senlietas raksturo vietējo iedzīvotāju ticējumus un ieražas, kā arī kaimiņu tautu kultūras ietekmes. Tā, ceļot jaunu ēku, zem tās pamatiem tika likts ziedojums celtnei. Alberta laukumā zem kādas istabas grīdas atrasts acīmredzot šādā nolūkā palikts vīts kakla riņķis. Peldu un Ūdensvada ielas izrakumu vietā zem kādas zvejnieka mājas pakša bija novietoti trīs priežu mizas pludiņi. Vairākkārt zem ēku pamatiem tika atrasti dzīvnieku kauli vai galvaskausi. Ar seniem rituāliem un ticējumiem saistītas koka nūjiņas, kuru viens gals izveidots kā cilvēka galva. Vienas šādas Alberta laukumā pie kādas ēkas pakša atrastas nūjiņas galā izveidota bārdaina vīrieša galva. Pārējām Rīgā atrastajām nūjiņām cilvēka galva atveidojumi ļoti stilizēti. Šādas nūjiņas acīmredzot kalpoja par kulta priekšmetiem kāda dieva godināšanai. Cita koka zižļa rokturi rotā četru uz visām debespusēm vērstu cilvēka seju atveidojumi. Tādu zižļu veidošanas tradīcija Rīgā pastāvēja vēl 13. gadsimta sākumā.

Četrgalvainā koka nūjiņa, kāda atrasta Rīgas zemē.

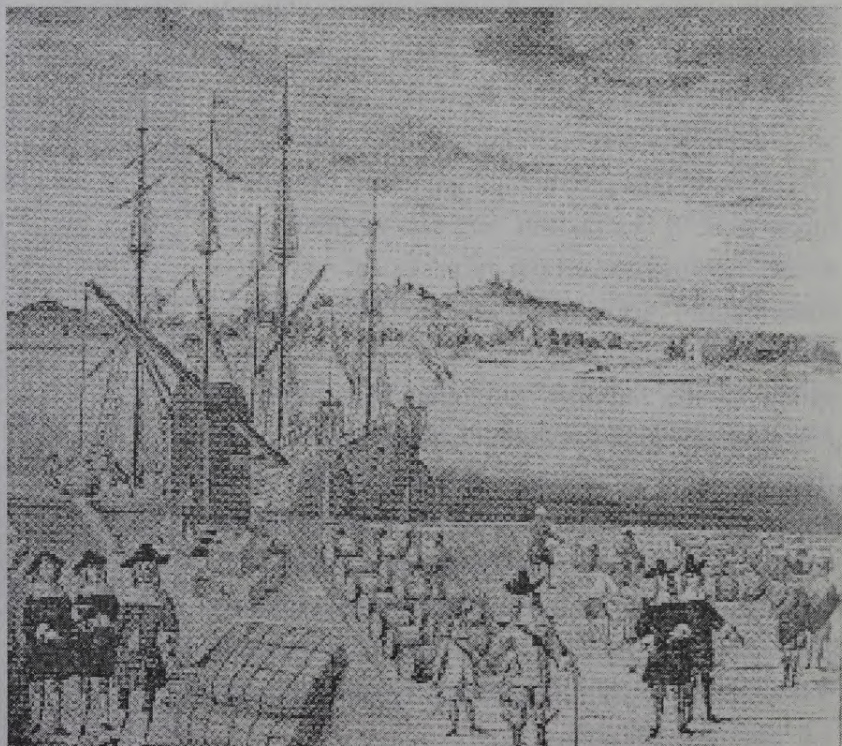

VAI RĪDZINIEKI APĢĒRBĀ IEVĒROJA GREZNĪBAS NOTEIKUMUS? Viduslaikos Rīgā tāpat kā citās Eiropas pilsētās ikdienas dzīvē liela nozīme bija rātes izdotajiem likumiem un noteikumiem, kas sīki reglamentēja svarīgāko ģimenes godu – kristību, kāzu un bērnu norisi un noteica, kā katra pilsētnieku kārta drīkst gērbties. Visi šie likumi vērsās pret pārmērīgu greznību un izšķērdību, tādēļ tos dēvēja par greznības likumiem vai noteikumiem.

Vēsturniece Meta Taube atklājusi, ka Rīgā vecākie mūsdienās zināmie greznības noliegumi ietverti jau 14. gadsimta pilsētas noteikumos. Vēlāk greznības likumi kļuva par Rīgas pilsētas policijas noteikumu daļu, bet 16. gadsimtā tos apkopoja atsevišķā krājumā. Līdz ar grāmatu drukāšanas izplatīšanos Rīgā greznības likumus 16. un 17. gadsimtā vairākkārt pārpublicēja. No pirmizdevumiem, kas iznāca 16. gadsimta beigās, līdz mūsdienām saglabājušies tikai fragmenti. Pilnīgāku priekšstatu par to saturu sniedz Rīgas novadpētnieka J.K. Broces sagatavotais 1598. gadā izdoto greznības likumu noraksts.

Šajā gadā publicētajiem likumiem ir piecas nodaļas. Pirmajā nodaļā apkopoti noteikumi, kā drīkst svinēt kāzas, otrajā – tērpu

Rīdzinieku apģērbi
(ap 17. gs. vidu).
Sīļķu krastmalā
ieradušies gan
pilsētas bagātāko
slāņu pārstāvji, gan
sālsnesēju brāļi, kuri
darbojas ar mucām.
J. K. Broces
zīmējums

greznības noliegums, trešajā – noteikta kristību norise, ceturtajā – bērnu ceremonijas kārtība, bet piektajā nodaļā Rīgas rāte iestājās pret izrotātu logu stiklu dāvināšanu.

Rīdziniekiem, šķiet, vislielākās nepatīkšanas sagādāja tieši apģērba noteikumi. Tāpat kā citās viduslaiku pilsētās, arī Rīgā iedzīvotājiem bija jāģērbjas tā, lai pēc ārējā izskata vien varētu noteikt kārtas piederību. Tikai dižciltīgajiem namniekiem, rātes locekļiem un Lielās ģildes vadībai bija atļauts nēsāt samta cepures jeb "spāniešus", mēteļus un svārkus ar samta atlokiem un cepures ar caunādas oderi, kā arī zīda drēbes. Vienīgi Lielajai ģildei piederušo ģimeņu jaunavas drīkstēja likt galvā pērļu vainagus.

Mazās ģildes vadība apģērbā bija pielīdzināta vienkāršajiem Lielās ģildes locekļiem. Viņiem jau bija aizliegtas samta un atlasa drēbes, bet jaunavu vainagus nedrīkstēja rotāt ne pērlēm, ne vizuļiem. Mazās ģildes jaunavām aizliedza nēsāt arī zīda, atlasa un damasta mēteļus, izšūtas mices, pērļu jostas un somas, samta kurpes un citas greznas lietas.

Nevācu kalpones, bērnu aukles un pārējās šīs kārtas personas nedrīkstēja valkāt ne zelta, ne apzeltītas sudraba rotaslietas, ne arī samta, zīda vai puszīda drēbes, caunādas atlokus, lieko matu cirtas, samta lentītes un krokotās iestīvinātās apkakles. Kāzās viņām aizliedza likt galvā vainagu un doties uz baznīcu jaunavu pavadībā.

Rīgas latviešu drēbnieku amata statūtos bija uzsvērts, ka šūt var tikai tādu apģērbu, kādu nevāciešiem atļauj nēsāt greznības likumi. Nevācu drēbniekiem bija aizliegts šūt vīriešiem svārkus un kamзолus ar krokotām piedurknēm, bet sievietēm svārkus, kas būtu tikpat gari un šauri kā augstāko aprindu dāmām.

Greznības likumu ievērošanu pilsētā uzraudzīja īpaši rātes ieceltie kāzu un tēpu tiesneši. Viņi ieradās rīdzinieku godos, lai novērotu, vai viss noris atbilstoši noteikumiem, un skatījās, kā ģērbti cilvēki Rīgas ielās. Par greznības likumu neievērošanu bija jāmaksā naudassods, tikai iebraucēji un svešinieki, kuru apmešanās laiks Rīgā nepārsniedza sešas nedēļas, netika sodīti.

Atkārtotie greznības likumu izdevumi, kā arī izveidotā uzraudzības un sodu sistēma liecina, ka šie likumi bieži pārkāpti. Līdz mūsdienām ir saglabājušās ziņas, ka savas sievas dēļ divreiz ticis sodīts Rīgas grāmatu iespaidējs Besemessers. Pirmo reizi par to, ka

viņa vēl kā līgava ieradusies uz laulību ceremoniju ar nokavēšanos un greznojusies ar pērlēm un mežģīnēm, kas neatbilda viņas kārtai, un otrreiz par to, ka sievai galvā bijušas divas cepures. Besemessers aizbildinājies ar šo aizliegumu nezināšanu, bet veltīgi, jo 1666. gadā pats bija iespiedis greznības likumus.

Kāds cits starpgadījums nonāca pat līdz tiesai. 1688. gadā likuma tiesas sulainis bija ieraudzījis nomnieka Tomasa Venekena kalponi ar tafta cepuri galvā, norāvis tai cepuri un saplēsis arī virsdrēbes. Venekens iesūdzēja sulaini tiesā, jo kalpone no pārbīļa palikusi slima un vajadzējis saukt bārdzini, kas tolaik nodarbojās arī ar ārstniecību.

Cīņa pret greznību turpinājās arī 18. gadsimtā. Rīgā vēl 1753. gadā Lielās ģildes pārstāvji sūdzējās rātei, ka latvieši pēdējā laikā arvien vairāk valkājot vācu drēbes, kas viņiem esot daudz par dārgu, nevis pierasto kopš senseniem laikiem nēsāto apģērbu.

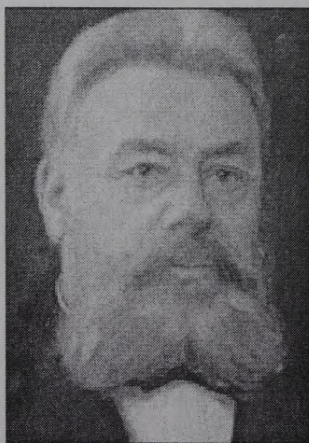
KAS BIJA KRISTAPS MORBERGS? Aspazijas un Basteja bulvāru, kā arī Vaļņu ielas ansamblveida apbūve saistāma ar latviešu arhitekta Kristapa Morberga vārdu (1844–1928). Viņš ir viens no pirmajiem mūsu tautiešiem, kurš ieguvis akadēmisku izglītību arhitektūrā.

Kristaps Morbergs dzimis Bukaišu pagasta *Lielstrikaišu* saimnieka ģimenē. Divdesmit gadu vecumā viņš devies uz Rīgu, kur sākumā strādājis jaunbūvēs par materiālu pienesēju, bet pēc tam par materiālu pārzini un zīmētāju. Tad sekojušas privātas mācības

pie Rīgas Politehnikuma mācību spēkiem un studijas Berlīnes būvakadēmijā, kur viņš ieguvis arhitekta grādu. Pēc cariskajā Krievijā valdošajiem noteikumiem K. Morbergam nebija tiesību pašam parakstīt projektus, tāpēc daudzi viņa ēku plāni ir ar J. Baumaņa, K. Felsko un V. Grābes parakstiem.

K. Morbergs uzcēlis virkni dzīvojamo namu, kuru fasādēm visvairāk izmantojis renesanses arhitektūras paraugus, variējot

Kristaps Morbergs
(1844–1928)

gan Florences un Venēcijas *palacco*, gan arī renesanses apdares formas. Atsevišķu ēku dekorā redzami arī gotikas elementi. Ievērojamākās pēc viņa projektiem celtās ēkas ir tās, kas atrodas Kalpaka bulvārī 5 (1873), Basteja bulvārī 10 (1878) un 12 (1875), kā arī bijusī Romas viesnīca un ēkas tai līdzās (1874–1883).

K. Morberga vārds kļuvis plašāk pazīstams pēc viņa testamenta stāšanās spēkā, saskaņā ar kuru visi arhitektam piederošie nami pēc viņa nāves nonāca Latvijas Universitātes rīcībā. Šī augstskola kā universālmantiniiece tad nodibināja K. Morberga fondu "*Nelaiķa Kristapa Morberga novēlējums*". Fonda mērķis, kā tas noteikts testamentā, bijis stipendiju nodrošināšana trūcīgiem LU studentiem, Latvijas Mākslas akadēmijas un Latvijas konservatorijas audzēkņiem, kā arī apdāvinātu studentu pabalstīšana mācībām Latvijas un ārzemju mācību iestādēs. Otrs uzdevums bija LU zinātniskās bibliotēkas dibināšana un uzturēšana. Svarīgs fonda uzdevums bija lauksaimniecības skolas un izmēģinājumu stacijas dibināšana *Lielstrīkaišu* mājās.

Saskaņā ar arhitekta testamentu daļa no fonda līdzekļiem bija jāizzmanto "*Romas viesnīcas*" un tās restorānu uzturēšanai. No fonda līdzekļiem tika dibināts un uzturēts botāniskais dārzs, kurš atradās Rīgas Jūrmalā. Tas dēvēts arī par Augustes Morbergas vasarnīcu – botānisko dārzu. No Kristapa Morberga fonda izlietots daudz līdzekļu dažādiem zinātniskiem un labdarības mērķiem.

Kristaps Morbergs gan kā savdabīgs arhitekts, gan kā dāsns mecenāts uzlūkojams par nozīmīgu personību Latvijas vēsturē.

KAS TIE PAR AKMEŅIEM PIE SENĀKĀ NO "TRIM BRĀĻIEM"? Vecākā "brāļa" – nama M. Pils ielā 17 – durvju priekšā novietotie īpatnējie akmeņi pievērš ne viena vien garām-gājēja uzmanību. Šie interesantie 16. gadsimta liecinieki ir tā dēvētie piedurvju akmeņi, kuri šodien vienīgie atrodas savā sākotnējā vietā – nama parādes durvju priekšā (senāk tie rotājuši tur novietotu solu galus). Piedurvju akmeņi parasti bija izgatavoti kā stēlas*, kuru augšdaļa izveidota kā aplis vai astoņstūris. Šie akmeņi

* Stēlas – akmens stabs vai stāvus novietota akmens plāksne ar iecirstu uzrakstu un attēliem.

kalpoja gan kā nama ieejas dekors, gan kā svētības devēji ēkai, gan arī kā īpaši mājas vēstures un dzimtu ciltskoku dokumentētāji.

Uz stēlām bieži iekalts Sv. Jaunavas Marijas vai Kristus vārds, īpašnieku mājas zīme, dažādi dekoratīvie elementi — rozetes, lapu ornamenti u.c. — un, protams, ēkas uzcelšanas gadskaitlis.

M. Pils ielā aplūkojamie piedurvju akmeņi ir veidoti atturīgi, tajos ir maz stāstošu elementu.

Tēlnieciski bagātāki šī veida 16. gs. pieminekļi ir muzeju kolekcijās un šodien atrodas iekštelpās. Interessants sola gala akmens ar Madonnas un Jēzus tēliem aplūkojams M. Pils ielas 19. nama vestibulārā. Cilņi veidoti ļoti plakani, taču līnijas vilktas samtaini, viegli, radot tēlu apgarotības iespaidu. Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja kolekcijā aplūkojami daži piedurvju akmeņi ar laicīgu tematiku skulpturālajā dekorā. Vienu no tiem rotā simbolisks vēstījums par kādas dzimtas ciltskoku, šai cilnī ietverts ģerbonis, ap kuru veidota simetriska kompozīcija.

Piedurvju akmeņi 16. gs. beigās tiek pakāpeniski aizstāti ar grezniem ēku portāliem, taču tēlnieciski interesantie akmens kalumi bieži vien tika uzglabāti pēc solu noņemšanas. Kā svētību nesošas

zīmes mājas tuvumā varēja atstāt kādu atsevišķu stēlu. Dažus piedurvju akmeņus rīdziņieki izmantojuši arī kā kapu plāksnes, jo gan pēc savas formas, gan pēc attēla kristīgās tematikas tie atbilda piemiņķļa prasībām. Tā minētais durvju sola gals ar Madonnas un Jēzus tēliem ilgu laiku kalpojis par kapa piemiņķli Rīgas pilsoņa J. Erdmaņa meitīnai.

Nemot vērā, ka "Trīs brāļi" ēkas piedurvju

Piedurvju akmeņi
M. Pils ielā 17.
I Auderes foto

akmeņi ir Latvijā vienīgie, kas demonstrē vienu no senajiem namu ieejas dekorēšanas paņēmieniem, tie uzskatāmi par unikālu kultūras pieminekli.

KĀDS SAKARS MELNGALVJIEM AR MELNO GALVU?

Senajā Rīgā pastāvēja bagātas tirgotāju organizācijas. Vienas tādas kopas locekļus sauca par melngalvjiem. Tie bija jauni, neprecējušies ārzemju tirgotāji (parasti vāci). Bet kāds sakars tiem bija ar mora galvu, ko tie attēloja savā ģerbonī? Tādas tiesības viņiem bija kopš 16. gadsimta. Tad melngalvji par savu aizgādni jeb, kā viduslaikos to sauca, patronu bija izvēlējušies Svēto Maurīciju, kurš saskaņā ar leģendu bija moris. Šo tēlu jaunie uzņēmēji pārņēma no Livonijas ordeņa bruņinieku palīgu – ministreļu organizācijas, kas apvienoja ieroču nesējus, zirgu puišus u.tml.

Līdzīga organizācija pastāvēja arī Tallinā – Sv. Maurīcija brālība –, bet tikai Rīgā tos iesauca par melngalvjiem. Jāsaka, ka senākais – pirmais šīs brālības patrons bija Sv. Juris (jeb Sv. Georgs), ko parasti uzskatīja par bruņinieku vai arī profesionālu karotāju aizgādni. (Viduslaikos katrs tirgotājs bija arī karotājs, it sevišķi tas attiecināms uz melngalvjiem, kuru pienākums bija aizstāvēt Rīgu; vēlāk tie izveidoja tā saukto Zilo gvardi.) Kā jau bagātākā iedzīvotāju kārtā, tirgotāji varēja atļauties dārgāko – smago jātnieku, bruņinieku apbruņojumu. Viduslaiku izpratnē smagie jātnieki veidoja galveno militāro spēku, un tāpēc tie sastādīja rīdzinieku elitāru militāro vienību. Šī vienība nebija butaforiska, to pierāda tas, ka rīdzinieku cīņās ar ordeni tieši melngalvju brālības bruņinieki jātnieku kaujā satrieca ordeņa brāļus, kuri taču bija profesionāli karotāji. Šeit varbūt izpaudās arī tas, ka melngalvjiem bija sakari ar Eiropas pilsētām, kas ļāva tiem ātrāk pārņemt militārajā jomā labāko, jaunāko apbruņojumu. Tas neapšaubāmi liecināja arī par augstu kaujas garu un pārliecību, ka tie cīnās par taisnu lietu, tas ir, par saviem ienākumiem.

Melngalvju organizācijas simbols – mora galva

Bet kas bija šis Maurīcijs, kā nēģeris kļuva par svēto? Tas saistīts ar kādu senu notikumu, ko ikonogrāfijā datē ar 263. gadu. Notikumi risinājušies varenās Romas impērijas nomalē – Gallijā, tagadējā Vācijā. Šajā provincē jau bija izplatījusies kristietība.

Tāču toreizējā Romas ķeizara Diokletiāna attieksme pret šo jauno ticību bijusi negatīva. Un visā Romas impērijā sākusies kristiešu vajāšana.

Lai pakļautu kristiešus Gallijā, uz turieni tiek sūtīts Tēbu legions no Ēģiptes. Bet arī turienes iedzīvotāji jau pazīst kristietību un, kā vēsta leģenda, ir pat kristīti. Tāpēc ceļā uz Galliju, šķērsojot tagadējās Šveices teritoriju, tie atsakās pildīt pavēli.

Romas imperators, padzirdējis par dumpi karavīru vidū, saskaņā ar tradīcijām liek veikt decimāciju, tas ir, sodīt ar nāvi katru desmito. Lai glābtu savus karavīrus no asiņainā soda, visu vainu uzņēmās to karavadonis Maurīcijs. To tad arī vēlāk Vācijas kristieši pasludina par savu svēto.

Vēl būtu jāpiebilst, ka pats vārds Maurīcijs acīmredzot ir simbolisks, jo par mauriem viduslaikos sauca nēģerus. Ēģiptes iedzīvotāji pēc izskata tad jau bija vairāk līdzīgi arābiem vai turkiem, nevis tam mora tēlam, kas redzams melngalvju ģerbonī vai skulptūrās.

KĀ TAPA PIRMĀ BĒRNU SLIMNĪCA LATVIJĀ?

Puškinam un Dantesam duelējoties 1837. gada 8. februārī bija trīs lodes un divdesmit soļi, medicīnas studentam Johanam Kristofam Švarcam un Tērbatas dāmu mīlulim baronam Bolto fon Hohenbaham 1829. gada 28. novembrī – arī trīs lodes un tikai piecpadsmit soļi, pie tam katrs vēl piecus drīkstēja spert uz priekšu. Divkaujas noteikumi bija ārkārtīgi nežēlīgi, jo aizvainojums – sūri nikns. Ar pirmo šāvienu Švarcs tika ievainots kājā, bet barons – labajā rokā. Vēloties turpināt, barons otrreiz šāva ar kreiso roku. Lode Švarcam aizsvilpa garām, toties baronam lode trāpīja pierē. Švarcam nācās bēgt, jo pistoļu dueļi jau tolaik bija stingri aizliegti. Studijas viņš turpināja Vācijā, Šveicē, Austrijā un Itālijā, bet pēc laika, kad izrādījās, ka uzpūtīgais barons tomēr ticis tikai ievainots un profesors Moijers viņu sekmīgi salāpījis, Švarcs

atgriezās Tērbatā un spīdoši aizstāvēja medicīnas doktora disertāciju, pēc tam apmetās dzimtajā Rīgā un iemantoja krietna ārsta reputāciju, starp citu, kļūstot arī par narkozes ieviesēju Latvijā. Divas reizes viņš tika aicināts uz Tērbatu ieņemt profesora vietu, un abas reizes atteicās, laikam bažīdamies par divkaujas atskaņām. Divas reizes viņš tika ievēlēts par Rīgas Praktizējošo ārstu biedrības prezidentu, kas bija autoritātes un kolēģu cieņas augstākais apliecinājums. Viņš nomira piecdesmit gadu vecumā 1859. gadā, atstādams trīspadsmit pēcnācējus, bet testamentā savus līdzekļus novēlēja plašākam un cēlākam mērķim – bērnu slimnīcas ierīkošanai Rīgā.

Bērnu ārstniecība tolaik vēl bija diezgan primitīva, sarežģītākos gadījumos bērnus ārstēja kopā ar pieaugušajiem Rīgas 1. slimnīcā. Ar Švarca novēlētajiem un viņa draugu papildinātajiem 25 tūkstošiem rubļu, protams, bija krietni vien par maz. Taču divdesmit gadus vēlāk – 1879. gadā, kad nomira Rīgas Biržas komitejas priekšsēdētājs Džeimss Armitstads, summa ievērojami pieauga, jo, atverot testamentu, izrādījās, ka divas devītās viņa īpašuma daļas jeb 201 tūkstotis rubļu bija novēlēti jaunas iestādes izveidošanai mazturīgiem Rīgas iedzīvotājiem.

Kad kapitāls, vairojoties procentiem, 1888. gada bija pieaudzis jau līdz 362 tūkstošiem rubļu, Rīgas pilsētas valde nolēma celt bērnu slimnīcu, izveidoja komisiju un sāka rīkoties. Slimnīcai bez atlīdzības atvēlēja zemesgabalu, taču 1890. gadā nācās krietni palauzīt galvu, kuru no 14 priekšlikumiem pieņemt. Slimnīcas celtniecībai vieta tika meklēta starp Pāvila baznīcu un Grīziņkalnu, taču par traucēkli tika uzskatīti tuvējās pūderfabrikas tvaiki (vēlāk, 1912. gadā, gan tieši šajā vietā uzcēla Sarkanā Krusta slimnīcu), Arkādijā par zemesgabalu tika prasīta pārlieku liela maksa un traucēja iecienīts traktieris, savukārt Brasā – karavīru šautuves trokšņi, Sarkanāugavā bija augsts gruntsūdens līmenis, citas vietas likās par tālu no pilsētas centra. Beidzot 1891. gadā pilsētas tēvi izraudzījās 40 pūravietas priežu meža Torņakalnā starp Jelgavas šoseju un dzelzceļu.

Bērnu slimnīcas
galvenais korpus
Rīgā (celts
1899. gadā)

Gatavošanās bija rūpīga un pamatīga, jo pirmo reizi Latvijas slimnīcu vēsturē tika izsludināts būvprojektu konkurss. Tam tika iesniegti pieci darbi, no kuriem godalgoja trijus. Taču neviens tā īsti atzinību neguva, tālab pilsētas arhitekts Reinholds Šmelings 1893. gada iesniegtos darbus apvienoja un izstrādāja jaunu – pieņemamāku projektu. (R. Šmelings projektējis ne tikai daudzās sarkano ķieģeļu skolas, Āgenskalna tirgu u.c., bet arī tagadējo Stradiņa slimnīcu un vairākus korpusus 1. slimnīcā.) Arī būvdarbu veikšanai tika izsludināta izsole, kurā pasūtījumu saņēma un 1895. gadā līgumu noslēdza būvuzņēmēji Pēteris Radziņš un Krišjānis Ķergalvis. Tātad bērnu slimnīcu tāpat kā Rīgu cēla latvieši, lai gan noteicēji vēl aizvien bija vācbaltieši. Darbs norisa straujā tempā, izmantojot visu labāko, kas šajā jomā bija sasniegts Vakareiropā.

Slimnīcu svinīgi iesvētīja 1899. gada 2. oktobrī un nosauca Džeimsa Armitstada vārdā, mecenāta portretu bareljefā novietojot galvenās ēkas fasādē. Sākotnēji slimnīcā bija ambulance un 116 vietas (gultas) sešās nodaļās, vēlāk vietu skaits pārsniedza pat tūkstoši. 20. gadsimta sākumā atbilstoši laikmeta jaunākām prasībām aprīkotā slimnīca bija vislabākā bērnu slimnīca toreizējā Krievijas impērijā, bet padomju laikā – vislielākā bērnu ārstniecības iestāde PSRS.

Slimnīcas liktenis gadsimta laikā ir bijis pietiekami sarežģīts un raibs, taču pāri visam allaž stāvējusi viena ideja – pēc labākās sirdsapziņas kalpot slimo bērnu veselībai un laimīgai dzīvei. Slimnīca ir pediatrijas šūpulis Latvijā, šeit tā izveidojās un nobrieda kā zinātniska disciplīna un kopš 1922. gada – arī kā augstskolas mācību priekšmets. Divi ievērojamākie slimnīcas direktori bija Andrejs Priedkalns (1873–1923) un Jēkabs Nīmanis (1892–1972). Abi arī bija populāru bērnu kopšanas un ārstniecības grāmatu autori. Tuvs Priedkalna draugs bija Rainis, kas divdesmito gadu sākumā vairākkārt ārstējās šajā slimnīcā un slimo bērnu sabiedrībā guva ierosmi daudziem dzejoļiem, kas ietverti krājumos "*Puķu lodziņš*", "*Lellīte Lolīte*", "*Saulīte slimnīcā*". Bet medicīnas zinātnes elpa slimnīcā bija izjūtama it īpaši, pietiek minēt kaut vai cildeno Latvijas bērnu ķirurgu zinātnisko skolu, kuras izcilākais pārstāvis bija profesors Aleksandrs Bieziņš (1897–1975).

Laikam ritot, padomju varai netīkamo mecenāta portretu slimnīcas galvenā fasādē 1959. gadā tika nolemts likvidēt. Taču meistari, kam šis negoda darbs bija uzticēts, domāja citādi, un cilni nevis izkala, bet gan aizmūrēja. Vēlāk paklīda valodas, ka bareljefs esot noņemts un īt kā atrodoties kādā no slimnīcas pagrabiem. Klusībā turētais noslēpums atklājās tikai 1989. gada jūnijā, kad portrets tika atsegts un attīrīts. Tagad tas atkal visā godībā rotā administrācijas ēku.

Džeimsa Armitstada slimnīca, Rīgas pilsētas bērnu slimnīca, Rīgas pilsētas bērnu klīniskā slimnīca, Republikas bērnu klīniskā slimnīca, Valsts bērnu klīniskā slimnīca, Latvijas Medicīnas akadēmijas Bērnu slimnīca, Bērnu klīniskā universitātes slimnīca – tā gadsimta laikā mainījies šīs cildenās iestādes nosaukums.

1999. gada 1. un 2. oktobrī slimnīcas darbinieki plaši svinēja simto gadskārtu.

KAS BIJA PIRMAIS LATVIEŠU ĀRSTS ĢENERĀLIS?

Latvijas armijā ārstiem bija šādas dienesta pakāpes: ārsts leitnants, ārsts virsleitnants, ārsts kapteinis, ārsts pulkvežu leitnants, ārsts pulkvedis, ārsts ģenerālis. Līdzīgas pakāpes bija paredzētas arī farmaceitiem un veterinārārstiem, starp kuriem augstāko dienesta pakāpi nerasniedza neviens, toties ārsti ģenerāļi bija divi – Pēteris Sniķers (1875–1944) un Alberts Brambats (1884–1943).

Pirmais no viņiem – Skultes pagasta vecākā dēls – Kara medicīnas akadēmiju Pēterburgā ar izcilību pabeidza 1901. gadā, turpmāk strādāja akadēmijas ādas un venerisko slimību klīnikā un 1904. gadā aizstāvēja medicīnas doktora disertāciju "*Par papulonekrotiskā tuberkulīna būtību*". Cita starpā šajā darbā viņš konstatēja, ka tuberkulīna ierīvēšana ādā izraisa vietēju reakciju. Taču ne jaunais zinātnieks, ne arī viņa pieredzējušais skolotājs profesors Timofejs Pavlovs (1860–1932) šo atklājumu pienācīgi novērtēt nespēja, tādējādi pasaules slava aizgāja secen – trīs gadus vēlāk to analogiskā pētījumā ar nepieciešamo vispārinājumu (tuberkulīna lietošana tuberkulozes diagnostikai) ieguva vācu pediatrs Ernsts Moro (1874–1951).

Dienesta gaitu jaunais kara ārsts sāka Daugavgrīvas strēlnieku pulkā, tad tika pārcelts uz Rīgas kara hospitāli par ādas un venerisko slimību nodaļas priekšnieku un 1915. gadā paaugstināts kolēģijas padomnieka (pulkveža) dienesta pakāpē. Pirmā Pasaules kara laikā P. Sņķers bija karalauka hospitāļa un evakuācijas punkta priekšnieks, vairāku rezerves hospitāļu virsārsts, 1916. gadā kļuva par 2. latviešu strēlnieku brigādes ārstu un no agrākās Krievijas armijas tika demobilizēts 1918. gadā. Kaujās viņš tieši piedalījās 1914. gada rudenī Rītprūsijā, 1916. gadā Ložmetējkalnā un 1917. gada augustā un septembrī – pie Ropažiem, Inčukalna, Nītaures un Siguldas. Tika apbalvots ar otrās un trešās šķiras Staņislava ordeni (ar zobeniem), otrās un trešās šķiras Annas ordeni (abi ar zobeniem), kā arī ceturtais šķiras Vladimira ordeni (ar zobeniem). Ordeņi ar zobeniem tika piešķirti par kaujas nopelniem.

Latvijas armijas sastāvā pulkvedis P. Sņķers atradās no 1919. gada 19. jūlija, kad tika iecelts par Kara sanitārās daļas priekšnieku. Viņš izveidoja armijas sanitāro dienestu, cīņu laikā organizēja palīdzības sniegšanu ievainotiem, ierobežoja epidēmiju izplatību, gādāja par karavīru veselību.

Latvijas armijas medicīniskais dienests, kura priekšgalā atradās P. Sņķers, tomēr nebija visai plašs. Karadarbības laikā pastāvēja piecas kara slimnīcas un trīs divīziju lazaretēs, bet miera laika apstākļos palika vairs tikai trīs kara slimnīcas – Rīgā, Liepājā un Daugavpilī. Vēl darbojās divas karavīru sanatorijas – Ķemeros un Cēsīs. Latvijas armijā dienēja aptuveni sešdesmit ārstu, no kuriem puse – kara slimnīcās, bet pārējie – tieši daļās vai pārvaldē. Par ģenerāli pēc virspavēlnieka ģenerāļa Jāņa Baloža (1881–1965) ieteikuma P. Sņķers tika paaugstināts 1923. gadā. Izveidojis priekšzīmīgu karavīru medicīniskas un sanitāras aprūpes sistēmu, Kara sanitāras pārvaldes priekšnieka posteni viņš atstāja 1933. gadā. Tīcis apbalvots ar otrās un trešās šķiras Triju Zvaigžņu ordeni un trīs ārvalstu ordeņiem.

P. Sņķera vietā stājās A. Brambats, kurš bija otrais latviešu ārsts ģenerālis un tika amatā apstiprināts 1938. gadā. Vēlāk viņš aizgāja bojā Gulagā.

Interesi izraisa raksturojums, ko P. Sņķeram 1925. gadā devis toreizējais kara ministrs ģenerālis Rūdolfs Bangerskis (1878–1958):

"Vesels. Spējīgs panest dienesta grūtības miera un kara laikā. Garīgi attīstīts labi. Plaša izglītība, liela prakse un piedzīvojumi kara sanitārijā. Stingrs, nosvērts un taisnīgs. Alkoholu lieto reti un ļoti mazos apmēros, kas neatsaucas uz dienesta pienākumu izpildīšanu, ne uz izturēšanos sabiedrībā. Ārpus dienesta lasa lekcijas augstskolā. Dienesta pienākumus pārzina un izpilda ļoti labi. Stingrība un disciplīna valda padotās iestādēs, sanitārija armijā uzstādīta ļoti labi. Liela patstāvība, ierosme un spēja atbildību ņemt uz sevi. Ļoti labs Kara sanitārās pārvaldes priekšnieks. Atstājams līdzšinējā amatā, jo cita augstāka nav."

Laikam tāda bija priekšzīmīga karavīra raksturojuma forma, taču jāpakomentē divas frāzes: *"Garīgi attīstīts labi"* un *"Ārpus dienesta lasa lekcijas augstskolā"*. Kā gan lai nebūtu garīgi labi attīstīts, ja bija profesors! Un jāpiemin arī P. Sņķera dzīves otra svarīga darbības joma – 1919. gadā viņš bija starp Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes līdzdibinātājiem, 1922. gadā izveidoja Ādas un venerisko slimību katedru un gadu vēlāk tika ievēlēts par profesoru. Viņš kļuva par dermatoveneroloģijas kā augstskolas mācību priekšmeta pamatlicēju Latvijā, izvērsa pētniecisko darbību, it īpaši venerisko slimību terapijā un profilaksē, divreiz tika ievēlēts par Medicīnas fakultātes dekānu, 1921. gadā nodibināja un turpmāk līdz 1940. gadam vadīja Latvijas Baltā Krusta biedrību, kas cīnījās par prostitūcijas ierobežošanu, dibināja un no 1924. gada vadīja Latvijas Dermatovenerologu zinātnisko biedrību, atradās daudzu citu sabiedrisku organizāciju vadībā.

Ģenerālis bija daiļo mākslu draugs. Viņa privātkolekcijā bija 366 pazīstamu latviešu, krievu un Rietumeiropas mākslinieku gleznas; diemžēl šī kolekcija, kas testamentā tika novēlēta Latvijas Universitātei, pēckara gados tika alkatīgi izputināta. Būdams prasmīgs ārsts tolaik par ienesīgu atzītā specialitātē, ko apliecina kaut vai populārais pantiņš *"Tas nav puika, tas nav ziķers, ko nav ārstējis dokters Sņķers"*, viņš bija arī pietiekami turīgs cilvēks, lai pēc arhitekta profesora Eižena Laubes (1880–1967) projekta Rīgas centrā 1929. gadā atļautos sev uzcelt lepnu piecstāvu namu. Un tieši pie šīs ēkas Brīvības ielā 39 Pasaules latviešu ārstu 2. kongresa laikā 1993. gada 21. jūnijā, kara orķestrim skanot, tika atklāta

piemiņas plāksne ar tekstu: "*Ārsta ģenerāla un profesora dermatovenerologa Pētera Sņķera (1875–1944) nams*".

Atgriežoties pie sākotnējā vaicājuma par to, kas bija pirmais latviešu ārsts ģenerālis, tomēr nepieciešams vēl viens precizējums. Jā, P. Sņķers bija pirmais ārsts ģenerālis Latvijas armijā, bet kā gan bija pirms tam? Krievijas armijā dienošiem ārstiem bija civildienesta pakāpes, proti, šajā gadījumā ģenerālmajors rangs tabulā atbilda īstenam valsts padomniekam. Bet šādu pakāpi Krievijas armijā līdz ar mantojamu dižciltību (fon) bija sasniedzis latviešu zemnieka dēls Dr. med. Georgs fon Zemmers (1849–1910) par piedalīšanos kaujās Serbijā, Kaukāzā un Vidusāzijā. Viņš dus Valmieras pilsētas kapos līdzās savam daudz slavenākajam vecākajam brālim mikrobiologam profesoram Eiženam Zemmeram (1843–1906), kas bija ievērojams zinātnieks, taču tāpat kā P. Sņķers palaida garām pasaules lielatklājuma slavu, proti, jau 1870. gadā konstatēja pelējuma sēnes iedarbības efektu. Taču to tikai 1928. gadā spēja novērtēt Nobela prēmijas laureāts angļu zinātnieks Aleksandrs Flemings (1881–1955), atklājot penicilīnu.

KO PAUŽ LATĪŅU TEKSTI RĪGAS ĒKU FASĀDĒS?

Jau tāla pagātne ir tas laiks, kad latīņu valoda bija svarīgākais starptautiskais sazināšanās līdzeklis un vispāratzīta sarunu un rakstu valoda, īpaši Rietumeiropā līdz 16. gadsimta beigām. Tomēr pat vēl līdz šim laikam latīņu termini ir plaši izplatīti zinātnēs, sevišķi medicīnā, vēl aizvien svarīga loma šai valodai ir katoļu baznīcā, bet atsevišķus latīņu vārdus, teikumus un saīsinājumus mūsu valodā lietojam ik dienas.

Par savu filosofisko vispārinājumu trāpīgumu un kodolīgumu atsevišķi izteicieni ieguvuši nosaukumu "spārnotie" (pirmo reizi to lieto vācu filologs Georgs Bihmans 1864. gadā). Par īpašiem, citēšanas vērtiem tie atzīti ne tikai daudzu tautu literatūrā un zinātniskajos darbos, bet arī arhitektūrā.

Pēcreformācijas garīgo cīņu laikā, karu un postījumu, arī pārbūvju dēļ Rīga ir zaudējusi milzīgu daudzumu latīņu tekstu ēku fasādēs un interjeros. Tomēr atsevišķas vēl saglabājušās liecības sniedz mums interesantu ieskatu šajā savdabīgajā ēkas dekora veidā.

Visus šos tekstus nosacīti varam iedalīt divās lielās grupās. Pirmo grupu veido vēstījumu un veltījumu teksti. Vēl pašreiz iespējams izlasīt diezgan apjomīgo vēstījuma–veltījuma tekstu uz burggrāfa Nikolaja Ekes epitāfijas Skārņu ielā 22, kas neskarts saglabājies no 1618. gada, papildinot izteiksmīgo tēlniecisko cilni un vēstot par viņa attieksmi pret dzīvi ("*Scopus vitae meae Chrs*" – "Mans dzīves mērķis ir Kristus"), kā arī iemūžinot pašu Ekes vārdu. Par Līvoniņas ordeņa mestru Valteru Pletenbergu vēsta teksts zem 16. gadsimtā izgatavotās ciļņu grupas "Madonna un Valters Pletenbergs", kas atrodas virs Rīgas pils ziemeļu ieejas. Ēkas siena Mazā Pils ielā 4 glabā vēsturiska notikuma datējumu – latīņu tekstu par Pētera liceja dibināšanu, bet Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja fasādes teksts īsi dokumentē tagadējās muzeja ēkas vēsturi.

Par savdabīgu veltījuma tekstu uzskatāms dekoratīvais latīņu teksts 1640. gadā darinātajā cīlnī Rīgas labības noliktavas fasādei (cīlnis pašlaik atrodas Šķūņu ielas 11. nama pagalma sienā):

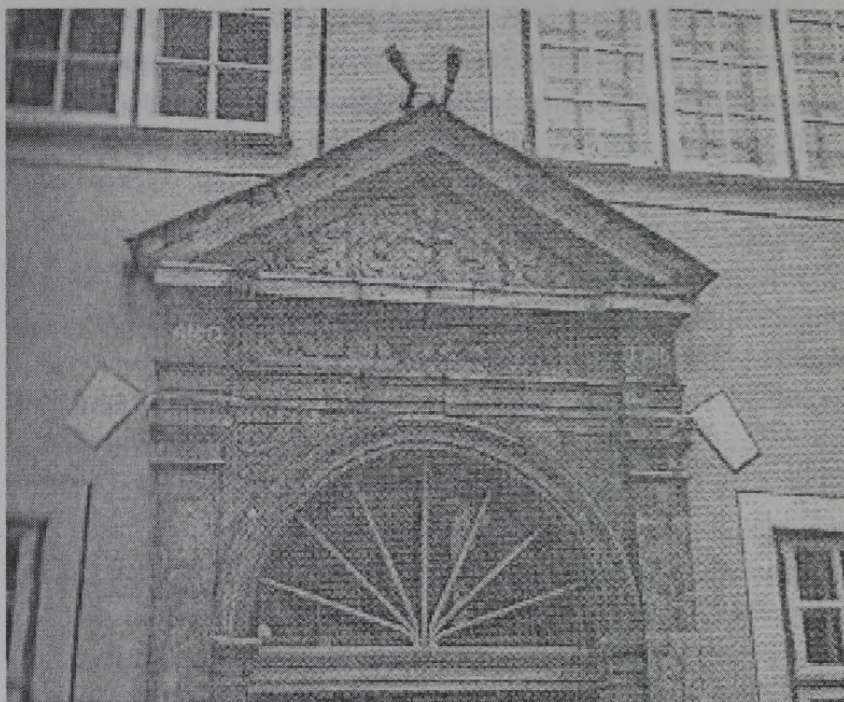
*"Has cura patrum provida
Extruxit annonarias i,
A deis dei benegnitatis
Has ditet affluentia."*

("Šo labības noliktavu // Ir uzcēlusi mūsu tēvu tālredzīgā gādība // Lai tad nu dieva žēlastība // Piepilda šo ēku ar bagātību.") Ļoti bieži sastopam ēkas celšanas laika datējumu latīņu valodā, šī tradīcija reizēm tiek turpināta arī mūsdienās (piem. "ANNO 1986" – 1986. gadā).

Otru uzrakstu grupu veido minētie "spārnotie teicieni" – gan ar reliģisku, gan ar laicīgu saturu. Lūgšanas teksts rotā Sv. Jēkaba baznīcas portālu, bet uz senajām dzīvojamām ēkām sastopami īsi atzinības vārdi Dievam, piem., "*Solem Deo Gloria*" ("Vienīgajam Dievam slava!") 1746. gadā veidotajā portālā Mazā Pils ielā 19.

20. gs. sākumā tradīcija ēku rotāt ar "spārnotajiem vārdiem" atkal atdzimst. Tā ēkai Smilšu ielā 14 fasādes vainagojumā lasāms "*Deo adiuvante*" ("Dievam palīdzot"), Tērbatas ielā 63 – "*Ex labore otium*" ("Pēc [padarīta] darba arī atpūta") u.c. Šajā laikā paralēli latīņu uzrakstiem ēku fasādēs parādās arī teksti latviešu valodā.

Portāls
M. Pils ielā 19.
“Soli Deo Gloria”.
1746

Saglabājušies latīņu uzraksti uzskatāmi par ēku dekoratīviem elementiem un vēsturi dokumentējošām liecībām, kas nenoliedzami raksturo arī namu īpašnieku gaumi un inteliģenci.

KĀ DAUGAVPILS PĀRCĒLĀS TUVĀK RĪGAI? Mūsdienās Daugavpils ir otra lielākā Latvijas pilsēta. Tā izvietojusies abos Daugavas krastos. Šajā vietā Daugava, izmetusi savus varenos lokus un tecēdama uz rietumiem, strauji pagriežas gandrīz vai ziemeļu virzienā. Līdz Rīgai no Daugavpils ir apmēram 220 kilometru, bet sākumā bija vairāk. Kā tas var būt?

Gar Daugavu izsenis vedis Daugavas tirdzniecības ceļš – tas minēts jau 5. gadsimtā. Šo tirdzniecības ceļu sargāja daudzie pilskalni Daugavas krastos. Viens no tiem atradās starp divām gravām Daugavas labajā krastā apmēram 20 kilometrus augšpus tagadējā pilsētas centra. Mūsdienās tas pazīstams kā Vecpils pilskalns. Domā, ka te atradusies latgaļu Novenes pils. Cits uzskats pauž, ka šeit bijusi lietuviešu pils Naujene, – pilskalnu pazīst arī kā Naujenes pilskalnu.

1275. gadā Livonijas ordeņa mestrs Ernests fon Ratceburgs lika šajā pilskalnā uzcelt pili, ko nosauca par Dinaburgu (vāciski

Dinaburg – Daugavpils). Gan 13. gadsimtā, gan 14. un 15. gadsimtā lietuviešu karotāji vairākkārt ieņēma pili un to nopostīja. Pēcāk gan vācieši to vienmēr atjaunoja. Laika gaitā pie pils bija izveidojusies arī neliela pilsētiņa.

Livonijas kara laikā 1577. gadā, kad Dinaburgas pils jauiederēja Polijai, to ieņēma Ivana Bargā karaspēks. Ivans Bargais ierīkoja karaspēka nometni un nocietinājumus arī pilsētas tagadējā vietā. Jau nākamajā gadā poļi Dinaburgas pili atguva. Taču šajā karā pils bija tik stipri cietusi, ka šoreiz to nolēma neatjaunot. Vecā Dinaburgas pils tika pamesta, un uzsākta jaunas pils celtniecība Ivana Bargā nometnes vietā. Tā atradās tagadējā cietokšņa vietā, un nav saglabājusies. Pilsēta bija pārcēlusies tuvāk Rīgai.

1582. gadā Polijas karalis Stefans Batorijs piešķīra Daugavpili pilsētas tiesības (Magdeburgas tiesības). Bet vecās Dinaburgas pils drupas bija itin labi saglabājušās vēl līdz pat 19. gadsimta sākumam. Tad tās tika galīgi novāktas, un pilsdrupu akmeņi izmantoti Daugavpils cietokšņa celtniecībā.

Taču 1996. gadā Dinaburgas pils atdzima. To var skatīt iepriekšējā vietā Vecpils pilskalnā. Tāpat kā agrāk tā mūrēta no akmeņiem, tikai ir... četrdesmit reizes mazāka nekā senos laikos.

KAS BIJA KĀRLIS IRBĪTIS? Kārlis Irbītis dzimis 1904. gada 14. oktobrī Valmieras apriņķa Lādes pagastā rakstveža ģimenē. 1908. gadā Mušu ģimene – vecāki, četri brāļi un māsa – pārcēlās uz dzīvi Rīgā, Čiekurkalna rajonā. Sagadījās, ka tieši pāri Čiekurkalnam 1914. gada pavasarī gāja gaisa sacīkšu pārlidojuma trase no Sanktpēterburgas. Devīņu gadu vecumā redzētās pirmās lidmašīnas atstāja paliekošu iespaidu zēna dvēselē. Radīt mašīnas, kas var brīvi ceļot pāri kalniem un jūrām, kļuva par aizraušanos uz visu mūžu.

Kad sākās Pirmais Pasaules karš, Čiekurkalna apkārtnē ierīkoja krievu lidlauku. Tā apsardze drīz vien pierada

Kārlis Irbītis

pie zinātkārā pusaudža, un tas varēja brīvi iepazīties ar lidmašīnām un lidlauka dzīvi. (Krievu aviācijā tolaik bija pašu būvētas franču konstrukcijas mašīnas.)

Frontei tuvojoties, lidlauku pārcēla uz aizmuguri. Tad jaunais aviācijas fanātiķis pats ķērās pie lidaparātu būves. Pirmais franču *Nieuport* atdarinājuma lidojums no šķūņa jumta gan beidzās ar "aviācijas katastrofu", laime vēl, ka pašam konstruktoram bija pieticis prāta nesēsties tajā iekšā.

Neveiksme pamudināja sīkāk iepazīties ar likumiem, pēc kuriem lidaparāti turas gaisā. Sākās eksperimenti ar paškonstruētiem modeļiem un planieriem. Bet 1921. gada rudenī K. Irbītis iestājās Rīgas Valsts tehnikumā, kur guva daudz atziņu statikā, dinamikā, mašīnu teorijā un slodzes aprēķinos. Diemžēl lidmašīnu būves kursu tajā nelasīja.

Atliek vienīgi apbrīnot tā laika mācību iestādes. Kad pasniedzēji uzzināja par sava audzēkņa interesēm, tehnikuma bibliotēkā parādījās grāmatas un žurnāli vācu valodā par aviācijas problēmām. Arī vasaras praksē Irbītis tika norīkots Aviācijas divizona darbniecās. Tur viņš kādā 1924. gada rudens dienā iepazinās ar aviācijas entuziastu Nikolaju Pūliņu.

Pūliņam piemita vērtīga īpašība – prasme sagādāt līdzekļus kārtējās lidmašīnas būvei. Savukārt Irbītis kļuva par tādu kā viņa ideju realizētāju un galveno konstruktoru, nesaņemot par to neko citu kā gandarījumu un aviokonstruktor darba pieredzi. Tādā veidā viņi sadarbojās gandrīz desmit turpmākos gadus – Pūliņš meklēja sponsorus, pirka motorus, sameklēja lidotājus izmēģinātājus, bet Irbītis pabeidza mācības, izgāja obligāto dienestu, pēc tam strādāja maizes darbu, bet visu brīvo laiku veltīja lidmašīnu projektēšanai savam kompanjonam.

Iepazīšanās brīdī N. Pūliņam bija pārpalikums no tikko sadauzītās pirmās Latvijā uzbūvētās lidmašīnas "*Sprīdītis*" – 25 ZS motors, fizelāžas aizmugure un aste. Irbītis ar sajūsmu ķērās pie savas pirmās lidmašīnas projekta. Diemžēl to nevarēja noformēt kā diplomprojektu – nebija iespējams atrast vadītāju. Nācās izstrādāt aviācijas motoru ar 100 ZS jaudu un četriem pretēji izvietotiem cilindriem (t.s. bokseru pāris).

Tā iznāca, ka vienā un tajā pašā dienā – 1925. gada 13. jūnijā – K. Irbītis sekmīgi aizstāvēja tolaik oriģinālas konstrukcijas motora projektu, – un gaisā pacēlās pirmā viņa konstruētā lidmašīna I-1 *"Sprīdītis II"*. Lūk, kā viņš pats apraksta lielo brīdi:

"Saulē jau tuvojās rietam. "Sprīdītis" aizriepoja un pirmo reizi pacēlās gaisā. Tas bija brīdis, pildīts ar prieku un lepnumu, ko es nekad neaizmirsīšu. Apmetusi aerodromam vairākus lokus, lidmašīna viegli nosēdās. Iepriekš atturīgie lidotāji tagad mūs jūsmīgi apsveica, pārliecinājušies, ka "Sprīdītis" ir lidojumā drošs un viegli vadāms. Toreiz tas būtībā bija viss, kas no lidmašīnas tika prasīts."

Lidotāju atturība pirms lidojuma viegli saprotama – cik bieži pirms tam bija gadījies, ka pašmāju konstruktors ierauga lūžņos izsviestu motoru, sarūsējušu dzelzs gultu un cauru bērnu vanniņu un nolemj no visa tā uztaisīt "kaut ko lidojošu". Lai šo "kaut ko" tiešām dabūtu gaisā, lidotāji riskēja ar savu dzīvību!

K. Irbītis bija pirmais latviešu aviokonstruktors, kas savas darbības pamatā lika rūpīgi pārdomātu konstrukciju, precīzus slodzes aprēķinus, vispusīgu detaļu pārbaudi. Ja kādam mezglam bija nepieciešama četrkāršā izturības rezerve, tad Irbīša mašīnās tam tāda arī bija, nevis "ar aci noteikta" desmitkāršā izturības rezerve.

Šāda pieeja bija novatoriska ne vien Latvijā, bet visā pasaulē. Tieši tā ļāva būvēt vieglas, ekonomiskas konstrukcijas, kas, izmantojot novecojušus mazas un vidējas jaudas motorus, ar saviem parametriem un aerodinamiskajām īpašībām pārspēja līdzīgus ārzemju paraugus.

Tā, piemēram, VEF pirmā 1936. gadā Irbīša uzbūvētā lidmašīna I-2 ar 90 ZS motoru sasniedza ātrumu 230 km stundā tajā laikā, kad šādas klases lidmašīnām (ar 4 l cilindru dzinēju) pasaules rekords bija 190 km stundā!

Strādājot no 1926. līdz 1930. gadam lidmašīnu būves firmā *a/s Christine Backman Company*, K. Irbītim nācās nodarboties galvenokārt ar ārzemju lidaparātu dokumentācijas kopēšanu un konstrukciju sagatavošanu ražošanai, aizvietojo ar ārzemju materiālus ar Latvijā ražotajiem (piemēram, sarkankoku ar priedi un bērza finieri). Dažreiz gadījās ienest arī kādu konstruktīvu uzlabojumu.

Tomēr šis darbs īpaši neaizrāva Irbīti, jo a/s izpildīja Kara ministrijas pasūtījumus, kas konservatīvi turējās pie uzskata – pat līdz 1939. gadam! –, ka kara aviācijā labākā mašīna ir divplāksnis, labākie konstruktori dzīvo ārzemēs un vieglāk ir kaut ko nokopēt nekā radīt no jauna.

Pavisam citā atmosfērā Irbītis nokļuva 1930. gadā, pārgājīs strādāt uz Valsts elektrotehnisko fabriku (VEF). Tiesa, arī tajā sākumā bija jāizpilda rutīnas pasūtījumi – jābūvē motori laivām un traktoriem, jāprojektē un jāizgatavo ventilatori un pat radioaparātu korpusi. Arī visā pasaulē pazīstamais VEF logo ir K. Irbīša 1934. gada darinājums. Viņa brīvais laiks vēl joprojām tika veltīts N. Pūliņa lidmašīnu konstruēšanai – līdz pat *I-10*, kas tika pabeigts pēc Herberta Rungas pasūtījuma.

1935. gadā K. Irbītis ierosina arī VEF sākt ražot lidmašīnas. Lai gan civilās aviācijas un aerokluba pārstāvji izturējās noraidoši, toreizējais VEF direktors Teodors Vītols un galvenais inženieris Juris Liepiņš enerģiski atbalstīja jauno konstruktoru, cerēdami viņa darba rezultātus izmantot arī reklāmai. Tāpēc rūpnīcas prasība bija – bez steigas, toties pamatīgi!

Un rezultāti nebija ilgi jāgaida. Izcilās *I-11* (arī *VEF 1*) īpašības jau pieminējām. Vēl ātrāka ar to pašu 90 ZS motoru bija *I-12*, kas tika ražota nelielā sērijā. Pēc izcīnītajām godalgām 1937. gada starptautiskajā aviācijas izstādē Šveicē un iegūtajām augstajām vietām sacīkstēs Francijā (1. vieta divvietīgo lidmašīnu klasē) un Anglijā (2. vieta handikapa lidojumā) to labprāt iegādājās arī ārzemēs. Jāpiemin arī *I-16*, kas bija paredzēta kā vieglais iznīcinātājs ar ātrumu 480 km stundā, un uzmetumā palikušais *I-19*, kas būtu atbildis visām modernā iznīcinātāja prasībām, sasniedzot ātrumu 680 km stundā ar paša Irbīša projektētu 36 cilindru 1470 ZS dzinēju.

Abas okupācijas varas, lai gan augstu novērtēja VEF aviokonstruktoru darbu, nopietnākus pasūtījumus tam tomēr neuzticēja. Kad 1944. gada 16. martā astoņpadsmit no viņiem ar K. Irbīti priekšgalā pārcēla uz Oberammergavu Vācijā darbam *Messerschmitt* izmēģinājumu centrā Bavārijā, kur viņi satikās ar daudziem pazīstamiem Holandes un Francijas aviokonstruktoriem, bet tika rūpīgi izolēti no vācu kolēģiem. Pēc trīs mēnešu darba grupa atgriezās

Latvijā, bet vēl pēc mēneša atkal pārcēlās uz Vāciju – šoreiz jau uz ilgiem laikiem.

1948. gadā K. Irbītis aizbrauca uz Kanādu, kur 1950. gadā viņu pieņēma darbā lielākajā lidmašīnu būves uzņēmumā *Canadair*. Šeit latviešu konstruktors sākumā projektēja reaktīvās mācību lidmašīnas, bet no 1956. gada līdz pat aiziešanai pensijā 1970. gadā strādāja pie problēmas, kas ļauj viņu piepulcēt pasaules izcilākajiem aviokonstruktoriem. Viņa vadībā tika uzbūvēta lidmašīna ar pagriežamiem motoriem, kas varēja pacelties gaisā un nolaisties vertikāli kā helikopters, bet tālāk, pagriežot motorus, lidot kā parasta lidmašīna. Grūti pat iedomāties visu to problēmu daudzumu, kas bija jārisina konstruktoram, lai varētu sekmīgi nodrošināt lidmašīnas *CL-84 Dynavert* sekmīgus lidojumus.

Pēc aiziešanas pensijā K. Irbītis joprojām bija šīs firmas konsultants. 1986. gadā viņš sarakstījis grāmatu par Latvijas aviācijas vēsturi angļu valodā (*Of Struggle and Flighf*), kas 1997. gadā iznāca arī latviski. Diemžēl šo izdevumu pats autors vairs nepiedzīvoja, jo 1997. gada 13. oktobrī Kvebekas provinces Sanlorēnas pilsētā aizgāja mūžībā.

VAI LATVIJĀ BŪVĒTAS LIDMAŠĪNAS? Lidmašīnas Rīgā sāka būvēt 1909. gadā rūpnīcā "Motors", bet kādu gadu vēlāk ar *Russo Balt* vagonu fabrikā. Tādējādi Rīga kļuva par pirmo lidmašīnu būves centru Krievijā, tās ražojot rūpnieciskos apstākļos. Vairāki desmiti lidmašīnu uzbūvēti arī V. Sļusarenko, A. Porohovičikova un citās privātajās darbnīcās.

Protams, tas nebija nejauši. Rīgā izgatavoti arī pirmie krievu automobiļi, pirmais krievu tanks un jau 19. gadsimta beigās ražoti iekšdedzes dzinēji. Rūpnīcā "Motors" 1909. gadā sāka arī aviācijas motoru izlaidi. Rīga darbojās tehniska augstskola, kas vāca un izplatīja tā laika inženierzinātņu progresīvās idejas – atcerēsimies kaut vai F. Candra 1908. gadā dibināto Rīgas Gaiskuģniecības un lidojumu tehnikas studentu biedrību.

Ar lidaparātu un aviācijas motoru konstruēšanu Rīgā tad nodarbojās pats rūpnīcas "Motors" direktors inženieris T. Kaleps. Viņa vadībā būvēja arī ārzemju konstrukciju atdarinājumus un

realizēja vietējo aviācijas entuziastu projektus. Šeit varētu minēt latviešu jaunās paaudzes aviokonstruktorus – E. Pulpi, K. Skubīti, K. Cīruli, J. Steglavu un daudzus citus. No krievu konstruktoriem jāatzīmē V. Dibovskis, kas 1913. gadā šajā rūpnīcā uzbūvēja pasaulē pirmo pludlīnijas monoplānu, un talantīgais izgudrotājs J. Gakels, kurš 1911. gadā Rīgā uzbūvēja vienu no pirmajiem hidroplāniem.

Pavisam Rīgā līdz Pirmajam Pasaules karam būvētas vairāk nekā 30 dažādu tipu lidmašīnas; ir ziņas par aviācijas būves vai remonta darbnīcām arī Liepājā. Sākoties karam, visi lidmašīnu būves uzņēmumi tika evakuēti uz Krieviju, un aviācijas tehnikas attīstība Latvijā pārtrūka.

Pēc kara pirmā neatkarīgā Latvijā uzbūvētā lidmašīna ir R. Vītola "Sprīdītis", kuru viņš pabeidza 1924. gadā. Tās ātrums tikko pārsniedza 100 km stundā. Nākamajā gadā savu pirmo lidmašīnu uzbūvēja K. Irbītis, līdz šim raženākais latviešu lidmašīnu konstruktors, kā arī H. Cukurs.

1925. gadā sāka darboties arī pirmā Latvijas lidmašīnu fabrika *Chr. Backman*, ko vadīja Kristīne Bahmane–Meirovica. Četru gadu laikā tajā uzbūvēja kādas 10 vieglās – galvenokārt sporta un mācību – lidmašīnas, bet tikai 3 no tām bija oriģinālas, pašu latviešu konstruētas. Firmai bankrotējot, vēl 10 lidmašīnas palika nepabeigtas, tās nobeidza Kara ministrijas Arsenālā un Aviācijas pulka darbnīcās.

Līdz 1933. gadam K. Irbītis bija konstruējis un kopā ar N. Pūliņu uzbūvējis jau 8 dažādas lidmašīnas. Tomēr šajā gadā pasāktais lidojums ar vienu no tām uz Gambiju beidzās neveiksmīgi jau Rītprūsijā. Toties tajā pašā gadā veiktais H. Cukura ceļojums uz turieni bija veiksmīgāks, lai gan tas ilga gandrīz gadu (turp un atpakaļ, divreiz mainīja motoru).

Aviācijas veicināšanas biedrības ietvaros lidmašīnas konstruējuši un būvējuši arī K. Samtiņš Daugavpilī (pēc K. Irbīša projekta), M. Kēniņš, R. Zārdiņš un H. Runka, tomēr pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma šai un citām latviešu aviācijas biedrībām sava darbība bija jāpārtrauc.

1936. gadā K. Irbīša konstruētās lidmašīnas sāka būvēt rūpnīcā VEF. Viena no tām – "I-12" – pat izpelnījās pirmo un otro godalgu 1937. gada starptautiskajā aviācijas izstādē Šveicē,

izecīnīja augstas vietas starptautiskajās sacīkstēs Francijā un Anglijā. Jāpiemin vēl arī "I-16", kas bija paredzēta kā viegla is iznīcinātājs, un 1940. gadā uzsāktais "I-19", kas būtu atbildis visām modernā iznīcinātāja prasībām (ātrums līdz 680 km stundā).

Lidmašīnu būvei 1939. gadā tika uzcelta aviācijas rūpnīca Ropažos, kurai sākumā bija pasūtītas trīsdesmit "I-17" mācību lidmašīnas, tomēr līdz kara sākumam to nepaguva izpildīt. Tāpat nepaguva īstenot nodomu uzbūvēt 15 H. Cukura konstruētos piķē-jošos bumbvedējus "C-6 bis".

Pēc viesošanās Latvijā 1939. gadā palīdzīgu roku centās sniegt arī ASV firmas *Boeing* latviešu izcelsmes lidmašīnu konstruktors profesors J. Akermanis. Pēc viņa projekta un ar viņa materiālo atbalstu tika uzbūvēts divmotoru bumbvedējs *JDA-10M*, kas varēja attīstīt 330 km ātrumu stundā un sasniegt 960 km lielu attālumu. Tā bija lielākā Latvijā uzbūvētā lidmašīna.

Piebilstams, ka arī Liepājas Kara ostas darbnīcās uzbūvēts ap 20 lidmašīnu – mācību un jūras aviācijas vajadzībām.

Tomēr pārāk optimistiskam vērtējumam, ka jau 2 līdz 3 gadu laikā Latvijas pirmajā brīvvalstī būtu attīstījusies nozīmīga aviācijas rūpniecība, šķiet, nav reāla pamata. Diemžēl Latvijā viegli saražojamā saplākšņa vietā par aviācijas materiālu jau bija kļuvis alumīnijs. Ievest nāktos arī lidmašīnām nepieciešamos motorus, ložmetējus un lielāka kalibra borta ieročus, augstas kvalitātes benzīnu un smēr-eļļas. Nelielas cerības pastāvēja, ka VEF varētu apgūt pat ļoti sarežģītās aeronavigācijas ierīces, bet ar to vien būtu par maz.

KAD RĪGA PARĀDĪJĀS AUTOMOBILI? Pirmie automobiļi Rīgā parādījās 19. gadsimta beigās. "Baltijas Vēstnesis" 1898. gada 6. jūnijā ziņoja: "Rīgā pēdējā laikā uz ielām parādās rati, kuri brauc ar petrolejas motoru. Šie rati izgatavoti Francijā." Bet 1899. gadā avīzēs un žurnālos jau lasāmas pirmās reklāmas, piemēram: "Piedāvāju *Benz* firmas modeļus, kā arī Šveicē ražotos *Egg* un *Weber*." Gadsimtu mijā Latvijā bija kādi 10 automobiļi. 1903. gadā Rīgas pilsētas valde apstiprināja pirmos "noteikumus par automobiļu kustību", bet 1904. gadā automobiļus sāka reģistrēt un izsniegt numuru zīmes. Tās visas bija ārzemju, galvenokārt

Amerikā, Francijā un Vācijā ražotas mašīnas. Tajā pašā laikā rīdzi-
niekiem radās doma izgatavot pašiem savus automobiļus.

Uzņēmēja Aleksandra Leitnera firma Rīgā jau bija pazīstama
ar pašu izgatavotiem velosipēdiem. 1899. gadā tajā sāka montēt
arī nelielus automobiļus no Francijā un Vācijā iepirktām firmu
Dion-Bouton, *Fafnir* un *Cudell* detaļām. Tas bija viens no pirmajiem
mēģinājumiem visā cariskajā Krievijā ražot automobiļus. Rīgas
700 gadu jubilejai veltītajā izstādē 1901. gadā Leitnera automo-
bilis "Rossija" ieguva Lielo godalgu.

Vēl dažus vieglos automobiļus Leitnera fabrikā samontēja
1906.–1907. gadā, diemžēl tie neizturēja rietumu firmu konkurenci.

Tomēr centieni uzbūvēt pašiem savu automobili nenoplaka.
1907. gadā *Russo Balt* vagonu rūpnīcā nodibināja automobiļu
nodaļu. No Beļģijas uzaicināja inženieri Žiljenu Poterā, kurš izstrā-
dāja konstrukcijas. Jaunajam automobilim par paraugu Poterā
ņēma beļģu firmas *Fordu* četrcilindru modeli. Pirmo automobili
samontēja 1909. gadā un nosauca par *Russo-Baltique*, kas tautā
un arī tehniskajā literatūrā ieviesās kā *Russo-Balt*. No 1909. līdz
1915. gadam izgatavoja apmēram 900–1000 automobiļu, kara
mašīnas ieskaitot. Uz Eiropas fona *Russo-Balt* izskatījās gluži labi.
Par to liecina 1910. gadā starptautiskajā izstādē saņemtā Lielā
zelta medaļa. 1911. gada 31. decembrī automašīna *Russo-Balt* ar
A. Nagelu pie stūres piedalījās sacīkšu braucienā Pēterburga–Monako
caur Rīgu. Pēc astoņām dienām A. Nagels pirmais sasniedza
galamērķi. Par to viņu apbalvoja ar Sv. Annas ordeni. Pats ga-
rākais ceļojums notika 1913. gada rudenī. A. Nagels, J. Kuzmins
un B. Nikiforovs, nomainīdami cits citu pie stūres, pa maršrutu
Pēterburga–Berlīne–Parīze–Barselona–Alžīrija–Tunisija nobrauca
15 tūkstošus kilometru, mašīnai ne reizi nesabojājoties.

Ir ziņas, ka *Russo-Balt* vagonu rūpnīcā 1915. gadā uzbūvēta
pasaulē pirmā kāpurķēžu kaujas mašīna. Šajā pašā gadā automo-
biļu nodaļu slēdza. Iekārtas aizveda uz Fiļiem Piemaskavā. Līdz
mūsu dienām saglabājušies divi *Russo-Balt* eksemplāri – 1911. gadā
izlaistais vieglais automobilis, kas atrodas Maskavas politeh-
niskajā muzejā, un 1912. gadā izgatavotā ugunsdzēsības mašīna,
kas apskatāma Rīgas Ugunsdzēsības muzejā.

Pēc Pirmā Pasaules kara braukšanas kārtībā Latvijā bija tikai kādas sešas ārzemju marku automašīnas. No divdesmito gadu sākuma to skaits strauji palielinājās. Trīsdesmitajos gados Rīgā brauca ar aptuveni 90 dažādu firmu automašīnām, to skaitā ar amerikāņu *Ford*, *Chrysler*, *Chevrolet*, itāliešu *Fiat*, franču *Renault*. Cenas bija augstas – vidēji ap 9000 latu.

Atkal atsākās doma par sava auto izgatavošanu. 1928.–1931. gadā rūpnīcas VEF inženieru grupa izgatavoja sešus eksperimentālus automobiļus. Diemžēl pieredzes un piemērotu darbgaldu trūkuma dēļ tie nevarēja līdzināties ar rietumniekiem.

Ja nebija lemts tikt pie īsteni savējā, vajadzēja samierināties ar montētiem. 1937. gadā vagonu rūpnīca "Vairogs" noslēdza līgumu ar firmu *Ford* par detaļu piegādi. Pirmo kravas automobili "Ford–Vairogs" Rīgā samontēja 1937. gada augustā. Tā celtspēja bija 3 tonnas, jauda – 85 zirgspēki. "Vairogā" montēja arī piecvietīgas vieglās mašīnas, arī dažas septiņvietīgas, ko izmantoja par taksometriem. No 1937. līdz 1939. gadam ar "Ford–Vairogs" marku izgatavoja 1100 kravas un 270 vieglās automašīnas.

Par degvielu tā laika automašīnās izmantoja latolu, kas sastāvēja no 75 procentiem benzīna un 25 procentiem spirta.

Pirmo autobusu satiksmes līniju Rīgā atklāja 1923. gadā. 1935. gadā Rīgā jau bija 20 pasažieru pārvadājumu līnijas, ko apkalpoja 146 autobusi.

KURA KARALIENE DEJOJA LAUKU KĀZĀS? "Karaliene, kad tiku apstiprināta karalienes Ģertrūdes lomai Grigorija Kozinceva filmā "Hamlets", manuprāt, radīja apvērsumu manā kinoaktrises dzīvē. Un, kas zina, bez šīs karalienes nebūtu arī Rīgas kinostudijā manas Ances filmā "Klāvs – Mārtiņa dēls". Lepnās un spītīgās Ances, kuru tik spilgti atceros līdz pat šai dienai."

Tas ir fragments no kādas intervijas ar aktrisi Elzu Radziņu un vienlaikus arī atbilde uz jautājumu par karalieni lauku kāzās, tomēr mākslinieces nu jau pusgadsimtu ilgajā kinobiogrāfijā tieši šīs abas lomas – karaliene Ģertrūde un lauku sieva Ance – ieņem tik īpašu vietu, ka der ar tām iepazīties tuvāk.

Kinomākslā Elza Radziņa ienāca jau kā visai populāra Jelgavas un Rīgas teātru aktrise ar 12 gadu skatuves pieredzi. Kino dēļ viņa nav pametusi darbu teātrī, un latviešu tautā viņa ir īpaši iemīļota, tāda tuva, no skatuves vai ar roku aizsniedzama, tik spoža divspēlē "Mīlais melis" ar Kārli Sebri un vēl daudzās citās lomās. Arī – pa Latviju krustu šķērsu izbraukājusi, koncertos tautasdziesmas skandējuma. Toties ārpus Latvijas viņas talanta mirdzumu pamanīja 1964. gadā Šekspīra lugas "Hamlets" kinovariantā Hamleta mātes lomā. Kopā ar Inokentiju Smoktunovski viņa kļuva leģendāra, uz mūžiem pasaules kinomākslas klasikā ierakstīta. Viņai radās iespēja apbraukāt dažu labu ārvalsti (šodien tas šķiet pats par sevi saprotams, bet PSRS laikos reti kuram izdevās palūkoties, kā dzīvo cilvēki viņpus bēdīgi slavenā "dzelzs aizkara"). Savā raksturā jau tā vairāk enerģiska un droša, ne klusa un bikla būdama, Elza Radziņa pēc tikšanās Londonā ar Lorensu Olivjē, pēc viesošanās Šekspīra dzimtajā pilsētā Stretfordā, pēc braucieniem uz Prāgu, Helsinkiem un vēl arī gluži eksotiskām tālām vietām guva jaunus spēkus, pašapziņu, darbaprieku. Un Ances lomā režisora

Elza Radziņa Ances lomā filmā "Klāvs – Mārtiņa dēls"

Olģerta Dunkera filmā "Klāvs – Mārtiņa dēls" viņa krietni vien pārspēja, pārsniedza to, kas bija scenārijā ierakstīts.

"Man netīk glēvi un mazdūšīgi cilvēki, kas pakļaujas nelaimēm un sāpēm, ļaujot tām valdīt pār sevi, kas gatavi savu sirdi kā maišeli izkratīt katram pretimnācējam. Manas varones parasti cenšas pretoties šādai asarainībai un gaudulībai, neļaujot dažādiem slābuma brīžiem vaļu. Tieši tādēļ man patīk arī Ance, kura sava aizvainojuma rūgtumu un sāpes izdzied dziesmā," atzīst aktrise. Filmas scenārijā ir runa par Ances dziesmas "dīvainu smeldzi", "pirmās mīlestības, pirmās vilšanās, pirmo ciešanu melodiju", bet uz ekrāna ir jūtu eksplozija: Raimonda Paula valsi aktrise gan dzied, gan izdejo.

"Kā vientulīgi vēji kauc..."

un

"Cik skaisti zied tā vasara, vasara, mana vasara..."

Ne tikai sāpes par zaudētu mīlestību, bet tautas vēstures traģēdija izskan šajā epizodē, kur pie lauku kāzinieku galda risinās neparasti drosmīgs dialogs par "vecu laiku" un "jauno laiku" dzīvesveidu, attieksmi pret zemi, cilvēku pamatvērtībām. No izsūtījuma nesen mājās palaists "kulaks" Vilis Stonka un "bandītu brūte" Ance pārstāv "vecu laiku" domāšanu (tolaik jau oficiālā terminoloģijā nacionālos partizānus sauca par bandītiem), un filma pēkšņi vedināja uz domu, ka šie "vecu laiku" cilvēki ir dvēselē daudz dziļāki, daudz cildenāki, nekā viņus grib parādīt.

Ne velti pēc filmas pirmizrādes izskanēja doma: Ances dzīvestāsts vien varētu aizpildīt visu filmas ekrāna laiku...

KURU BLŪZU GRIBĒJA PĀRVĒRST PAR MARŠU?

Filmai "Lietus blūzs" scenāriju rakstīja Dagnija Zigmonte, viena no savdabīgākajām latviešu prozaikēm. Pārdaugavas nomalē, savā Brūkļu ielas mājas klusumā un diezgan lielā vientulībā dzīvodama, viņa brīnumprecīzi saklausīja cilvēku ikdienas dzīvi, izjuta šīs sadzīves konfliktus un drāmas, mācēja pati un mācīja mūs galvu turēt augšā un iet taisnu ceļu, tomēr – saprast cilvēkus un piedot viņu vājības, nepārsteigties ar nosodījumu. Spilgtā bija rakstnieces meistarība dialogu veidošanā. Režisors Oļģerts Dunkers vairākkārt brauca pie viņas ciemos, aicināja un mudināja, līdz scenārijs bija gatavs.

"Lietus blūzs" ir lirisks stāsts par to, ka veikala pārdevēja Irīsa svin savu 35. dzimšanas dienu un nevēlas no draugiem pieņemt tik labi gribēto palīdzību personiskās dzīves "nokārtošanā". Gan viņa pati spēs atrast savu laimi!

Tā iecerēts, tā izvēlēts lēna, pieklusināta "blūza" ritms. Nē, nē, tā nevar – 1980. gada 1. septembrī no Maskavas Kinokomitejas raksta visuzinošs ierēdnis, galvenās redakcijas galvenais redaktors, atteikdamies apstiprināt scenāriju. Visu varoņu likteņos esot samezglojumi un sarežģījumi, tos vajagot pārcirst un atrisināt. Aktīvāk, aktīvāk, kas tā par "novērošanu no malas"!

Ja Maskava neparaksta scenāriju, tad filmas uzņemšana nevar sākties.

1981. gada 2. jūlijā ir pabeigts jauns scenārija variants, gan ne īpaši "aktivizēts", toties ar diplomātisku un itin garu pavadvēstuli, kurā Latvijas Kinokomitejas galvenais redaktors Tāļivaldis Margēvičs viltīgi cenšas ieskaidrot, ka Irisas raksturs tagad nu gan esot daudz, daudz asāks, bet "blūza" tonalitāti tomēr esot vērts saglabāt (taktika pareiza, neba nu maskavieši ar pirkstu vilks līdzi, salīdzinādami jauno un sākotnējo Irisu, gan jau nopriecāsies, ka viņu "gudrie padomi" ir ņemti vērā).

Un 1981. gada 13. jūlijā nāk Maskavas atbilde: nu labi, scenāriju apstiprinām. Bet gan tikai ar nosacījumu, ka finālā "tiks skaidrāk iezīmēta filmas varones tiekšanās pēc laimes".

Scenāristei, režisoram un Latvijas Kinokomitejas galvenajam redaktoram pietika prāta, lai Irisai tomēr neliktu pēc Maskavas pavēles marša solī doties pretī laimei personiskajā dzīvē. Aktrises Rasmaš Garnes biogrāfijā šī kinoloma ir viena no jaukākajām lappusēm.

KAD DIBINĀTS SKOLOTĀJU SEMINĀRS VIDZEMĒ?

Pēc Vidzemes zemnieku brīvlatišanas 1819. gada likumi paredzēja,

ka pagastam ir pienākums uz katriem 1000 iedzīvotājiem uzturēt skolu un bez tam vēl katrā draudzē – draudzes skolu. Pagasta skolā mācīja lasīt, dziedāt un skaitīt t.s. katehisma "galvas gabalus". Draudzes skolās mācīja arī rakstīt, rēķināt un latviešu valodu. Ja pagasts vai muiža uz sava rēķina sūtīja kādu bērnu draudzes skolā, tad tam, skolu beidzot, bija seši gadi jākalpo par skolotāju vai rakstvedi. Tomēr drīz vien draudžu vadība saprata, ka šī skolu sistēma paliks bez pamatiem, ja trūkst pietiekami sagatavotu skolotāju.

Pirmā Vidzemes sinode 1834. gadā ievēlēja skolu komiteju Krimuldas mācītāja Krišjāņa Ulmaņa vadībā. Noklausījusies Ulmaņa ziņojumu par skolu stāvokli Vidzemē, sinode 1835. gadā iesniedza ģenerālgubernatoram priekšlikumu dibināt divus skolotāju seminārus (vienu latviešiem, otru igauņiem). Valmieras mācītājs F. Valters ieteica sūtīt uz Vāciju studēt apdāvināto Jāni Cimzi, kas no 1836. līdz 1838. gadam arī mācījās Vācijā, Veisenfelsas seminārā. Veisenfelsā gūtās zināšanas Cimze vēl papildināja kā brīvklaušitajs Berlīnes universitātē, studējot filosofiju, teoloģiju, pedagogiju un arī mūziku.

1839. gada jūnijā Cimze atgriezās Vidzemē un nóvembrī atvēra Vidzemes latviešu draudzes skolu skolotāju semināru. Par tā mācību valodu noteica vācu valodu. Valdība pieprasīja, lai semināru pakļautu Izglītības ministrijai, ko tūlīt noraidīja bruņniecība. Iekšlietu ministrs tad pavēlēja semināru slēgt. Lai apietu šo rīkojumu, semināru pārdēvēja par draudzes ķesteru skolu un līdz 1853. gadam to uzturēja muižniecība.

1849. gadā semināru legalizēja un tad pat pārcēla uz Valku. Kurss bija trīsgadīgs. No 1839. gada līdz pat savai nāvei 1881. gadā to vadīja J. Cimze. Tāpēc arī to tautā sauca par Cimzes skolu un pašu Cimzi par skolastēvu. Cimzes seminārā bija labi nostādīts muzikālās audzināšanas darbs. Jaunie skolotāji apguva ne tikai klavieru un ērģeļu spēli, obligāta bija arī vijoles spēle, jo tolaik maz bija skolu, kurās bija mūzikas instrumenti, un skolotājs bieži mācīja dziedāt ar vijoles palīdzību. Cimzes seminārā izauga nākamie latviešu koru kustības veidotāji: gan Dziesmusvētku diriģenti, gan arī tautas muzikālo garamantu vācēji.

Jau no paša sākuma ap semināra mērķiem bija asi strīdi. Garīdzniecība sprieda, kā tas izskanēja arī 1842. gada sinodē, ka latvieši

tā kā tā nespēšot savu tautību noturēt un tie esot jāvirza uz pārvācošanos. Rusifikācijas briesmas garīdzniecība saskatīja zemnieku kustībā pāriet pareizticībā. Tādēļ mācītāji iestājās par to, lai semināra jaunākajās klasēs mācības notiktu latviešu, bet augstākajās – vācu valodā. Pret latviešu zemnieku vācisko izglītību savukārt iebilda muižniecības pārstāvji, baidoties, ka tad zemnieki pameitīšot savu kārtu. 1844. gada landtāgs pārmeta semināra direktoram mācītājam Valteram, ka tas ābolu vietā gribot audzēt firziķus, un nolēma, ka seminārā būtu aizliedzama vācu valoda.

J. Cimzem savas darbības laikā bija jāsaņem pārmetumi no abām pusēm. Agrīnā latviešu tautiskās atmodas kustība kritizēja Cimzes provācisko orientāciju, turpretim garīdzniecība uzskatīja, ka seminārā attīstās bīstams brīvdomības gars. Pats Cimze bija ideālists, kas mīlēja un cienīja savu tautu, daudz tika darījis tās dziesmu vākšanā un apdarē, bet uzskatīja, ka progress panākams vienīgi ar apgaismību, izglītību, kultūras attīstību, tādēļ centās izvairoties no asām sadursmēm. Pirmo Dziesmusvētku laikā tāda izvēršanās jo asa. Pamācīgais tonis mācītāja Augusta Bīlenšteina uzrunā izraisīja krasu atbildes reakciju no Kronvaldu Ata puses, un Cimze, cenšoties samierināt, neviļus nonāca vācu mācītāju pusē.

Pēc cara valdības nozīmētās senatora Manaseīna revīzijas un krasi uzsāktā rusifikācijas procesa Vidzemes muižniecība nevēlējās pakļauties valdības pieprasītajām reformām un tādēļ semināru 1890. gadā slēdza. Tā pastāvēšanas laikā semināru beidza 479 absolventi, to vidū tādi izcili sabiedriskie un kultūras darbinieki kā

Auseklis, Apsīšu Jēkabs, Juris Neikens, Baumaņu Kārlis, Jānis Sērmūkslis, Indriķis Zīle u.c.

1894. gadā Rīgā no jauna nodibināja Valkas skolotāju semināru, kas no 1902. gada darbojās Valmierā. Tas atkal uzņēmās latviešu tautskolotāju gatavošanu. Kurss bija trīsgadīgs, no

Cimzes skola Valkā
ap 1880. gadu

1903. gada četrgadīgs, bet mācību valoda nu bija krievu. Seminārā gribēja mācīties daudz latviešu jauniešu. Jau pirmajā gadā pieteicās 167, no kuriem uzņēma tikai 40. 15 jauniešiem tika piešķirtas stipendijas. Skolotāju semināra audzēkņiem vajadzēja maksāt 20 rubļu lielu mācību maksu gadā, par uzturu – 100 rubļus, bet pēc 1905. gada 150 rubļus. Stipendiāti no šiem maksājumiem bija atbrīvoti.

Par mūzikas skolotāju no 1906. gada seminārā daudzus gadus strādāja Jēkabs Mediņš, un muzikālās audzināšanas līmenis tajā bija ļoti augsts. 1917. gadā semināru evakuēja uz Sizraņu un tur 1919. gadā slēdza. Šo semināru absolvējuši 520 audzēkņi, to vidū tādi izcili kultūras darbinieki kā dzejnieks Jūlijs Dievkociņš, rakstnieks Jānis Ezeriņš, skolotājs un rakstnieks Leons Paegle un citi.

KAS BIJA PIRMAIS IZCILĀKAIS LATVIEŠU SOĻO-TĀJS? Soļošanu mēdz uzskatīt gandrīz vai par aizvēsturisku sporta veidu. Taču patiesībā tas ir tikai 18. gs. pēdējā ceturkšņa atklājums, kad velsietis Forsters Pauels 1762. gadā no mazās Līdsas provinces ienāca kājām Londonā, lai praktizētos tieslietu zinībās. Vēlāk jaunais anglis, dzīves likstu mākts un klievēdēdējs bēdas, izgāja jūras malā un lietusmēteli un garos ūdenszābakos kādās septiņās stundās nostaigāja 50 angļu jūdzes.

Krievijā 1892. gada 12. aprīlī A. Dokučajevs sportiskā solī nogāja vienu un trīs verstis sporta biedrības "Kružok ļubiķeļej sporta St.Peterburga" laukumā.

Olimpiskajās spēlēs soļošanu – 3500 metrus un 10 jūdzes – pirmo reizi iekļāva 1908. gadā Londonā. Abās distancēs uzvarēja 33 gadus vecais anglis – Braitonas policists Džordžs Lārnērs.

Pirmās skopās ziņas par soļotājiem Latvijas presē sastopamas 19. gadsimta beigās. 1894. gada 15. augustā Rīgas žurnālists Konstantīns fon Rengartens uzsācis ceļojumu apkārt zemeslodei. Četros gados, vienā mēnesī un 12 dienās viņš nosoļojis 25 194 verstis. 1898. gada rudenī laikraksts "Dienas Lapa" atkal rakstīja par šo "kājotāju", kā toreiz sauca soļotāju, kas 17. septembrī uzsāka ceļu no Liepājas, lai pēc 10 dienām iesoļotu Rīgā. Sportiskas sacīkstes latviešiem saistās ar 1907. gadu, kad Rīgā 1000 m nosoļoja divi

nepazīstami censoņi Vaivariņš un Panders. Tad sekoja rīdzinieka Alekša Aides piedalīšanās Stokholmas olimpiskajās spēlēs 1912. gadā. Vecos meistarus – Aidi, Ratnieku un Franci – nomainīja jauni. Pirmie lielie panākumi saistās ar Alfrēda Ruka vārdu.

Alfrēds Voldemārs Ruks dzimis 1890. gada 28. oktobrī (pēc vecā stila) vietā, kuru lībieši sauca par Dieva dārzu, vācieši par *Segewald*, bet latvieši – par Siguldu. Viņš piedzima Siguldas pastorālā dārznieka ģimenē, no tēva mantojot nepārvaramu dziņu pēc visa jaunā.

Ap 1895. gadu Ruku ģimene pārcēlās uz dzīvi Rīgā. Pilsētas nomalē Rumpmuižā (tagadējā Purvciemā pie Augusta Deglava ielas tilta) nopirka nelielu zemes gabalu un uzcēla vienkāršu mājiņu. Alfrēds mācījās A. Milleres privātskolā. 1910. gadā pabeidza Rīgas vācu amatnieku skolas pilnu kursu. Izmēģināja jūrnieka laimi Ģentē (Beļģijā) un Skotijā. Taču ne jūra, ne zemes darbi nesaistīja viņa prātu. Savas būtības izpausmi jauneklīs atrada tehnikā un sportā. Jau 1903. gadā viņš sāka vingrināties smagumu celšanā. Romantiskā jūsma par stipriniekiem A. Ruku 1900. gadā aizveda uz sporta un atlētikas klubu "Hērakls", kur viņš turpināja nodarboties ar smagatlētiku, bet 1910. gadā iestājās riteņbraucēju biedrībā "Marss". Jaunieti uzņēma tūru braucēju jeb, kā šodien teiktu, tūristu saimē. Kopš 1911. gada Alfrēds sāka nodarboties arī ar skriešanu.

Rosīgais prāts tiecās uz daudzveidīgu dzīves izzināšanu. A. Ruks apmeklēja dažādus tehniskos un lauksaimniecības kursus, darbojās vairākās izglītības biedrībās. Iegūto pieredzi izglītības laukā viņš centās izmantot arī sporta biedrībā, aktīvi piedaloties "Marsa" bibliotēkas izveidošanā un kora dibināšanā.

No 1911. līdz 1915. gadam A. Ruks strādāja *Russo-Balt* vagonu fabrikā Rīgā automobiļu nodaļā par tehniķi konstruktoru. Viņš baudīja arī savas sporta biedrības arvien lielāku uzticību, veidojot sporta un saviesīgo dzīvi. Sākumā A. Ruku ievēlēja Jautrības un Kārtības komisijā (1910) un Slidotavas komi-

Alfrēds Voldemārs
Ruks

sijā. Nedaudz vēlāk viņš iesaistījās Viegļās-atlētikas un Smagās-atlētikas nodaļu izveidošanā un vadībā. A. Ruka – profesionāla sporta darbinieka darbalauks paplašinās no gada gadā; sākot ar 1. rakstveža pienākumiem "Marsa" valdē (1911) līdz Rīgas Viegļās-atlētikas Līgas priekšstāvja amatam Baltijas Olimpiskajā komitejā (1915); no Viskrievijas Riteņbraucēju savienības līdzdibinātāja (1914) līdz Latvijas Sporta organizāciju apvienības valdes un Latvijas Olimpiskās komitejas biedram (1922) un visbeidzot – Latvijas Vieglatlētikas savienības priekšsēža amatam (1925).

Dzīvot atvērti pasaulei A. Rukam nozīmēja ne tikai darboties kādā no sporta organizācijām, bet arī pašam aktīvi sportot.

1911. gada 16. martā Pēterburgā Viskrievijas sporta un atlētikas biedrību sapulcē nodibināja Krievijas Olimpisko komiteju, lai pēc gada sapulcētu komandu startam Stokholmas olimpiskajās spēlēs. Sporta biedrība "Marss" kļuva par līdzbiedri vietējā Baltijas Olimpiskajā komitejā, līdz ar to iegūstot tiesības sūtīt savus biedrus uz Stokholmu. A. Ruks olimpiskajās spēlēs piedalījās 1500 m skrējienā. Viņš distanci veica 4 minūtēs un 40 sekundēs.

A. Ruka draugs maratonskrējējs Andrejs Kapmāls rosināja izmēģināt spēkus soļošanā. 1913. gada 15. septembrī sporta biedrības "Amatieris" Rēveles nodaļas rīkotajās sacīkstēs A. Ruks atzīmēja savu pirmo uzvaru trīs kilometru soļošanā. Šajā gadā viņš kļuva par absolūti labāko soļotāju visā Krievijas impērijā, saņemot zelta medaļu 10 km distancē I Viskrievijas olimpiskajās sacīkstēs Kijevā. Viņa komandas biedrs riteņbraucējs Augusts Auns savā atmiņu grāmatā "Latviešu riteņbraucēju vēsture ciklista atmiņās" (1937) apraksta arī A. Ruka lielo uzvaru Kijevā:

"Pienāk sen gaidītā diena mūsu favorītam Ruksam. Soļošanai skatītāji toreiz piegrieza sevišķu uzmanību. "Galvenā nagla" šinī numurā bija kāds no vietējo virsnieku aprindām. Vispār arī pirmo reizi nāca atklātībā soļošanas sacensība. Mūsu Ruksa galvenais konkurents bija ap septiņi pēdas garš jauns virsnieks, brūns kā bronzas statuļa. No astoņiem dalībniekiem izvirzījās kā vedēji mūsu "cerība" un "garais goliāts". Pēc pāris riņķiem jau Rukss sāk attālināties un ir jau ap simts metri visiem priekšā. Atskan mūsu pamudinošie saucieni. Bet no otras puses ar īgnumu krievu valodā: "Starik, kūda preš?" ("Veci, kur tu lien?")

Lai gan Rukss vēl nebija nekāds "stariks", tomēr pēc tāda izskatījās. Viņš bija izaudzinājis garu tumšu bārdu, lai varētu "tautu piemānīt". Tā svešajiem par izbrīnu un mūsējiem par lielu sajūsmu "mūsu vecis" jau aizsteidzies ap puskilometru visiem priekšā un rauj finiša lenti kā varonīgs uzvarētājs, izpelnīdamies olimpisko zelta medaļu!

Jau Rīgai pirmā iespējami lielākā uzvara izcīnīta! Ar trīskārtīgu "urrā!" svežam Ruksu gaisā un uz rokām iznesam no stadiona. Līdz pašai gulēt iešanai bija ko runāt par Ruksa cīņu ar milzu virsnieku."

Arī Baltijas un Rīgas meistara gods, tāpat kā uzvara 25 km soļojumā Rīga–Ropaži piederēja A. Rukam.

Pirmais Pasaules karš pārvilka svītru iecerēm startēt olimpiskajās spēlēs Berlīnē 1916. gadā. Pēc bēgļu gaitām Tālajos Austrumos 1917. gadā viņš pārcēlās uz dzīvi Maskavā. Šis laiks atnesa ciešanas. Tikai stiprā griba un sportā rūdītais ķermenis ļāva izturēt badu, postu un revolūciju. 1919. gadā Maskavā, saslimstot ar tīfu un plaušu karsoni, sešus mēnešus ilga cīņa par izdzīvošanu. Cīņa turpinājās arī vēlāk, kad 1920. gadā Maskavas automobiļu fabrikas "AMO" konstruktoru un Zamoskvoreckas sporta kluba biedru A. Ruku apcietināja un septiņus mēnešus turēja ieslodzījumā Butirku cietumā. Tikai tāpēc, ka viņš gribēja atgriezties Latvijā tāpat kā daudzi latvieši. Viņš darīja visu, lai arī uz Krieviju aizvesto "Marsa" arhīvu, bibliotēku un citas biedrības vērtības pasargātu un nogādātu atpakaļ Latvijā.

Latvijas laikā A. Ruku godāja jau par vecmeistaru, kad "Marsa" Mūža biedrs, pārsniedzis 30 gadu robežu, sasniedza Latvijas rekordus soļošanā 2, 10, 7, 8 un 25 kilometros, kā arī 1 stundas soļojumā. 1923. gadā kā viens no pirmajiem latvju sportistiem viņš startēja Eiropas populārajās sacīkstēs "Apkārt, šķērsām Berlīnei" ("*Rund, durch Berlin*"), kurās 25 kilometru soļojumā 243 dalībnieku vidū izcīnīja 12. vietu. Vēl 34 gadu vecumā A. Ruks ieguva tiesības pārstāvēt Latviju olimpiskajās spēlēs Parīzē 1924. gadā. Kolombo stadionā 10 km distancē cerētie panākumi izpalika, jo sacīkšu tiesnešiem soļošanas stila vērtējums bija ļoti atšķirīgs. Mūsu sportists tiesnešu aizrādījumu dēļ bija spiests izstāties no sacensībām.

Savu soļotāja stafeti viņš nodeva nākamajam izcilākajam šī sporta veida pārstāvim Jānim Daļiņam, uzdāvinot viņam vienu no savām godalgām – zelta medaļu.

1941. gada 14. jūnija naktī Dzelzceļa virsvaldes juriskonsultācijas I šķiras darbvedim A. Rukam lika sagatavoties pēdējam soļojumam. No savas Rumpmuižas ielas viņš aizgāja rudens mētelī, žokeja cepuri galvā, slēpju zābakiem kājās un ar zaļu mugursomu plecos. Sporta dievs "Marss", kuram A. Ruks bija kalpojis godīgi visu mūžu, būdams "Marsa" Goda biedrs un saņemdamš vairāk nekā 40 zelta un sudraba goda zīmes un medaļas par uzvarām, kā arī Latvijas Vieglatlētikas savienības augstāko nozīmi "Par nopelniem", – šis dievs tajā naktī Alfrēdam Rukam pārvērtās par kara un nāves dievu.

A. Ruks mira 1941. gada 30. novembrī valstī, kuru sauca par Padomju Savienību, – vietā ar šifrētu apzīmējumu: B-1973. Tā bija izsūtīto nometne "Čertjožnaja" Soļikamskas apgabalā Dienvidurālos. Mēnesī, kad Latvijā ir vētru un veļu laiks.

KAS BIJA "SKAISTĀ DIEVA PASAULE ĶEIZARMEŽS"? No 19. gadsimta līdz Pirmajam Pasaules karam Rīgā bija aptuveni 60 sporta biedrību un organizāciju. Pirmās ierosmes sporta biedrību dibināšanā pieder Rīgas vāciešiem. Viena no vācu sporta biedrībām bija 1903. gadā dibinātā *Kaiserwald*, kas atradās Ķīšežera krastā. Latvijas Republikā biedrība vācisko nosaukumu nemainīja, taču presē lietoja latviskojumu – "Ķeizarmežs". Biedrībā sportoja angļi, norvēģi, holandieši, dāņi, somi, ebreji, čehi, poļi, krievi un citu tautību pārstāvji. To varētu dēvēt arī par ūdens un ledus biedrību, kurā nodarbojās ar ātrslogošanu, mākslas slidošanu, ledus burāšanu, bendiju, buru slidošanu, laivu braukšanu un peldēšanu. Neviena biedrība Rīgā nevarēja lepoties ar tik lielu un krāšņu sporta parku, kas veicināja arī tenisa, vieglatlētikas un futbola attīstību.

Ar 1903. gada biedrības reklāmas izdevuma starpniecību rīdniekus aicināja doties prom "no pilsētas ciešajiem mūriem uz skaisto Dieva pasauli *Kaiserwald*, lai pilsētnieki tur būtu kopā ar dabu nepiespiestā kustībā – ziemā un vasarā, tīrā un veselīgā gaisā, mežā un klajā laukā, tīros un dzidros ūdeņos starp gleznainiem

krastiem. Braucot ar riteni, jājot ar zirgu vai slidojot. Bet galvenais bija jūtu izkopšana un pasaules skaistuma apjausma. "Ķeizarmeža" dibinātāji vēlējās radīt ideālu biedrību cilvēka fiziskai un garīgai pasaulei. Par paraugu izraudzījās Vācijas sportu.

1903. gadā biedrība apstiprināja statūtus un ieguva arī īpašumu Annas muižā Ķīšezera krastā – 17 920 kvadrāta asu lielumā un 13 655 cara rubļu vērtībā. Nama telpās iekārtoja bufeti, lasītavu un šaha istabu. Netālu ierīkoja laukumu laun-tenisam*, laukumu sporta spēlēm un riteņbraucējiem. Priežu parkā ierīkoja ceļus izjādēm un mašīnu izbraukumiem. Trīsdesmitajos gados īpašumā jau iekļāvās trīs tenisa laukumi ar tenisa mājiņu, futbola laukums, brīvdabas estrāde izrādēm un ģērbtuves aktieriem, mājiņa liepu alejā, Vīnes kafejnīca, lapene – Limonādes paviljons, laivu osta ar ēku, moderna peldētava ar lēkšanas torni. Biedrības īpašums robežojās ar Rīgas jahtklubu, Saules dārzu, Dr. Kurta Hāna sanatoriju un bijušā Rīgas pilsētas galvas Ludviga Vilhelma Kerkoviusa radnieku mantotā īpašuma daļu.

Biedrības devīze bija "Sports ir labs!" Sportistu tērpu tradicionālās krāsas bija balts un melns ar zili dzeltenas biedrības zīmes rombveida uzšuvi. Dzeltenā un zilā krāsa simbolizēja sauli un ūdeni. Bija arī savs karogs šajās krāsās.

"Ķeizarmeža" pirmais priekšsēdis un vēlākais goda prezidents bija Dr. A. Bingners, vēlāk inženieris Ādolfs Agte. Pēc viņa nāves 1907. gadā – Kāris Reisners, no 1921. gada inženieris Raimunds Kovarčiks, direktors Heinrihs Agte un arhitekts Kristofs Agte, bet no 1931. gada – tirgotājs Nikolajs Šurgins. Valdē darbojās tādas izcilas personības kā Oto Kivuls – populārais vingrošanas un peldēšanas skolotājs, aktīvs fizisko nodarbību propagandētājs, Latvijas Olimpiskās komitejas līdzdibinātājs un pirmais Latvijas Peldēšanas savienības vadītājs, Aleksandrs Leitners – riteņbraukšanas sekcijas vadītājs, vēlākais velorūpnieks un auto ražotājs, divi dažādu gadu I Rīgas atlētu kluba vadītāji Džeimss Dalijs un Kārlis Grauers.

* Līdz Pirmajam pasaules karam šo bumbas spēli pāri tīklam sauca par launtenīsu (no angļu val. – *lawn tennis*). Tā ir sporta spēle ar bumbiņu un raketi pāri tīklam uz speciāli iekārtota laukuma (zāliena). Vēlāk no šī vārdu salikuma pirmās daļa atteicās, jo zāliena vietā sāka izmantot ar tenisu klātus laukumus.

Sākumā izveidoja deviņas sekcijas – astoņas fiziskām nodarbībām dažādos sporta veidos (jāšanas, velosipēdistu, airēšanas un zēģelēšanas, peldēšanas, laun–tenisa, spēļu sekcija brīvā dabā, slidskriešanas un ledusspēļu, sniega kurpju un kamanīņu) un deviņto skaistumam – parka un apstādījumu sekciju, kuru vadīja ievērojamais Rīgas parku un dārzu arhitekts Georgs Kūfalts. Vēlāk no esošajiem sporta veidiem radās jauni atzari, un sekciju skaits jau sasniedza 14.

Darbības sākums bija neparasti vērienīgs. Ziemā varēja braukt ar kamanām pa ledus kalna diviem ceļiem vai pa slidu skrējēju ledus ceļu, mācīties izgriezt lokus mākslas slidotāju laukumā, izmēģināt slīdkrēslu vai leduskamanas ar burām, buru slidošanu; apgūt itāļu laptu, apļa bumbu, trejsitienu, stafešu skriešanu ar slīdām, piedalīties sniega kaujās, spēlēs ar bumbiņām, karodziņiem, vālitēm, hokeja nūjām; vasarā gaidīja bumbu spēles aplī, bumbu spēle ar dūrēm vai kājām, izbraukumi ritenbraucējiem vai ūdeņos ar laivām, izjādes ar zirgiem, tenisa spēle vai peldēšana bērniem un pieaugušajiem mājīgā peldvietā ar labiekārtotām pārgērbšanās kabīnēm. Lai to visu izbūvētu un uzturētu, Rīgas Komerbankā tika ņemti lieli aizdevumi.

"Ķeizarmežs" bija viena no pirmajām sporta biedrībām, kas pievērsās daiļslidošanai, ātrslidošanai, slēpošanai un lēkšanai ar slēpēm, bendija spēlei, futbolam, tenisam.

1907. gada ziemā biedrība sarīkoja virkni sacīkšu. Kādās slēpošanas sacīkstēs veicamais ceļa garums bija 6,5 km. Startējošo

Izbraukums ar laivu
Ķīšezera ūdeņos
20. gadsimta
sākumā

kungu skaits – pieci, bet mērķi sasniedza trīs, jo divi, lūk, apmaldījās.

Ledus sacīkstes skriešanā ar slidām notika uz Ķīšezera 430 m garā aplī bez norobežotiem celiņiem. Ledusstafetēs startēja skolu audzēkņi. Katras vienības seši dalībnieki veica savu posmu – 250 metrus, slidojot nevis pa apli, bet pa taisni. Notika arī bendija spēle skolēniem un pieaugušajiem.

Ar "Ķeizarmežu" saistās kāds īpašs fakts. 1907. gada ziemā biedrības sacīkstēs daiļslidošanā karjeru uzsāka Haralds Blaus (1885–1944) – pirmais izcilākais daiļslidotājs, kurš 1912. gadā Rīgā izcīnīja Baltijas provinču meistara nosaukumu. Tā paša gada vasarā olimpiskajās spēlēs Stokholmā viņš saņēma bronzas medaļu šaušanā pa māla baložiem, kļūstot par pirmo olimpisko spēļu medaļas ieguvēju Latvijā!

1907. gada 13. maijā Sporta parkā notika grandiozi svētki skolu jaunatnei un pieaugušajiem. Programmā iekļāva ielu skrējienus, jāšanas sacīkstes ar šķēršļiem, vingrojumus ar izvēles elementiem, individuālās sacīkstes vieglatlētikā, stafetes skriešanu un komandu spēles. Ielu skrējieni sākās no "Uniona" velodroma Strēlnieku dārzā un turpinājās pa Elizabetes, Nikolaja, Miera un Ķīšezera ielu līdz biedrībai 7,8 kilometru garumā.

Vieglatlētikas sacīkstēs, ko rīkoja "Ķeizarmežs", rūdījumu guva nākamie sporta izcilnieki – vieglatlēts Oskars Līts un šāvējs Pauls Līts, ātrslidotājs un Baltijas provinču labākais riteņbraucējs Mihails Beitlers, vieglatlēts Herberts Baumanis – 1912. gada olim-

pisko spēļu dalībnieks.

Tenisu pirms Pirmā Pasaules kara spēlēja tikai vācieši "Ķeizarmežā" un 1. Rīgas riteņbraucēju biedrībā. 1914. gada jūlijā biedrības tenisa laukumos notika 2. Viskrievijas olimpiskās sacīkstes launtenisā. Tenisa sekcija darbojās arī neatkarīgās Latvijas laikā.

"Ķeizarmeža"
futbolisti
1923. gadā

Zēģelēšanas sekcija izjuta ļoti lielu konkurenci no turīgajiem kaimiņiem – Rīgas jahtkluba un Vidzemes jahtkluba. Pirmā Pasaules kara gados sekcijas manta izputēja, tāpēc 1921. gada vasarā valde vienojās par šī sporta veida likvidēšanu.

Ledusjahtu burāšanas galvenais centrs atradās Ķīšezerā. 1906. gadā "Ķeizarmežs" sarīkoja pirmās Ķīšezera meistarsacīkstes. Pēc tam sacīkstes notika regulāri katru gadu.

Kājumbas spēle – futbols kļuva par sporta veidu Nr.1. Jau 1905. gadā Spēļu sekcija brīvā dabā iekļāva sporta svētku programmā arī futbolu. Par publikas interesi liecina tas, ka sacīkstes vērojuši līdz pat 1500 skatītāju.

1908. gada augustā biedrība dāvāja Rīgas futbolistiem ceļojošo balvu – Ādolfā Agtes kausu. 31. augustā Sporta parkā notika spēle starp "Uniona" un "Britu futbola kluba" vienībām. Angļi uzvarēja (5:0) un kļuva par kausa pirmajiem ieguvējiem.

1909. gada vasarā vācu vingrošanas skolotājs Kāris Verkentīns izveidoja futbola komandu, bet jau septembrī nodibināja sekciju. Vēlāk Rīgas futbola līgas rīkotajās sacīkstēs piedalījās pat trīs vienības. Jaunie futbolisti ieguva arī G. F. Hatona–Holla (seniora) kausu. Pēc gada nodibināja vēl vienu kausu – ceļojošo Jubilejas kausu, kuru 1912. un 1913. gadā izcīnīja "Ķeizarmeža" futbolisti.

Pirmā futbola valsts vienība, kas viesojās Latvijā, bija no Somijas. Pēc olimpiskajām spēlēm Stokholmā somi devās turnejā pa Krieviju. Atceļā iegriezās Rīgā un sacentās ar "Ķeizarmežu", viesi uzvarēja 9:1.

Pirmā Pasaules kara priekšvakarā pienāca norādījums, ka sportot drīkstēs tikai Krievijas pavalstnieki. 1915. gada 19. jūlijā valdes sēdē pieņēma vienu lēmumu: "Izslēgt no mūsu biedru rindām visu to valstu pavalstniekus, kas karo ar Krieviju!"

Pēc postošajiem kara gadiem "Ķeizarmežs" atdzima jaunā valstī – Latvijas Republikā. Futbolisti bija pirmie, kas sanāca kopā 1921. gada 27. aprīlī. Maijā darbību atsāka laun–tenisa, ūdenssporta un futbola sekcija, atjaunoja Sporta parku un peldētavu, iegādājās sporta rīkus, sākās biedru iestāšanās. Neatkarīgās Latvijas laikā aktīvo biedru skaits svārstījās no nepilna simta līdz pusotram simtam. 1922. gada 13. maijā notika biedrības darbības atjaunošanas svētki.

1921. gadā izveidoja teātra sekciju. Vasarā izrādes notika katru svētdienu, pieaicinot arī viesspēlētājus. Biedrības namā katru mēnesi notika divi vakari. Populāras bija tradicionālās masku balles. Vācu arodskolnieki rīkoja deju vakarus, dienā ritēja dejas stundas. Svētdienas rītos skolotāja E. Fabera vadībā kungi devās meža skrējienā vai vingroja telpās.

Arī pēc kara dominējošais sporta veids bija futbols. No 1921. gada "Ķeizarmežs" atradās valsts labāko vienību pašā "spicē".

1922. gadā pirmo reizi notika oficiālās Latvijas meistarsacīkstēs futbolā. Izšķirīgajā spēlē par šo titulu pretendēja divas sporta biedrības – "Ķeizarmežs" un "Jaunekļu Kristīgā Savienība" (YMCA). Dramatiskā cīņā "Latvijas sporta biedrības" laukumā 3000 skatītāju klātbūtnē, pieveicot imkiešus ar rezultātu 3:2, "Ķeizarmežs" ieguva Latvijas meistarnosaukumu. Sporta vēsturē savus vārdus ierakstīja – K. Graupners, H. Johansons, K. Plade, M. Lorencs, Č. Stančiks, Mendēls, K. Pletenburgs, R. Maršics, T. Plade, V. Plade un K. Vorms. Labākie valstī viņi bija arī 1923. gadā.

Latvijas valstsvienībā lieliski spēlēja Česlavs Stančiks un slavenie brāļi Plades – Teodors, Voldemārs, Kurts un Alfrēds. Č. Stančiks un V. Plade startēja nacionālās vienības sastāvā Olimpiskajā turnīrā Parīzē 1924. gadā.

Īpaša attieksme bija pret bērniem. Mazturīgo bērniem parka apmeklējums bija bez maksas. Bērniem bija speciāla programma peldēprasmes apgūšanai. Bērns vai pusaudzis varēja laukumos vingrot, skriet, rāpties, lēkt un spēlēt bumbu spēles. Sacīkstēs tika īpaši izdalīta bērnu un jauniešu grupa. Biedrība bija viena no pirmajām Rīgā, kas aizsāka attīstīt skolu sportu. 1927. gadā izveidoja Jaunatnes spēļu sekciju bumbu spēlēm. Ik gadu notika bērnu peldēšanas svētki un svētki parkā ar spēlēm, leļļu teātri, sporta priekšnesumiem, mērķī šaušanu, loteriju un bufeti. Trīsdesmito gadu otrajā pusē "Ķeizarmežā" jaunatnes darbu vadīja atvaļinātais admirālis grāfs A. Keizerlings. Jaunatnes sekcijā nodarbojās ar vingrošanu, sporta spēlēm, dziedāšanu un audzināšanu.

Taču divdesmito gadu vidū "Ķeizarmežs" sāka pārdzīvot nopietnu finansiālu un sportisku krīzi, īpašuma uzturēšana prasīja arvien lielāku naudu, tāpēc tā lielāko daļu iznomāja dažādām vācu sporta biedrībām un organizācijām. Spožās futbola zvaigznes sāka

zaudēt agrāko labo formu vai pārgāja uz citām biedrībām, bet rezerves no pašu spēkiem nebija. Pirmās komandas prestižs strauji saruka. Sacīkstes ar "Ķeizarmežu" vairs nesaistīja publikas uzmanību. Vācu jaunatne drīz sāka pulcēties citās biedrībās. 1926. gadā futbola sekcija darbību pārtrauca. Lielo uzvaru laiks piederēja pagātnei.

Dažādos gados ar pārtraukumiem pastāvēja futbola, tenisa, peldēšanas, bendija, vieglatlētikas, ledusceļa, slēpošanas, jaunatnes spēļu, galda tenisa, ledus hokeja un smagatlētikas sekcija. Tā kā šajos sporta veidos trūka īstu spēju konkurēt ar citām biedrībām, tad pēc 1935. gada izdzīvoja tikai peldēšanas sekcija.

Peldēšanas sporta pirmsākumos sacenšanās notika Daugavā – Andreja ostā, vēlāk Balasta dambī. Kad "Ķeizarmežs" izbūvēja peldētavu Ķīšezerā, labākie peldētāji pulcējās šeit. Peldēšanas sekcija bija populārākā un skaitliski lielākā visos gados, īpaši stipra tā bija neatkarīgās Latvijas laikā. Piemēram, 1933. gadā aktīvo sportistu skaits bija 27, bet biedru saraksts noslēdzās pie cipara – 294.

1931. gada 23. jūlijā Ķīšezerā notika neparasts tālpeldējums 1100 metru garumā ar vācu skolu skolēnu piedalīšanos – "Apkārt, šķērsām Ķīšezeram". 25 peldētāju konkurencē Ķīsezera kausu izcīnīja Georgs Remi.

1933. gadā 12. un 13. augustā peldētavā risinājās Latvijas meistarsacīkstēs. Rīgas pilsētas balvu saņēma "Ķeizarmeža" peldētāji, kuri savā īpašumā kausu paturēja trīs gadus. Gadu ritumā Latvijas rekordi piederēja biedrības sportistiem A. Jakimovičam, H. Ukšem, A. Lēbelam, A. Kudim, A. Gertneram, N. Šinam, arhitektam A. Medlingeram un viņa meitai Astrīdai.

1938. gadā izbūvēja jaunu peldvietu – 885 m² lielu, ar baseinu un celiņiem 25 m garumā, lēkšanas torni 10 m augstumā, 14 peldkabīnēm un skatītāju tribīnes ar 1000 sēdvietām. Jau vasarā peldēšanas svētkos piedalījās Somijas valsts vienība. Pasaules slavenais peldētājs Arne Borgs arī apmeklēja lielisko peldētavu un vadīja peldēšanas nodarbību. Šeit notika Latvijas meistarsacīkstēs, valsts-sacīkstes un starptautiski sarīkojumi.

Biedrība vācisko stāju nekad nezaudēja, uzturot saites ar Vācijas, Igaunijas un Lietuvas vācu sporta biedrībām. Presē tomēr

parādījās raksti, ka biedrībai vajadzētu mainīt nosaukumu un pārdēvēties par sporta biedrību "Mežaparks". Finanšu atkarība no vācbaltu organizācijām un jaunajam politiskajām vēsmām iekšzemē un Eiropā veicināja biedru masveida izstāšanos, aizgāja arī lielie peldēšanas meistari. Un tā 1939. gada 10. augustā biedrības sēdes protokolā parādījās jauns nosaukums "Rīgas vācu sporta biedrība".

Pēc Otrā Pasaules kara Sporta parks pārvērtās par "Spartaka" komplekso sporta bāzi, bet kaimiņi – Rīgas un Vidzemes jahtklubi – par Rīgas centrālo jahtklubu.

Mūsdienās sporta bāze pie Ķīšežera atguvusi savu senāko nosaukumu – "Keizarmežs".

KO ANNA KERNA DARĪJA RĪGĀ? Krievu skaistulei Annai Kernai (1800–1879) A. Puškins ir veltījis vienu no skaistākajiem mīlas dzejoļiem "Man atmiņā vēl brīdis svētais", kur (oriģinālā) dzejnieks nodēvējis Annu Petrovnu par "tīrā skaistuma ģēniju". Biogrāfiski momenti saista A. Kernu ar Rīgu.

Nepilnu 17 gadu vecumā Annu izdod par sievu 52 gadu vecajam divīzijas ģenerālim Jermolajam Kernam, kuram kā militārpersonai

bieži nākas mainīt dzīves vietas. 1819. gadā ģenerāli Kernu norīko darbā uz Rīgu. Šajā pašā gadā Annu Kernu Pēterburgā pirmoreiz ierauga jaunais Puškins. Pirmais daiļavas atstātais iespaids ir impulss populārajam dzejolim, kas tapis vēlāk – 1825. gada vasarā, kad Anna pēc pašķiršanās no vecīgā un garīgi neatbilstošā vīra caur Pleskavu atkal dodas uz Rīgu, lai salabtu ar laulāto draugu. Skaistule un Puškins sastopas Trigorskā un Mihailovskā. Uzliesmo spēcīgas jūtas (vismaz no dzejnieka puses). No Mihailovskas uz Rīgu ceļo Puškina vēstules, kas liecina par kvēlu mīlu...

Par Annas Kernas dzīvi Rīgā ir maz ziņu. Var sacīt, ka viņa šeit rakstījusi vēstules un, iespējams, ilgojusies pēc citas dzīves. Kernu

Piemineklis Annai
Kernai Rīgā.
Tēlnieki L. Ulmane
un O. Breģis

ģimene mitusi Rīgas pilī. Anna bieži apmeklējusi Sv. Pētera un Pāvila katedrāli (tagad "Ave sol" koncertzāle). Šeit Puškina mūzai 1990. gada vasarā atklāts piemineklis (idejas autors akadēmiķis J. Stradiņš, tēlnieki – L. Ulmane un O. Breģis).

Interesanti, ka izcilajai skaistulei nav bijis lemts piedzīvot laimi ne pirmajā laulībā, ne attiecībās ar ģeniālo dzejnieku (pēc viņa atgriešanās no trimdas Pēterburgā). Bet skaistums tomēr guvis atalgojumu. Kad Anna Kerna ir jau vislabākajos sievietes gados (42), viņa apprecas ar savu otrās pakāpes brālēnu Aleksandru Markovu–Vinogradski, kas bijis 20 gadu jaunāks. Laulība ir visai trūkumpilna (Anna par 5 rubļiem gabalā pārdevusi pat Puškina vēstules), bez pastāvīgas mītnes, taču – saskanīga un laimīga. Abi nodzīvojuši kopā gandrīz 40 gadu, izaudzinājuši dēlu un – kā pasakā – miruši vienā gadā.

Aleksandrs Puškins

K***ai

Es atceros vēl brīdi skaisto,
Kad parādījās man tavs tēls, –
Kā mirkļa redzējumā gaistot,
Kā skaidrās dailes ģēnijs cēls.

Kad bezcerības sāpēs baigās
Un skaļā drūzumā zuda laiks –
Vēl ilgi skanēja balss maigā
Un sapnī rādījās tavs vaigs.

Un gāja gadi. Vētras skrēja,
Kas lika seniem sapņiem gaist,
Vairs tavu balsi nedzirdēju,
Man aizmirsās vaigs dievišķais.

Tad nāca trimdas tumsa drūmā,
Bij gudri vilkties dienām tām –
Bez dievības, bez gara jausmām,
Bez mīlas, karstām asarām.

Bet mostas dvēsele man kaistot,
Jo atkal parādās tavs tēls, –
Kā mirkļa redzējumā gaistot,
Kā skaidrās dailes ģēnijs cēls.

Un sirds sit skurbi jaunā ausmā
Un modusies vairs nenorimst.
Man dievība un gara jausmas,
Man dzīvība un mīla dzimst.

Atdzejojusi M. Kempe

CIK GRĀMATU SARAKSTĪJA AĪDA NIEDRA? Aīda Niedra (1899–1972) neapšaubāmi ir viena no visražīgākajām latviešu rakstniecēm. Nav nemaz tik viegli lielo daudzumu saskaitīt, jo dažu grāmatu virsrakstus viņa ir pārveidojusi. Pirmā grāmata ir dzejā – "Erosa elēģijas" (1924), kuras Zenta Mauriņa apzīmēja par "kvēli vėjainu mīlas dziesmu". Gadiem ejot, kvēle un vėjš aprima, un Niedra izdeva vēl tikai vienu dzejoļkrājumu – "Dziesminiece" (1935); padomju cenzūra to aizliedza (ar motivējumu: "*Grāmatā ievietoti dzejoļi, kur slavina K. Ulmani. 10. Ipp. autors izsakās pret lieliniekiem.*")

Aīda Niedre

A. Niedras īstais aicinājums bija proza, īpaši romāns. Tie viņai izdoti pirmizdevumos trīsdesmit piecās grāmatās (1927–1971). Pirmo – "Sarkano vāzi" – padomju cenzūra ielika speciālā, resp., grūti pieejamā fondā ("*Grāmatas saturs ir kontrrevolucionārs*"). Aizliedza arī Niedras ceturto romānu "Piektais bauslis" (1931: "*Autors nosauc padomju varas nodibināšanu Krievijā par "lielinieku tračiem"*") un sesto romānu "Salna" (1934: "*Grāmatas saturā naidīgi izteicieni pret lieliniekiem, pret padomju varu*"). Piekto romānu "Pie Azandas upes" (1933) autore dramatisējuma rādīja Dailes teātris (1934). Astotais romāns

"Anna Dzilna" (1936) ieguva Kultūras fonda balvu (1937), bet sarkanā vara to izņēma no apgrozības ("*Grāmata uzrakstīta nacionāli fašistiskā garā. Autore krasinostājas pret Padomju Armiju.*") Līdz aizbraukšanai trimdā Aīda Niedra laida klajā vēl sešus romānus (pēdējais – "Maijas Purenes" pirmā daļa, 1944).

1947. gadā Eslingenā Helmārs Rudzītis izdeva Niedras piecpadsmīto romānu "Rožu pelni", 1971. gadā Bruklinā (ASV) – pēdējo, trīsdesmit piekto – "Ādams un Ieva". Atkārtotus izdevumus visvairāk piedzīvojuši Latvijā sarakstītie romāni – "Pie Azandas upes", "Anna Dzilna", "Sieva" (pieci iespiedumi), "Rūžu Kristīne", "Kārdinātāja" un "Maija Purene". Kā atzīmējusi literatūrkritiķe Nora Valtere, "*Aīdas Niedras romānos ietverti it kā visas latviešu tautas mainīgie un raibie likteņi.*"

Aīdai Niedrai izdotas sešas stāstu grāmatas (1928–1990) – no "Svētā vīna" līdz "Karašu galā". Viens krājums – "Azandas ļaudis" (1943) – padomju laikā bija aizliegts ("*179. Ipp. ir pret liecniekiem vērsti naidīgi izteicieni*"), viens – "Melnās plūmes pie sarkanām lupām" (1964) – sarakstīts kopā ar dēlu Andrievu Salmiņu (rakstnieces īstais vārds un uzvārds bija Ida Salmiņa).

1937. gadā iznāca A. Niedras bērnības atmiņu tēlojums "Mūžīgā pasaka".

Tātad kopā – četrdesmit četras grāmatas. Bet pavisam, ieskaitot atkārtotos izdevumus, Aīdai Niedrai ir ap astoņdesmit grāmatu (daži romāni izdoti kopgrāmatās, daži – divās grāmatās). Apgāds "Daugava" sācis izdot viņas Rakstus – tos romānus, kas pēckara Latvijā nav publicēti.

Pusi sava radošā mūža (1920–1944) Aīda Niedra nodzīvoja Latvijā, otro pusi – Vācijā un ASV (no 1949. gada).

No Anšlava Eglīša grāmatas

"*Par rakstniekiem un grāmatām*":

"*Man patika ar Aīdu sarunāties. Viņas runas veids bija visai īpatnējs. Bieži vien sparīgi iesāktais teikums it kā notrūka. Tā nebija nejaušība. Tā tam vajadzēja būt. Rakstniece nemīlēja parasto sarunu valodu ne savos darbos, ne ikdienā. Neatceros, ka viņa kādreiz būtu iesākusi sarunu ar "konvencionālu" ievadu un*

sekojošu paskaidrojumu. Viņa sāka itin kā no vidus, atmezdama "ekspozīciju". Līdzko teikums sāka virzīties uz parastības pusi, Aīda Niedra to pārtrauca pusvārdā vai arī nobeidza ar izteiku, kas ļāvās dažādi tulkoties. Viņai bija sevišķi izsmalcināta ritma sajūta, kas nepazuda pat satraukuma un sasprindzinājuma brīžos. Bieži likās, ka šis ritms iespaido arī domu. Viņa mīlēja uz jautājumiem atbildēt ar pretjautājumu, nereti tik negaidītu, ka saruna ieguva gluži citu virzienu. Ritma, plūduma dēļ Aīda Niedra mīlēja uzrunāt ļaudis mazliet svinīgi – vārdā un uzvārdā. Arī savu romānu personāžiem viņa arvien prata izraudzīt skanīgus, krāsainus vārdus un nekad nelietoja lēto paņēmienu piešķirt pozitīvajiem raksturiem skaistus, labskanīgus, bet negatīvajiem – neglītus vai komiskus uzvārdus.

Arī apgērbā Aīdai Niedrai bija izstrādājies savs stils. Viņa valkāja pasvītroti vienkārša griezuma tērpus, kombinēja melno un balto krāsu un paretam kādu klusinātu pasteļa toni. Nekad viņa nevalkāja nekā raiba vai spilgta. Tādu viņu atceros jau Rīgā, un šo veidu viņa ieturēja līdz pēdējām dienām. Reiz kāda latviete bija iedāvinājusi viņai skaistu, siltu vilnas kamzoli, tikai koši zilā krāsā. Aīda man sūdzējās: "Nevaru valkāt. Ļoti aplam dāvināt citiem drānas."

KURŠ LATVIETIS FILMĒJIS GAN ĻEŅINU, GAN HITLERU? Ne tikai šos divus bēdīgi slavenos diktatorus, bet vēl arī daudzas citas populāras personas ir filmējis viens no izcilākajiem latviešu tautības kinooperatoriem Jānis Doreds. Diemžēl viņš veselu pusgadsimtu Latvijā ir noklusēts, jo nedzīvoja vis šeit, okupācijas režīmā, bet emigrācijā. Atgādināsim dažus faktus neparasti enerģiskā cilvēka biogrāfijā.

Vidzemnieks, dzimis 1881. gadā, kristīts Cēsu baznīcā. Tēvs kalpojis Cēsu baronam. Vecdoredu mājas virtuvē bijusi sastampāta māla klona grīda, logu nebijis, gaisma iekļuvusi pa vaļējām ārdurvīm, un pa tām plūduši ārā dūmi no klona vidū iekurtās uguns, virs kuras kāšos karājušies sodrējiem klāti katli. Pavards, grīda un logi uzraušies daudz vēlāk...

Puikas gados, atdots mācībā (bez algas) kāda vācieša veikalā, Jānis jau 12 gadu vecumā lasījis un rakstījis latviešu, vācu un krievu valodā. Tirgotāja izkalpināts un pazemots, sadūšojies doties pie vecākā brāļa Kārļa uz Krieviju, viņš 13 gadu vecumā viens pats vilcienā braucis no Cēsīm uz Maskavu. Tur dabūjis darbu kādā fotopiededrumu veikalā. Mācījies vēl arī franču un angļu valodu, lai

varētu lasīt no ārzemēm pienākošās brošūras par ķīmiju un optiku. Apguvis tolaik vismodernākos fotogrāfijas jaunumus, zinājis arī visu par attīstīšanu, kopēšanu, fotoaparātiem, fotofilmām un fotoplatēm. Ar aizturētu elpu iedarbinājis sava šefa jaunsauņemto dīvaino mašīnu – Edisona kinetoskopu. Bildes atdzīvojušās! Jau nākamajā dienā Jānis uzrakstījis vēstuli šīs brīnummašīnas ražotājiem, izlūdzoties atļauju apciemot Patē firmu Parīzē. Šarls Patē novērtējis divdesmitgadīgā ārzemnieka uzņēmību un piedāvājis viņam darbu savā laboratorijā. Pēc gada Jānis aizbraucis uz Londonu, no turienes – uz Ameriku, kur vispirms strādājis laboratorijā, bet tad saņēmis uzdevumu pašam sākt filmēšanu. Rokas sākumā gan drebējušas, bet gaismu un ēnu, kustības un sprieguma fiksēšana filmēlētē izrādījusies tik aizraujoša, ka kļuvusi Jānim Doredam par mūža profesiju. Viņš piedalījies Holivudas piedzimšanā, pašu pirmo šajā Losandželosas jaunajā kino centrā uzņemto aktierfilmu tapšanā. Taču vairāk par Mežonīgo Rietumu kovbojfilmu sižetiem viņam patīcis uzņemt dabasskatus un dzīves patiesību, to, ko sauc par dokumentālo kino.

Atgriezies Krievijā, Jānis Doreds uzņem savas pirmās dokumentālfilmas: par koku pludināšanu pie Arhangeļskas un kaviāra gatavošanu Volgas grīvā, par uzbeku Ramadana svētkiem Hivā, par Krimas peldvietām un Kijevas klosteriem... Bet galvenie un satraucošākie piedzīvojumi gan vēl priekšā.

Sākas Pirmais Pasaules karš un līdz ar to kara kinohronikas filmēšana Turcijas pierobežā un Galīcijā, arī – no lidmašīnas. 1917. gada februārī seko izsaukums uz Petrogradu, tur filmētē iemūžināti Pagaidu valdības vīri un arī "dumpinieku vadonis" Ļeņins, kad viņš teicis savas runas no balerīnas Kšešinskas nama balkona. Ar skaudības, naida un atriebības jūtām šīs runas bijušas piesātinātas līdz suģestējošas ietekmes spēkam. Ap Ļeņinu – ar rokasgranātām un ložmetējiem bruņoti miesassargi. Kā vēlāk atceras Doreds, tie izskatījušies pēc laupītāju barvežiem.

Ļeņinu viņš filmējis arī bēru dienā. Tad gan – paslepšus, nelegāli, jo strādājis Patē firmas Ņujorkas korespondentpunkta uzdevumā, bet filmēšana Maskavā tolaik bijusi atļauta vienīgi padomju operatoriem. Galvenā viltība – uzfilmēto aizsūtīt pāri robežai – izdevusies, toties Doreds izsekots un apcietināts, turēts Lubjankas cietumā. Viņš jau noklausījies vēsti par "Ivanam Doredam" piespriesto nāvessodu. Taču par korespondenta Doreda bezvēsts pazušānu vairākkārt rakstījušas ASV lielās avīzes, un tā kā ASV valdībai tolaik vēl nav bijis pārstāvniecības Krievijā, tad Doreda atbrīvošana pieprasīta ar Lielbritānijas lietveža starpniecību. Diplomātiskā spiediena rezultātā nāvessods pēdējā mirklī nomainīts ar izraidījumu no PSRS. Čekisti viņu iesēdinājuši vilcienā, kas brauca uz Rīgu...

Filmas *Paramount News* nemitīgie komandējumi kinohronikas korespondentu Jāni Doredu ar Džona Doreda pasi izvadājuši pa visu pasauli krustu šķērsu. Palestīnā 40° karstumā tikko pabeidzis uzņemt beduīnu svētkus tuksnesī, reportieris steidzies uz Somiju, kur tobrīd bijis 20° sals, un tā tālāk... Filmēts Hitlers Vācijā, karalis Boriss Bulgārijā, Rumānijas karaļpāris, Itālijas karalis Viktors Emanuels, britu karaliene Vilhelmīne, arī Musolīni, Gērings un daudzi citi. Filmēts un intervēts ģenerālis Nobile Ziemeļpola ekspedīcijas leduslaukā un Etiopijas monarhs Haile Selasie Adisabebā apzeltītā krēslā ar leoparda ādas apmetni.

Ilgus gadus pasauli apbraukājis kopā ar sievu Elizabeti, Jānis Doreds mūža nogali vadīja sievas dzimtenē Norvēģijā, laiku pa laikam apciemodams dēlus Amerikā.

"Mums, Džon, ir miers, miers no rūpēm un steigas. Revolūcijas, slepkavības un visu, visu, kas pieder pie ikdienības, filmē citi.

Mēs varam atpūsties," Jānim Doredam saka Elizabete, bet liels seters vicina asti un grib piedalīties viņu sarunā...

Jānis Doreds miris 1954. gadā. Viņa mūža dēkām Elizabete Doreda veltījusi skaistu grāmatu, tā uzrakstīta norvēģu valodā, bet 1957. gadā Bruklinā, ASV, "Grāmatu Drauga" apgādā izdota arī latviešu tulkojumā.

Izdevniecība "Zinātne" Rīgā grāmatu atkārtoti izdevusi 1993. gadā. Līdz ar to uzņēmīgā un talantīgā cēsinieka Jāņa Doreda dzīvestāsts Jāņa Grīna lieliskajā tulkojumā pieejams arī latviešu lasītājiem Latvijā.

No Elizabetes Doredas grāmatas

"Zeme man ir apaļa":

"Iemīlēšanās piestāv jaunībai. Manā vecuma tā būtu smieklīga. Biju otrtik vecs nekā Elizabete. Kā es varētu viņu bildināt? Vai kāds ir dzirdējis, ka skrejošais holandietis būtu apprecējies? Un tomēr... Vai spētu atteikties no cerības viņu atkal sastapt? Un notika, ka sastapāmies. Viņa ceļoja vairāk nekā cilvēku vairums, vai nu ar žurnālistes bloku vai krāsu kasti.[..]

Arī viņai zemeslode bija apaļa, tikai viņa nebija vēl nodzīvojusi tik ilgi, lai iepazītos ar visiem tās nostūriem.

Kad pirmoreiz viņu sastapu Špicbergenā, viņa kaut ko minēja par "Tūkstoš un vienu nakti". Tagad vajadzēja uzzināt, vai viņa gribētu pārvērst visu dzīvi par avantūru, apprecoties ar skrejošo holandieti.

Viņa gribēja – un mēs norunājām, ka precēsimies, tikko to varēsim izdarīt. [..]

Pasaule bija tādā stāvoklī, ka man nebija iespējams dabūt atvaļinājumu. Austrijā atzina tikai baznīcas laulību, un Elizabete nevēlējās citādi laulāties kā vienīgi baznīcā. Bet, lai dabūtu baznīcas laulību, jāliekas iepriekš trīs svētdienas no vietas uzsaukties, un šeit nu bija Gordija mezglis. Trešo svētdienu – dienu, kad mums bija jāsalaulājas, es biju visur citur, tikai ne Vīnē. Tas atkārtojās vairākas reizes. Mācītājs, kuram vajadzēja mūs salaulāt, sāka noraudzīties uz mani skeptiski, un Elizabete nu saprata, ko īstenībā nozīmē precēties ar filmu reportieri.

Kādu sestdienas vakaru atgriezās Vīnē. Piezvanīju mācītājam. "Atvainojiet," es teicu, "bet vai jūs nevarētu mūs rīt? Vai tad nav iespējams pārlēkt uzsaukšanām pāri, ja mans darbs tās neaplēšamā kārtā pārtrauc?"

Jā, mācītājs saprata. Bet uzsaukšanas viņš diemžēl nevarēja izlaist. Tomēr viņš gribēja darīt visu iespējamo. Viņš aprunāšoties ar bīskapu, vai tiešām nav iespējams šādā vai tādā veidā izkārtot.

Izdevās izkārtot.

Svētdienas rītā tūlīt pēc sākuma korāļa baznīcēnus pārsteidza pirmā uzsaukšana. Otra notika pirms svētrunas. Trešā un pēdējā pēc svētrunas. Un dievkalpojuma beigās mēs ar Elizabeti tikām salaulāti.

Mums nebija nekāda kāzu ceļojuma plāna. Bet ar tādu darbu kā manējais visa mūsu dzīve kļuva viena kāzu ceļojumu virkne.

Elizabete bija iekārtojusi mazu dzīvoklīti. Kad atgriezāmies "mājās", sētniece stāvēja ar telegrammu rokās, mūs gaidīdama. Tā nu nebija laimes vēlējumu telegramma, kādas saņem citi jaunlaulāti pāri. Tā bija no manas firmas. Man jādodas uz Āfriku – Abesīniju, kur gaidāms karš. Jau agrāk reiz biju ceļā uz Keniju tai pašā lietā. Tagad visas ziņas no Romas rādīja, ka uzbrukums drīz sāksies. Redaktors vēlējās, lai es ceļotu uz Adisabebu.

Noraudzījās savā jaunajā sievā. Viņa bija uzvilksusi pastelkrāsas tērpu ar smagu lauka puķu pušķi, un viņa nekad vēl nebija dzirdējusi, kā švinkst lodes. "Būs karš," teicu lēnām, "tā ir liela atbildība ņemt tevi līdz." – "Bet vēl lielāka atbildība ir atstāt mani šeit," viņa atbildēja ātri. "Tātad nevari vis doties kāzu ceļojumā viens pats."

Viņa noņēma no galvas florentīniešu cepuri. Gaišā cirta noslīdēja uz pieres, un viņa to nepacietīgi atmeta atpakaļ. Šo viņas kustību es vienmēr gaidīju. Ar šo kustību viņa varēja mani dabūt gatavu uz visu. Nē – – – es nevarēju doties kāzu ceļojumā viens.

CIK REIŽU UZSTĀDĪTS LATGALES ATBRĪVOŠANAS PIEMINEKLIS? Latvijas neatkarības cīņu laikā 1919. gada jūnijā, padzenot vācus, tika atbrīvota Vidzeme un Rīga, oktobrī un novembrī, padzenot bermontiešus, Zemgale un Kurzeme, bet kā pēdējā tika atbrīvota Latgale. Latvijas armija 1920. gada 3. janvāri

iegāja Daugavpilī, 9. janvāri – Viļākā, 21. janvāri – Rēzeknē. Bet Latgales partizānu pulks no krievu komunistu varas bija atbrīvojis Abreni (toreiz Jaunlatgale) jau 14. janvārī. 1920. gada 11. augustā tika noslēgts Latvijas–Padomju Krievijas miera līgums, kurā Krievija uz visiem laikiem atteicās no jebkurām tiesībām uz Latviju (arī Abrenes novadu).

1930. gada 8. jūnijā Latgalē svinēja Latgales atbrīvošanas desmito gadadienu, bet Latgales sirdī Rēzeknē tajā dienā tika parakstīts akts par Latgales atbrīvošanas pieminekļa celšanu un ielikts pamatakmens.

Konkursam tika iesniegti 18 projekti, no kuriem otrajā kārtā palika deviņi. Pirmo godalgu piešķīra projektam, kura autors, kā izrādījās, bija ludzānietis Leonīds Tomašickis – Mākslas akadēmijas students. Pieminekli bija izteikta Latgales atbrīvošanas ideja: Latgale jaunavas veidā ar rokā paceltu krustu traucas uz priekšu laimes pilnu, Dievam pateicīgu skatienu. Pie viņas kājām partizāni sarauj važas, un cita jaunava, ceļos nometusies, viņiem uzliek vainagu.

Pēc L. Tomašicka meta pieminekli nodeva: izveidot Cēsīs strādājošajam tēlniekam Kārlim Jansonam, kurš metu mazliet pārveidoja. Pieminekļa izgatavošana ilga no 1935. līdz 1939. gadam. Pamats kalts no Somijas sarkanā granīta. 6 metrus augstā "Atbrīvotā Latgale" izlieta zaļvarā Somijā Virtenenas zaļvara lietuvē. Kopējais augstums – ap 11 metru. Uz pamatnes uzraksts – "Vienoti Latvijai". Pieminekļa celšanai pilsētas centrā tika pārveidota Atbrīvošanas aleja. Par laukuma izdaiļošanu un apstādījumiem rūpējās tēlnieks K. Jansons un Rīgas Brāļu kapu izveidotājs dārzu arhitekts Andrejs Zeidaks.

Ļaužu jūrai klātesot, pieminekli atklāja iekšlietu ministrs K. Veidnieks (toreiz Veitmanis) 1939. gada 8. septembrī, kad nupat kā bija sācies Otrais Pasaules karš. Latvijas Kultūras fonds 1939. gadā tēlotājas mākslas jomā galveno balvu piešķīra Kārlim Jansonam par "Atbrīvoto Latgali".

Latgales
atbrīvošanas
pieminekļis

Taču nākamā gada 17. jūnijā Baltijā iebrauca krievu tanki...

Jau 10. augustā sākās cīņiņš par pieminekļa nojaukšanu. 16. septembrī tiek saņemta atļauja noskrūvēt krustu un uzrakstu "Vienoti Latvijai". Tas tomēr pieminekli neglāba. Naktī no 5. uz 6. novembri no Krievijas atbraukušais Rēzeknes pilsētas vecākais J. Ungers patvaļīgi lika pieminekli nogāzt un aizvest uz lopkautuves teritoriju. Daļēji bojāto pieminekli vācu okupācijas laikā salaboja Kārlis Jansons ar savu palīgu tēlnieku Jāni Zibeni. Atjaunoto pieminekli atklāja 1943. gada 22. augustā.

Krievu tanki iebrauca vēlreiz... 1950. gada 24. jūnijā Rēzeknes izpildkomitejas varasvīri nolēma "Atbrīvoto Latgali" atkal nojaukt un tā vietā uzstādīt Ļeņina pieminekli. "Atbrīvoto Latgali" nojauc nekavējoties un iznīcināja, bet Ļeņineklis parādījās pēc 15 gadiem.

Sākoties trešajai tautas atmodai, 1987. gadā dzima doma, ka pieminekli atjaunojams. 1989. gada 14. marta Ministru padome nolēma atjaunot L. Tomašicka un K. Jansona veidoto pieminekli "Vienoti Latvijai" ("Latgales Māra"). Pieminekli no jauna veidoja aizsaulē aizgājušā Kārļa Jansona dēls tēlnieks Andrejs Jansons. To atlēja Tallinā Igaunijas Mākslas fonda uzņēmumā *Ars monument*, bet postamentu izgatavoja Pēterburgā. 1991. gada 27. augusta rītā neticamā ātrumā pazuda Ļeņineklis. Vieta piemineklim bija brīva.

Laikā no 10. līdz 13. augustam Rēzeknē sanāca I Pasaules latgaliešu konference, kurā piedalījās dalībnieki no visām pasaules malām. Divas dienas ilga referāti, ziņojumi un pārrunas par Latgales vēsturi, valodu, rakstniecību, kultūropolitiku, izglītību, katoļu baznīcas lomu, tautsaimniecību u.c. jautājumiem. Taču galvenais notikums konferences laikā bija Latgales atbrīvošanas pieminekļa atklāšana trešo reizi. Un šoreiz – uz mūžīgiem laikiem. Tāda bija neskaitāmi daudzo svinīgā notikuma dalībnieku pārliecība.

ASPAZIJA PAR RAINI

(*No apceres "Ar mīlas acīm raugoties"*)

"Liels dzejnieks vienmēr ir tapšanā, īpaši pēc savas nāves," raksta Zenta Mauriņa. Paradoksālā atziņa patiesa arī attiecībā uz Aspaziju un Raini. Dzejnieku vērtējumi laiku gaitā pārdzīvojuši

milzu pārvērtības, taču pārvēršdamies allaž atseguši agrāk nepamanītas personības un daiļrades šķautnes.

Pie visa tā, kas dažādos laikmetos teikts par Raini, īpaša nozīme Aspazijas atstātajiem autobiogrāfiskajiem rakstiem un atmiņu materiāliem. Dzejnieki kopā pavadījuši trīsdesmit piecus gadus un arī pirms tam elpojuši vienu gaisu topošajā Jaunās strāvas atmosfērā.

Protams, ka Aspazijas, tāpat kā jebkuras citas atmiņas un vērtējumi ir subjektīvas. Bet liecības par to, kā viena patība izprot otru – gan iztēles gaitās, gan uzskatu dialektikā, gan sabiedriskajā un ikdienas dzīvē –, ir svarīgs faktors tā procesa apjēgsmē, ko Zenta Mauriņa dēvē par attīstību dzīvē un pēc nāves. Vēl jo vairāk tāpēc, ka Aspazija rakstīto vienmēr rādījusi dzīvesbiedram un bieži vien papildinājusi ar viņa norādījumiem. To spilgti ilustrē divi rok-raksta uzmetumi ap 1911. gadu, kas nosūtīti Antonam Birkertam un kuros dzejniece skaidro abu personību mijiedarbību:

"Es, man šķiet, tiku minējuse, ka personiski esmu darījuse iespaidu uz R. un viņa darbību; tad man arī jākonstatē, ka vēl jo lielāku iespaidu uz mani darījis R. kā jau iniciators visur.

R. ne tikvien kā stipra politiska personība mani ar saviem pasaulesuzskatiem vedis uz man svešu nākotnes valsti, kaut gan viņa politiskā pārliecība nekad pilnīgi nebij un nav manējā. Bet vēl jo vairāk viņš kā domātājs attīstījis manas intelektuālās spējas un reizē kā no mums abiem pārākais mākslinieks mācījis mani dot manam darbam pilnīgāku izteiksmes veidu. Še varbūt ir vietā izteikt šo atziņu un atgādināt arī to, ka es agrāk par visiem citiem, jau priekš 10 gadiem, R. ierādīju pirmo vietu latviešu literatūrā."

Rainis rūpīgi apsvēris katru vārdu pirmajā uzmetumā un konsekventi labojis un papildinājis teiktā saturu. Iepriekšpublicētajā tekstā visas izceltās vietas dzejniece pārrakstot iestrādājusi pēc Raiņa priekšlikuma! Gan par Raini kā iniciatoru politiskajā domāšanā, gan par Raini – vadošo mākslinieku, gan par pašas lomu viņa darbības novērtēšanā.

Atstājot divus pirmos jautājumus vēlākām pārdomām, šoreiz izceļama Raiņa norāde par Aspazijas nopelniem dzejnieka talanta atklāšanā. Jo, kopš Jānis Poruks "Mājas Viesa Mēnešraksta" 1897. gada 1. numurā Gētes "Fausta" atdzejojuma ievadvārdos raksta, ka ar to

"mūsu ģeniālā dzejniece Elza Rozenberg "Aspazija" un jaunais dzejnieks Rainis iemantos pie mums, latviešiem, nemirstošu slavu", Aspazija publiski sāk pašizliedzīgu Raiņa izvirzīšanu. Vispirms – "jauno dzejnieku" minot kopā ar sevi; viņa, piemēram, "Sarkano puķu" pirmizdevumā vairākās nodaļās kā moto ieliek gluži nepazīstamā liriķa vārsmas. Nedaudz vēlāk viņa jau paceļ Raiņa darbu pāri savējam. Pārliecinoši to atklāj sarakste trimdas laikā. Aspazija ar aizrautību sniedz atsaukumi par katru saņemto dzejoli. Viņa spilgti tēlo dzīvesbiedram, kā no Slobodskas atsūtīto lasa un pārrunā Rūdolfs Blaumanis, Pēteris Zālīte, Jānis Poruks, Augusts Deglavs, Rinkužu Andrejs, Jēkabsonu Kārlis un citi, kas ienākuši "Dienas Lapas" redakcijā. Bet 1899. gadā Aspazija piedalās Zinību komisijas rīkotajās Vasaras sapulcēs, kas izvērtē gada literāro un zinātnisko devumu. Šeit viņa izmanto nelielu kritisku piezīmi par Raiņa veikto "Hanneles" tulkojumu, lai propagandētu dzīvesbiedra – valodas reformatora – darbu un īpaši "Fausta" atdzejojumu.

Visspilgtāk dzejnieka talantu Aspazija izceļ 1901. gadā. Viņa pat atliek braucienu uz Slobodsku, lai Vasaras sapulcēs nolasītu referātu "Latviešu lirika dažādos laikmetos". Tas ir spožs pārskats par mūsu dzejas attīstību kopš jaunlatviešu laikiem. Aspazija ar apbrīnojamu pārliecību un optimismu glezno jaunu lirikas atdzimšanas sākumu, kas saistīts ar Raiņa vārdu.

"Raiņa intensīvais subjektīvais "es" stāv ciešā sakarā ar sadzīves jautājumiem, un viņa dzejas sapņi šūpojas it kā baltas ūden-

srozes virs tumšiem bezdibeņiem. Ar dvēseli, pilnu dailes gleznām, un lielu patiesības mīlestību... – viņš nevar viegli tikt pāri pār dzīves dziļiem konfliktiem, kā cilvēks viņš par tiem cieš un kā mākslinieks viņš tos tēlo, un, ko viņš mums pasniedz smalki slīpētos kristāla traukos, ir viņa paša sirds asinis. Bez lieka patosa un tendenciozas uzbāšanās viņš mums ar taustāmu plastiku pasniedz ainu pašu, un šīs ainas drīz

Vai Rainis vēl kādreiz saņems tik daudz ziedu...
Raiņa pieminēklis atklāšanas dienā Esplanādē 1965. gada 11. septembrī.
Tēlnieks K. Zemdega, arhitekts Dz. Driba
A. Ābeles foto

mums parādās šausmīgi atbaidošas it kā modernajā glezniecībā Štuka un Klingera tēli, un drīz mūs apņem brīnišķi maigi it kā ziedu puteklīšu poēzija un vijas ap mums it kā kūpošs zelta tvaiks. Viņa krāsas ir vai nu dziļi melnas, vai mirdzoši baltas un tēlo mums tikko austošās pusdomas, vissmalkāki sadalītās jūtas. Bet aiz vismazākā dzejoliša slēpjas kaut kas dziļāks, un, kur mēs domājam aplūkot tikai skaistas puķes, iz viņām piepeši izšaujas it kā čūska ar zaļi mirdzošām acīm kāds grūts dzīves jautājums."

Rainis – jaunās latviešu lirikas rīta blāzma. Nevienš cits šādu raksturojumu viņa dzejai vēl nevar dot – 1901. gada pavasarī zināmi labi ja kādi trīsdesmit pieci Raiņa dzejoļi. Vienīgi Aspazija var skaidri saredzēt talanta bagātību un spēka potences. Tiesa, referāta sagatavošanā sava loma ir arī Raiņa norādījumiem. Kad Aspazija strādā pie priekšlasījuma, dzejnieks atsūta viņai pāris rokraksta lapiņu, kurās pats sniedz savu dzejas raksturojumu. Rainis ļoti skaidri apzinās, ko viņš grib sacīt ar savu darbu un apzināti veido arī tā būtiskās līnijas.

Aspazijas interpretācija, kas saskaņota ar dzejnieka idejām un mērķiem, sniedz kritikai būtisku ievirzi Raiņa neparastās un savdabīgās mākslas uztverē. Šajā ziņā Rainis tiek gandrīz pilnīgi pasargāts no sarūgtinājumiem, kādi ir likumsakarīgi, uz sociālās dzīves skatuves parādoties vienreizīgai, spožai personībai.

Pēc gadiem desmit dzejniece pievēršas dzīvesbiedra biogrāfijai. Jaunais literatūrzinātnieks Antons Birkerts gatavo pirmo Raiņa monogrāfiju un lūdz no dzejnieka pārskatu par dzīves svarīgākajiem notikumiem. Izmantojot Raiņa stāstījumus, to uzraksta Aspazija. Dzejnieku fondā saglabājušās deviņpadsmit sīksīkā rokrakstā aprakstītas lapiņas. Tajās izsekots Raiņa mūža gājums un atsevišķas interesantas epizodes līdz pat emigrācijas laikam. Antons Birkerta apcerē "Rainis" (pirmpublicējums žurnālā "Domas" 1912. g.) stāstījums izmantots gandrīz pilnā veidā – gan citējot Aspazijas tekstu, gan pieminot faktus.

Drīz dzejniece pati sāk domāt par Raiņa personības apceri. Vienu paskubinājumu tad dod Raiņa jubileja 1915. gadā. Tā tiek atzīmēta visai peticīgi – plosās pasaules karš. Par Raini raksta draugs Pauls Dauge un aicina arī citus, kas Raini pazīst, sniegt par dzejnieku kādas ziņas un atmiņas. Šinī sakarībā Aspazija uzmet

iesākumu rakstam "Rainis un publika". Dzejniece uzsver, ka nelielais laikposms, kurā darbojies Rainis (no 1893. – 1915. gadam), *"ir tik plašs, ka paņem visu latviešu kultūru līdz tās augstākajam pakāpienam. Latviešu tautu tagad bez R. nevar minēt, tāpat kā Angliju nevar minēt bez Šekspīra un Vāciju bez Gētes, ja to gribam reprezentēt viņas pilnībā."* Viņa arī uzsver, ka par Raini kā par ideju nesēju un domātāju rakstīts diezgan daudz, taču kā par cilvēku zināms ļoti maz. Viņas pienākums būtu rakstīt par Raini tuvplānā.

1915. gadā Aspazija sarakstās ar žurnālistu – emigrantu Jāni Kļaviņu (Ellanski). Kļaviņš sadarbojas ar ebreju strādnieku savienību "Bunds" un piedāvā "Bunda" izdevumam Raiņa lugas "Jāzeps un viņa brāļi" fragmentus, ko tulko Aspazija. Dzejnieci uzaicina dot arī īsu ieskatu Raiņa daiļradē. 1915. gada oktobra beigās viņa nosūta "Bundam" nelielu apceri vācu valodā – "Rainis". Taču par dzejnieku Aspazija stāsta maz. Viņas apcere ir sava veida dzeja prozā par mazo tautu un viņas kultūras traģēdiju pasaules cīņās arēnā. Latviešus Eiropa nepazīst, viņu kultūras pārstāvjus nezina lielās tautas. "Pie kuras tautas lai es griežos, kad rakstu par Raini?" Aspazija sev jautā. "Ko gan kāds zina par tādu latviešu dzejnieku Raini? Ko kāds vispār zina par latviešiem?"

"Rakstīt par latviešu dzejnieku Raini nozīmētu četrdesmit deviņām Danaīdām piepulcēt vēl vienu un likt tai ar cauro sietu atkal doties pie veļu upes un vēlreiz veikt to pašu veltīgo darbu.

Tā kā es, ejot pa rakstu ceļu, pašreiz atrodos Grieķijā¹ un katrai kultūrai ir sava nevilšus sākotne, kaut arī tā kāptu lejup pa pagājības veļu kāpnēm vai spirāles veidā vītos augšup uz nākotni, es apstājos pie dižā Platona.(..) Daudzējādā ziņā viņš [Rainis] līdzinās neoplatoniķim Plotīnam, no kura dzidrā dvēseles avota sākušās tik daudzas vēlākās kultūras upes."

Kā redzams no tālākās sarakstes ar J. Kļaviņu, šis raksts tomēr netiek iespiests.

Raiņa personības apcerei Aspazija aktīvi pievēršas 1917. gadā. Pārskatā par šajā laikā padarīto viņa norāda, ka monogrāfiskajai

¹ Aspazija šajā laikā Cīrihes universitātē klausās lekcijas par Grieķijas mākslu.

tēmai jau iekārtotas divdesmit nodaļas un uzrakstītas četrdesmit lapas. Dzejnieces dzīves hronikā "Kas pastrādāts no 1906. līdz 1919." iedaļā "Negatavie" ir atzīme:

"Apcerējums par Raini – 120 lapiņas = 4 loksnes" un "Apcerējums par jauno strāvu – 40 lp. = 4 loksnes".

Īsākais monogrāfijas "Rainis" plānojums ir šāds:

1. Raiņa māju dzīve. Apkārtnē, parašas, kustoņi, putni, puķes, saimniecība, materiālu vākšana.
2. Raiņa draugi.
3. Publika, masa, partija.
4. Daba un kultūra R. dzīvē.
5. Saules ticība un ētika.
6. Mīlas jēdziens.
7. Vientulība.
8. Sieviešu tēli R. lugās.
9. R. varoņu simboli.
10. Nāves un mūžības filozofija.
11. Atjaunotne. Gals un sākums.

Plašākais plānojuma variants sadala sīkākās tēmās pirmā punkta ieceres ("Kādā apkārtņē R. strādāja", "Kustoņi un puķes R. dzīvē", "R. māņticība" etc.). Te atsevišķi izdalītas problēmas – "Ētika un attiecības pret reliģiju", "Rainis un jaunatne".

Monogrāfija par Raini nav izstrādāta kā vienots vēstījums. Manuskripts sastāv no atsevišķiem vāciņiem. To virsraksti visumā atbilst plānā norādītajām iedaļām. Vāciņos ievietoti plašāk izvērsami tēzu un tēlojumu uzmetumi. Taču arī šis savstarpēji vēl nesaistītais rokrakstu klāsts ir visai būtisks saturā. Vēl tagad tas papildina priekšstatus par Raini. Atklājas Aspazijas patstāvīgā un īpatnējā pieeja Raiņa personībai, jo Aspazija, kā jau redzams no plānojuma, orientējas tieši uz radītāja personību. Parādās zīmīgas līnijas vides, tuvinieku un paša dzejnieka portretos. Tā, piemēram, par dzejnieka māti Aspazija, acīmredzot vadīdamās no Raiņa stāstījuma, atzīmē:

"Dziju audēja, sapņotāja.. trejkrāsaina saulīte ir mātes dzijās, no tām izvērpta tautas saulīte. Tautas dziesmu pratēja. R. ticība uz mātes mīlestību. Priekš viņa tā ir vientulīga laimes sala, pēdējais

patvērums. Beidzot izrādās, ka arī šī sala jau aizņemta un apdzīvota (Dore). [..] Māte iepakojā viņam līdzi veļu, ceļa naudu un savu svētību."

Īss, lakonisks pieraksts, kurā tomēr ietverta plaša, emocionāla informācija. Gan Dārtas Pliekšānes ciešā saite ar tautas mākslu, šīs saites tālākstiegrojums Raiņa dzejā ("Senatne"), gan zēna pieķeršanās mātei un bērnišķīgā greizsirdība, kas padziļina vientulību, gan mūžsenā ģimeniskās vienotības izjūta, dēlu palaižot pasaulē...

Līdzīgas piezīmes – teikumu drupatiņas raksturo Raini pašu ikdienas ritumā:

"Viņš cieta caur to, ka nevarēja strādāt. [..] Kā Pūks mēdza pakas nest pogu caurumā. [..] Kādas puķes mīl Pūks – necieš jasmīnu smaržu. [..] Rītā, kad uzceļas, stāv pie loga, baltā divieļī slaucīdamies, kā Pīslis¹ pātaru deķos. [..] Pūks zināja no rītiem, kurš putniņš pirmais sāka dziedāt un tad sekoja citi."

Taču daudz vairāk par ārējo dzīves veidu, kas gan neapšaubāmi atspoguļo arī garīgo struktūru, Aspaziju interesē lielie personības attīstības un izpausmes principi. Visplašāk viņas piezīmes skar ģēnija tapšanas jautājumu. Aspazija tikpat kā neskar tolaik un vēlāk tik iecienīto tēmu – Rainis kā noteiktas šķiras mākslinieks. Viņas uztverē (un vērīgāk ieskatoties – vai arī ne Raiņa uztverē?) dzejnieks ir vispārcilvēciska parādība zināmā laikā un tautā. "Katra dzīvība ir iepriekšējo audžu summa un nākošo sakne" un arī ģēnijs – paaudžu paaudzēs izkristalizētu un sakopotu fizisko, garīgo īpašību un māku vienība, daudzu enerģiju sintēze. Ģēnijs ir optimistiski kāpjjoša spēka izpausme, taču viņš nāk tieši paguruma, traģisku lūzumu laikā, ģimenes un tautas krīzes periodā. Savā dziļākajā būtībā ģeniālais cilvēks ir "nemiernieka tips", "labākā viela, ko zeme devusi".

Ģēnijs ienāk sabiedrībā ar ciešanām – savām un citu, kas arī kļūst par viņa paša ciešanām. Ilustrācijai Aspazija piemin Raiņa dzejoli "Cik sapņa izmodos, cik darba trokšņa". Dzejnieka sāpe te vienojas ar mūžmūžos eksistējošām cilvēces rūpēm, ar ilgām pēc pirmatnējās harmonijas, pēc kopjūtas ar Visumu. Rainis ir universālists.

¹ Aspazijas bērniības atmiņu personāžs – pauninieks ebrejs

Šķiras, tautas, cilvēces un Visuma likteņi viņa uztverē ir organiski saistīti. Bērnībā un jaunībā viņš ir "maigs melanholiķis, pavasars ar rudens miglu, putns ievainots zem spārna", bet tālākā gaitā top par patību, kas gatava uzstāties pret visu laikmetu. Senajā Grieķijā tāda patība būtu diskutējusi agorā, kristiešu vajāšanas gadsimtos tiktu no lauvām saplosīta cirka arēnā, franču revolūcijā – paceltu sacelšanās karogu.

Ģeniālo personību allaž pavada vientulība. Idejas nesējs konfliktē ar esošo, ar visu savu vidi. Idejas izkopšana prasa savrupību, koncentrēšanos, spēju vispārināt un drosmi pateikt. Piepildās paradokss – tiecoties pārveidot pasauli, jaunu nesošā personība izslēdz sevi no esošās, iznīcībai nolemtās pasaules. Tāds ir kalnā kāpēja liktenis.

Vairākkārt Aspazija mēģina Raiņa tēlu atveidot daiļliteratūrā. Šķiet, ka 1920. gada sākumā rakstītas pirmās lappuses stāstījumam "Ceļojums uz ārzemēm". Te tēlota abu mākslinieku iebraukšana Šveicē, bēgot no sodekspedīciju vajāšanām dzimtenē. Nelielajā skicē Rainis tēlots kā saiņiem un sainīšiem apkāries nabaga Atlants, kas, Vintertūres stacijā izkāpis, norūpējies sper pirmos soļus svešajā zemē.

Daudzi fakti no dzejnieku biogrāfijām ietverti romānā "Rudens lakstīgala" (1933).

Aspazija raksta par Raini, skatīdamās uz dzejnieku ar mīlas acīm. Raksta, ne mirkli nešaubīdamās par viņa talanta lielumu, gatava kalpot šī talanta attīstībai, ja arī pati paliek ēnā. Ilgus gadus viņa sev izvēlas rūpju pilnas mātes lomu, ar savu enerģiju un ticību Rainim spridzinādama aizsprostus, lai atbrīvotu kāpjošos, šalcošos pavasara ūdeņus. Taču viņa sajutusi arī atsacīšanās sāpes un dzīves rūgto pārestību, kas nav ļāvusi līdz galam realizēt pašas ieceres.

To, ko Aspazija nestāsta publiski atmiņās, viņa bieži vien aizplīvuroti izraud dzejā.

Viņš bij aiz sētas ērkšķu zars

Un viņa – liepu lapa.

Kad nāca siltāks saules stars,

Tie abi tuvi tapa. –

Cik viņa maiga, tik viņš ass
Uz savas nepiekāpes;
To mīla nebij cits nekas
Kā sāpes, tikai sāpes.

Dzejoli "Ērkšķu zars un liepu lapa" varētu uzskatīt par minoros toņos veidotu iztēles ainu, ja 1911. gada 26. novembrī Aspazijas vēstulē Rainim nebūtu sekojošas rindas: "Tu teici, ka katram jāattīsta sava individualitāte, lūk, līdzība: ērkšķu krūms auga blakām ar mīkstu lapu krūmu, un katram bija jāattīstās, katrs tālāk auga, bet ērkšķis ar dzeloņiem plosīja lapu krūmu un teica pie tam: vai Tu neļausi man attīstīt savu individualitāti? Kopdzīvē sieviete ir vājākais radījums, arī es, kaut stiprāks gars, neesmu no šī likuma izslēgta..."

Divu dzīvju tragēdija, kura tik viegli varēja pāraugt publiskā apsūdzībā. Samocītā ikdiena, kurā divām lielām personībām par šauru. Centrtieces spēki, kuri visu cenšas pakļaut savas patības sagatavošanai arvien jaunam un jaunam radošam darbam. Tomēr Aspazija neuzraksta neko no tā, kas atsegtu ikdienas dzīves un saskares tumšās lappuses. Tur, kur dzeja paver garīgās krīzes momentus, tie jau ir pacelti tādā vispārinājumā, ka var būt jebkuras dzīves atspoguļojums. Tāpēc vēl jo vairāk jājūt cieņa pret to ētisko spēku, kurā balstoties Aspazija latviešu lielāko dzejnieku redz patiešām lielu – arī pēc visa tā rūgtā, ko dzīve dod tiem, kas, paši sevi ievainodami, skatās viņas dziļākajās dzīlēs.

PAR KO STĀSTA PIEMINEKLIS ĶEMEROS? Pastāigājoties Ķemeru parkā, Vēršupītes krastā uzmanību piesaista īpatnējs piemineklis – četru granīta stabu un čuguna ķēžu iežogots, no smilšakmens veidots un čūskas apvīts dižs ozola stumbeņis ar apcirstu zaru vietās iedobtiem vai citviet uz stumbra reljefi izceltiem laukumiem, plāksnēm, iekaltiem vārdiem un gadskaitļiem. Tas ir 1861. gada 6. jūlijā – kūrvietas oficiālās dibināšanas divdesmit trešās gadadienas svinību laikā – atklātais piemineklis Ķemeru kūrvietas dibinātājiem un ārstiem, kurā laika gaitā papildus iekalti daudzi citi vārdi. Piecpadsmit vārdus skaidri vai ar nelielām grūtībām

nodrupušās vietās var izlasīt katrs, bet sešpadsmitais teksts norāda, ka pieminekli cēluši pateicīgie kūrvietas apmeklētāji. Bet ko gan šie vārdi liecina, ko tie stāsta pēctečiem, kādi ir šo cilvēku nopelni Ķemeru labā?

Kūrvietas pagātne ir leģendām un vairāk vai mazāk ticamiem nostāstiem apvīta. Svētavotos kā pateicības ziedu par izdziedināšanu mūsu senči metuši rotaslietas, naudu un citas vērtīgas lietas. Arī Ķemerose, vecāko avotu tīrot, ir atrasts kāds 1561. gadā kalts naudas gabals, taču kaut cik pazīstamāka dziedniecības vieta izveidojās pavēlu, tikai 18. un 19. gadsimta mijā, kad tika veiktas pirmās sērūdēns analīzes un Rīgas ārsti turp sāka sūtīt slimniekus. Bet nomaļā purvainā vieta mežsarga Anša Ķemera pārraudzītajā iecirknī bija grūti pieejama, iekams mežzinis Feihners pats par savu naudu 1825. gadā izbūvēja ceļu līdz Slokas un Tukuma traktam. Drīz pēc tam tika uzcelta pirmā kūrmaija, ko pēc pirmo pacientu vārdu sākumburtiem lepnī nokrustīja par Formikahivu. Kad pāris gadu vēlāk par dziļu nožēlu kūrviēsiem tā nodega, bija jau modusies nopietnāka interese par Ķemeriem, un sākās jauni celtniecības un apkāmes labiekārtošanas darbi. Un te jāsāk minēt pieminekli iekaltie vārdi.

Goda vietā un lielākiem burtiem pieminekli minēts Baltijas ģenerālgubernators barons **M. fon der Pālēns**. 1833. gadā ārstēdamies Ķemerose, viņš bija izpratis dziedniecisko faktoru un, izmantojot savas administratīvās iespējas un pazīšanos Krievijas galmā, panāca, ka imperators Nikolajs I parakstīja ukazu par dziedniecības iestādes ierīkošanu Ķemerose, kam sekoja ievērojams līdzekļu pieplūdums un dažnedažādi lieli darbi, līdz 1838. gada 6. jūlijā kūrviētu varēja oficiāli atklāt.

Pieminekli ir iekalti kūrviētas direktoru vārdi: no 1838. līdz 1851. gadam – valsts

Piemineklis
Ķemeru kūrorta
dibinātājiem un
direktoriem

padomnieks **P. Steveri**, no 1852. līdz 1857. gadam – ekselence **F. fon Krūzenšterns**, no 1858. līdz 1861. gadam – kamerkungs **K. fon Radeckis–Mikuličs**, no 1862. līdz 1874. gadam – ekselence **Nikolajs Pesē de Korvāls**, no 1874. līdz 1883. gadam – **A. fon Belkens** un no 1883. līdz 1890. gadam – ekselence **O. fon Hākens**. Minētie cilvēki nebija ārsti. Direktors vadīja kūrvieta pārvaldes komisiju, kas rūpējās par Ķemeru attīstību. Komisijā ietilpa prominentas personas, reizēm pat ģenerālgubernatori – līdztekus jau minētajam fon der Pālenam arī kņazs **A. Suvorovs** (ievērojamā karavadoņa mazdēls), kura vārds tālab iekalts pieminekļī. Viņš 1862. gadā panāca komisijas darbības paildzināšanu vēl uz 24 gadiem un jaunu līdzekļu pieplūdumu. Bet pieminekļī minētais goda pilsonis **M. Vāgners** bija daiļdārznieks, kas bez atlīdzības laikā no 1851. līdz 1861. gadam veidoja parku un apstādījumus.

Nākamā kūrvieta pārveide norisa pēc 1891. gada, kad likvidēja pārvaldes komisiju un vadību nodeva vienam ārstam – direktoram, kas organizēja un veica gan ārstniecības, gan jauncelsmes, gan labiekārtošanas un citus darbus. Pieminekļī iekalti viņu vārdi: no 1891. līdz 1895. gadam – **A. Kuļabko–Koreckis**, no 1895. līdz 1903. gadam – **A. Sotins**, bet no 1904. līdz 1915. gadam (pieminekļī kļūdaini līdz 1918. gadam) – **A. Lozinskis**. Pirms Pirmā Pasaules kara kūrvieta bija sasniegusi lielāko uzplaukumu: kursēja tiešās satiksmes vilcieni Sanktpēterburga–Ķemeru un Maskava–Ķemeru, iznāca kūrvieta laikraksts, 1910. gadā atklāja elektriskā tramvaja līniju uz Jaunķemeriem un tamlīdzīgi.

Pirmā Pasaules kara laikā Ķemeru atradās tiešās karadarbības joslā un, krietni nopostīti, tie nīkuļoja. Nākamo divu pieminekļī iecirsto direktoru vārdi: no 1920. līdz 1927. gadam **E. Dzinters** un no 1928. līdz 1940. gadam **J. Lībietis** (pieminekļī nav fiksēts, ka viņš bijis direktors arī laikā no 1941. līdz 1944. gadam). 1936. gadā uzcēla Ķemeru viesnīcu, bet jaunu augsmi atkal pārtrauca karš. Pēdējais pieminekļī minētais direktors ir kārtējo atjaunošanas darbu vadītājs **A. Muzikants** ar gadskaitļiem 1944 un 1955.

Vēl kūrvieta pusotra gadsimta svinību laikā 1988. gadā vārdu ieguva trīs Ķemeru parka alejas – A. Lozinska, J. Lībieša un K. Rudzīša aleja. Pirmie divi ir jau iepriekšminētie direktori, savukārt internists profesors K. Rudzītis tika pagodināts kā Ķemeru

dziedniecisko faktoru izpētes sekmētājs. J. Lībietim 1992. gadā un K. Rudzītīm 1999. gadā aleju sākumā atklātas glītas piemiņas zīmes.

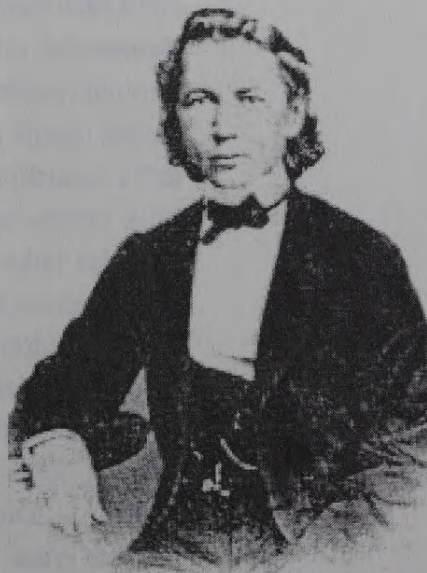
Atgriežoties pie pieminekļa un kritiskāk izvērtējot, varbūt tajā ir iekalti arī daži maznozīmīgāki un pagalam aizmirsti vārdi, bet daži citi svarīgāki izlaisti, piemēram, akadēmiķis T. Lovics un profesors D. H. Grindelis, kas veica pirmās sērūdēns ķīmiskās analīzes, profesors G. Tomss, kurš pirmais izpētīja dūņu sastāvu, arhitekti akadēmiķis H. Šēls un profesors E. Laube, inženieris mehāniķis profesors K. Loviss, vairāki izcili ārsti un tamlīdzīgi. Ja piemineklis tiktu celts mūsdienās, visticamāk, daži vārdi būtu citi, bet lai nu stāv, kā akmenī iekalts.

Jo tā jau ir mūsu godā turamā vēsture. To īpaši atminēsimies tagad, jaunajā gadsimtā, paveroties panīkušajā skatā visapkārt un daudzu ēku mēmajās logailēs, gaidot jaunu Ķemeru kūrvieta uzplaukumu.

BAUMAŅU KĀRLIS Latvijas Valsts himnas autors Baumaņu Kārlis (1835–1905) bija viens no sava laikmeta aktīvākajiem un progresīvākajiem mūzikas darbiniekiem, kādēļ dzīvē tam nācies piedzīvot ne mazums pāridarījumu.

Baumaņu Kārlis
(1835–1905)

Baumaņu Kārlis dzimis netālu no Limbažiem Viļķenes pagasta Indriķu pusmuižā muižas rentnieka ģimenē. Dzimta bijusi bērniem bagāta – 8 dēli un 4 meitas, tādēļ iztikšana nav bijusi viegla. Mācības Baumaņu Kārlis sācis Limbažu draudzes skolā, vēlāk pārgājis uz elitāro pilsētas elementārskolu, dēvētu par "vācu skolu", jo visas mācības tur noritēja vācu valodā. Tā Baumanis jau no bērnības ieguvis perfektas vācu valodas zināšanas. Atšķirībā no brāļiem, kuri kļuva par krietniem amatniekiem – divi izmācījās par drēbniekiem, pārējie apguva galdnieka, kurpnieka un maiznieka amatu –, Kārlis labi zīmēja, viņu saistīja valodas un mūzika. Elementārās zināšanas un iemaņas mūzikā viņam sniedza Limbažu skolotāji Šmits

un Oheims dziedāšanas stundās. Valmieras draudzes skolā, strādā-dams par skolotāja palīgu (māca vācu un krievu valodu un ģeo-grāfiju), Kārlis sāka vingrināties klavierspēlē un ar sava krusttēva Limbažu draudzes mācītāja Kārļa Kristofa Noikirherna atbalstu 1853. gadā iestājās Cimzes vadītajā Valkas skolotāju seminārā. To pabeidzis ar teicamām sekmēm, Baumanis ļoti gribēja mācīties tālāk – studēt Tērbatas universitātē. Lai iegūtu līdzekļus, Cimze apdāvinātajam puisim izgādāja mājskolotāja vietu Kirbižu muižā grāfa fon Aderkasa ģimenē. Tomēr, nenestrādājis visu līguma laiku, Baumanis, nevarēdams izturēt augstprātīgās grāfienes nicīgo at-tieksmi, darbu atstāja. Studijām nepieciešamos līdzekļus viņš cerēja sapelnīt Pēterburgā un devās uz turieni ar spītīgo izsaucienu: "*Labāk Pēterburgā par dvorņiku nekā Vidzemē par skolotāju!*"

Pēterburgā Baumanis kādu laiku strādāja par mājskolotāju, nolika nepieciešamos eksāmenus, lai iegūtu ģimnāzijas skolotāja tiesības, un ar 1860. gadu sāka strādāt par vācu valodas skolotāju dažādās skolās: prestižajā Reformātu baznīcas skolā, kur pasnie-dzēji bija tikai ārzemnieki, un vēlāk arī slavenajā Smoļņija institūtā. Viņam bija ļoti laba alga, lielisks dienesta dzīvoklis, iznāca viņa mācību grāmata vācu valodā, un Baumaņa teicamais skolotāja darbs tika novērtēts pat ar valdības apbalvojumiem – 1875. gadā viņš sa-nēma Sv. Annas ordeni, bet pēc pāris gadiem – Sv. Staņislava ordeni.

Lielā darba slodze un algota darba nepieciešamība liedza Baumanim iestāties konservatorijā, bet muzikālo izglītību viņš turpināja papildināt privāti: klavierspēlē pie prof. F. Černija, kompo-zīcijas teorijā pie V. Hlavača un V. Tomasa. Vienlaikus Baumanis dzīvi iesaistījās jaunlatviešu kustībā, viņa dzīvoklis Moikas ielā bijis centrs un tikšanās vieta daudziem dedzīgiem nacionālās atmodas laika darbiniekiem, pirmām kārtām jau viņa tuvākajam domubiedram Auseklim, tāpat Fricim Grosvaldam, Jurjānu Andrejam, Stērstu Andrejam, Kažoku Dāvim un citiem. Tapa Baumaņa Kārļa patriotiskās dziesmas, un I Vispārīgajos Dziesmusvētkos 1873. gadā Baltijas skolotāju semināra audzēkņi svinīgajā atklāšanas aktā pir-moreiz, kaut oficiāli neatļautu, nodziedāja Baumaņa "Latvju himnu" – "Dievs, svētī Latviju!" (paša komponista vārdi). Koros ieviesās viņa dziesmas: "Timpula", "Latviski lai atskan dzies-mas!", "Daugavas zvejnieku dziesma" u.c. Tomēr vienlaikus sākās

arī Baumaņa konflikti ar cenzūru. Krājumu "Līgo" (dziesmas vīru koriem) pēc tā publicēšanas (1874) cenzūra aizliedza, un tas tika sadedzināts. 1881. gadā, kad Krievijā vispār sākās reakcijas laiks, īsti nenoskaidrotu iemeslu dēļ Baumaņu Kārlis tika atbrīvots no skolotāja darba, viņam tika uzteikts dienesta dzīvoklis, viņš bija spiests atgriezties Limbažos un iztikt no pensijas.

Baumaņu Kārļa mūža beigas, pasliktinoties veselībai un atsvešinoties no ģimenes, bija vientuļas. Viņa "Latvju himnu" gan neļāva dziedāt, gan sagrozīja vārdus, liekot dziedāt "Dievs, svētī Baltiju!". Tikai mūža nogalē viņš dzirdēja savu himnu ar īstajiem vārdiem un ar prieka asarām acīs izsaucās: "Latvija ir! Latvija būs!"

Jau 1913. gadā tēlnieks Gustavs Šķilters sāka Veidot kapa pieminekli Baumaņu Kārlim. Tas tapa par ziedojumiem, bet ar to vākšanu esot gājis diezgan grūti. Paradoksāli, ka tajā laikā mūsu tautas himnas autors bijis gandrīz piemirsts. Viņš, kas tik daudziem bija palīdzējis, pats nomira trūcībā. Kara gadi darbu pie piemiņķļa apdares pārtrauca, tomēr pēc Latvijas valsts neatkarības nodibināšanas, kad 1920. gada 7. jūnijā "Dievs, svētī Latviju!" oficiāli pasludināja par valsts himnu, tā paša gada 10. oktobrī Limbažu kapsētā valsts prezidents Jānis Čakste svinīgi atklāja Šķiltera veidoto pieminekli – sērojošu tautumeitu, kas tur bareljefu ar Baumaņu Kārļa portretu. Svinīgajā dievkalpojumā Limbažu baznīcā ērģeles spēlēja Alfrēds Kalniņš, bet četri kori dziedāja Jāzepa Vītola speciāli šim gadījumam komponēto dziesmu ar Luda Bērziņa tekstu "Tautas himnas autora piemiņai".

Baumaņu Kārļa piemiņai

Svētī, Dievs, šo zemi dzimtu,
Svētī viņas darba tautu,
Ka te karš uz mūžu rimtu,
Miers ar prieku kājas autu.

Dod, ka tautas druvā briestu
Pilnas vārpas zelta graudos,
Bagāts rudens mantas šķiestu,
Tērpdams bārus saules audos.

Dod, ka mūsu baltos krastos
Patiesība zied un daile,
Ka mums dēlu dzimums rastos,
Kam ir glēvums svešs un baile.

Bet kas, sevi cienīdami,
Vairo savas tautas cieņu,
Paši, ēnā noiedami,
Moda tautai laimes dienu.

KURŠ BALETA MĀKSLINIEKS RĪGAI NEBIJA VAJADZĪGS? Harijs Plucis. Dzimis Rīgā 1900. gada 15. jūlijā, miris Vīnē 1970. gada 21. februārī. Latvijas . Nacionālās operas baleta premjers no 1920. līdz 1944. gadam. Izcils baleta pedagogs, viens no Nacionālās operas baletskolas dibinātājiem, tās vadītājs un pedagogs no 1932. līdz 1944. gadam. Lūk, ko mākslinieks raksta savā autobiogrāfijā: *"Kara laikā – 1916. gadā kā bēglis nokļuvu Maskavā, kur 1919. gadā beidzu komercskolu (pirms tam Rīgā viņš mācījās Reālgimnāzijā.), paralēli apmeklējot 1. Maskavas mākslas baletskolu. 1919. gadā tiku angažēts kā dejotājs Zimina operā. 1920. gada oktobrī tiku angažēts kā dejotājs Latvijas*

Harijs Plucis
(1900–1970)

Nacionālajā operā, kur līdz 1927. gada rudenim nepārtraukti strādāju. 1927. gada rudenī aizbraucu papildināties Vakareiopā – Parīzē pie bijušā Marijas teātra baletmeistara Legata, tanī pašā gadā trīs mēnešus strādāju Spānijā, Barselonas Liceo teātrī kā pirmais dejotājs. (Piebildīsim, ka Del Liceo teātrī tā bija lielā Krievu sezona, tur dziedāja Fjodors Šaļapins.) Sezonai beidzoties, pārbraucu atpakaļ Parīzē un turpināju strādāt pie Legata un

Jegorovas. 1928. gadā tieku angažēts pie B. Nižinskas trupā kā solists (slavenā Idas Rubinšteines kompānija.), ar kuras trupu apbraukāju Vakareiropu – Itāliju, Šveici, Beļģiju, Angliju un Austriju."

Plucis uzstāties uz prominentākajām Eiropas skatuvēm – Parīzē viņš dejojis *Grand Opera* (jeb slavenajā Garnjē namā, kā parīzieši dēvē savu teātri), *La Scala* Milānā un *San Carlo* Neapolē, *Staatsoper* Vīnē, *Covent Garden* Londonā, arī Montekarlo operā. 1929. gadā viņš atkal dejo Parīzē "Elizejas lauku teātrī".

Rīgā viņš atgriežas 1929. gada nogalē, kad arī uzraksta iepriekš citēto autobiogrāfiju.

1929. gada 4. septembrī žurnāls "Latvis" rakstīja:

"Pie Nacionālās operas direktora v. izp. Prandes ieradies mūsu tautietis baletdejojotājs Harijs Plucis, kas pēdējos gados baleta mākslā papildinājās ārzemēs, bet priekš tam vairākus gadus strādāja Nacionālajā operā kā baleta premjers. Lai cik savādi arī neizlikās, Prande viņu darbā nepieņēma, aizbaidinādamies, ka baletmeistarus uzaicināšot no ārzemēm."

Protams, Plucis galu galā pēc zināmas pazemojuma devas Nacionālajā operā atgriežas. Viņš dejo ar visām mūsu teātra slavenajām balerīnām – A. Fjodorovu, M. Lenci, H. Tangijevu–Birznieci, E. Feiferi, M. Griķi, A. Priedi un citām, viņa lomu saraksts ir garš un iespaidīgs.

1944. gada vasarā Plucis uzstājas Prāgā un nokļūst visīstākajā kara virpulī. Ceļš uz Rīgu ir nogriezts, atliek doties uz otru pusi – uz Vāciju, ko jau "bumbo" sabiedroto karaspēks. Dzīve Rietumos atsākas ar vienu cauršautu koferi un tajā saplosītām drēbēm.

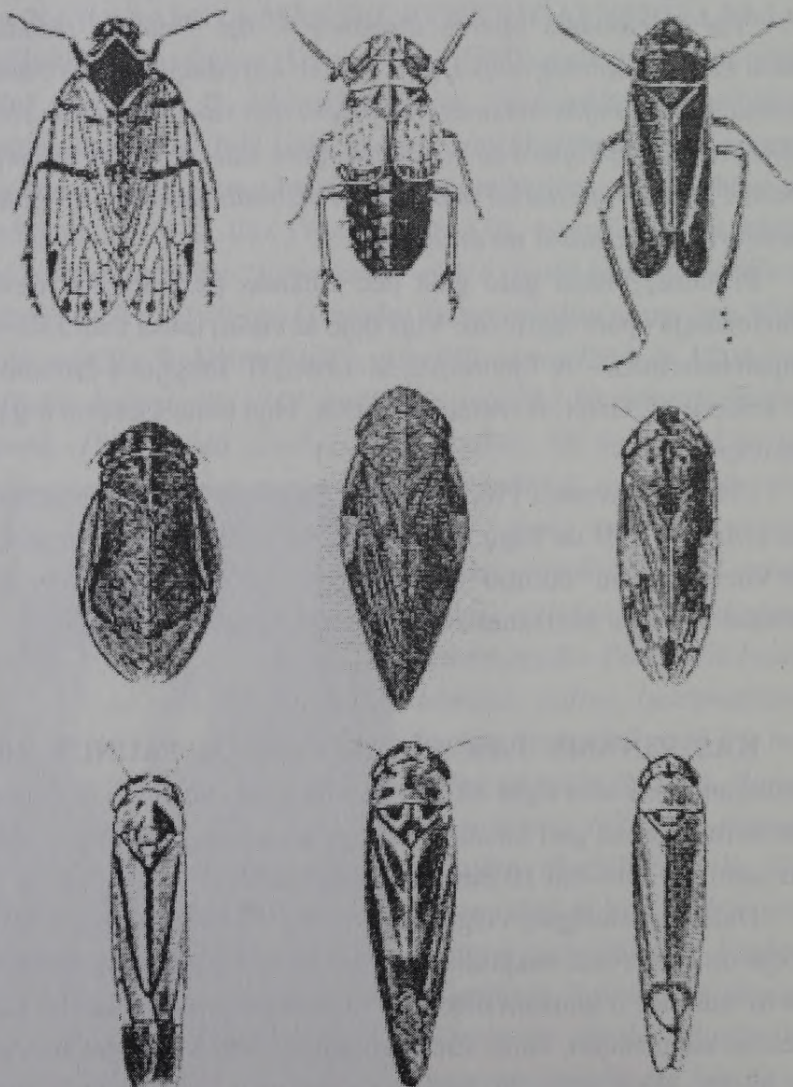
KAS ZINĀMS PAR RĪGAS CIKĀŽU FAUNU? Rīgā sastopamās cikādes tāpat kā visā Latvijā ir sīki un vidēji lieli, tikai dažus milimetrus gari kukaiņi, kuru garums tikai retumis ir lielāks un sasniedz aptuveni 10 mm (dažas putcikādes).

Dažas raksturīgas, viegli pamanāmas cikāžu iezīmes ir lēkspēja un jumtveidā sakļautie spārni. Uzmanīgs vērotājs saskatīs, ka to taustekļi ir gaužām niecīgi – īsi, sarveida. Visas cikādes pārtiek no augu sulām, kuras sūc ar snuķīti. Cikādes kaitīgas ne vien ar to, ka, sūcot sulas, ar snuķīti sadursta un tādējādi bojā augu

lapas, jaunos dzinumus utt., bet arī ar to, ka pārnēsā augu vīrus slimības.

Rīgas cikāžu faunu 1965.–1971. gadā pētījusi Dabas muzeja ilggadējā darbiniece Lidijs Dankā. Novērojumus viņa veica, piemēram, Rīgas kanāla joslas apstādījumos, Viestura un Ziedoņa dārzā, VEF apkaimē, pie Bābelītes ezera, Biķernieku Mežaparkā, Arkādijas dārzā, Dzegužkalnā, LU Botāniskajā dārzā, taču galvenokārt tikai zālājos. Šajos pētījumos konstatētas 87 sugas, no kurām 74 saistītas ar zālājiem, bet pārējās 13 – ar kokiem, krūmiem un puskrūmiem.

Cikādes. Vidējā rindā trīs put-cikādes. Apakšējā rindā trīs cikādītes (palielinātas vairākas nekā iepriekšējās)

Vismazāk sugu (6) atklāts Vecrīgā, kur apstādījumu un zālāju ļoti maz. Visas tur konstatētās sugas ir tipiskas pļavu iemītnieces. Visvairāk sugu (29) atrasts mitrā pļavā pie Bābelītes ezera. Daudz to arī Biķernieku Mežaparkā (25).

Rīgā sastopamās cikādes pētījusi arī ZA Bioloģijas institūta līdzstrādniece R. Varzinska. Tas gan nebija speciāls pētījums par Rīgu, bet Starptautiskās bioloģijas programmas ietvaros 1974.–1975. gadā veikts darbs par Rīgas jūras līča piejūras zālājiem joslā no Saulkrastiem līdz Engurei. Rīgā novērojumi tika izdarīti Vecdaugavā (palienes, mitrā un sausā pļavā) un Mangaļsalā (sausā zālājā), kur attiecīgi atklātas 30 un 35 sugas.

Kopā Rīgā konstatētas 105 cikāžu sugas, bet tā nav pat trešdaļa no Latvijā reģistrētajām 329 sugām. Ar ko izskaidrojama šī lielā starpība? Galvenokārt ar to, ka Rīgā netika pētītas sīkās, uz kokaugiem dzīvojošās sugas. Tomēr parastākās no tādām un vienlaikus kaitīgākās, piemēram, rožu un gobu cikādīte, ir bieži novērotas.

Diemžēl mums gandrīz nav cikāžu sugu latvisko nosaukumu. Tāpēc, lai izvairītos no tikai dažiem speciālistiem zināmiem un saprotamiem zinātniskajiem (latīniskajiem) nosaukumiem, šoreiz Rīgas cikāžu faunas sugu sastāvu sīkāk neaplūkosit.

VAI DAUGAVĀ MĪT JŪRAS DZĪVNIEKI? Kā vispār var rasties jautājums, vai Daugavā mitinās jūras dzīvnieki, ja ir nepārprotami zināms, ka tipiskie jūras dzīvnieki dzīvo jūrās un okeānos? Turklāt arī termins "jūras fauna" liecina, ka tā atrodama jūrās.

Tāču Daugavā jūras faunas pārstāvji ir konstatēti – Rīgas robežās pastāvīgi, retumis augšpus Rīgas pat gandrīz līdz Doles salai.

Pretruna? Bet kā tā izskaidrojama?

Daugavas gultne Rīgas robežās ir krietni dziļa, atrodas 5–15 m zem jūras līmeņa, tāpēc Daugavā var pastāvēt divas straumes: virspusē uz jūru plūst vieglākais saldūdens, bet apakšējos slāņos ar pretstraumi no Rīgas līča ieplūst blīvākais jūras sāļūdens. Jo mazāka notece, jo tālāk jūras ūdens nokļūst Daugavā; tā ieplūšanu reizēm veicina vējš no jūras, kas kavē noplūdi. Zema līmeņa

apstākļos, kad notece ir mazāka par 300 m³ sekundē, jūras ūdens ietek vismaz līdz Andrejostai, bet reizēm vēl augstāk. Lai to konstatētu, nav obligāti jātaisa ūdens ķīmiskās analīzes, jo iesālūdens klātieni apliecina jūrai raksturīgie zooplanktona organismi, kas Daugavas lejtece var nokļūt tikai ar pretstraumi, nevis pašu spēkiem.

Jūras faunu Daugavā pārstāv divu ekoloģisko grupu dzīvnieki: zoobentosa (gultni, akmeņus, pāļus un augus apdzīvojošie) un zooplanktona (ūdensslānī mītošie) dzīvnieki.

No jūras zoobentosa Daugavā ir vismaz 11 bezmugurkaulnieku sugas – gandrīz visas, kas sastopamas Rīgas līča dienvidu daļā. Tās ir gliemji (2 sugas), posmtārpi (4 sugas), nemertīntārpi (1 suga), vēži (2 sugas), sūneņi (1 suga), zarndobumaiņi (1 suga). Šos dzīvniekus gan neienes pretstraume – tie parasti paši aktīvi ieceļo Daugavas lejtece.

Viegli pamanāms jūras gliemis ir Baltijas plānčaulgliemene (*Macoma baltica*). Tās čaula ir gluda, 15–19 mm gara, ieapaļi trijstūraina, gaiša (balta, iedzeltena, sārtā vai zilgana), bieži ar tumšām koncentriskām joslām. Beigto plānčaulgliemeņu izskatotās čaulas ļoti bieži atrodamas Rīgas līča pludmalē.

Varenākais ieceļotājs ir jūras zvejniekiem labi pazīstamais grēvis (*Sadurta entomon*). Tas pieder pie vienādkājvēžiem. Tā ķermenis parasti ir līdz 5–6 cm garš, saplacināts, pelēcīgs vai brūngans. Otrs vēzis ir nekustīgais Baltijas sprogkājvēzis (*Balanus improvisus*). Tas mitinās uz dažādiem priekšmetiem (akmeņiem, pāļiem, lielākām aļģēm) piestiprinātā gaišā, aptuveni 5 mm augstā čaulā, kas sastāv no kaļķa plātnēm.

No posmtārpiem iespaidīgākais ir daudzstārps *Nerets diversicolor*. Tā ķermenis ir līdz 10 cm garš, sastāv no daudziem (70–120) aptuveni vienādiem posmiem un labi norobežotas galvas. Rāpojot pa grunti, rok ejas. Pārtiek no vēžiem un gliemjiem, bet ēd arī augus un dūņas.

Jūras zooplanktonu Daugavā pārstāv vēži un virpotāji. Tie, protams, ir ļoti sīki dzīvnieciņi. No sīkvēžīšiem biežāk sastopami airkājvēži *Acartia bifilosa* un *Eurytemora hirundoides*, kas vislabāk pārcieš piesārņojumu un saldūdens piejaukumu. Diemžēl tiem vēl nav latvisko nosaukumu. Parasti straume tos ienes 10–12 km

attālumā no jūras, bet spēcīgu ieplūdu gadījumos tie novēroti 20 km un pat 30 km attālumā.

Virpotāji ir sīkākie daudzšūnu dzīvnieciņi, kuru lielums ļoti bieži nerasniedz pat pusmilimetru. Daugavā biežāk sastopamie un raksturīgākie jūras virpotāji pieder pie divām ģintīm. Ģints *Synchaeta* virpotāju ķermenis ir bez bruņām (2 sugas: *S. baltica*, *S. monopus*). Ģints *Ceratella* virpotāju ķermeni ietver no posmkāju hitīnam līdzīgas vielas veidotas bruņas. Šo ģinti Daugavas lejtecē pārstāv divi jūras virpotāji (*K. cruciformis* un *K. quadrata*). Jāpiebilst, ka visi četri minētie virpotāji novēroti arī Lielupes grīvā.

"ZAĻIE PLANKUMI" VECRĪGAS KARTĒ Vecos zīmējumos iekšpus mūru apjoztajai pilsētai redzami koki un to puduri – tie bija garīgām apvienībām piederoši dārziņi. No lielākajiem "zaļajiem plankumiem" vecākais ir **Jēkaba laukums**. 18. gadsimtā, sniedzoties līdz pils aizsarggrāvim, tas aizņēma daudz lielāku platību nekā pašreiz. Tur ziedēja pļavu puķes, gar malām laukumu apjoza lieli vītoli, kuru paēnā pilsētnieku ģimenes mēdza dzert tēju, vakaros pastaigājās. Vēlāk ilgāku laiku laukums tika izmantots karaspēka parādēm un tika saukts par Parādes laukumu.

Tagad augošie koki Jēkaba laukumā stādīti ap 1905. gadu. Nesen atjaunots laukuma pirmatnējais plānojums, tikai vidū apaļas dobes vietā iebetonēta pamatne... vēl nezināmam pieminēklim.

Pēc Otrā Pasaules kara apmēram 40 gadu garumā Jēkaba laukuma vietā atradās Černiševska laukums. Visu cieņu vecās Krievijas demokrātam, tomēr ciešāka saistība ar Jēkaba laukumu Rīgā viņam diez vai ir bijusi.

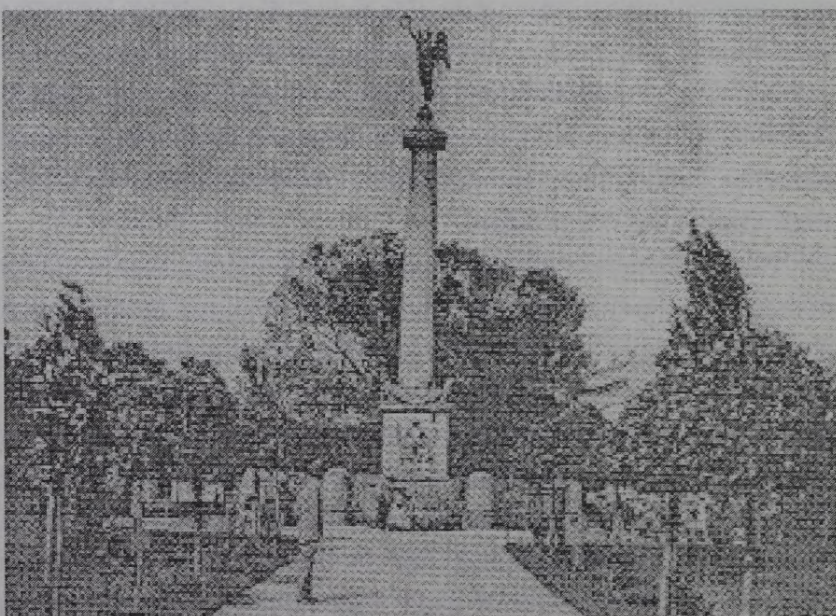
Pils laukums ir nedaudz jaunāks. 18. gadsimta nogalē notika pils pārbūve, aizbēra nocietinājumu grāvi. Pirmos apstādījumus ierīkoja ap Triumfa jeb Uzvaras kolonnu. Tā bija darināta no sarkanā Somijas granīta – 14,8 m augsta, ar uzvaras dievietes tēlu galā. Kolonna par Rīgas tirgotāju līdzekļiem tika uzstādīta 1817. gadā pateicībā par krievu ieroču uzvaru 1812. gadā. Sākoties Pirmajam Pasaules karam, dievieti noņēma un evakuēja uz Krieviju, bet pati kolonna vēl ilgi stāvēja turpat, līdz 30. gadu beigās to pārveda uz Viestura dārzu, bet uzstādīt nepaspēja, jo sākās Otrais Pasaules

karš. Vēl joprojām kolonna atrodas kapakmeņu noliktavā. Vēl 90. gados bija diskusija par Triumfa kolonnas pastāvīgu mājvietu uz tikko pieminētās pieminekļa pamatnes Jēkaba laukumā. Nekāds lēmums netika pieņemts.

Apstādījumi Pils laukumā pārveidoti vairākkārt – un pamatoti. Rīgas pils sākumā bija ģenerālgubernatora sēdeklis, vēlāk Valsts prezidenta rezidence, tad Pionieru pils. 30. gados, lai atbrīvotu skatienam pils fasādi, likvidēja daļu agrāk stādītu liepu, izveidoja ziemciešu puķu dobes. Laukumu tolaik nodēvēja mūsu valsts pirmā prezidenta Jāņa Čakstes vārdā. Bet pēc pēdējā kara 29 gadus (1962–1991) toreizējā Pionieru laukumā – apmēram Triumfa kolonnas vietā atradās Latvijas pirmās padomju valdības priekšsēdētāja Pētera Stučkas piemineklis.

Tik pierasts liekas skvērs Lielās ģildes priekšā – tas ir Filharmonijas skvērs. Grūti iedomāties, ka šajā vietā kādreiz bijusi blīva vecā apbūve, ka skaistie nami Meistaru ielā, abas ģildes un "Kaķu nams" bija aizsegti. Otrais Pasaules karš atstāja aiz sevis gruvešus, un pēc to novākšanas 1950. gadā virs nopostīto māju pagrabiem uzbēra auglīgas zemes kārtu, ko pieveda no tālienes. Iestādīja kokus, krūmus un puķes. Gājēju plūsmai pieaugot, 1974. gadā skvēru pārveidoja aptuveni tagadējā izskatā – ar strūklaku un atbalsta sienīņām. 2000. gadā tas pārdēvēts par Līvu laukumu.

Apstādījumi ap
Uzvaras kolonnu
20. gadsimta sākumā

Mūsu dienās ar senlaicīgo apbūvi itin labi sadzīvo 18 koku un krūmu sugas un formas. Šeit pirmo reizi Rīgā tika iestādītas Salaspils botāniskajā dārzā izveidotās parka rožu šķirnes. Citos parkos tās parādījās vēlāk.

Līdzās Doma baznīcai atrodas ļoti mazais **Herdera laukums**. Tas izveidots 1864. gadā, novietojot tur apgaismības laikmeta domātāja krūšutēlu. Johans Gotfrīds Herders (1774–1803), kā zināms, kādu laiku dzīvodams Rīgā, bija Domskolas skolotājs. Pēc Otrā Pasaules kara šo vācieša krūšutēlu novāca, bet atkal uzstādīja 1959. gadā, kad Rīgā viesojās toreizējie Austrumvācijas vadītāji. Blakus piemineklim aug divi ozoli, kuriem precīzi zināms iestādīšanas laiks – 1864. un 1910. gads.

KURŠ SKVĒRS VECRĪGA PIEDER NESENAI PAGĀTNEI?

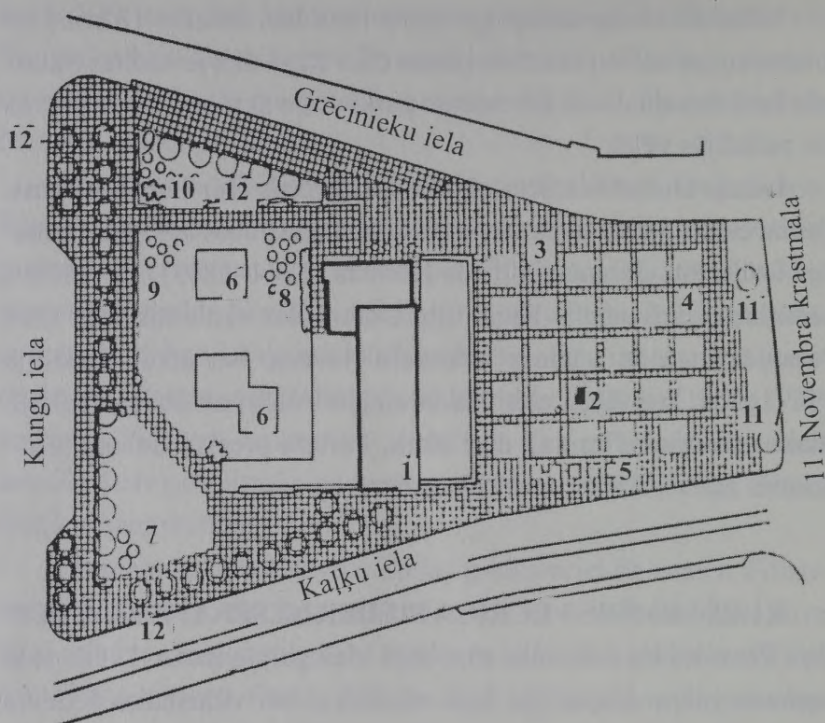
Otrā Pasaules kara liesmās gāja bojā Melngalvju nams. 1948. gadā sagrauto māju drupas jau bija novāktas, bet viduslaiku šedevra paliekas apzināti uzspridzināja. Radās laukums, ko vajadzēja kaut kā labiekārtot. 50. gados kādreizējo namu pagrabus noklāja ar paplānu zemes kārtu, iesēja zālienu. No ilggadīgiem stādījumiem atturējās, jo gaišākās arhitektu galvas jau tolaik sapņoja par Rīgas Rātslaukuma ansambļa atjaunošanu nezināmā nākotnē... Liepas iestādīja tikai gar laukuma malām.

Bet līdz ar Latviešu sarkano strēlnieku muzeja (tagad Okupācijas muzeja) ēkas uzcelšanu 1971. gadā vēsturiskās apbūves atjaunošanas ideja kā laikmeta garam neatbilstoša tika galīgi atmesta, un laukumu sāka piepildīt ar jaunu saturu: vecie strēlnieki svinīgi stādīja piramidālos ozolus un piramidālos bērzus, bet 9 Ķīnas piramidālajām papelēm vajadzēja simbolizēt deviņus latviešu strēlnieku pulkus, kas pārgāja lielinieku pusē (var apstrīdēt koku sugas izvēli, bet noteicošā, šķiet, bija Ķīnas papelu vainaga forma, kas asociējās ar "revolūcijas cīnītāju" slaidajiem stāviem). Bet tieši virs aizbērtajiem Melngalvju nama pagrabiem – tātad atjaunotā nama vietā – ilgus gadus ziedēja sarkanas rozes.

"Latviešu sarkano strēlnieku laukumā sarkanas rozes zied, aizsoļo strēlnieki..." – tā dzejnieks J. Peters paudis kādā savā dzejolī.

Latviešu sarkano
strēlnieku laukuma
plānojums (70. gadi).

- 1 – muzejs; 2 – strēlnieku piemineklis;
- 3 – karogu masti;
- 4 – kalto akmeņu bruģis; 5 – viengadīgās puķes;
- 6 – rožu dobes;
- 7 – piramidālie bērzi;
- 8 – piramidālās Ķīnas papeles;
- 9 – piramidālie ozoli;
- 10 – matainie ceriņi;
- 11 – parastie ozoli;
- 12 – liepas

Melngalvju nama ansambļa renesanses liecinieki ir daži veco strēlnieku stādītie ozoli, kas saglabāti Grēcinieku ielas pusē.

VAI ZINĀM LATVIJAS DIŽENĀKOS AVOTUS?

*Ja arī kalnu avotu
Jūs vienā vietā aizbēgtu,
Vai cerat to jau pazudušu? –
Viņš otrā vietā lauž klintis pušu.*

Aspazija

Avotā dzimst upe. Pie avota ceļinieks nāk veldzēt slāpes. Jau sen tautas tradīcijas liedza piesārņot avotus. To liedz arī mūsdienai noteikumi, jo avoti ir pielīdzināmi dzeramā ūdens ņemšanas vietām. Cienām visus avotus. Pieminēsim dažus. Diženākos.

"Augstāk stāvošajiem" – cieņa. Šoreiz – augstāk tekošajiem. No tiem diženākais ir Bolēnu Veselības avots Gaiziņkalna tuvumā,

Ošu gravā pie teikām apvītās Raganītes upes. (Daudz par to stāstījis raženais novadpētnieks Krūmiņtēvs.) Ar ģeoloģiskā dabas pieminekļa goda nosaukumu. Tik augstam avotam, protams, šaurs ir barošanās lauks. Vai nu ūdens nāks pret kalnu? Un tomēr – šis nīprais avots ir kāpjošais, nevis krītošais. Nekur citur Latvijā nevar tik ērti salīdzināt avota darbības režīmu ar nokrišņu daudzuma maiņām barošanās laukā.

Augsts ir arī Vizikoku Acs avots Alūksnes augstienes paugurainē Alsviķu ciemā pie Strautiņiem, Melnupes kreisajā krastā pie Sulupītes ietekas. Kāpjošs un mutuļojošs augstienes avots ar lielu ūdens debitu un ļoti daudzveidīgu ķīmisko sastāvu, kas līdzinās divdesmitkārt atšķaidītam Ricas–Avadharas minerālūdenim.

Pie mūsu raženākajiem pieder trokšņainā avotu rinda ar kādām 25 mutēm Vaives augsteces stāvajā kreisā krasta nogāzē netālu no Vaives (apdzīvota vieta) Gaujas nacionālajā parkā. Savienoti ar grāvi un dambi, tie savā laikā parādījuši spēku, griezdami kādreizējās Dāvida dzirnavas.

Lielākajam un mazākajam no Vecmelderu avotiem pie Aknīstes dzirnavu dīķi barot palīdz citi avoti, kuri atveras zem ūdens līmeņa. Spēcīgs strauts aiztek no dīķa uz Susēju.

Allažu Kaļķugravas tā sauktie Deviņi avoti jeb Septiņi avoti, arī Dzirnavavoti pie kādreizējās mežkunga (mežsarga) mājas Mežamuižas satek kopīgā blodveida ieplakā un veido strautu, kas krākdams strauji tek pa stāvu nogāzi lejā uz dzirnavu dīķi. Senāk ūdens no dīķa dambja pa ūdens tiltu tecēja pāri ceļam uz Kaļķugravas dzirnavu ūdensrata. Dzirnavu ēka ir celta no šūnakmens, un tajā ir dzīvojis tēlnieks Teodors Zaļkalns.

Liepājas rajona Cīravas ciema Dzērves Bērziņu spēcīgie un stiprie kaļķainie kāpjošie avoti verd augšup no pašu avotu izgulsnētā baltā šūnakmens spraugām. Ūdens ir neparasti dzidrs, un cauri tam redzamas gan maziem krāteriem līdzīgās avotu iztekas, gan neparasti skaisti zemūdens augi gluži kā lielā akvārijā. Saglabāties arī gandrīz kilometru garais grāvis, pa kuru senāk ūdens plūdis uz sudmalām.

No Amatas labā krasta mazliet leļpus Cēsu dzelzceļa tilta netālu no Kalna Smēdēm iztek 3 metrus plata, ap 0,25 metrus

dziļa un 80 metrus gara strauja avota upe. Tā kādreiz bijusi piemi-
nēta literatūrā – tagad to no jauna atradis G. Eniņš.

Bārbeles avots Bauskas rajona Bārbeles ciemā Iecavas upes
ielejā ir pirmais mums zināmais sērūdeņraža avots, tas kļuvis
zināms un minēts dokumentos no 1739. gada.

Staiceles apkārtnē Salacas krastos ir avoti, kuri nogulsnē rūs-
ganu dzelzs hidroksīdu, no kura veidojas okera krāsu zeme.

VESELĪBAS AVOTS *Lejpus Bolēniem dienvidu virzienā uz
Brūģētāju pusi tīrumu vidū ir ošu grava. Tā ir neliela, stāviem
krastiem, apmēram astoņus metrus dziļa, ošiem un citiem kokiem
apaugusi trīsstaru grava. Ošu gravas austrumu stara ziemeļu
pusē ir "vārošais" avots, ar nosaukumu Veselības avots. Agrāk to
sauca arī par Dzīvības avotu. Tālākā apkārtnē avotu nereti sauca
vienkārši par Bolēnu avotu.*

*Veselības avotā ūdens vienmēr it kā vārās, un tas arī ziemā
neizsalst, jo ūdenim visu gadu ir nemainīga temperatūra. Vese-
lības avots ir apmēram 1,5 kvadrātmetrus liels, 20–30 centimetru
dziļš, ar gaišu smilšu dibenu. Cauru gadu no tā vienmērīgi izplūst
ūdens, tik daudz kā no pilna apgāzta spaiņa – tas ir Raganītes
sākums.*

*Agrāk pie paša Veselības avota bijis liels osis, ar vienu
lielu, zemu zaru virs avota. Uz šī resnā zara varējies sēdēt, un tur
redzēta sēžam arī Laima. Arī tagad pie paša avota aug metrus
desmit augsts osis, un kāds tā izaugums pieskaras avotam. Osis
pie avota ir tik tuvu, ka liekas, it kā avota ūdens izplūstu no zemes
zem paša oša.*

*Par Veselības avotu un Raganītes izcelšanos saglabājušies
vairāki nostāsti. Viens nostāsts tāds. Reiz vasaras rītā, saulei
lecot, Ošu gravas malā sēdējusi Laima. Viņa raudājusi, un viņas
asaras tecējušas uz rītiem pretī saulei. Garām gājis Dievs un
prasījis, kāpēc tā raud. Laima tad izstāstījusi savas bēdas. Viņa
cilvēkiem vēlējusi labu mūžu un veselību, bet tagad daudzi slimojot,
un viņai to žēl. Tad Dievs tanī vietā līcis izplūst avotam un ūdenim
tecēt pa Laimas asaru ceļu. Tā radies Ošu avots gravā un upīte,
kas tek pret sauli. Avota un upītes ūdenim Dievs piešķīris dziedī-*

nošas spējas, lai tanī visas slimības varētu izārstēt, lai Laimai nekad vairs nebūtu jāraud. No tā laika Laima staigājot smaidoša un bieži atnākot pie Veselības avota un Raganītes upītes.

KĀDĒĻ KAĶIS VIENMĒR NOKRĪT UZ KĀJĀM?

Pirmais jautājums būtu – kādēļ kaķis vispār krīt? Vai jūs varat nosaukt daudzus dzīvniekus, kuri krīt? Jau kopš senatnes šis jautājums attiecas tikai uz tādiem kaķiem, kas neprot ar godu tikt lejā no koka, kur paši uzrāpušies.

Kaķim krītot, nostrādā instinkts, kas vada visus astainus, t. i., visus dzīvniekus, kuri stūrē ar asti.

Stāvus paceltā aste krītošo kaķi iegroza stāvus, un tas atsperas pret zemi ar visām četrām stiprajām kājām. Mēs daudz esam jūsmojuši par veiklo vāveri, bet nīprākais astainis ir susuris. Iztramdīts no migas koka vidū, tas negaidīti lec uz augšu, uz lielāku zaru un tūlīt planē ar kuplo asti lejup, lai ar visiem nagiem iekārtos sīkā zariņā nedaudz virs zemes, tā kā neviens tam netiek klāt.

Tādi ir astaiņi, bet lūsis ir bezastis un tomēr veikli kāpelē un lec. Tas ir smags, ar asti diez ko nenostūrētu, tāpēc paļaujas uz savu izcilo vingrumu un spēku. Lācim – lielākajam kāpējam – spēks gan ir, bet vingruma ļoti maz, tādēļ no astes tas saglabājis tikai mazu stumbenīti pret bitēm un kāpelēt cenšas ar mieru un apdomu, bez lēcieniem un kritieniem.

Astaine lapsa skrien tikai pa zemi, bet tai ir iespēja ar asti mainīt lēciena virzienu, lai glābtos pati vai pārsteigtu bēgošu peli.

KAĶIS – SUŅA PARĀDNIEKS. *Kaķis no suņa aizņēmies trīs vērdiņus, kurus nosacītā laikā apņēmies atdot. Bet, kad tas nebija atdevis, tad sunim neatlicis nekas cits kā atprasīt savu naudu.*

Latviešu tautas
teika

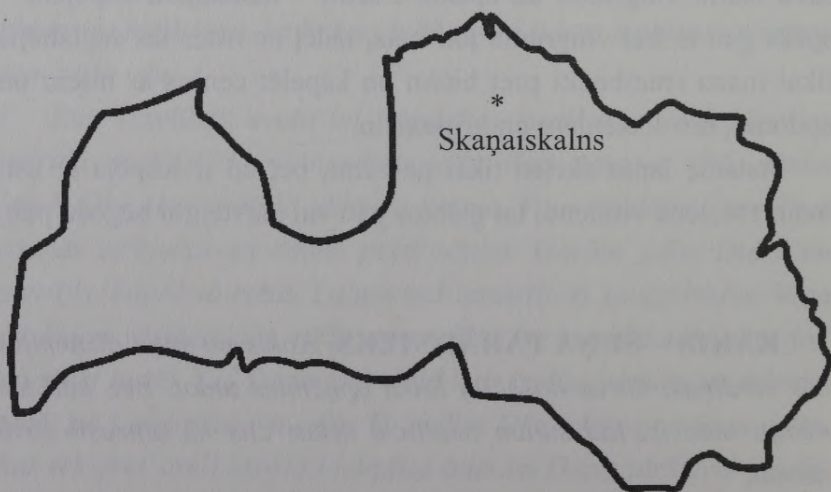
Un tā kā kaķis savu parādu vēl šobrīd neesot atmaksājis, tad arī suns to arvienu vēl atprasot, kur tikai kaķi sastapdams.

Tādēļ arī parasts par cilvēkiem, kuri nieka dēļ plūcas, teikt: "Plēšas kā suns ar kaķi nieka vērdiņa dēļ."

KĀ CĒLIES SKAŅAISKALNS UN TĀ ATBALSS? Vidusdevona laikmetā pirms apmēram 380 gadu miljoniem Ziemeļlatvijā seklā jūras piekrastē un upju deltās, kur mita dažādās senās zivis, upju straumes no tālās Skandināvijas un Somijas klinšu drupām sanesa daudz smilšu, no kurām izveidojās vidusdevona Burtņieku horizonta (Salacas svītas) smilšakmens ar seno zivju paliekām. Pēc tam jūra tur atkāpās, un smilšakmens palika sauszemē.

Hercīnu ģeotektoniskā megacikla laikā, kas sākās jau devonā, bet sevišķi aktīvi izpaudās sekojošajā karbona un perma periodā (pirms apmēram 350–230 gadu miljoniem), Zemes garoza intensīvi sakrokojās Sudetos, Urālos u.c. apgabalos. Šo ģeotektonisko Zemes garozas kustību nelielas sekas rada izpausmi arī mūsu ģeotektoniski samērā mierīgajā apvidū. Šo kustību rezultātā seno un pie mums ap 60 kilometru biezo Zemes garozu līdz ar iepriekš minēto smilšakmeni un citiem iežu slāņiem vietām pāršķēla lielas vertikālas plaisas.

Ledus laikmetam beidzoties, pirms vairāk nekā 10 000 gadiem, pamazām izveidojās Salaca, kura iegrauzās smilšakmenī. Ar laiku

Salaca kādā līkumā kreisajā krastā nograuza smilšakmeni aizvien tālāk rietumu virzienā. Beidzot šajā vietā atklājās liela vertikāla ģeotektoniska plaisa, kas bija vērsta ziemeļu–dienvidu virzienā. Salaca ir paspējusi nodrupināt smilšakmeni līdz šai plaisai un atsegt to smilšakmens daļu, kas atrodas aiz plaisas. Tā cēlies Skaņaiskalns. Klints siena ir tik līdzena visā 70 metru garumā un 12 metru augstumā, ka cita par to līdzienāka Latvijā nav zināma. Protams, gluds ir arī plaisas turpinājums, ko slēpj zeme un kas neatsedzas. Līdzena klints siena atbalso skaņu tāpat, kā gluds spoģulis atstaro gaismu. Turpretī citas klintis ir nelīdzeni izdrupušas un skaņu atbalso ļoti nepilnīgi.

Lai dzirdētu visinteresantāko atbalsi, jānostājas divās grupās un jāpagriežas tā, lai runājot vai dziedot skaņas plūstu pret klints virsmu vajadzīgajā leņķī un lai otra grupa dzirdētu no klints atstaroto skaņu tādā pašā leņķī. Tad pirmās grupas balsu skaņas šķiet nākam tieši no klints puses, un liekas, ka runā klints vai arī pirmās grupas biedri atrodas pie klints.

Arī tagad Skaņaiskalns nav nemainīgs. Tā piekāvē zem smilšakmens ir redzams ļoti irdens aleirīta slānis 5 metru biezumā. Salaca to vietām izgrauž, it sevišķi pavasaros. Tāpēc arī līdzenās smilšakmens sienas apakšējā daļa vietām stipri izdrupusi. Klints vidējā posmā jau radies pamatīgs robs. Turklāt neapzinīgi tūristi tieši tur nokaluši visai lielu virsmu un ieskrāpējuši uzrakstu.

Ja tā turpināsies, tad Skaņaiskalns kļūs nelīdzens, līdzīgs citām klintīm, un zaudēs atbalsi. Tādēļ nepieciešams nostiprināt Salacas kreiso krastu, vislabāk ar akmens vai pāļu būnēm (šķērsdambjiem), it sevišķi tur, kur straume pienāk klintij klāt.

KĀPĒC DAŽIEM KOKIEM RUDENĪ NENOBIEST LAPAS? Mūsdienų sauszemes augi nostaigājuši garu un sarežģītu attīstības ceļu, kas sācies apmēram pirms 420 miljoniem gadu (silūra periodā). Pirmie sauszemes augi – psilofiti – bija nelieli bezlapu augi ar primitīvu zarojumu. Tālāk iezīmējās sauszemes augu raksturīgākais orgāns – lapas, kuru attīstība savukārt gājusi pa dažādiem ceļiem, piemērojoties pastāvīgi mainīgiem augšanas apstākļiem.

Sākmā tās bija nelielas, zvīņveida un cieši pieklāvēs vasai. Vēlāk atbilstoši mitrajam un siltajam klimatam un izklīdētajam apgaismojumam (debess klāja biezi mākoņi) attīstījās lielas lapas.

Krāšņa bija sauszemes veģetācija karbona periodā (pirms apm. 300 miljoniem gadu), kad valdīja kalamīti, lepidodendri, gigantiski staipekņi, kosas un papardes. Šiem augiem bija lielas lapas, un tie auga nepārtraukti visu gadu, jo tad nebija izteiktas gada-laiku mijas.

Pirms apmēram 200 miljoniem gadu uz Zemes krasi pār-mainījās klimatiskie apstākļi – kļuva auksts, biezā mākoņu sega izklīda, un Zemi tieši sāka apspīdēt saules stari. Krāšņā karbona perioda augi ar lielajām lapām aizgāja bojā. Sākās jauna lapu attīstības līnija – mikrofilija (augi ar sīkām adatveida lapām, līdzīgi mūsdienu skuju kokiem).

Aptuveni pirms 120 miljoniem gadu sāka veidoties lielākā mūsdienu sauszemes augu grupa – segsēkļi jeb ziedaugi. Tie plaši attīstījās terciārajā periodā (pirms 55 milj. gadu), kad uz Zemes bija veģetācijai visai labvēlīgi apstākļi (silts, mitrs). Taču atkal sākas jauni aukstuma uzplūdi, iezīmējās gadalaiki. Daži augi, piemēram, benetīti, aizgāja bojā. Ziedaugi tajā laikā bija vēl visai plastiski, spējīgi mainīties. Tie salīdzinājumā ar citiem tālaika augiem (cika-dejām, ginkiem, skuju kokiem, staipekņiem, kosām, papardēm, kas gāja mazumā) sāka pilnīgāk piemēroties veģetācijai nelabvē-līgiem apstākļiem (ziemai). Izveidojās noteikts gadalaiks ar vasarai atbilstošu veģetācijas, bet ziemai atbilstošu miera sezonu. Radās augi ar rudenī nobirstošām lapām.

Ar lapu nobiršanu auga organisms ne tikai piemērojās ziemas pārlaišanai, bet arī zināmā mērā atbrīvojās no dzīvības procesos uzkrātām nevajadzīgām vielām, kas kā dažādi kristāli koncen-trējās lapās. Dabiskais lapkritis rudenī jāuzskata par normālu un bioloģiski nepieciešamu parādību daudzgadīgo augu dzīvē mērenā klimata zonās. Līdz ar temperatūras pazemināšanos tiek traucēta normāla hlorofila veidošanās lapās. Šādas funkcionāli mazvērtīgas lapas nobirst, pie tam rudenī notiek lapu masveida nobiršana, bet lapu daļēja nobiršana var notikt visu veģetācijas sezonu.

Bez tam lapu nobiršana pasargā augu no ūdens zudumiem transpirācijā (tam iztvaikojot caur lapām) sezonās, kad auga apgāde ar ūdeni ir nepieciešama. Mūsu klimatiskajos apstākļos ūdens augam parasti pietrūkst rudenī, kad saknes pazeminātā temperatūrā uzņem ūdeni ievērojami mazāk. Visbeidzot – rudenī nobirušās lapas rada dabisku zemsedzi, bet vēlāk trūdot veido organiskām vielām bagātu substrātu.

Lapu nobiršanu nodrošina īpaša atdalītāju šūnu kārtā lapu kātiņa pamatnē, vietā, kur tas piestiprināts pie vasas. Šī šūnu kārtā darbojas atkarībā no turgora, t.i., ūdens režīma augā. Rudenī, kā arī vasarā ilgstoša sausuma sezonā, kad augā ūdens balance jūkami samazinās, atdalītāju šūnu kārtā šūnām noapaļojas apvalki un lapas kātiņš paliek turamies pie vasas tikai ar dažām saitēm. Šādiem apstākļiem turpinoties, lapas kātiņš beidzot atdalās no vasas un lapa nobirst.

Mūsu apstākļos dažiem ozoliem, skābaržiem u.c. rudenī lapas nenobirst. Tās sažūst, bet neatdalās no vasas tāpēc, ka šiem augiem nav attīstīta īpašā atdalītāju šūnu kārtā. Stiprās saistaudu saites tur šo augu lapas pie vasas visu ziemu. Pavasarī, kad attīstās jaunas lapas, saites pārtrūkst un iepriekšējā gada lapas nobirst. No evolūcijas viedokļa šī parādība (lapu nenobiršana) uzskatāma par mantojumu no priekštečiem – ziemzaļajiem (t.s. mūžzaļajiem) augiem, kuru biezās, ādainās un spīdīgās lapas, kā, piemēram, cikadejām, kalpo augam vairākus gadus.

CIK SĒŅU SUGU IR ATRASTS LATVIJĀ? Sēnes ir ļoti plaša un daudzveidīga organismu grupa. Agrāk sēnes uzskatīja par augiem, bet tagad, ņemot vērā to īpatnējo barošanās veidu un zaļā pigmenta – hlorofila iztrūkumu, ir izdalīta sēņu valsts. Tajā ietilpst gan viensūnas, gan daudzšūnu organismi, kuru uzbūve saskatāma tikai mikroskopā, gan arī tādi, kuru izmēri sasniedz desmitus un pat simtus centimetru, bet masa mērāma kilogramos. Parasti, kad runājam par sēnēm, iedomājamies sēnes, kas aug mežā un kuras lasām ēšanai (ēdamās sēnes) vai arī nelasām (indīgās un nepazīstamās sēnes). Taču, ja atstāsim kādu augli vai maizes gabaliņu mitrumā, tas ātri pārklāsies ar pelējumu, kas arī

ir sēne. Tātad gaisā ir bijušas sēnes sporas, kuras, nonākot uz atbilstoša substrāta, ir dīgušas un izveidojušas sēņotni. Liels sēņu daudzums ir augsnē un arī ūdenī. Mežos augsnē un trūdu kārtā sastopamas t.s. pazemes sēnes, kas tur veido savus augļķermeņus. Un kur nu vēl visdažādākās piepju sēnes, antibiotiku ražotājas, dažādu slimību izraisītājas!

Latvijas teritorijā sēnes tiek pētītas jau ilgāk nekā 200 gadus. Pirmais darbs, kurā minētas Latvijas sēnes, ir 1778. gadā publicētais Baltijas vācu dabaszinātnieka Jākoba Fišera darbs par Vidzemes dabu vācu valodā. No tā laika daudzi zinātnieki ir pētījuši Latvijas sēnes. Šis pētniecības darbs turpinās joprojām un vēl arvien nav uzskatāms par pabeigtu. Tāpēc arī mūsu jautājums skan: "Cik sēņu sugu atrasts Latvijā?", bet nevis: "Cik sēņu sugu ir Latvijā?"

Latvijas teritorijā ir zināmas apmēram 4000 sēņu sugas. Tas sastāda 1/14–1/18 daļu no tā sēņu sugu daudzuma, kas pazīstamas pasaulē (pēc pēdējiem vērtējumiem 56 000–72 000 sugu). Ir izteikta doma, ka sēņu sugu skaits kādā apgabalā ir sešas reizes lielāks par ziedaugu sugu skaitu. Latvijā patlaban zināmas apmēram 1600 ziedaugu sugas. Tātad, šādi aprēķinot, Latvijā varētu būt ap 9600 sēņu sugu.

No Latvijā atrasto sēņu sugu kopskaita apmēram 1100 sugu pieder t.s. cepurīšu sēnēm. Taču, veicot plašākus pētījumus, klāt nāk arvien jaunas sugas. Tā 1973. gadā V. Lūkins savā grāmatā par bērzlapēm minēja, ka Latvijas teritorijā atrastas 42 bērzlapju sugas, turpretī pēc divdesmit gadiem, 1992. gadā, publicētajā A. Amoliņa darbā jau norādīts, ka šīs ģints sēņu sugu skaits Latvijā sasniedzis 100! No pūpēžu sēnēm vien Latvijā atrastas apmēram 50 sugas, bet no piepēm – vairāk nekā 120.

Latvijā atrastas arī daudzas mikroskopisko sēņu sugas. Pie tām pieder dažādas sēnes, kas ir dzīvnieku, cilvēka, bet galvenokārt augu slimību izraisītājas. Tādas, piemēram, ir īstās miltrasas sēnes, no kurām Latvijā atrastas apmēram 60 sugas uz kādiem 300 saimniekaugiem. Plaši pazīstamas augu slimību izraisītājas ir arī rūsas un melnplaukas sēnes. No rūsas sēnēm Latvijā līdz šim atrasta 241 suga, bet no melnplaukas sēnēm – 77 sugas. Un kur nu vēl t.s. nepilnīgi pazīstamās sēnes, kuras vairojas tikai bezdzimumiski un

praktiski sastopamas visur, kur notiek organisko vielu mineralizācija. No nepilnīgi pazīstamajām sēnēm Latvijā līdz šim atrastas 1374 sugas.

Sēņu flora mainās un papildinās mūsu acu priekšā: ieceļo un izplatās jaunas gan mikroskopisko, gan arī makroskopisko sēņu sugas. Turpretī citas sugas izzūd. Latvijas Sarkanajā grāmatā ir ierakstītas 30 izzūdošas un tādēļ saudzējamas sēņu sugas.

VAI NO SĒNĒM VAR IEGŪT TINTI? Viena no cepurīšu sēņu ģintīm latviešu valodā ieguvusi tinteņu nosaukumu. Tās zinātniskais nosaukums (*Coprinus*) gan burtiskā tulkojumā nozīmē "mēslu sēnes" (no grieķu *copros* – mēsli), jo lielum lielais vairums šo sēņu aug uz mēsliem. Tas atspoguļojas arī šo sēņu nosaukumos citās valodās, piemēram, krievu valodā "navozņik". Vācu valodā gan to sauc par *Tintling*, no kā, domājams, tā ieguvusi savu latvisko nosaukumu.

No tinteņu ģints Latvijā līdz šim atrastas 23 sugas. Tās ir sēnes, kuras attīstās kā saprofīti uz barības vielām bagātas augsnes, komposta kaudzēm, retāk koksnes. Bieži apstādījumu zālajos, ceļmalās u.c. uz bagātīgi mēslotas augsnes atrod porcelāna tinteni (*Coprinus comatus*). Tās cepurīte sākotnēji ir tīri balta, 4–10 cm augsta, cilindriskā, ar biezām atspurušām zvīņām. Bieži sastopama arī pelēkā tintene (*Coprinus atramentarius*). Tās cepurīte ir pelēkbrūna, olveida, ar viļņainu, veselu malu, zvanveidīga, 5–11 cm plata. Sastopama ganībās, dārzos un grāvmalās uz augsnē trūdošas koksnes vai arī pie koku pamatnes. Turpretī mežos, dārzos uz trūdošas koksnes ļoti bieži atrodama dižbara tintene (*Coprinus disseminatus*). Tās augļķermeņu cepurītes ir okerdzeltenas, pelēki dzeltenas, vēlāk gaiši pelēkas, zvanveidīgas, 1–2 cm platas. Dižbara tintenes augļķermeņi vienmēr atrodami lielās masās – desmitiem un pat simtiem augļķermeņu kopā.

Tinteņu cepurīšu apakšpusēs veidojas lapiņas, uz kurām attīstās sēnes sporas. Šīs lapiņas tad vēlāk arī sadalās, veidojot tintei līdzīgu melnu šķidrumu.

Tas viss cieši saistīts ar sēnes bioloģiju. Lapiņas, kuras veidojas cepurītes apakšpusē, ir tikai 0,1–0,15 mm biezas. Tās novietotas

Ļoti blīvi – 0,15–0,2 mm cita no citas. Lapiņas klāj blīva iegarenu šūnu – bazīdiju kārtā. Uz tām attīstās tinteņu sporas. Starp bazīdijām atrodas lielas šūnas, kuras ietiecas spraugā starp divām lapiņām un neļauj tām salipt. Tās sauc par cistīdām. Tinteņu lapiņas sākumā ir baltas, tad kļūst pelēcīgas, violetas, iesārtas un visbeidzot – melnas. Kas tad te notiek? Tinteņu sporas, kas pēc savas formas ir iegarenas, ovālas, sākumā ir gaišas, bezkrāsainas, tad kļūst iesārtas, bet nobriedušas ir melnas. Kad sporas ir nogatavojušās, tās atdalās un krīt uz leju, kur tās pēc izklūšanas no auglķermeņa uztver gaisa plūsmas, aiznes un izsēj. Un te nu sākas sarežģījumi. Kā jau teicām – attālums starp lapiņām ir ļoti neliels. Tāpēc sporas vienlaicīgi nenogatavojas uz visas lapiņu virsmas, bet sākumā tikai uz lapiņu šķautnes. Tad varam redzēt, ka lapiņu šķautnes ir

Porcelāna tintene

melnas, bet pārējā lapiņu daļa, kas atrodas tālāk, ir iesārta un balta. Nobriedušās sporas izkaisās, bet no tām atbrīvojušies lapiņas daļa ar visiem tās elementiem (bazīdijām, cistīdām) pārvēršas šķidrumā – notiek process, ko sauc par autolīzi. Šis šķidrums, protams, satur arī daudz tinteņu sporu, tāpēc tas ir gluži melns. Šādas autolīzes rezultātā tā lapiņu daļa, kas sporas izveidojusi, sadalās un atklājas telpa, pa kuru var izbirt un izkaisīties augstāk novietoto lapiņu daļu sporas pēc to nobriešanas. Šis process pamazām iet uz priekšu, kamēr beidzot paliek vairs tikai cepurīte bez lapiņām. Ja ir liels gaisa mitrums, tad izveidojies šķidrums savācas melnos pilienos un notek uz leju. Sausā laikā šādu melnu pilienu veidošanās nenotiek. Tinteņu auglķermeņi ir ļoti efemēri – tas nozīmē, ka tie ātri izveidojas un ātri arī sadalās un izzūd.

Un, beidzot aplūkojuši tintes izveidošanos, varam runāt par tās izmantošanu. Agrākos laikos, savācot tinteņu melno šķidrumu ar sporām, pievienojot tam gumiarābiku un vēl dažas citas vielas, ieguva tinti, kuru izmantoja retušai fotogrāfijā, kā arī īpašiem rakstīšanas gadījumiem. Šāda tinte bija piemērota parakstiem, jo tajos vienmēr varēja konstatēt sporu klātbūtni un tādējādi viegli atklāt viltojumu.

Nobeigumā piebildīsim, ka pelēkās un porcelāna tintenes ir labas ēdamās sēnes, protams, kamēr vēl nav sākusies lapiņu sadalīšanās. Vienīgi jāatceras, ka, ēdot pelēko tinteni, nedrīkst dzert alkoholiskus dzērienus, – tie izraisa saindēšanos.

KAS IR LIELĀKĀ LATVIJAS SĒNE? Uz šo jautājumu nav nemaz tik viegli atbildēt. Pēc kādām pazīmēm tad var noteikt, kas ir šī lielākā sēne? Sēnes lielumu var vērtēt pēc izmēriem, bet var vērtēt arī pēc masas. Ikvienai sēnei substrātā (augsnē, koksnē, meža trūdu kārtā) veidojas sēņotne, par kuras izmēriem priekšstatī ir visai miglaini. Šī sēņotne noteiktos apstākļos veido auglķermeņus, kurus sadzīvē sauc par sēnēm. Runājot par sēņu lielumu, parasti spriežam pēc auglķermeņu izmēriem. Taču tas būtu apmēram tas pats, ja par koku izmēriem spriestu pēc to augļiem: tādā gadījumā dižkoku kategorijā nonāktu ābeles, tālu aiz sevis atstājot tādus kokus kā ozolus un liepas...

Un tomēr, spriežot **pēc augļķermeņu izmēriem**, Latvijā pirmo vietu ieņem milzu apaļpūpēdis (*Langermannia giganted*). Zināmais lielākais šī pūpēža augļķermenis atrasts 1972. gadā Emburgas apkārtnē, bet vēlāk nonācis Valdemārpils Mežu muzejā. Tā apkārtmērs ir 166 cm, bet masa – 700 g. Zinot, ka svaigi sēņu augļķermeņi satur vidēji līdz 90% ūdens, varam aprēķināt, ka svaiga šī augļķermeņa masa bijusi ap 7 kg. Šādi pūpēži Latvijā nav sevišķs retums. Jau 1923. gada septembrī Rīgā psihiatriskās slimnīcas dārzā atrasts milzu apaļpūpēdis, kura apkārtmērs bijis 103 cm, bet masa – 5,8 kg. 1978. gadā milzu apaļpūpēdi atradām Dobeles rajona Bukaišu pagastā Reņģes upītes plavā. Tā apkārtmērs bija 120 cm. Šie augļķermeņi glabājas LU Bioloģijas fakultātes Botānikas un ekoloģijas katedrā. Literatūrā minēts, ka pasaulē zināmā lielākā milzu apaļpūpēža diametrs bijis 120 cm.

Milzu apaļpūpēdis atrodams trūdvielām bagātas augsnes plavās, ganībās, dārzos, parkos, krūmājos – atsevišķi vai grupās. Tā augļķermeņi sākumā ir balti, baltgani, gludi, vēlāk pelēkdzelteni vai dzeltenbalti. Gleba (augļķermeņa iekšējā masa) sākumā ir balta, viendabīga, vēlāk irdena, zaļi dzeltena, bet, kad nogatavojas sporas, – sausa, olīvbrūna. Glebai nepatīkama, gandrīz pretīga smaka un sāja, pliekana garša. Sēnes izplatības apgabals aptver Eiropu, Ziemeļameriku, Āziju un Dienvidāfriku. Tā nav atrasta Austrālijā un Dienvidamerikā.

Milzu apaļpūpēdis

1993. gadā "Lauku Avīzē" par milzu apaļpūpēža atradni Bauskas rajona Brunavas pagasta Kraučuku māju ābeļdārzā rakstīja Irēna Berga, kura šo atradni bija vērojusi jau no septiņdesmito gadu vidus. Starp citu, ja jūs kaut kur šo pūpēdi atrodat, tad droši varat to meklēt tur atkal nākamajā gadā: sēņotne pūpēdim ir daudzgadīga. Irēna Berga raksta, ka katru gadu parasti izauguši 4–6 augļķermeņi, bet 1993. gada septembrī to bijis 45! Lielākajam apkārtmērs bijis 150 cm, bet iespaidīgi izskatījušies arī augļķermeņi ar apkārtmēru 78–125 cm. 1994. gada vasaras beigās, pēc lielā sausuma uznākot lietum, meži sēņotājus iepriecināja ar sēņu bagātību. Taču Brunavā milzu apaļpūpēdim kaut kas "nepatika" – un sēņotne savu klātbūtni apliecināja tikai ar vienu augļķermeni. Šajā pašā augtenē I. Berga 1998. gadā redzējusi ļoti daudz, bet ne sevišķi lielus augļķermeņus. 1999. gadā augļķermeņi nav veidojušies, jādomā, sausuma dēļ.

Skumji, ka cilvēki, it īpaši jaunieši, šo pūpēdi samīdot un saspārdot, neļauj tam izaugt un sasniegt jaunus lieluma rekordus.

Milzu apaļpūpēdis ir ēdams. Protams, ēdami ir tikai jaunie augļķermeņi, kamēr to iekšējā masa ir balta un nav kļuvusi dzeltenīga vai brūna un sairusi sīkās, apaļās sporās. Tās gan ir neatbilstoši sīkas, ņemot vērā augļķermeņu izmērus, un sasniedz tikai 5–6 mm diametrā. Gatavojot maltīti, no augļķermeņiem noņem apvalku, sagriež šķēlītēs, panē un cep. Kas šādu ēdienu ir pagatojis, iesaka arī citiem pamēģināt. Nav arī jābaidās milzu apaļpūpēdi sajaukt ar kādu citu pūpēžu sugu. Mūsu apstākļos to varētu sajaukt ar parasto zaķpūpēdi (*Calvatia utriformis*). Pēdējais atšķiras gan ar savu augļķermeņu izmēriem, gan arī ar to formu. Milzu apaļpūpēža augļķermeņi ir lodveida, turpretī parastā zaķpūpēža augļķermeņi ir plati olveida, pat plati bumbierveida ar sterilu pamatni. To platums nepārsniedz 5–12 (20) cm, bet augstums – 12–14 cm. Bet ja nu jūs arī izcepsiet parasto zaķpūpēdi, tad tāpat nekas slihts nenotiks, jo arī tas ir ēdams un arī ir atzīts par delikatesi.

Interesanti atzīmēt, ka no milzu apaļpūpēža izdalīta antibiotiska viela – kalvacīns, kas kavē audzēju attīstību. Kalvacīna gan šajos augļķermeņos ir ļoti maz – no 680 kg sēņu iegūts tikai 1 kg kalvacīna. Ar šīs vielas klātbūtni var izskaidrot, kāpēc Anglijā,

Rietumsaseksā, tautas medicīnā sēne lietota baku, nātrenes un laringīta ārstēšanai. Ir norādījumi, ka šai sēnei piemīt anestezējošas, hloroformam līdzīgas īpašības.

Pēc masas Latvijas lielākā sēne ir brūnā čemurpūkaine (*Lyophyllum decastes*), kuru 1980. gadā atrada Sauriešos. Visu sēnes auglķermenī veidoja 340 saaugušas cepurītes. Tā apkārtmērs bija 150 cm, augstums –25 cm, bet masa – 10,5 kg. Un tā tas bija vēl pēc tam, kad laimīgie sēņotāji, kā viņi pastāstīja, apmēram vienu trešo daļu jau bija apēduši. Un tikai pēc tam viņus sāka interesēt divi jautājumi: kā šo sēni sauc un vai tā ir ēdama. Brūnā čemurpūkaine tiešām ir ēdama. Bet, ja jūs atrodat kādu interesantu sēni, tad gan vispirms noskaidrojiet, kā to sauc, vai tā ēdama, un tikai tad gatavojiet maltīti. Čemurpūkaīnes cepurītes sasniedz 4–10 cm platumu. Tās ir izliektas līdz plakanām, ar viļņainu malu, pelēkbrūnas līdz brūnām, nedaudz staraini svītrainas; kātiņi cilindriski vai uz pamatni pārsnīnāti, gludi, gareniski šķīedraini, pie cepurītes balti, pie pamatnes brūngani, bieži vien saauguši veido cerus vai pušķus.

Ja lasītājiem laimējas atrast sēnes ar lieliem auglķermeņiem un lielu masu, dariet to zināmu speciālistiem, protams, neaizmirstot sēnes atrašanas vietu, laiku un izmērus, kā arī savu vārdu un adresi.

VAI SĒNES VAR LASĪT ARĪ ZIEMĀ? Būtu maldīgi domāt, ka līdz ar sala iestāšanos un sniega uzkrīšanu jāatsakās no sēņošanas. Sēnes taču aug arī ziemā! Tiesa, ne jau nu tad, kad dzīvsnudraba stabiņš termometrā noslīdējis zem nulles, bet atkušņu laikā gan. No šādām sēnēm jāmin ziemas celmene jeb samtkāta vērdirsēne (*Flammulina velutipes*) un austeru sānause (*Pleurotus ostreatus*).

Ziemas celmenei ir plakani izliekta cepurīte, kas sasniedz 3–12 cm platumu. Tā ir medus dzeltena, vidū tumšāka, kastaņbrūna, gluda, kaila, mitra, lipīga, sākumā zvanveida, vēlāk izpletusies. Jauniem auglķermeņiem mala ieritinājusies. Kātiņš 3–10 cm garš, ar pilnu vidu, augšdaļā dzeltens, apakšdaļā kastaņbrūns, pat melns, ar bieziem, īsiem, samtaini brūniem matiņiem. Lapiņas sākumā baltas, vēlāk iedzeltenas, saaugušas ar kātiņu.

Sēne sastopama no septembra līdz aprīlim. Tā parādās tad, kad citas sēnes pazūd. Šī sēne aug gan uz dzīviem, gan arī atmi-

rušiem koku (galvenokārt lapu koku, retāk skuju koku) stumbriem, celmiem vai to tuvumā pat uz zemes lielās grupās. Bieži ziemas celmeni var atrast uz vītoliem, liepām, gobām un citiem lapu kokiem. Iesaka izmantot tikai šīs sēnes cepurītes, jo augļķermeņu lielākajai daļai kātiņš ir diezgan ciets.

Austeru sānause arī pieder pie tipiskām ziemas sēnēm. Tās augļķermeņi ir ekscentriski (kātiņš piestiprināts vienā cepurītes malā). Cepurīte 5–15, atsevišķos gadījumos pat līdz 30 cm plata, ļoti mainīgā krāsā: sākumā parasti melngana, vēlāk pelnpeleka vai brūna, ar violetu vai zilganu nokrāsu, mēles vai lāpstas veida. Lapiņas bālganas, nolaidenas, kātiņš balts, retāk brūngans, pie pamata saraini samtaini, 1–4 cm garš un 1–3 cm resns. Bieži šī sēne aug lielās grupās uz dažādu lapu koku stumbriem un celmiem. Lietojami jaunie augļķermeņi, jo vecie ir cieti un asi.

Gan ziemas celmene, gan austeru sānause var sagādāt ziemā svaigu sēņu maltīti. Taču neuzskatīsim, ka viss, kas ir ēdams, katrā ziņā arī jāēd. Vai atrašanas prieks vien nav tā vērts, lai atpūtas brīžus ziemā mēs gribētu pavadīt brīvā dabā – mežā?

KAS IR VĒJSLOTAS? Bieži dažādu savvaļas lapu koku – bērzu, alkšņu lapotnē, kā arī mežos skuju koku vainagos un dārzos ķiršu un plūmju zaros varam redzēt blīvus sazarojumus, kas

pēc savas formas ir gan lodveidīgi, vainagveidīgi, ovāli, gan konusveidīgi vai arī atgādina blīvākas vai mazāk blīvas slotas. Tie ir veidojumi, kas tautas valodā ieguvuši vējslotu (arī raganu slotu) nosaukumu. Tie var sasniegt dažu desmitu centimetru platumu un garumu, bet var būt arī 1–3 m diametrā. Šādas vējslotas kā augu slimības veidojas kāda kairinātāja ietekmē, kad tiek stimulēta anomāla augšana, ierosinot gan dusošos, gan arī adventīvos pumpurus, kas izplaukstot veido blīvi novietotas īsvasas, uz kurām parasti ir sīkākas, sugai neraksturīgas formas lapas un skujuas, kas ātrāk nokalst un nobirst. Šādi dzinumī mēdz būt nedaudz resnāki, un tiem parasti neveidojas ziedi un augļi. Pavasaros lapas uz šādiem dzinumiem saplaukst ievērojami agrāk nekā uz veselajiem dzinumiem. Ja kokos ir daudz vējslotu, tad koki zaudē daudz barības vielu un enerģijas. Šādi koki ātrāk lūst, apstādījumos tie zaudē savu dekoratīvumu.

Kā kairinātāji, kas ierosina vējslotu veidošanos, darbojas parazitiskās sēnes, vīrusi, kukaiņi, ērces, dažreiz arī baktērijas, mehāniski zaru bojājumi, pumpuru mutācijas.

Lapu kokiem kā galvenie vējslotu ierosinātāji darbojas parazitiskās sēnes – t.s. vējslotsēnes no ašķu sēnēm. Inficēto augu zaros atrodas daudzgadīga sēņotne, kas katru gadu ieaug pumpuros un tālāk lapās, uz kuru virsmas veido īpašas tvertnes – ašķus. To kopums uz lapas redzams kā samtaina balta, pelēcīga, iedzeltena vai iesārta apsarme. Ašķos attīstās sēnes sporas, kuras ziemo mizas plaisās, pumpuru zvīņās, bet dīgst nākamajā gadā un inficē jaunus dzinumus, dodot sākumu jaunām vējslotām.

Daudz neskaidrāka ir vējslotu veidošanās skuju kokiem. Latvijas apstākļos nelielas zaru deformācijas priedēm izraisa rūsas sēne. Bet kāpēc rodas lielās vējslotas priedēs un eglēs, tas nav precīzi zināms. Noteikti skaidrs ir viens – parazitiskās sēnes to veidošanos nu gan nav izraisījušas.

Par īpašu gadījumu ar vējslotām Vecsalacā Svētupes krastā zina stāstīt dendrologi prof. A. Mauriņš un T. Pūka. Savā laikā tur augusti priede – vējslota, bet zem šīs priedes – daudzas mazas vējslotiņas. Priede ir ziedējusi un pat devusi dīgstošas sēklas, kurās bijusi ietverta arī vējslotas ģenētiskā informācija. Vairāki mazie kociņi pārvesti uz Nacionālā Botāniskā dārza teritoriju, taču tie tur

nav ieauguši. Pati priede vētrā nolūzusi, un sakarā ar biotopa izmaiņām arī mazie kociņi aizgājuši bojā. Tā iznīcis interesants un unikāls novērojumu objekts.

Mūsu ziemeļu kaimiņi igauņi ir veikuši pētījumu par priežu un egļu vējslotu izmantošanu dekoratīviem nolūkiem.

Nejauciet vējslotas ar Latvijā aizsargājamo pusparazītisko augu – balto āmuli!

Par vējslotām latviešiem ir arī savi ticējumi. Piemēram, tās augot tur, kur bites piemetušās, bērnus laižot. Vai vēl šāds: kas vējslotas zariņu nēsājis klāt, tam neko nevarot padarīt ne dzīvē, ne tiesā, ne karā.

KAS LATVIJA IR LIELĀKAIS DZĪVNIKS? Skaidrs, ka tūlīt iedomājamies lielos meža zvērus un prātā sākam pārcilāt, vai kāds ir lielāks par lāci. Labākie faunas pazinēji nekļūdīgi nosauks alni. Tas patiešām ir liels dzīvnieks, kā nekā lielākais briežu dzimtas pārstāvis. Aļņu tēviņu svars sasniedz pat 600 kg, un to ragi vien sver līdz 20 kg. Alnis ir ziemeļu faunas pārstāvis, kas Latvijā mīt kopš vēlā ledus laikmeta. Dzīvnieks pēc uzvedības ir vientuļnieks un liels klejotājs, tikai aļņu mātes ar teļiem veido nelielus bariņus. Aļņu skaits ir bijis gan 100 īpatņu 1923. gadā, gan 22 000 – 1973. gadā. Aļņi ir vieni no nozīmīgākajiem mūsdienu medību objektiem.

Tie interesenti, kuri ir apmeklējuši Gaujas Nacionālā parka Līgatnes zvēru dārzu, noteikti pamanījuši milžus sumbrus. Tie ir lielākie Eiropas sauszemes dzīvnieki, kuru tēviņu svars var sasniegt pat 1000 kg. Līdz pat mūsu ēras 13. gs. sumbrs bija Latvijas savvaļas dzīvnieks, bet pēc tam tas cilvēku darbības rezultātā Latvijā izmira. Mūsu gadsimtā zinātnieki sumbrus izglāba no izmiršanas, un tie tika reintroducēti Lietuvā. Pēdējo 50 gadu laikā sumbri ir atkārtoti ienākuši Latvijas teritorijā, bet tagad dzīvo voljeros arī Gaujas Nacionālajā parkā. Tātad šis lielais vēršu dzimtas dzīvnieks lielumā pārspēj alni, taču runāt par to kā par īstu savvaļas dzīvnieku Latvijā šobrīd vairs un vēl nevaram.

Tomēr Latvija jau nav tikai sauszeme vien. Diezgan liela daļa no Baltijas jūras piekrastes ūdeņiem skaitās Latvijas teritorija. Un tad jārunā arī par vaļiem kā Latvijas faunas pārstāvjiem. Kaut arī

Baltijas jūra nav īsti piemērota vaļveidīgajiem, tomēr laiku pa laikam tos novēro Latvijas ūdeņos, un dzīvnieku izmēra rekordi novirzās par labu jūrai. Laiku pa laikam ir redzēts baltvalis, kura garums ir līdz 6 m un svars līdz 1000 kg. Šis ziemeļu jūru iemītnieks gan 20. gadsimta sākumā, gan 80. gados bijis novērojams pat no krasta. Kā īsts brīnums bija finvaļa atrašana Kauguru piekrastē 1976. gada 12. augustā. Finvalis ir otrs lielākais vaļveidīgo pārstāvis aiz zilā vaļa, un tā svars sasniedz 100 t (garums līdz 27 m). Rīgas līcī atrastais īpatnis gan bija tikai 14 m garš.

Kuprvaļu iekļišana Baltijas jūrā ir vairākkārt reģistrēta. Pēc Rusova Vidzemes hronikas ziņām 1578. gadā viens īpatnis izsviests Kurzemes jūrmalā. Arī pagājušajā un mūsu gadsimtā kuprvaļi atsevišķos gadījumos novēroti Baltijas jūrā līdz pat Botnijas līča ziemeļu daļai. Arī kuprvalis ir viens no lielākajiem vaļiem. Tā garums ir līdz 18 m un svars – līdz 45 t.

Lūk, kādi milzeņi ir novēroti Latvijā! Var jau arī vēl piebilst, ka gluži nesen Rīgas Zoodārzā vislielākais bija Āzijas zilonis. Lai atbilžu nebūtu tik daudz, jautājums būtu jāprecizē ar norādēm: savvaļas, mūsdienu, sauszemes, jūras, vispār utt. No zoologu viedokļa korekti būtu atbildēt, ka patlaban mūsu savvaļas faunas lielākais dzīvnieks ir alnis. Lielie vaļi Baltijas jūrā nedzīvo, tie parādās tikai kā maldu viesi, un sumbrs vēl Latvijā nav reaklimatizēts.

Teika

KĀ LĀCIS CĒLIES? Veci ļaudis saka, ka lācim esot deviņu vīru spēks, bet maz gudrības, un tomēr stāsta, ka lācis esot no cilvēka cēlies. Tas noticis šādā vīzē. Vienam bagātam saimniekam bijis ļoti liels bišu dārzs, bet medus laikā zaglis katrā naktī pa stropam uzlauzis un medu izkrāmējis. Lai nu gan saimnieks katru nakti stipri vaktēja, tak tas nekā nepalīdzēja, jo saimniekam katru reizi ap to laiku, kad zaglis nāca, miegs uznācis. Saimnieks, nespēdams pats savu bišu dārzu nosargāt, gāja pie burvja palīdzības meklēt. Burvis apņēma saimnieka dārza zaglim atriebt.

Otrā rītā saimnieks gāja bišu aplūkot un atrada pie stropiem savādas zvēra pēdas, kuras gandrīz kā cilvēka pēdas izskatījās. Tās bija lāča pēdas. Pēc dažām dienām dabūja dzirdēt, ka nāburgos saimniece pazudusi un no tā laika savāda zvēru mātīte pa to māju blandoties, no kuras saimniece pazudusi, bet suni to katru reiz,

kad tā parādoties, dzenot mežā iekšā. Pazudusī saimniece bij katru nakti pa nāburgu mājām apkārt gājusi ar kreisā pusē apgrieztu kažoku mugurā, bites lauздama un govīs slaukdama tik ilgi, kamēr burvis to par lāču mātīti pataisījis. No šās lāču mātītes visi lāči cēlušies. Gudrības esot lācim maz, tādēļ, ka tas no sievietes cēlies, bet kādēļ viņam deviņu vīru spēks, tā nezīnu.

KAS IR MAZĀKAIS, BET NEGANTĀKAIS PLĒSĒJS?

Ar vārdu "plēsīgs" parasti domā kādu plēsēju kārtas zīdītāju pārstāvi, mazāk pievērš uzmanību dzīvnieka bioloģiskajām īpašībām. Tā par plēsīgu var uzskatīt arī citu kārtu dzīvnieku. Piemēram, žurka ir ļoti plēsīga, bet tā skaitās grauzējs. Plēsēju kārtā ietilpst visi mums labi pazīstamie plēsīgie dzīvnieki, tādi kā lāči, vilki, kaķi, caunas un citi. Latvijā dzīvo 14 sugu pārstāvji.

Vismazāko dzīvnieciņu reti kurš ir redzējis. Tā ir zebiekste, kas dzīvo slēptu dzīvesveidu mežos un kultūrainavās. Ļoti labprāt apmetas akmeņu krājumos un krūmāju joslās. *"Zebiekste dzīvo arī kūtīs un ķer peles. Bet zebiekstes kodums ir jiftīgs un kaitē cilvēkiem un lopiem,"* teikts prof. P. Šmita apkopotajos latviešu tautas ticējumos, īstenībā zebiekste nav indīga, taču tās kodums ir sāpīgs un dziļš. Daži novērojumi liecina, ka lielajiem dzīvniekiem zebiekste iekož un pēc tam laiza asinis.

Tā kā zebiekste ir ļoti maza (tās garums bez astes ir 14–21 cm, svars 60–100 g), šis zvēriņš spēj ielīst un izsekot peles un strupastes viņu pašu alās. Sīkie grauzēji ir pamatbarība, ja to trūkst, zebiekste ēd abiniekus, kukaiņus, mazos putņus. Savu upuri zebiekste nonāvē ar kodienu pakausī, tad aiznes iegūto laupījumu uz kādu slēpni, kur izēd tā smadzenes. Ja iespējams, zebiekste nogalina vairāk, nekā spēj apēst, un veido barības krājumus. Zvēriņa asinskāre un mežonīgums ir ievērojamas cīņās, jo tas mēdz uzbrukt upuriem, kas ir 3–4 reizes smagāki par pašu plēsēju. Zoologi joko: ja lauvas būtu tik rijīgas un negantas kā zebiekstes, tad uz zemes vairs citu dzīvību būtu nemaz nebūtu.

Zebiekste izsenis ir Latvijas faunas zvēriņš, kuru skaits cilvēka darbības rezultātā samazinājies, tāpēc zebiekste ierakstīta Sarkanajā grāmatā ne tikai Latvijā, bet arī visā Eiropā un pasaulē.

Zebiekstes praktiski nav pieradināmas. Maz ir ziņu par zebiekstu vairošanos. Mazuļi ir novērojami kā ziemā, tā vasarā, to skaits no 3–10, bet parasti 5–6. Ģimene izklīst vasaras beigās, un tad zebiekstes dzīvo pa vienai.

Zvēriņi maina krāsu atkarībā no gadalaika. Vasarā tie ir brūni ar baltu vēderpusi, bet ziemā – pilnīgi balti. Ādiņa ļoti maza un salīdzinoši mazvērtīga. Zebieksti apdraud suņi, kaķi, lapsas, jēnotsuņi un plēsīgie putni.

Dažās sugās lielākais tēviņš reizēm mazāko sagrābj un apēd.

VAI LATVIJĀ REDZAMA ZIEMEĻBLĀZMA? Ziemeļblāzma ir atmosfēras spīdēšana lielā augstumā. To ierosina Saules vējš – lādēto daļiņu plūsmas, ko Saule izsviež spēcīgu uzliesmējumu brīžos. Kad pēc diennakts tās nonāk uz Zemes, sākas magnētiskā vētra, kuras laikā atmosfēras augšējos, retinātajos slāņos 90–300 km augstumā notiek lādēto daļiņu sadursmes ar skābekļa un slāpekļa atomiem. Sadursmju rezultātā notiek spīdēšana dažādās krāsās, ko novēro kā ziemeļblāzmu. Pareizāk būtu sacīt – polārblāzmu, jo parādību var redzēt Ziemeļpola un Dienvidpola polārajos rajonos. Polārblāzmas visbiežāk redzamas noteiktā aplī apkārt Zemes magnētiskajiem poliem.

Ziemeļblāzma ir tik spēcīga un spoža, ka apgaismo apkārtni tikpat gaiši kā Mēness pilnmēness naktī. Ziemeļblāzma mirdz visdažādākajās krāsās: dzeltenī zaļā, sarkanā, zilā, pat violetā, debesīs tā veido joslas un lokus, starus un viļņotus aizkarus. Visa ziemeļblāzmas aina un tās spožums samērā ātri mainās. Polārblāzma var ilgt dažas minūtes, bet reizēm visu nakti. Loki lielākoties ir dzeltenzaļā krāsā, bet aizkari – sarkanos un violetos toņos. Ja polārblāzma nav spilgta, tad var būt redzama tikai viena forma vai krāsa. Katram, kas dodas uz polārajiem apgabaliem, var laimēties skatīt šo majestātisko debess ainu, kas mirgo un mainās pilnīgā klusumā.

Ziemeļblāzma šad tad ir redzama arī Latvijā. Tauta tai devusi nosaukumu – kāvi. Iespaidīga ziemeļblāzma novērota 1970. gada 8. marta vakarā Baldonē. Pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu beigās, deviņdesmito gadu sākumā tā redzēta biežāk. Piemēram,

1989. gada rudenī ziemeļblāzma novērota dažādos Latvijas novados pat trīs reizes. Savukārt 1991. gadā ziemeļblāzma redzēta vismaz četras reizes: oktobra sākumā Priekulē, 28. oktobrī – Priekuļu apkaimē un Rīgā. Debesīs bija redzami rozā un zaļi, nedaudz dzeltenī plankumi, kuru forma un spožums plūstoši un samērā ātri mainījās. Jau pēc pusminūtes plankumu forma bija cita. Parādība kopumā ilga pusstundu. Toruden ziemeļblāzma Rīgā novērota arī 1. novembra vakarā un naktī no 8. uz 9. novembri. Pēdējā bijusi sevišķi krāšņa. Vēl tā bija saskatāma arī 1992. gada 27. februārī sarkanu un zilganbaltu staru veidā. Tā bija tik spoža, ka aizsedza zvaigznes. Ziemeļblāzma vienlaikus redzama plašā apgabalā visā Latvijā. Šeit nosauktas tikai konkrētas novērojumu vietas. Ar ko izskaidrojama ziemeļblāzmu parādīšanās Latvijā? Ar spēcīgo Saules aktivitāti, kas 1990. gadā bija sasniegusi savu 11 gadu aktivitātes cikla maksimumu, kad uz Saules biežāk notika spēcīgi uzliesmojumi. Tiek uzskatīts, ka tas bijis viens no spēcīgākajiem maksimumiem pēdējos gadu simtešos.

90. gadu beigās Saules aktivitāte pēc vairāku gadu minimuma sāk atkal paaugstināties, uz tās biežāk notiek uzliesmojumi. Šo procesu rezultātā ziemeļblāzma Latvijā bija novērojama arī 1998. gada pavasarī un vasarā.

VAI LATVIJĀ AUG KOKS, ZEM KURA INDIĀŅI KŪPINĀJA MIERA PĪPI? Maina Rīda un Fenimora Kūpera romānos aprakstītas miera sarunas starp indiāņu cilšu pārstāvjiem. Miera krāsās izkrāsotas sejas, lēnām pa apli ceļo miera pīpe, nesteidzīgas runas. Bet virs apspriedes dalībnieku galvām plešas varenie hemloka – miera koka zari.

Šis miera koks, ko dendrologi sauc par Kanādas hemlokegli (*Tsuga canadensis* Carr.), aug arī dažos Latvijas parkos (Aizvīķos, "Sprīdīšos", Stelpes "Timukos", Smiltēnē, Silenē, Ķevelē, Jamaikos, Avotos, Valdeķos, "Vāgnera dārzā" pie Tukuma). Kanādas hemlokegle ir ļoti savdabīgs skaists skuju koks ar tālu atstāvošiem izliektiem zariem, neparasti maziem (ap 2 cm) čiekuriem un īsām (ap 1 cm) skujām. Savā dzimtenē, Ziemeļamerikas austrumu daļā, šīs sugas koki sasniedz 30 m augstumu, tos plaši izmanto papīra

ražošanai. Latvijā Kanādas hemlokegli audzē tikai kā dekoratīvu kokaugu, visvecākajiem kokiem ir jau 70 gadu. Tie sasniedz 16 m augstumu un līdz pusmetram stumbra diametrā, paretam ražo arī čiekurus ar dīgstošām sēklām. Pārējās 9 hemlokegles sugas vēl nav ieaudzētas.

Hemlokegles sējeņi pirmajos divos gados ir ļoti jutīgi, tie jāsargā gan no tiešajiem saules stariem, gan lietus gāzēm, gan no salnām un sala. Arī pieaugušie koki cieš no augsnēs mīdīšanas, no dūmiem un gāzēm. Tāpēc visi kādreiz Latvijā ieaudzētie Kanādas hemlokegles koki rūpīgi jākopj un jāsargā no aplaušanas, kā arī jāvēd sēklas, lai plašāk mūsu dārzos un parkos ieaudzētu šo skaisto skuju koku.

CIK ILGI ZIED LIEPAS? Jautājums šķiet vienkāršs. Katrs būs ievērojis, ka parastā liepa (*Tilia cordata* Mill.), kura paretam sastopama arī mūsu mežos, zied desmit, divpadsmit dienas jūnija beigās, jūlija pirmajā pusē. Liepu, tāpat kā ozolu, mūsu senči ir uzskatījuši par svētu koku. Daudzās vietās Latvijā saglabājušās tā saucamās "elku liepas". Sevišķi izcila "elku liepa" aug Valdemārpils vidusskolas parkā. Tās apkārtmērs ir 8,5 m, augstums 22 m un vecums (pēc zinātnieka S. Saliņa datiem) ap 400 gadu.

Taču pasaulē ir vēl 44 citas liepu sugas, kuras aug savvaļā Ziemeļu puslodē visos kontinentos. Latvijā introducētas 7 citzemju liepu sugas. Visbiežāk no introducētajām sugām apstādījumos sastopama platlapu liepa (*T. platyphyllos* Scop.) no Viduseiropas un Rietumeiropas, kura sāk ziedēt dažas dienas pirms parastās liepas, kā arī tā saucamā Holandes liepa (*T. vulgaris* Hayne) – parastās un platlapu liepas krustojums, kura zied gandrīz reizē ar parasto liepu. Paretam apstādījumos sastopama kāda platlapu liepas dekoratīvā forma ar dziļi šķeltām lapām (Saldus rajona Smukās, Ogres rajonā Lindē, "Vāgnera dārzā" un dažās citās vietās).

Parasto liepu ziedēšanā nomaina Krimas liepa (*T. euchlora* Koch), kas izeļas ar tumšzaļām spīdīgām lapām. Krimas liepa aug daudzos Latvijas dārzos un parkos (Jūrmalā, Smiltēnē, Gulbenē, Ķēvelē, Liepājas rajonā Padūrē, Talsos, "Vāgnera dārzā" pie Tukuma un citur). Reizē ar Krimas liepu zied arī Amerikas liepa

(*T. americana* L.), kurai ir lielas lapas un ziedi. Amerikas liepa aug Iecavas, Bebreņes, Vaboles, Dandāles, Kalvenes un citos parkos, kā arī "Sprīdīšu" un Skrīveru dendrārijā un botāniskajos dārzos. Ziedēšanas stafeti tālāk pārņem sudrabliepa (*T. tomentosa* Moench), kas Latvijas parkos ieviesta no Rietumeiropas. Šīs sugas kokiem lapu apakšpuse blīvi segta ar sudrabaini baltiem matiņiem, tāpēc tās šķiet sudrabotas. Atsevišķi sudrabliepas koki aug Rīgas parkos, "Vāgnera dārzā", Gaviezes, Ēdoles un Katvaru parkos, kā arī dažās citās vietās. Vēsās un lietainās vasarās sudrabliepas ziedēšana ievēlkas līdz augusta beigām un pat līdz septembra sākumam.

Tātad, kā redzam, no dažādām sugām izveidota liepu audze zied apmēram divus mēnešus. Divus mēnešus bites var ievākt izcilo liepziedu medu. Tādi jaukta tipa dažādu liepu sugu stādījumi ir ierīkoti Dobeles rajonā Jaunaucē un Ķēvelē, Tukuma rajonā "Vāgnera dārzā" un dažās citās vietās. Ar liepām medošanas ziņā citi kokaugi nevar sacensties: no vienas lielas liepas bites dienā ievāc ne mazāk kā no specializētu medusaugu hektāra. Liepas ir arī izcili krāšņumaugi ar ļoti dekoratīvu lapotni un ziediem. Ierīkojot jaunus apstādījumus, stādīsim vairāk un dažādākas liepu sugas!

KĀ MUZICĒ SIENĀŽI UN SISEŅI? Sienāži un siseņi ietilpst tajā kukaiņu pamatgrupā jeb kārtā, ko sauc par taisnspārņiem (*Orthoptera*). Tiem gandrīz visiem ir slaidi, samērā šauri spārni, kuru priekšējās un pakaļējās malas parasti ir paralēlas un vienlaikus vairāk vai mazāk taisnas, neizlocītas. Taisnspārņi, tāpat kā vaboles, lido ar pakaļspārņiem, to cieto, neelastīgo priekšspārņu uzdevums ir segt pakaļspārnus nelidojot. Cits taisnspārņu nosaukums, tulkojumā no latīņu jeb zinātniskā nosaukuma (*Saltatoria*), ir lēkātajī. Patiesi, visi sienāži un siseņi spēj eleganti un tālu lēkt. Tas iespējams tāpēc, ka tiem ir paresninātas, tas ir, stipri muskuļotas pakaļkāju ciskas. Lēcieni bieži vien turpinās lidojumā.

Siseņi un sienāži ir tuvi radinieki, tāpēc tiem daudz kopīga, bet šoreiz pakavēsimies pie atšķirībām. Kā atšķirt siseņus no sienāžiem? Tas īstenībā ir visai viegli jau ar pirmo skatienu. Siseņu taustekļi ir īsi, nekad nav garāki par pusi ķermeņa garuma, parasti

vērsti uz priekšu, atgādinot pagarus, tievus ragus. Dējeklis īss. Sienāžu taustekļi ir gari, pavedienuveida, parasti vismaz ķermeņa garumā un atpakaļvērsti. Dējeklis garš, zobenuveida.

Siseņi parasti uzturas uz zemes īsā zālē, bieži vien sausās vietās bez augāja vai ar skraju augāju. Siseņi sisina jeb "muzicē" ar kājām: viņi ātri rīvē jeb trin pakājkājas augšup leju gar priekšspārniem. Tādējādi siseņi ar izcīlnīšiem vai līstīti, kas atrodas uz pakājkāju ciskām, it kā strinkšķina uz priekšspārnu pacilus gardzīslām kā uz mūzikas instrumenta stīgām. Rodas pazīstamā, reizēm visai skaļā sisināšana, kas visbiežāk dzirdama vasaras otrajā pusē plāvās un līdzīgās vietās. Retumis kā "lociņš" darbojas pakājkāju stilbi (purvsisenim).

Sisina gandrīz tikai tēviņi, kuru "dziesma" mainās atkarībā no situācijas: tā ir atšķirīga, pievēršot mātītes uzmanību, tas ir, mēģinot to pievilināt, muzicējot mātītes priekšā vai sadziedoties ar sāncenšiem (signalizējot, kura vieta ir aizņemta). Dažādu sugu sisināšana ir tik atšķirīga, ka uzmanīgs lietpratīgs klausītājs jau ar dzirdi vien pēc sisināšanas veida – galvenokārt pēc tās ritmiskuma, bet daļēji arī pēc skaņas tembra un augstuma – var noteikt sugu, pašu "muzikantu" pat neredzot. Siseņi sisināšanas skaņas uztver ar dzirdes orgāniem (tos sauc arī par timpanālorgāniem), kas atrodas vēdera pirmā posma abas pusēs.

Sienāži bieži vien pakāpjas uz lielākiem zālaugiem, pat krūmu un koku lapotnē. Viņi muzicē ar priekšspārnu pamatiem, tos trinot vienu gar otru, pie tam kreisais priekšspārns ir virspusē. Dzirdes orgāns atrodas priekškāju stilbu pamatnē. Tas sastāv no spraugas, kurā ir divas atklātas vai segtas membrānas, kas pēc darbības principa līdzīgas cilvēka bungādiņai.

Lielais, druknais, zaļais, bet brūni un iedzelteni plankumainais plavu dižsienāzis sisina tikai karstā saulainā laikā dienas vidū zālējā. Tāpat lielais, praktiski pilnīgi zaļais parastais dziedātājsienāzis vismīlāk dzied pievakarē un pat pietiekami siltas nakts sākumā, pakāpies uz kāda auga. Viņa skaļā dziesma dzirdama pat vēl septembrī un pat pilsētas dārzos, piemēram, Rīgā, Zasulauka dzelzceļa stacijas apkaimē.

Taisnspārņi ne tikai sisina, bet rada arī citas skaņas. Pie siseņiem piederošā tumškrāsainā parkšķa tēviņi lido trokšņaini,

skaļi parkšķēdami jeb švirkstēdami. Lidojumā kļūst redzami to sarkanie pakaļspārni, troksnis rodas, miera stāvoklī vēdekļveida sakļautos pakaļspārnus lidojumā ātri vēdekļveidīgi izplešot un sakļaujot. Šī suga sastopama sausās, smilšainās vietās, proti, priežu sausmežu malās, izcirtumos, smiltājos, arī virsājos.

SIENĀZIS UN SISENIS LATVIEŠU TAUTAS TICĒJUMOS

Ja siena laikā sienāži zaļi – būs labs siena laiks, ja pelēki – gaidāms lietus.

Ja sienāži dzied kokos – būs lietus, ja zālē – būs siena laiks.

Ja sienāži stipri dzied, būs drīz pērkons.

Jāņoķer sienāzis un jāuzliek uz kārpas, lai "noēd".

Jāņu naktī jāņoķer sienāzis, jāizkaltē un jāsaberž. Pulveris jāieber tā cilvēka ēdienā, kura mīlestību grib iegūt, un jādod tam apēst. Ieberot to pulveri, jāskaita: "Viegls kā sisenis, uzticams kā suns, padevīgs kā tārpiņš uz mūžu (uz trim gadiem, dienām, acimirkļiem)!"

Ja daudz siseņu gaisā, tad būs daudz sēņu.

KAS MEDĪ ZIRNEKĻUS? Medības ir sena cilvēka nodarbošanās. Cilvēces rītausmā medības līdztekus pārtikas augu vākšanai bija svarīgākais iztikas avots.

Mūsdienās pazīstamas zvēru un putnu medības, jūrās un okeānos medī vaļus un haizivis, medī arī čūskas un saldūdens zivis. Medī visu, ko var apēst vai kā citādi saimniecībā izmantot. Zināmi pat mednieki, kas ķer krāšņus tauriņus pārdošanai kolekcionāriem.

Bet kas speciāli medī zirnekļus?

Izrādās, ka specializējušies zirnekļu mednieki ir īpašas lapsenes, kuras tāpēc apvienotas īpašā dzelējplēvspārņu dzimtā. Tās ir smilšlapsenes jeb ceļlapsenes (*Pompilidae*). Pirmais nosaukums norāda, ka tās dzīvo smilšainās vietās, kur vieglāk izrakt aliņas pēcnācēju audzēšanai. Otrais nosaukums nav tik labs, lai gan šīs lapsenes tā sauc arī vācu un krievu valodā. Ceļlapsenes nav sastopamas tikai uz ceļiem vai stigām, tās tur tikai vairāk pamānāmas.

Smilšlapsenes ir sarkanmelni plēvspārņi, kuru dējeklis pārveidots par dzeloni. Pieaugušās smilšlapsenes pārtiek no ziedu nektāra, bet kāpuri – no zirnekļiem. Kāpuri paši zirnekļus nemeklē un tiem neuzbrūk, zirnekļus un kāpurus barībai sagādā lapsene.

Zirnekļu sagāde vispārējos vilcienos notiek šādi. Mātīte, vai nu skraidot pa zemi un vienlaikus īpatnēji vibrinot spārnus, vai veicot īsus pārlidojumus cieši virs zemes, vispirms sameklē kādu zirnekli, visbiežāk skrējējzirnekli. Atrastais zirneklis jāparalizē, lai tas nespētu pretoties. Parasti lapsene vispirms ar dzeloni iedur zirnekļa mutē, ievadot tajā nervus paralizējošu indi un tādējādi novēršot zirnekļa iespējas aizstāvēties ar spēcīgajiem draudošajiem žokļiem jeb helicerām. Izšķirošais dzēliens tiek virzīts zirnekļa galvkrūtīs, jo tur ir nervu mezgli, kas pārvalda kāju un vēdera kustības. Paralizēto, bet dzīvo zirnekli lapsene pamet, lai piemērotā vietā izraktu aliņu. To izkašņā ar viduskājām, veikli un ļoti ātri metot smilšu graudiņus uz aizmuguri. Rakšanu lapsene reizēm pārtrauc un aizskrien pārliecināties, vai paralizētais zirneklis vēl atrodas tur, kur atstāts. Dažreiz gan atgadās, ka zirnekli ir aizvilkusas skudras vai to nozagusi cita smilšlapsene. Kad aliņa gatava, tajā ieviek zirnekli, uzdēj vienu olu, ar viduskājām aliņu aizber, nolīdzina zemi, šo vietu pat nomaskē ar skujām vai akmentiņiem. Pēc šī darba lapsene apkopjas – tīra taustekļus un kājas, tad dodas nākamajās medībās.

Sagādātais zirneklis ir pietiekami liels, lai kāpurs varētu izaugt. Lielas smilšlapsenes, protams, meklē un pievārē lielus zirnekļus, piemēram, Vidusāzijā bīstamo indīgo karakurtu, tropos putnzirnekļus. Smilšlapseņu kāpuri ir parazitoīdi, t.i., parazitām līdzīgas būtnes, jo tikai sākumā tie ir pusdzīvā zirnekļa parazīti, bet vēlāk kā plēsēji to pilnīgi apēd (tipiskie parazīti savu upuri jeb saimnieku var gan nobeigt, bet to nekad neapēd).

Dažas sugas nevis pašas medī zirnekļus, bet tos atņem (nozog) citām sugām vai pamanās uzdēt zirneklim pirms tā aprakšanas savu olu.

Latvijā līdz šim pēc nepilnīgām ziņām atklātas 38 smilšlapseņu sugas. Par tām rakstījis entomologs V. Tumšs 1976. gadā LVU Zooloģijas muzeja Rakstos. Parastākā suga Latvijā ir *Anoplus viaticus*. Latviskā nosaukuma tai vēl nav.

Pusdienlaikā rasa nokrita. Zaļais sienāzis izlīda no krūma un devās pastaigā pa pļavu.

Kad siltuma diezgan, gribējās pačirkstēt, iepriecēt tos, kas veica rudens darbus.

Tālu sienāzis netika. Ceļu aizšķērsoja lipīgs timeklis.

– Kur tāds pēkšņi uzradies? – brīnījās sienāzis.

Pats dīvainākais – timekļa galā karinājās mazs zirneklītis. Tas šūpojās vējā un no dziedzeriem izlaida aizvien garāku un garāku pavedienu.

Sienāzis aizlēca pie zirnekļa.

– Ko jokojies! Vai tā kāds tīklu auž? Gribu redzēt, ko tu noķersi savās neparastajās lamatās.

– Pirmkārt, tas nav tīkls. Otrkārt, tas nav domāts kukaiņu ķeršanai.

– Kādam tad nolūkam? – brīnījās sienāzis.

– Lidošanai, – sekoja pārsteidzoša atbilde.

– Tu gribi iestāstīt, ka spēsi lidot?

– Man spārnu nav, tādēļ jāizlīdzas ar citādu ierīci. Pacieties un uzgaidi! Pats redzēsi.

Vējš raustīja pavedienu, bet saplosīt nespēja. Zirnekļa darinājums bija stiprs.

– Vai redzi krūma zaru? Tur es piestiprināju pavediena galu. Tagad tas izstiepies vairāk nekā metru garš. Pats sēžu uz zemes, bet timekļa cilpā pūš vējš.

– Cilpa nav spārni, – aizrādīja sienāzis. – Parādi kādu, kas ar cilpām lido!

– Skaties! – zirneklis iesaucās. – Hopā...

Viņš atspērās no zemes, uzskrēja augšā līdz pavediena piestiprinājuma vietai, pārkoda pavedienu un brīdi ar balto timekli šūpojās gaisā. Pēc tam zirneklis pievilka pie ķermeņa kājas un... sāka lidot.

Vējš un siltās gaisa strāvas vieglo pavedienu ātri pacēla zilgmē, un tas izzuda sienāža skatienam.

Savādi – zirneklis lidoja bez spārniem!...

Visiem tik labi neizdevās. Sienāzis ieraudzīja kādu zirnekli, kura darinājums bija sapīnies smilgu stiebrs.

– Neveicās, – sūdzējās zirneklis. – Viss jāsāk no gala. Varbūt tad palaimēsies.

– Kādēļ jūs visi vēlaties lidot? – ieminējās sienāzis. – Vai Zaļās zāles zeme jau apnikusi?

– Mūsu mātēm ir ļoti daudz bērnu. Ja visi dzīvos vienā vietā, tad ātri pietrūks barības. Lidošana mums palīdz izvietoties plašākā apvidū, – stāstīja zirneklis.

– Vai vējš tevi neaiznesīs pārāk tālu? Vai nenonāksi tur, kur nemaz nevēlies? Vai tā nenotiek?

– Mēs lidojumu paši regulējam. Citādi iekritīsim upē vai ezerā. Lejā laižamies tikai tad, ja nākamā dzīvesvieta ir piemērota.

– Saki, ko gribi, bet es nūdien nesaprotu, kā tas iespējams. – Pavisam vienkārši. Ievelkam pavedienu un satinam to zem vēderiņa.

– Kāda tam nozīme? – brīnījās sienāzis.

– Jo pavediens īsāks, jo mēs zemāk laižamies. Parasti nosēžamies tajā vietā, kurā vēlamies.

Mazais lidonis rāpās krūmā, lai no jauna piestiprinātu timekli un mēģinātu atrauties no zemes.

KAS IR MŪSU MEŽU KARALIENE? Latvijas mežu kopplatībā egles aizņem 18 %, bet ozols tikai 0,5 %. Ja ozolu mēs pamatoti dēvējam par visu koku karali, tad egli gribas saukt par mežu karalieni.

Egls un priede ir augstākie koki Latvijā. Ziemā vai vasarā, rudenī vai pavasarī egļu svinīgi tumšo galotņu silueti ir Latvijas ainavas būtiska sastāvdaļa, jo īpaši kalnainajā Vidzemes augstienē un ezeru zemē Latgalē.

Pēc visām īpašībām egls ir pilnīgs pretstats ozolam. Ozolam ir smaga, cieta koksne, turpretī egles aug ātri, tai ir viegla, mīksta koksne. Ozolam ir visplašākā un dziļākā sakņu sistēma, no visiem kokiem zemē visstingrāk turas ozols. Turpretī egls ir trausls, ar seklām sakņu sistēmu. Egles saknes aizvijas tikai pa zemes virskārtu.

Tāpēc, ejot pa mežu, redzam daudz vēja izgāztu egļu, kas krītot izrāvušas un gaisā izslējušas milzīgus velēnu paklājus kā aizvēsturisku briesmoņu ādas. Ozoli ir viskuplākie un zarotākie koki, bet egles aug ar šauriem vainagiem.

Kur meklējama visresnākā?

Dižkoku kritērijs Latvijā ir stumbra apkārtmērs. 1974. gadā mūsu tēvzemē bija zināmas tikai 3 dižegles, kas sasniedza 3 m apkārtmēru, 1977. gadā – 8. Bet 1986. gada dižkoku sarakstā jau bija iekļautas 22 dižegles.

1985. gadā nokalta Zaļkalnu egle Gaiķu pagastā, kuras stumbra apkārtmērs bija 3,8 m. 1972. gadā nokalta Vīkmestes egle, kuras stumbra apkārtmērs bija 3,75 m. Pašreiz zināmā resnākā Latvijas egle aug Talsu rajona Īves parkā. Tās stumbra apkārtmērs ir 3,7 m (01.05.95). Monolīto egles stumbru dīvainu dara milzīgie zaru konusi, ar kuriem smagie zari it kā piesūcas stumbram un droši turas pie tā. Tādi zaru konusi ir reta parādība, Īves egles augstums ir 30 m, vainaga diametrs – 13 metri.

Kur aug viskuplākā?

Laika gaitā arvien tiek atklāti jauni, vēl neregistrēti dižkoki. 1993. gadā Zemturu māju saimnieks uzrādīja Dukuļu egli Valkas rajona Blomes pagastā, sagādādams visiem ekspedīcijas dalībniekiem necerētu pārsteigumu. Dukuļu dižegle ir īsts dabas brīnums un dendroloģisks retums. Tās stumbra apkārtmērs ir 3,5 metri. Šī ir viskuplākā dižegle, kāda Latvijā jebkad aprakstīta. Dižās karalienes vainaga diametrs ir 16 m. Egles stumbrs ir monolīts un atzarojies līdz 7 m augstumam. Augstumā virs septiņiem metriem eglei ir seši resni, milzīgi žuburi, kas tiecas uz augšu pretī debesīm kā sešas papildu galotnes. Tādēļ arī Dukuļu karaliene ieguvusi šādu vainaga plašumu un ir kuplākā egle Latvijā. Egles galotne paceļas 30 metru augstumā.

Cik augstu sniedzas garākā?

Precīzi noteikt koka augstumu mežā traucē apkārtējo koku zari un krūmi, kā arī pašu mērāmo koku vecumā noapaļojušās galotnes. Diemžēl dižkoku augstuma mērījumos un arī literatūrā

Ekspedīcijas dalībnieki rāpjas Latvijas visaugstākajā kokā, lai precīzi izmērītu tā garumu

par dižkoku garumu ir daudz neprecizitāšu un ne mazums rupju kļūdu.

Lai nekļūdīgi izmērītu Kvēpenes mežu dižegles augstumu Raiskuma pagastā, bija jāuzkāpj līdz pašai egles galotnei. Šīs 3,1 m resnās dižegles augstums ir 37 m. Otrā līdzīga – Liepeņu dižegle aug Krimuldas pagastā, rietumos no Siguldas Velnalas. Tās stumbra apkārtmērs ir 3,3 m, augstums – 37,2 m. Vikmestes eglei garums tika noteikts pēc koka nolūšanas – tas bija 39 m. Nurmīžu rezervātā kādai vētras nolauztai eglei saskaitītas 130 gadskārtas un noteikts garums 40 m. Mežkopis Staņislavs Saliņš 1974. gadā izdotā grāmatā rakstījis: "1969. gadā aizgāja bojā līdz šim zināmā augstākā egle Latvijā –

tā auga Cēsu rajona Amatas mežsaimniecības 33. kvadrātā. Tās augstums bija 42,5 m."

Visgarākā Latvijas egle tika apzināta un precīzi izmērīta 1997. gada 24. jūnijā Gaujas Nacionālajā parkā Nurmīžu rezervātā Šautas kalna klinšu pakājē. Dižās karalienes galotnē uzkāpa Aigars Feldmanis – un tika fiksēts egles garums 45,2 m. Tā ir visu laiku garākā egle Latvijā un arī garākais koks Baltijā.

No ekspedīcijas dienasgrāmatas

Pirmais pa zvīņainā stumbra resno kolonnu sāk rāpties Ansis Opmanis, aiz viņa ar 50 m garās mērlentes sākuma galu pie jostas seko Aigars Feldmanis. Tie ir mūsu stiprākie un drosmīgākie jaunekļi. Aigaram kabatā arī piecmetrīgā izbīdāmā mērlente. Aizvien augstāk rausās abi kāpēji, jau baltās mērlentes kamols aiztinies tālu pāri pusei un kļuvis pavisam niecīgs. Zēni pazuduši augstu, augstu egles zaru biezoknī. Viņu balsis aizvien grūtāk sadzirdamas, nāk it kā no citas pasaules. Lai sarunātos, sakliedzamies īsām, aprautām frāzēm. Kāpēji apmainījušies vietām: tagad pašā egles smailē mēģina nokļūt Aigars. Bet traucē egles biezā zaru cepure. Labi, ka ir bezvēja diena.

– Ko jūs tur redzat? – kāds no lejas sauc augšējiem.
– Esam jau Šautas kalna galā, – tā Ansis.
– Skats kā no Gleznotāju kalna, – jūsmo Aigars.
– Jūs tikai nekāpiet galotnē abi reizē! – tā kliežu es vairākas reizes.

– Ārprāts! – Tas ir mans sauciens meža klusumā, jo es fiksēju mērlenti pie zemes – tā rāda 40 metrus, jau par trīs metriem pārsniedzot garāko mums zināmo dižegli, bet galotne vēl nav sasniegta.

– Zari kļūst par smalkiem. Aizej tālāk un novērtē, cik vēl palicis līdz galam! – Aigars sauc no debesīm.

Bet es nekā neredzu tanī galotnes tālumā un zaru biezumā un saucu Aigaram: – Mēģini izbīdīt uz augšu stīvo metāla mērlenti! Pēc laba brīža Aigars atsaucas: – No manas rokas divi metri līdz pēdējai skujai!

Velti videofilmētājs no lejas mēģina savas kameras lodziņā egles biežajā galotnē atrast cilvēka figūriņu.

Pēc daudziem mēģinājumiem Aigaram beidzot izdevies metāla mērlentes mēlīti uzkabināt dižegles galotnes smailes pumpuram.

– Eū-ū! Eū-ū! Nostiep lenti-l! – viņš sauc kā Tālavas taurētājs.

– Jā-ā-ā! Ir! Kaut kas neticams! – kliežu es, jo egles augstums ir 45,2 metri. Tā ir garākā egle Latvijā, jo par veseliem 8 m pārspēj līdz šim mūsu mērītās rekordistes. Esam precīzi izmērijuši patlaban garāko koku Latvijā.

Santas kalna garuma rekordistei izmērījām arī stumbra apkārtmēru. Tas ir 3,0 m. Vainaga projekcija – 7,7 x 7,4 m, pirmie dzīvie zari 9–10 m augstumā, resnais stumbrs monolīts, ar plašu sakņu sistēmu, pie apakšas atgādina Ostankinas televīzijas torni. Stumbra koksnes tilpums (krāja) – 13,6 m³. Šautas kalna egli es pirmoreiz ievēroju 1971. gada 1. maijā. Toreiz karalienes stumbra apkārtmērs bija 2–,83 m. Izdarot nelielus aprēķinus, redzam, ka pēdējos 26 gados egle augusi ļoti lēni. Ja šo augšanas ātrumu varētu attiecināt uz visu egles mūžu, tad karalienes vecums būtu 525 gadi. Tas, protams, tā nevar būt. Jaunībā un savos pusmūža gados egle aug daudzākā ātrāk.

KURA REZERVĀTA TERITORIJĀ KĀDREIZ DZĪVOJA VECAIS TAIZELS? Tā ir teritorija, kuru aizņem Slīteres rezervāts. Par Slīteres rezervāta dzimšanas gadu uzskata 1921. gadu, lai gan oficiāls valdības lēmums publicēts "Valdības Vēstnesī" tikai 1923. gadā. Vispirms pāris vārdu par pašu vārdu "Slītere". Vietējie iedzīvotāji gan runā nevis par "Slīteri", bet "Šlīteri". Arī Dagnija Zigmonte romānā "Dižpurva dzērves" raksta, ka pēc tā, vai cilvēks saka "Slītere" vai "Šlītere", varot atšķirt atbraucēju no vietējā. Valodnieki apgalvo, ka vārdam "Slītere" esot lībiešu izcelsme – tā lībiešu valodā saucot augstu ar mežu apaugušu krauju. Ir Slīterē arī vietējie iedzīvotāji ar uzvārdu "Šlīteri". Vēstures avotos teikts, ka 19. gs. pie Zilajiem kalniem uzcelta muiža un viens no muižkungiem bijis Šlīters. Slīteres vārds tomēr ir daudz senāks.

Slītere ir teiksmām un leģendām apvīts novads. Te ir vietas, kur senatnē darbojušies jūras laupītāji, te dzīvojis, strādājis un mīlējis slavenais Vecais Taizels, te bijis lībiešu novads, te tagad izveidots "Lībiešu krasts" – dabas un kultūrvēsturiskā mantojuma saglabāšanai lībiešu apdzīvotajos apvidos Ziemeļkurzemē.

Slīteres rezervāta teritorijā ir ļoti bagāta augu un dzīvnieku valsts, te atrodas arī daudzveidīgi ģeoloģiskie objekti. Visi būs dzirdējuši par Dundagas jeb Slīteres Zilajiem kalniem (nejaukt ar Zilo kalnu Vidzemē!). Zilie kalni par Dundagas Zilajiem kalniem dažos izdevumos saukti tāpēc, ka tie teritoriāli agrāk bija piederīgi

Mežs Slīteres
rezervātā

pie Dundagas muižas (vai arī Latvijas brīvvalsts laikā atradās Dundagas pagasta teritorijā). Slīteres Zilos kalnus kā zilā miglā tītu valni var redzēt no jūras vai arī uzkāpjot Mazirbes baznīcas tornī. Braucot vai ejot no Dundagas puses, nekādi kalni nav saskatāmi, pirms esam nonākuši varenas, stāvas kraujas malā. Šie Zilie kalni ir senā Baltijas ledusezera krasts, ko tagad saposmo daudzas gravas, kurās atsedzas sarkanie devona smilšakmeņi. Pavasaros un rudenos gravās trako strautī, bet sānu kraujas noaugušas ar krāšņu veģetāciju. Kārlis Ulmanis, apmeklējot Slīteri 1936. gada, rakstīja: "Zilie kalni ir viena no skaistākajām vietām Latvijā — te ir tādas aizas un gravas, kas atgādina Alpus mazumā."

Rezervātā un tā tuvumā atrodas arī dižakmeņi. Lai minam Jūsu dižakmeni, kura apkārtmērs ir 18 m. Netālu no Vīdāles – Upsīšu māju tuvumā krūmainā meža guļ milzenis ar 16 m apkārtmēru. Un kur nu vēl no vēsturiskā viedokļa interesantie Mēra akmeņi Mazirbē...

Zilo kalnu kraujas pakājē atrodas plašs mežains līdzenums, kuru aizņem dumbraini, gandrīz cilvēka darbības neskarti meži, kas agrāk saukti par Undžavu. Tikai uz jūras pusi parādās priedēm apaugušas kāpas un kāpu smiltāji ar tiem ierasto augu valsti. Slīteres rezervātam raksturīgs arī vīgu un kangaru komplekss. Kangari ir garas, šauras kāpu grēdas, kas stiepjas paralēli jūrai. Savukārt starp šīm grēdām ir pazeminājumi, kurus sauc par vīgām. Tajās atrodami sūnu vai zāļu purvi. Par lielāko tiek uzskatīta Kukšupes vīga, kuras garums pārsniedz 6 km, bet platums svārstās no 50 līdz 225 m. Interesantākā ir Pēterezera vīga, kurā atrodas Lielais un Mazais Pēterezers un sūnu purvs. Šīs vīgas malās un dienvidaustrumu galā ir nelieli zāļu purva ielāsnojumi. Tajā aug tādi interesanti augi kā purvu mirte, bet vietām atrodamas visas mūsu savvaļas raseņu sugas, to skaitā arī impozantā garlapu rasene. Savukārt lielākais kangars ir Viškangars, kas stiepjas turpat 15 km rietumu–austrumu virzienā. Viškangars šķērso arī Bažu purvu, to dalot divās daļās. Pa šo kangaru 20. gs. sākumā un pat vēl 40. un 50. gados ziemā braukuši ar kamanām. Turpretī no Zilo kalnu kraujas virzienā uz jūru cauri rezervātam stiepjas stigas ar tādiem nosaukumiem kā Bākas dambis, Ķiemeļdambis, Vilku

līnija un Rakstu dambis, pa kuriem agrākos laikos slīterieši stāigājuši un pat braukuši uz Mazirbi. Tagad stigas ar grūtībām izejamas, par braukšanu nemaz nerunājot.

Cauri rezervātam tek arī vairākas upes. Pie vienas no tām – Kukšupes – redzamas dzirnavu dambja atliekas. 20. gs. 20. gados te vēl braukuši malēji un griezušies dzirnu rati.

Ar savām dabas bagātībām Slītere ir slavena jau kopš senatnes: par Baltijas efeju "Dundagas visdziļākajos mežos" (tagad Slītere) rakstīja jau vācu botāniķis K. Lēdebūrs izdevumā "Krievijas flora", ko izdeva no 1842. līdz 1853. gadam Štutgartē latīņu valodā. Atcerēsimies, ka agrāk Dundagas pagasts aizņēma visu Kurzemes pussalas ziemeļu galu un tā platība 1929. gadā bija 1024 km², kas ievērojami pārsniedza tādas Eiropas valsts kā Lihtenšteina platību (tikai 157 km²). Ar šo Dundagas pagasta un vēl agrāk muižas lielo platību arī izskaidrojams tas, ka daudzas ziņas par augu atradnēm "Dundagā" īstenībā attiecas uz Slīteri. (Tagad šajā teritorijā izveidoti divi pagasti – Dundagas un Kolkas.) Baltijas efeja (*Hedera helix. var. baltica*) arī šobaltdien zaļo rezervātā. Te Zilo kalnu nogāzēs aug tādi Latvijas retumi kā parastā īve (*Taxus baccata*), Eiropas kāpumiezis (*Hordelymus europaeus*), daivainā (*Polystichum aculeatum*) un Brauna (*Polystichum braunii*) cietpārde, kalnu veronika (*Veronica montana*) u.c. augi. Taču raksturīgākais rezervāta augs ir un paliek laksis jeb mežloks (*Allium ursinum*), ar kura lapām pavasarī un vasaras pirmajā pusē ir noklāti simtiem m² kraujas.

Kopumā rezervātā atrastas 860 paparžaugu un ziedaugu sugas, 128 sūnu, 455 sēņu un 195 ķērpju sugas. No tām Latvijas Sarkanajā grāmatā ierakstītas 87 paparžaugu un ziedaugu sugas, 6 sēņu un 10 ķērpju sugas.

Bagāta ir arī rezervāta dzīvnieku valsts. Te sastop alni, staltbriedi, stirnu, mežacūku, lapsu, jenotsuni, āpsi, vilku, lūsi. Bieži redzami bebru darbi un nedarbi. Daudz putnu, te ligzdo 130 putnu sugu, no tām 19 aizsargājamas. Zilo kalnu kraujā ornitologi konstatējuši Latvijā lielāko ligzdojošo putnu pāru daudzumu uz km² (1080 pāru!). Slīterē bieži sastopami piekūnveidīgie un plēsīgie nakts putni. Tur mīt medņi, rubeņi, meža irbes. Ligzdo arī dzērves un melnie stārķi. Savukārt Kolkā ornitologi novēro ļoti intensīvu

putnu pavasara migrāciju, kad vienā stundā pārlido līdz 60 000 putnu.

Kurā gadalaikā vislabāk apskatīt Slīteres rezervātu? Jebkurā! Agrā pavasarī, kad lapas vēl nav saplaukušas, cauri koku stumbriem atklājas stāvās kraujas un dziļās gravas. Vēlāk mūs pārsteidz lakšu lapu klājieni, ar violetiem ziediem reibinoši smaržojošā daudzgadīgā mēnesene. Rudenī tā ir košā koku lapu rota, bet ziemā baltais miers, ledū sasalušie ūdenskritumi un rietošās saules sārtais atspīdums sniegā pirms zvaigžņainajām Slīteres naktīm.

KĀDS IZSKATĀS PAPARDES ZIEDS?

*Visas puķes noziedēja,
Papardite vien nezied:
Tā ziedēja Jāņu nakti,
Zelta mīglu mīglodama.*

Vai jūs esat redzējuši, ka zied paparde? Papardes zieds liekas tikpat neiespējama un nereāla parādība kā ziedoša pūces aste vai saplaucis slotaskāts. Seni ticējumi stāsta, ka paparde ziedot tikai vienreiz gadā – Jānos pusnaktī. Zieds esot brīnumskaists, no zelta vai sidraba, vai arī spožs kā uguns dzirksteles. Ja zieds esot uzmeklēts, noplūkts un nosargāts no dažādiem mošķiem vai pat no paša elles lielkunga, tad piepildoties visas vēlēsšanās, nekad netrūkstot naudas, atklājoties spējas atrast pazudušas mantas un apslēptu mantu. Tāpat papardes zieda īpašnieks tiekot caur aizslēgtām durvīm, zinot visu, ko citi runā, un varot par neredzamu apkārt staigāt.

Tomēr pati galvenā papardes zieda balva ir laime mīlestībā. Jāņu nakts ir ziedu un mīlestības laiks, un šai naktī tiek veikti visdažādākie rituāli auglības un ražības veicināšanai. Lēkšana pār ugunskuru, vainagu vīšana, sētas un lopiņu pušķošana ir maģiskas darbības, kas savieno cilvēka dzīves un darba ritumu ar dabas visvarēnajiem un mūžīgajiem cikliem. Jauni puisi un meitas šai naktī satiek viens otru un dodas meklēt noslēpumaino papardes ziedu, aizejot tālu prom no ugunskuru gaismas šaudīgajiem atspīdumiem... Nav svarīgi, vai viņi šo ziedu atrod, bet dažs laimīgas mīlestības

iesākums gan meklējams kādā Jāņu naktī. Kas tad ir cienīgs atrast un iegūt papardes ziedu? Teikas vēsta, ka tas jāmeklē vienatnē un jābūt gana drosmīgam, neatlaidīgam un gudram, lai tiktu galā ar visiem pārbaudījumiem un briesmām, kas zieda tīkotāju sagaida. Ziedam plaukstot, apkārt salasoties visādi ķēmi, velni, pūķi un raganas, kas taisot troksni un stiepjot ķetnas pēc drosminieka. Tomēr vajagot cieši skatīties uz plaukstošo ziedu un nekā nebīties, tad mošķi nesaplosīs. Arī kad zieds noplūkts, ļaunie gari to mēģinot atgūt ar viltu – nelabais pārvēršoties par smalku kungu un liekot to atdot vai arī uzplijoties, lai maina pret kādu vērtīgu mantu. Ja uz to ielaižas, viss pazūdot kā nebijis, un apmulļotais tikai ar pūlēm atrodot mājas... Ziedu vajagot glabāt vai nu apavā zem kājas, vai arī krustiņā iekaltu un cieši sargāt kā jaunu laimes nesēju.

Jāņu naktī notiek visādi brīnumi, un šiem brīnumiem vajag ticēt, taču, ja papardēm būtu jāgaida tikai šī vienīgā nakts, lai "uzziedētu", tad tās jau sen būtu pazudušas no zemes virsas. Kā tad patiesībā "zied" papardes? Īstu ziedu šiem skaistajiem, senajiem augiem (papardes zināmas kopš devona perioda – pirms 408 miljoniem gadu) nav, taču, ja apgriezīsiet otrādi papardes lapu, gandrīz vienmēr tur ieraudzīsiet brūnus apaļus veidojumus, ko sauc par soriem. Šie sori tad arī ir paparžu vairošanās orgāni, kuros veidojas sporas. Sori veidojas vai nu zaļo lapu apakšpusēs, vai arī (dažām sugām) uz īpašām brūnganām lapām, kas nesatur augu zaļo pigmentu – hlorofilu. Sporas izbirst un nonāk augsnē, kur, tām dīgstot, attīstās protalijs – sīka, zaļa plātnīte dažu milimetru diametrā. Uz šīs plātnītes īpašās tvertnēs izveidojas olšūnas un spermatozoīdi, kuru saplūšanai nepieciešams ūdens – lietus vai vismaz rasa. Pēc šīs saplūšanas sāk attīstīties jauna paparde un agrāk vai vēlāk attīstās zaļu, plūksnainu lapu rozete.

VAI IR PALEOLĪTA CILVĒKA ALA LATVIJĀ? *Paleolīts – senākais akmens laikmets, pirmais zināmais cilvēces vēstures periods. Paleolīts sākās pirms 3 miljoniem gadu un beidzās ap 10.–9. gt. p.m.ē. Paleolīta laikā sākās un noslēdzās cilvēku nodalīšanās no dzīvnieku pasaules. Paleolītam sekoja mezolīts – vidējais akmens laikmets (Eiropā 10.–4. gt. p.m.ē.).*

Bēgdama no mednieka, lapsa ieskrien alā, un ar to arī viss sākas. Simtēnu saimnieka dēls Roberts Dzirne ņem lāpstu un sāk rakties zvēram pakaļ. Bet drīz vien šausmīgi pārbīstas, jo gluži kā pasakā pēkšņi nokļūst pazemes pasaulē. Kalhi un lejas, sabrukušu smilšakmeņu bluķi, no tumšiem akmeņiem izlikta figūra alas centrā, upuru ugunsкура vieta ar kaulu oglēm, lāseņu garoziņas un stalaktīti... Un visapkārt krāsaina miera un tumsas valstība, sarkanbaltām un arī zilām svītrām rotāti griesti un smilšakmeņu bluķi. Alas platums – līdz 7 metriem. Elektriskās baterijas spožais stars nesaņiedz pirmās telpas dibensienу, kur šaurāka eja ved uz otru telpu.

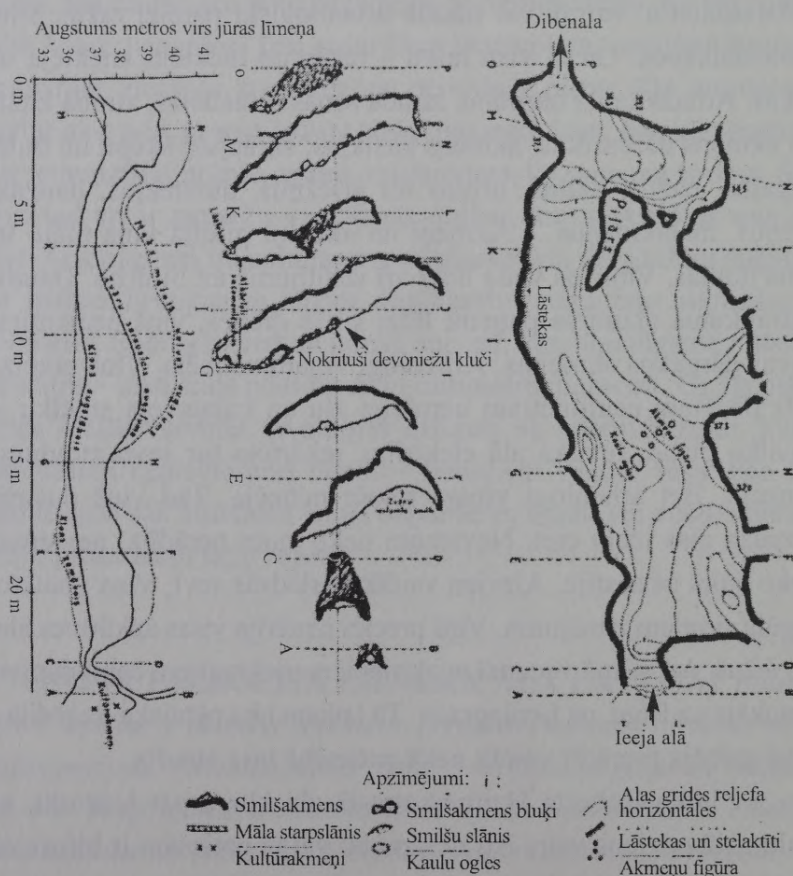
Tikai pamazām Roberts Dzirne pierod pie šīs alas. Viņam tūlīt bija skaidrs, ka te dzīvojis sencilvēks – paleolīta laikmeta cilvēks. Tam pierādījumus viņš meklēja ne tikai alā, bet arī tuvākā un tālākā apkārtnē. Pats izdarīja arheoloģiskus izrakumus un pašmācības ceļā studēja ģeoloģiju. Viņš atsedza Gaujas malā senu cilvēku apmetni, vairāk vai mazāk arheoloģiski pareizi rakās Simtēnu senkapos. Un tā visu laiku – rakās un meklēja, meklēja un rakās. Atrada kaula harpūnu, atrada senas rotaslietas, atrada kaula un akmens darbarīkus, akmens kasīkļus, skrāpjus, šķēpu un bultu uzgaļus, nažus, kaltus, urbjus un griežņus, durstekļus, dauzakmeņus, maļakmeņus... Akmeņi un akmeņi pildīja viņa māju un viņa domas. Viņš tos veda līdzī arī izsūtījumā uz Sibīriju. Daudzi uztraukumā aizmirsа paņemt līdzī siltās drēbes, viņš neaizmirsа savus dārgākos akmeņus. Arheologi viņam neticēja. Viņš precīzi, līdz pēdējam centimetram uzmērīja alu un izgatavoja smalku jo smalku plānu. Ievilka alā elektrību, iekārtoja tur savu atradumu muzeju. Bet arheologi viņam tomēr neticēja. Tad viņš dusmās aizgāza alas ieeju ciet. Nevienam neko vairs nerādīja, nevienam neko vairs nestāstīja. Aizvien vairāk noslēdzās sevī. Viņa plauktos iegūla simtiem zīmējumu. Viņš precīzi izmērīja visas apkārtnes alas un iežus. Arī sirmā vecumā ar akmeņiem piekrautiem čemodāniem braukāja uz Rīgu, uz Ļeņingradu. Tā laikam bija pētnieka traģēdija – viņš gribēja pierādīt vairāk nekā patiesībā bija atradis.

Ar laiku Roberta Dzīrnes atrastā ala kļuva par leģendu, un galu galā neviens vairs īsti nesaprata: vai tā patiešām ir bijusi vai tikai izdomāta – kā daudzas citas neticamas lietas.

Roberts Dzirne visu mūžu jutās aizskarts, neatzīts, aplaupīts, apvainots un vajāts. Viņa atradumu un mūža darbu arheologi noraidīja. Dzirnem likās, ka viņa lielo atklājumu tie tīko piesavināties. Viņu izsūtīja uz Sibīriju. Viņa mājās saimniekoja citi. Simtēnu svētozolu nodedzināja. Turklāt tas darīts tajā pašā naktī, kad dedzināts arī Ureles pilskalna dižozols pie Unguru ezera. (Kad vecā Simtēnu svētozola atvase krita, kaimiņu mājās Mazbožās ļaudis uztrūkās no miega neizpratnē par smago rībienu ārā.) Pēc atgriešanās Dzirnem nebija tiesību dzīvot savā tēvu mājā, bet viņš bija un palika lepns kā izdedzināts ozols, kas tomēr vēl zaļo, kaut tikai ar dažiem zariem. Zaļot – tas nozīmēja strādāt. Arī 80 gadu vecumā viņš bija liela auguma stalts vīrs. Viņa valoda bija skarba un lepna. Viņš bija kā karalis savai bagātajai valstij bez neviena pavalstnieka.

Pēc Roberta Dzirnes
materiāliem alas
plānu zīmējis
Imants Jurgītis

Simtēnu (Dzirnes) ala

Dzirnes mūža pēdējā gadā mēs satikāmies pie viņa Cēsīs. Un notika brīnums. Skarbais un sevī it kā pārakmeņojušais vīrs mums parādīja savu dārgumu – kastes ar akmeņiem. Parādīja arī aizbērtās alas vietu pie savām tēvutēvu mājām un atļāva alu atrakt, lai mēs varētu pārliecināties par noslēpuma un brīnuma patiesumu. Ko tur redzējām un izjutām, es nestāstīšu, jo tikpat vārdos to izteikt neizdosies.

Alas dziļums ir 25 metri. Sānu eju kopgarums ir daudz lielāks un nav vēl izpētīts. Kad pēc alas mērīšanas pārsaluši iznācām ārā, rūca pērkons, spēra balts zibens un pār mums nogāzās ūdenssiena. Šajā alā patiesi redzējām kalcīta sacementētās smilšakmeņu garoziņas. Dzirnes (Simtēnu) ala atrodas tikai vienu kilometru no mūsu atklātajām Inkrustāciju alām un nepilnus trīs kilometrus no Kājiņu plakankalnes, tieši pretī Dzirnes alai viņpus Gaujas. Ja novilktu gaisa līniju, pēc viena kilometra tā atdurtos mūsu atraktajā Kvēpenes alā un dižajā pilskalnā, ozolā, avotā un citos Kvēpenes jaukumos. Puskilometru no Simtēnu alas, augšpus Dzedrupes (arī Simtupes) ietekas Gaujā, ir Vellupe. Tā ir tikai pārsimt metru gara un pa daudzām avotu mutēm iztek no kraujā senkrasta pazemes. Vai alu, kas ir tur, dziļi pazemē, nav izskalojuši šie avoti?

Roberts Dzirne ir atstājis arī nozīmīgu savas tuvākās apkārtnes vietvārdu vākumu. Šī cilvēka balss, kas saglabājusies manā magnetofona lentē, vairākus gadus pēc viņa nāves man palīdzēja atrast kādu jaunu alu un arī nosaukumus dažiem dabas pieminekļiem.

VAI VĒL VAR ATRAST NEZINĀMUS DIŽAKMEŅUS?

Jau labu laiku klīda valodas, ka Balvu mežos esot atrodams kāds Rīgas dabas sargiem un Vides ministrijai nezināms dižakmens. Pirmais uz Balviem aizbrauca mūsu labākais izlūks dabas dārgumu meklēšanā Ansis Opmanis. Kad akmens koordinātas bija noteiktas, uz Balviem devās vesela ekspedīcijas grupa, lai pētītu, aprakstītu un precīzi izmērītu jaunatklāto dižakmeni. Tas notika 1997. gada agrā pavasarī.

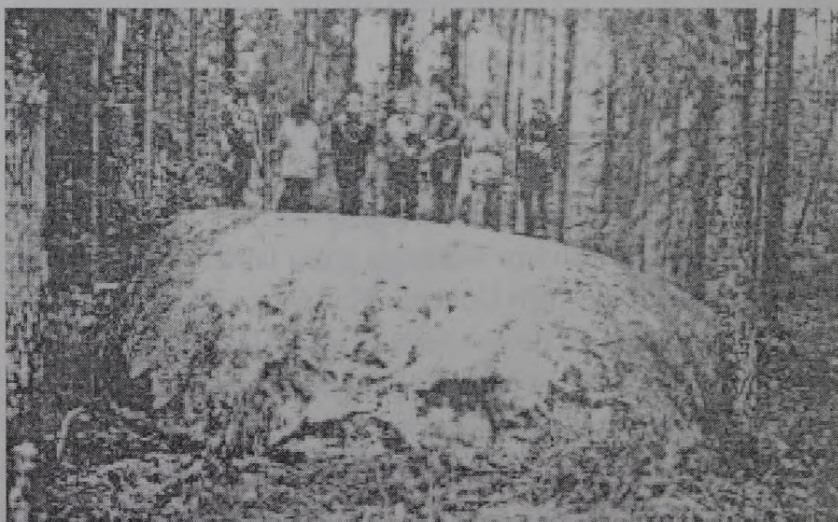
Meža noslēpums meklējams nepilnus 10 kilometrus uz dienvidaustrumiem no Balviem, lielo purvu apgabala (Stompaku purvs,

Lielais purvs un Orlovas purvs) austrumu malā. Jābrauc pa Balvu–Baltinavas ceļu, tad kādu puskilometru pirms Ķīļu autobusu pieturas jāiegriežas meža ceļā pa labi. Pa šo ceļu jābrauc 2,6 kilometri. Tālāk jāiet, pareizāk sakot, jābrien nepilns kilometrs pa ūdeņainu meža stigu pa labi gar izcirtuma malu.

Akmens guļ purvainā meža mikropaugura pacēlumā. Ieraugot tādu granīta plāceni starp vientuļā meža kokiem, aizraujas elpa. Dižais nav sevišķi augsts, bet varen plats gan. Uz tā muguras varētu sadancot vesels ansamblis. Mērījumu rezultāti ir šādi: milža platums – 5,0 m, garums – 8,25 m, augstums – līdz 1,9 m, apkārtmērs – 24,1 m, bet virszemes redzamās daļas tilpums – 45 kubikmetri. Tas nozīmē, ka šis akmens ierindojas pirmajā desmitniekā starp vislielākajiem Latvijas dižakmeņiem, dalīdams astoto un devīto vietu ar Vaiķu (Napoleona) dižakmeni Jēkabpils rajona Vīpes pagastā.

Tomēr lielākā akmens daļa slēpjas zem zemes. Pēc sava novietojuma, veidola, krāsas un apkārtējās situācijas jaunais milzis ir ļoti līdzīgs Nīcgales dižakmenim. Akmens ir gaiši pelēks ar melniem vizlas kristāliem, atsevišķos ieslēgumos saskatāmi sarkanīgi granīta kristāli kā sīki, sakaltuši asins pilieni. Akmens ir stipri sadēdējis. Parokot šurfu, atrodamas dažāda lieluma šķembas, kas atlūzušas no pamatakmens un sabirušas visgarām tā malai. Vēl atliek precizēt jaunapzinātā dabas pieminekļa nosaukumu. Akmens atrodas Bērzkalnes pagasta teritorijā Brūklāju mežnie-

Brūklāju
(Ploskenes)
dižakmens

cībā (41. kvadrātā), bet tuvākās mājas ir vairāk nekā kilometra attālumā. Puskilometru uz rietumiem no akmens atrodas Ploskenes ciems. Tātad tas būtu saucams vai nu par Brūklāju, vai Ploskenes dižakmeni. Vietējie to dēvējot par Velnakmeni. Bet tādu velnakmeņu jau Latvijā netrūkst.

KĀDUS NOSLĒPUMUS GLABĀ SVĒTMEITAS AKMENS? Lielu un mazu velnakmeņu ir tik daudz, ka neviens nav varējis tos līdz galam saskaitīt. Nav mazums arī visādu svētakmeņu, upurakmeņu un dažādu pēdakmeņu. Taču Svētmeitas akmens ir tikai viens. Kaut tas ir varen liels, nezinātājam bez ceļa rādītāja šo dabas pieminekli ir gandrīz neiespējami atrast, jo milzis labi paslēpies Mērsraga mežos, kur ceļu nav un apkārtnē piebārstīta ar lielākiem un mazākiem laukakmeņu rupučiem, kas piesegušies ar zaļiem sūnu maskēšanās apmetņiem. Akmeņu birums acīmredzot šeit ir turpinājums Mērsraga akmeņu vaļņu grēdām, kas izveido lielāko jūrakmeņu ragu Latvijā. Vieta un pats Svētmeitas akmens ir teikām un noslēpumiem apvīts. Akmenī dzīvojot svētmeita. Pusdienlaikā, divpadsmitos, varot dzirdēt, kā svētmeitas ratiņš dūc. Tur, akmenī, esot saskatāmas arī durvis. Daži teic, ka zem akmens paslēptas senas jūras laupītāju bagātības. Kādu kilometru uz dienvidiem no Svētmeitas akmens ir

Svētmeitas akmens

Slepkavkalva. Tur atradusies seno jūras laupītāju cietoksnis un pils un kādreiz stāvējušas arī Aizsilnieku mājas. Atrasts sasists naudas pods. Vecā nauda daļēji izvazāta, daļēji nonākusi Talsu muzejā. Naudas atradējs Matīss Kārkliņš teic, ka naudai virsū bijis Zviedrijas ķēniņš ar bārdu.

Pats teiku akmens patiešām ir lauku pirtiņas lielumā: vairāk nekā 2 m augsts, 6,7 m garš, līdz 4,3 m plats un 17,3 m apkārtmērā. Bet akmens virszemes apjoms – 28 m³. Sarkanīgs rapakivi granīts, skaistiem, lieliem, apaļiem kristāliem kā veciem dolāru nospiedumiem nozīmogots. Ap akmens malām labi redzamas naudas meklētāju raktās bedres. Virs akmens kādreiz aūgusi liela egle, no kuras vairs saglabājusies tikai celma atlieka. Akmens virsma ir šķautņaina kā mājas jumts, noaugusi ar smaragdzaļu sūnu. Skatoties uz augstāko galu, tas atgādina kuģi zem zaļo egļu zariem. Akmenim vienā sānā atplēsts prāvs plakans gabals kā milža maizes šķēle. Akmens korē redzams sēdeklis – 40×30 cm liels iedobums. Grūti nosacīt, vai tas ir pašas dabas veidojums vai varbūt arī cilvēks tur pielicis savu roku. Pats akmens nosaukums un teika neapšaubāmi liecina, ka Mērsraga Svētmeitas akmens ir sargājams ne tikai kā dabas piemineklis, bet arī kā sens kultakmens.

Vēstules, ko rakstījuši veci ļaudis par Svētmeitas akmeni

H. Lapsa no Mērsraga: "Man ir 83 gadi. Tas bija 1915. gadā – lielie cilvēki gāja ogās un mani ņēma līdzī, lai parādītu Svētmeitas akmeni, lai paklausītos, kā iekšā svētmeita vērpj. Un tiešām iekšā tikšķēja. Bija vienā pusē tā kā soliņš un otrā pusē tāds atšķēlums kā durvis. Augšā gan nekādu iedobju nebija. Tās radušās 1927. vai 1930. gadā, kad bija atbraukuši no Rīgas kādi pilsētnieki un sāka akmeni kalt, gribēja saspridzināt, bet tā arī palika. Vienā stūrī uz akmens auga eglīte un bija toreiz tik resna kā dakšas kāts. (..) No meža ārā bija tāds klajumiņš, uzkalniņš. Tur esot bijusi jūras laupītāja Markgrāfa pils. Es arī, ganos iedama, tur redzēju ķieģeļu lauskas. (..) Tanī Markgrāfa pils vietā pēc daudziem gadiem uzcēla māju Aizsilnieki, bet vienā istabā nav varējuši dzīvot, jo pa naktīm kāda sieviete spokojusies.(..)

Mērsrags savu nosaukumu dabūjis no Markgrāfa vārda, jo vāciski Mērsrags ir Markgrafen.

P. Tīlena no Cēsu rajona atstāsta teiku, kā laupītāju virsaitis iemūrējis akmenī nolaupīto skaistuli – kāda tirgotāja meitu, kad tā atteikusies iet pie viņa par sievu. Tālāk P. Tīlena raksta: "Ka tāda pils ir bijusi, nav teika. Uz šīs pils pamatiem mans tēvs uzcēla māju, protams, daudz mazāku. Būvējoties un rokoties, pamatos tika atrasts moku blukis, nauda un dažādi citi priekšmeti, kas ir nodoti muzejam. Arī vēlāk, jau kara laikā, es pati atradu veclaicīgu pīpi. No pils uz jūras pusi uzkalniņā varēja saskatīt vairāku ēku pamatu aprises. Varbūt kādreiz tur ir bijis ciems?"

KĀDU SUGU KAIJAS LIGZDO LATVIJĀ? Kaijas pieder pie pazīstamākajiem putniem pasaulē. Gandrīz katrs būs vairāk vai mazāk iepazinis šos skaistos un reizē arī trokšņojošos un pat plēsīgos putnus. Dzejnieki kaijām veltījuši daudz skaistu vārdu, bez tām jūras piekraste, ezeri un upes liktos tukši un neinteresanti.

Latvijā pavisam sastaptas 12 kaiju sugas. 5 no tām – kajaks, sudrabkaija, melnspārnu kaija, lielais un mazais ķīris – šeit ligzdo. Reņģu kaija un lielā polārkaija Latvijā novērojama tikai ceļošanas un ziemošanas laikā. Citas kaiju sugas – mazā polārkaija, zivju kaija, melngalvas kaija, šķeltastes kaija un trīspirkstu kaija – līdz šim Latvijā ieklīdušas tikai atsevišķos gadījumos.

Kajaks ir neliela balta ar gaišpelēku muguru un spārnu virspusi, melniem spārnu galiem, dzeltenu knābi un kājām. Kajaki ligzdo gan jūras piekrastē, gan pie iekšējiem ūdeņiem, it īpaši augstajos purvos. Ligzdas parasti ir uz zemes, reizēm arī uz celmiem un pat kokos. Dzīvo arī apdzīvotās vietās un ligzdo uz namu jumtiem. Parasti ligzdo kolonijās. Pārtiek no daudzveidīgas barības, galvenokārt bezmugurkaulniekiem – kukaiņiem, sliekām, ēd sīkas zivtiņas, kā arī pārtikas atkritumus. Ziemu kajaks pavada galvenokārt Eiropas dienvidrietumos jūru piekrastē, taču nereti pārziemo arī Latvijā kopā ar ieceļotājiem no ziemeļu zemēm – Igaunijas un Somijas.

Sudrabkaija ir skaista, liela, balta kaija ar gaišpelēkiem spārnieniem, melniem spārnu galiem, spēcīgu dzeltenu knābi ar sarkanu

atkritumiem. Nereti posta citu putnu (arī pīļu) ligzdas, izēdot to olas un mazuļus. Ziemu pavada Baltijas un Ziemeļjūras piekrastē.

Melnspārnu kaija ir lielākā Latvijas kaija, balta ar melnu muguru un spārniem, dzeltenu knābi ar sarkanu plankumu apakšknābja galā un sārtām kājām. Balss – griezīga, skaļi ķērcoša. Latvijā sastopama galvenokārt ceļošanas un ziemošanas laikā, bet ligzdo reti. Pirmoreiz ligzdas atrastas 1992. gadā jūrā uz akmeņiem. Pārtiek no zivīm, putniem, zīdītājdzīvniekiem, kā arī no atkritumiem.

Lielais ķīris ir visbiežāk sastopamā kaiju suga Latvijā. Tas ir neliels balts putns ar gaišpelēku muguru un spārniem, melniem spārnu galiem, tumšbrūnu galvu un sarkanu knābi un kājām. Ziemā arī galva ir balta. 20. gadsimta astoņdesmitajos gados Latvijā ligzdoja apmēram 110 tūkstoši ķīru pāru, deviņdesmito gadu sākumā to skaits samazinājās. Lielie ķīri ligzdo kolonijās jūras piekrastes ezeros, dīķos, purvos u.tml. vietās. Kolonijā var būt pat vairāki tūkstoši ligzdu. Lielo ķīru kolonijas atrašanās vietu var dzirdēt jau pa gabalu pēc putnu raksturīgajiem kliegzieniem "kīr", "kīrrā". Šis troksnis, kā arī virs kolonijas pastāvīgi gaisā riņķojošie ķīri spēj sekmīgi aizbaidīt dažādus ligzdu postītājus, tāpēc lielo ķīru kolonijās labprāt ligzdo arī pīles. Lielo ķīru barība ir ļoti daudzveidīga – sīki ūdens dzīvnieki, zivtiņas, dažādi atkritumi. Lielais ķīris ir gājputns, pārziemo galvenokārt Eiropas dienvidos un rietumos.

Mazais ķīris ir mazākā kaija Latvijā. Balts putns ar gaišpelēku muguru un spārniem, melnu galvu un sarkanu knābi. Ziemā galva balta. Balss melodiskāka nekā citām kaijām ("ki-ki-ki"). Latvijā mazais ķīris ligzdo nevienmērīgi, ligzdojošo putnu skaits pa gadiem mainās. Ligzdas sakopotas kolonijās, galvenokārt ezeros, arī dīķos u.tml. Pārtiek no kukaiņiem, arī no citiem ūdens bezmugurkaulniekiem. Ziemu pavada jūru piekrastē Eiropas dienvidos un rietumos.

VAI VECĀKAIS AKMENĪ IEKALTAIS GADSKAITLIS NESLĒPJ MĪKLU? Pie Zvārtu māju ābeļdārza stūra (Valmieras raj., Burtnieku pag.) pašā ceļa malā ir robežakmens. Šis akmens ir neliels – 1,85 m x 1,45 m, augstums ir 0,75 m, bet ievērojams ar to, ka tā virsmā ir iekalts visvecākais akmeņu gadskaitlis Latvijā – 1600 un burti C+D. Turpat sāpus iekalts burts N vai Z un 1843. Par vecāko skaitli arheologs Juris Urtāns raksta:

"Burti un cipari iekalti visai rūpīgi. Pēc rievu šķērsgriezuma redzams, ka iekalumi izdarīti ar metāla instrumentu. Varētu domāt, ka burti un cipari apzīmē kādu robežu un ar tās noteikšanu saistītu gadu. (..) Otrs iekalums Zvārtu akmenī attiecināms uz jaunākiem laikiem (..) Šī iekaluma rievas plašākas un, domājams, iekaltas ar smailgala akmeni. "

Lūk, cik paradoksāli: jaunais iekalums izdarīts ar vecāku, pat arhaisku akmens laikmeta paņēmienu, bet 243 gadus vecākais iekalums – ar modernāku dzelzs instrumentu!

Iekaluma ieskatoties vērīgāk, vērts pievērst uzmanību zīmju sīkākām detaļām, kas var izrādīties ļoti būtiskas. Pirmajā brīdī liekas, ka starp burtiem C un D ir iekalta plus zīme jeb vienkāršs krusts. Tā to arī savā zīmējumā attēlo Juris Urtāns. Patiesībā divus zarus papildina iekalti nelieli, bet nepārprotami kāšīši. Zīme veido it kā nepabeigtu ugunskrustu. Kāda ir šā simbola jēga? Bez tam interesanti ir veidots vieninieks gadskaitlī 1600 (ja tikai tas vispār ir vieninieks!).

Arī pie netālajām Viršu mājām vēl nesen atradies akmens ar tādu pašu gadskaitli. Bet melioratori šo akmeni izcēluši no vietas, apvēluši otrādi un vēlāk iegrūduši kopējā akmeņu kaudzē.

Akmens bijis krietni prāvs, vismaz pāris tonnu smags, garumā – 1,5 m, platumā – 1,4 m, biezumā – 1,1 metrs. Kad 1993. gadā akmeņu kaudze Viršu māju saimnieka klātbūtnē tika pārmeklēta un meklētais akmens atbrīvots un apvelts uz pareizo pusi, diemžēl uz akmens nekādas iekaluma pēdas nevarēja saziņēt. Vai nu iekaltās zīmes bija izdzisušas, vai arī otrs robežakmens ar visvecāko iekalto gadskaitli –1600 – grezno kāda atradēja akmeņdārzu.

KĀPĒC PURVĀ SĀK SĀPĒT GALVA? Kad ieejam no pļavas mežā, bet pēc tam purvā, jūtam, ka ieelpotais gaiss katrā vietā ir citādāks. Pļavā mūs apņem dažādu ziedu smaržas, mežā – sveķu vai lapu aromāts, bet purvā īpatnējo smaržu buķeti veido kūdrā trūdošās augu un dzīvnieku atliekas, ka arī sūnas, ķērpji, krūmi, koki un citi dzīvie augi. Bieži vien ar smaržu visus pārspēj purva vaivariņš, kas veido lielas audzes kopā ar zilenēm, lācenēm un dzērvenēm.

Purva vaivariņš satur ēteriskās eļļas, kuru galvenā sastāvdaļa ir ledols, kā arī dažādas skābes, miecvielas, vaskus un citas vielas.

Ledola reibinošā smarža nelielā daudzumā iedarbojas uzbudinoši, bet, to ieelpojot ilgstoši, var rasties centrālās nervu sistēmas paralīze. Par to mūs brīdina galvassāpes, ja pārāk ilgi purvā esam lasījuši ogas. Ledols ne tikai iztvaiko gaisā, bet arī nosēžas uz citiem augiem, tādēļ nelaba dūša un galvassāpes var rasties arī tad, ja saēdamies vaivariņam blakus augušas zīlenes.

Vaivariņš ir stipri zarains mūžzaļš krūms, kura stumbriņš gandrīz viss ir paslēpies kūdrā. Lapas šauras, to virspuse spīdīga, bet

Purva vaivariņš

apakšpuse blāva, rūsgana. Lapas plātnes mala ieritināta. Tas ir raksturīgs daudziem purva augiem, kas tādā veidā aizsargājas no pārāk lielas ūdens iztvaikošanas. Kādēļ tā? Purvā taču ūdens netrūkst? Taču jāņem vērā, ka purva vide ir pavisam īpatnēja. Kūdra ir labs siltumizolators, tātad slikti vada siltumu. Pavasarī, kad citur dzīvība jau pamodusies un pirmās puķes uzziedējušas, purvs it kā vēl guļ ziemas miegā. Kūdras virsma iesilst ļoti lēni, un siltums necik dziļi tajā neiespiežas. Kad gaiss jau ir sasilis krievni vien, tad purva augi jūtas apmēram tā, kā mēs karstā laikā, turot kājas aukstā ūdenī. "Galvu" vaivariņš gribētu atdzēsēt, vairāk iztvaikojot ūdeni, taču saknes no aukstā kūdras slāņa nespēj to piegādāt pietiekamā daudzumā. Tādēļ atvārsnītes purva augiem tiek piesegtas ar lapas plātnes malām, tām ieritinoties, vai ar matiņu segu. Spožā lapas virsma arī atstaro saules starus, kā arī ēterisko eļļu kupols ap augu neļauj tam pārkarst. Tā vaivariņš un citi purva augi regulē fizioloģiskos procesus, radot līdzsvaru starp ūdens uzņemšanu un iztvaikošanu.

Vaivariņš pieder viršu dzimtai un ziedu laikā krāšņumā neatpaliek no citiem šīs dzimtas iecienītiem savvaļas augiem un krāšņumaugiem – viršiem, sārtēnēm jeb ērikām un rododendriem. Jā, mūsu purva vaivariņš ir radnieks krāšņajam dārza rododendram! Vaivariņi ir plaši izplatīti ziemeļu puslodē, kur meži mijas ar purviem, zied no maija līdz jūlijam (atkarībā no katra gada un purva īpatnībām) ar baltiem ziediem, kas sakopoti čemurveida ziedkopās. Tā kā Ziemeļamerikā augošie vaivariņi ievērojami atšķiras no Eiropas un Āzijas brāļiem, tad tiek izdalītas ne tikai divas pasugas, bet pat sugas – purva vaivariņš un Grenlandes vaivariņš. Latvijas purvos un purvainos mežos vaivariņus sastop ļoti bieži, bet vietām citur Eiropā, piemēram, Dānijā, tas ir floras retums. Vācijas ziemeļu daļā to uzskata kā sugu, pat saglabājamu sugu. Tādēļ purva vaivariņš ir ierakstīts dažu valstu vai novadu Sarkanajās grāmatās.

Kā jau tautā labi pazīstamam augam, arī vaivariņam ir daudz nosaukumu: *vāverāji, vāvernāji, vāveriņi, vāverenes, vāverines, vaivernāji, puraši, putoši*.

Vaivariņus lieto dziedniecībā, un tauta tiem atradusi arī citādu pielietojumu.

* *Kad vāverenāji un sērmūkšļi sāk ziedēt, tad ir miežu sējas reize.*

* *Atnes vāveriņus un mazgā ar tiem mucu, tad izies smaka.*

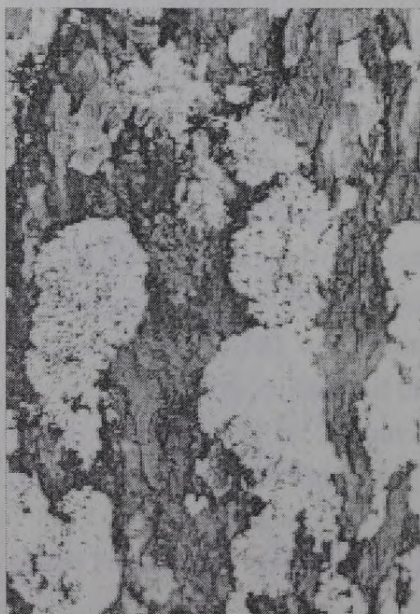
* *Vasarā vajag saraut mežā vāverīnes un ielikt iekš drānām, tad neielaižas drānās kodes.*

* *Vaivernāju jeb vāvernāju tēja esot pret kāsu.*

* *Vāverājus savāra un ar šo vārījumu nomazgā lopus, tad aizdzen lopiem skuteles.*

CIK DAUDZ ĶĒRPJU IR LATVIJĀ? Pirmās ziņas par Latvijas ķērpjiem atrodam 18. gs. beigās. J. Fišera darbā "Vidzemes dabas stāsti", kas publicēts 1778. gadā, norādītas 7 ķērpju sugas. Taču jau otrajā izdevumā 1791. gadā minētas 28 sugas. Tie ir pirmie dati par Latvijas ķērpjiem. Plašāki ķērpju pētījumi sākās ar Rīgas dabaspētnieku biedrības nodibināšanos 1845. gadā. Aptiekāri un botāniķi K. Heigelis un G. Millers Rīgas apkārtnē norāda 157 ķērpju sugas. Taču ievērojamākais Baltijas ķērpju pētnieks 19. gadsimtā bijis latviešu izcelsmes botāniķis Andrejs Brutāns. Viņš pētījis Daugavas ielejas Pļaviņu–Kokneses posmu, Vējavas, Ķemeru un Slīteres

Ķērpji uz priedes stumbra

apkārtnes ķērpjus. Pēc savāktā materiāla apstrādes A. Brutāns 1870. gadā publicē plašu darbu par Baltijas ķērpjiem *Lichenen Ehst-, Liv- und Kurlands*. Pēc viņa aprakstiem Latvijā zināmas 362 ķērpju sugas. Brutāna pētījumā minētas arī daudzas retas ķērpju sugas, no kurām viena otra saglabājusies līdz mūsdienām, bet citas jau izzudušas cilvēka saimnieciskās darbības rezultātā. 20. gadsimta pirmajā pusē ķērpju pētījumiem veltīts samērā maz vērības. Var minēt

dažas sūnu pētnieka N. Maltas publikācijas un pasauleslavenā algo-
loga H. Skujas 1936. gadā publicēto plašāko pārskatu par Latvijas
ķērpjiem, kurā ietvertas 136 ķērpju sugas.

Pēc Otra Pasaules kara ķērpju pētījumiem pievēršas LU Botā-
nikas un ekoloģijas katedras darbinieki A. Piterāns, A. Žeiviniece,
I. Berga u.c., galveno vērību veltījot Latvijas dabas aizsargā-
jamām teritorijām. Pētījumi veikti Slīteres Nacionālā parka teri-
torijā, Daugavas ielejā, Gaujas Nacionālajā parkā, Ķemeru Nacio-
nālajā parkā, kā arī Ežezera salās, Baltijas jūras piekrastes kāpās
no Nidas līdz Kolkai u. c. nozīmīgos dabas objektos. Slīteres Nacio-
nālajā parkā ir konstatētas vairāk nekā 200 ķērpju sugas, no kurām
20 sugas ierakstītas Latvijas Sarkanajā grāmatā. Pētījumu rezul-
tātā Baltijas jūras piekrastes kāpās ir konstatētas 267 ķērpju sugas,
no kurām 22 sugas iekļautas Latvijas Sarkanajā grāmatā. No apko-
potajiem pētījumu rezultātiem Gaujas Nacionālajā parkā konsta-
tētas 232 sugas, no kurām 18 ierakstītas Latvijas Sarkanajā grā-
matā. Tāpat bagātīga ķērpju flora ir Ķemeru Nacionālajā parkā, kur
konstatētas 167 sugas, no tām 4 sugas iekļautas Latvijas Sarkanajā
grāmatā. Daugavas ieleja kādreiz izcēlās ar savu raksturīgo veģetā-
ciju un dolomīta klinšu atsegumiem, kur bija labvēlīgi apstākļi
daudzu retu ķērpju augšanai. Sevišķi krāšņs un bagātīgs ķērpju
ziņā bija posms no Pļaviņām līdz Koknesei – tur konstatētas 222
ķērpju sugas. Pēc šī posma appludināšanas daudzas retās ķērpju
sugas droši vien jau ir izzudušas.

Patlaban Latvijā ir zināmas 503 ķērpju sugas. Bet katru gadu
tiek atklāta aizvien kāda jauna suga.

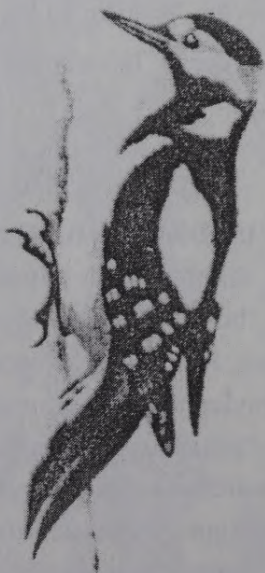
**KURI PUTNI PAVASAROS NEVIS DZIED, BET SIT
BUNGAS?** Tie ir dzeņi un dzilnas. Jau sākot ar agru pavasari,
mežos atskan dīvaini tarkšķi – tur dzeņi "bungo", strauji sitot ar
knābi pa kādu sausu zaru vai koka stumbru. Katrai sugai "bungo-
šanas" tembrs un ritms ir atšķirīgi un var noderēt pat sugas noteik-
šanai. Skaņa ir atkarīga gan no izvēlētā "mūzikas instrumenta",
gan arī no knābja sitienu biežuma un putna lieluma (sitienu spēka).
Dažkārt dzeņi "bungošanai" izvēlas mākslīgus "instrumentus" –
skārda notekcaurules, jumta kārņiņus u.tml., radot pavisam dīvainas

skaņas. Dzeņu bungošana ir dzirdama tālu un pilda riesta dziesmas funkcijas – stimulē riestu un iezīmē teritoriju. Bungo gan dzeņu un dzilnu tēviņi, gan mātītes. Citas dziesmas dzeņiem un dzilnām nav, ar balsi tie izdod tikai diezgan asus un spaligus saucienus.

Gan dzeņi, gan dzilnas pieder dzilnu dzimtai. Šie putni ir pielāgojušies kāpelēšanai pa koka stumbru un koksnes kalšanai. To kājām divi pirksti vērsti uz priekšu, divi atpakaļ, kājas ir īsas un spēcīgas, lai atvieglotu turēšanos pie koka mizas. Astes spalvas ir ļoti cietas, ar tām putns kalšanas laikā atspiežas pret koku. Dzenim un dzilnai knābis ir spēcīgs, tas apvieno āmura un kalta īpašības. Jābrīnās, kā smadzenes putna galvā spēj izturēt kalšanas radītos satricinājumus. Pie tam dzeņi un dzilnas kaļ ne tikai satrupējušu koksni – melnā dzilna spēj izkalt prāvus ligzdas dobumus arī zaļojošos kokos. Dzeņu un dzilnu mēle ir ļoti gara, klāta ar lipīgam siekalām. Ar tādu mēli var izvilkāt barību – dažādus kukaiņus un to kāpurus no koksne izkaltniem caurumiem un mizas spraugām. Dzeņi un dzilnas ēd arī sēklas. Tie iesprauž čiekuru kādā spraugā un ar knābi izloba sēklas. Dzilnu dzimtas putni galvenokārt ir nometnieki un ligzdo pašu izkaltnos dobumos. Šie putni lido izteikti viļņveidīgi, spārnu aktīvai vicināšanai mijoties ar pauzēm, kad spārni ir sakļauti.

Latvijā sastopamas 5 dzeņu sugas – dižraibais, mazais, vidējais, baltmugurdzenis un trīspirkstu dzenis. Visu dzeņu apspalvojums

Dižraibais dzenis

mugurpusē ir melnbalti raibs, apakšpusē balts vai dzeltenīgs. Vairumam sugu uz galvas un zem astes ir sarkani plankumi. Visbiežāk sastopamā suga Latvijā ir dižraibais dzenis – te ligzdo 60 – 100 tūkstoši šo putnu pāru. Dižraibais dzenis labprāt apmeklē cilvēku ierīkotās putnu barotavas. Čiekuru apstrādei izmanto speciālas "kalves" – piemērotas zaru žākles vai stumbra spraugas, kuras izmanto ilgstoši. Zem tām nereti sakrājas lielas sakaltu čiekuru kaudzes. Pava-

sarī dižraibais dzenis mēdz iekalt lapu koku stumbros gredzenveida caurumiņu virknes, lai tur padzertos koka sulu. Dažkārt izkaļ putnu būrīšus un izēd to iemītnieku olas un mazuļus, pie tam padarot nederīgu arī pašu būrīti.

Pārējās dzeņu sugas ir retāk sastopamas. Baltmugurdzenis, vidējais un trīspirkstu dzenis kā retas sugas ietvertas Latvijas Sarkanajā grāmatā.

Dzilnas ir lielāki un citādāk krāsoti putni nekā dzeņi. Latvijā dzīvo melnā, zaļā un pelēkā dzilna. To apspalvojuma krāsa visumā atbilst nosaukumam. Visām dzilnām, izņemot pelēkās dzilnas mātīti, galvu rotā sarkani plankumi. Dzilnas pārtiek no dažādiem kukaiņiem, galvenokārt no skudrām un vabolēm. Visbiežāk Latvijā sastopama melnā dzilna (ligzdo 6–8 tūkst, pāri), ligzdo arī 800–1500 pāri pelēko dzilnu. Visretāk sastopamā ir zaļā dzilna – ligzdo tikai 200–600 pāri. Visas dzilnas ir aizsargājamas.

No Jāņa Jaunsudrabiņa grāmatas
"Sarunas ar dzīvu un nedzīvu radību"

Dzenis

Nāk jau rudens, un bieži līst lietus. Laukos labības gubas kļūst tumšas no slapjuma, bet mežos aug sēnes. Es uzkaru uz elkoņa skalu kurvīti un eju silā barvikas lasīt. Es staigāju pa sūnainām piekalnēm un uzmanīgi raugos sev zem kājām pa labi, pa kreisi, mazliet uz priekšu. Te kaut kur augstu gaisā kāds klauvē:

"Tuk, tuktuk, tūki"

Es atkaru galvu un skatos augšup, bet tur ir tikai zaļa skuju sega, pa kuru vijīgi izlokās dzeltenī zari un zariņi. Vietām spīd cauri pelēki mākoņi. Troksnis nemitas, un es saucu:

"Kas tur daudzās?"

Tai pašā brīdī es ieraugu garas, sausas priedes galotnē raibu putnu strazda liehumā, kurš sirdīgi strādā, nepiegriezdams ne mazākās vērības tam, kas notiek tur dziļi lejā. Viņš stāv pilnīgi stāvus pie priedes stumbeņa un, ar savu lielo galvu atvēzējies, sit pa koku, ka skan viss mežs. Viņa knābis pie tam ielien dziļi priedē. Viņš kaļ kā ar kalnu kokā caurumu. Es brīdi raugos putna naigajā darbā, tad uzsāku valodas.

"Ej tu, raibais tur augšā, – kā tevi sauc?" es saku. Putns apstāj
kalt, pašķiebj galvu uz vienu pusi, uz otru, tad veikli aplec kokam
apkārt, nostājas pie cauruma un kaļ atkal.

" Vai tu esi pakurls jeb vai tev pieklājības sajūtas trūkst, ka
neatbildi, kad tevi uzrunā? "

Putns skaļi nošķaudās, uzlec uz tuvākā zara un, nervozi spārnus
pasizdams, kliež:

"Kādas man mežā pieklājības vajag? Pats esi dumjš. Neesi
dzeņa redzējis?"

"Ak tad tu esi dzenis? " Es jau tūlīt domāju, ka cits nekas tik
raibs nevar būt. Neņem par ļaunu, ka tevi tūlīt vārdā nesaucu. Bet
ko tu tur strādā? Kalsi caurumu, kur olas dēt?

"Kā tu atkal neprātīgi runā. Kurš putns tad rudenī domā par
olu dēšanu? Nē. Man, paldies Meža mātei, ir izvadīti divi dēli un
divas meitas, kuri jau nodibinājuši patstāvīgu dzīvi. Es pat nezinu,
kurā mežā viņi tagad piemājo. "

"Ko tad tu tā cīnies vaiga sviedros?"

"Es ieturu maltīti."

"Tu ēdi praulus? Nu jā – tāpēc jau tu nemāki dziedāt. "

"Kas to saka ? "

"Tautas dziesma:

Visi putni skaisti dzied,

Dzenis vien nedziedāja.

Kāda velna tas dziedās,

Prauli vien vēderā."

CILVĒCES ATTĪSTĪBAS HRONOLOĢIJA

CILVĒKA IZCELSĀNĀS

Paleoantropoloģijas atklājumi 20. gs. pēdējā ceturksnī ir likuši pārlūkot uzskatus par cilvēka izcelšanos un aizvēstures senākajiem laikiem.

1) Daudzi ar pirmatnējā cilvēka izcelsmi un attīstību saistītie dati iegūst senāku traktējumu.

2) Austrumāfrikas lūzumzona (sākusi veidoties pirms 25 – 20 milj. gadu, aktīva vēl šobrīd) ir nošķīrusi cilvēka un lielo pērtiķu kopējos senčus: rietumu mūžamežos nonākušie miljonu gadu gaitā kļuva par šimpanzēm un gorillām, bet savannās austrumos no lūzumzonas – par mūsu senčiem.

3) Visu cilvēka senču pirmdzimtene ir Austrumāfrika, no kurienes tie vairākos viļņos – arvien augstākās attīstības pakāpēs – izplatījušies pa visu pasauli.

4) Visi tagad dzīvojošie cilvēki ir cēlušies no vienas sugas ar visaugstāko attīstības pakāpi, kas izplatījies pēdējā – mūsdienu cilvēkā jeb *Homo sapiens*.

5) Visi pārējie agrāk izklīdušie atzari ir nonākuši evolūcijas strupceļā, ieskaitot neandertāliešus jeb *Homo sapiens neanderthalensis*.

Aizvēsture

BC – pirms mūsu ēras

17,5 milj. g. Sena pērtiķa *Proconsul africanus* galvaskauss, kas atrasts Rūdolfas ezera krastos Kenijā, tiek uzskatīts par cilvēka un lielo pērtiķu kopējā senča atliekām (dzīvojis pirms 23 – 14 milj. gadu).

15 milj. g. Varētu būt senākā robežšķirtne, kad lielo pērtiķu senči atdalījušies no tiešajiem cilvēka senčiem, par kuriem varētu tikt uzskatīti *keniapithecus* (= *ramapithecus*?), *uranopithecus* un vēl daži no pēdējā laika atradumiem.

7 milj. g. Radušies australopiteki, kuri jau bijuši vairāk piemēroti stāigāšanai nekā dzīvei kokos, līdz ar to viņu rokas atbrīvojās dažādu priekšmetu saturēšanai un arī darbarīku izgatavošanai; ir bijušas vairākas *Australopithecus* (dienvīdu pērtiķis) ģints sugas, bet vēl nav izšķirts, tieši kura no tām devusi sākumu cilvēku ģintij.

3,6 milj. g. Senākie australopiteka kāju nospiedumi, kas atklāti Laetolitifaslāņos Tanzānijā, skaidri liecina par stāvus ejoša radījuma pēdas anatomiju.

2,7 milj. g.	Varētu būt radies pirmais cilvēku ģints <i>Homo</i> pārstāvis – prasmīgais cilvēks (suga <i>Homo habilis</i>).
2,3 milj. g.	Senas smalki aptēstas kvarca šķīlas atrastas Omo ielejā Etiopijā, tās darinājis un izmantojis dažādiem sīkiem darbiem prasmīgais cilvēks jeb <i>Homo habilis</i> .
1,7 milj. g.	Stāvus ejošais cilvēks (<i>Homo erectus</i>) jau pilnīgi piemērojis staigāšanai uz divām kājām, pratis ierīkot pagaidu mājokļus un lietot uguni (bet ne iegūt), spējīgs kopīgai rīcībai; visse- nākās šī cilvēka fosilijas atrastas Kenijā, bet gandrīz tikpat senas ir arī Atlasa kalnos (<i>Athlanthropus mauritanicus</i>), Javas salā (<i>Pithecantropus erectus</i>) un Ķīnā (<i>Sinanthropus pekinensis</i>) atrastās.
1,5 milj. g.	Senākie cilvēki Eiropā sākuši dzīvot tagadējās Francijas teritorijā; diemžēl atrasti tikai viņu darbarīki, kas nedod iespēju droši identificēt sugu.
1 milj. g.	Ap šo laiku radies saprātīgais cilvēks; šis cilvēks jau spējīgs uz iepriekš plānotu kolektīvu rīcību, sarežģītāki kļūst viņa ieroči un darbarīki.
700 tūkst. g.	Uguns iegūšana – viens no svarīgākajiem saprātīgā cilvēka atklājumiem.
380 tūkst. g.	No koku zariem un akmeņiem būvētu mājokļu paliekas atrastas Terra Amatas upes krastā pie Nicas Francijā.
250 tūkst. g.	Parādās jauna saprātīgā cilvēka pasuga – neandertālieši (<i>Homo sapiens neanderthalensis</i>), kas jau spējīga uz sabiedrisku rīcību: rūpējas par nespējīgajiem, piekopj medību maģiju, rīko rituālas bērnu ceremonijas.
200 tūkst. g.	Gandrīz vienlaikus ar neandertāliešiem, kā tagad uzskata, parādās mūsdienu cilvēks (<i>Homo sapiens sapiens</i>).
120 tūkst. g.	Neandertālieši nonāk Eiropā, kur arī vispirms (Neanderas ielejā Vācijā) atrastas to darbības pēdas; sākotnēji likās, ka tas varētu būt Eiropas vietējās attīstības fenomens. Tagad to paliekas atrastas Vidusāzijā, Tālajos Austrumos, Ziemeļāfrikā un Austrumāfrikā, turklāt pēdējie atradumi šķiet senākie.
60 tūkst. g.	Mūsdienu cilvēks ierodas Austrālijā.
45 tūkst. g.	Mūsdienu cilvēks ierodas Amerikā (iespējams, pirms 15–12 tūkst. gadu šo kontinentu sasniedz otrs imigrācijas vilnis).
30 tūkst. g.	Mūsdienu cilvēks apdzīvo visus kontinentus, izņemot Antarktīdu un dažas Okeānijas salas, kā arī Eirāzijas ziemeļus, kur turpinās leduslaikmets. Toties neandertālietis pēkšņi pazudis: jaunāki ar to saistīti atradumi nav iegūti.
12 tūkst. g.	Cilvēks pieradina pirmo mājdzīvnieku – suni.
11 tūkst. g.	Pirmie no vara tīrradņiem kaltie un drīz arī lietie vara izstrādājumi, kas tomēr vēl nespēj konkurēt ar akmens rīkiem.
9000	Beidzas pēdējais leduslaikmets un sākas lielā "neolītiskā revolūcija", t.i., pāreja no savācējsaimniecības uz ražotāj-saimniecību (lopkopību un zemkopību).
8500	Senākā zināmā stipri nocietinātā apmetne Jērika Palesīnā.
8000	Domesticētas nozīmīgākās zemkopības kultūras: kvieši, mieži, lēcas un pupas (Tuvajos Austrumos), kā arī kartupeļi (Peru) un prosa (Ķīnā); pirmie mājlopi – aitas un kazas, nedaudz vēlāk cūkas un liellopi.

- 7500 Sākas uzplūdu zemkopība pārplūstošo upju ielejās (gar Tigru, Eifratu, Nīlu, nedaudz vēlāk arī gar Huanhi, Jandzi, Indu un Gangū).
- 4500 Varu sāk iegūt, kausējot no vara rūdas.
- 4000 Tiek atklāts, ka dažādi piekausējumi palielina vara cietību.
- 3800 Veidojas senākās pilsētvalstis Mezopotāmijā un Nīlas ielejā.
- 3500 Mezopotāmijā lieto podnieka ripu un ritenpajūgus. Senākās rakstu zīmes uz dažādiem materiāliem, kā arī uz Nīlas ielejā izgatavotā papirusa.

Senie laiki

- 3300 Rietumeiropā celtas senākās akmens blūķu celtnes (megalīti).
- 3100 Šumeru pilsētvalstis Tigras un Eifratas lejtece: Uruka, Ūra, Lagaša, Nipūra, Umma, Kiša u.c. (pavisam to ir ap 12).
- 3100 Pilsētvalstis Nīlas ielejā (pavisam to ir apmēram 40–42) apvienojas divās pirmsdinastiju valstīs – Lejasēģiptē un Augšēģiptē.
- 3000 Ap šo laiku Mazāzijā ienāk heti un luvieši – senākās indogermāņu (āriešu) kultūrtautas. Viņi jau prot iegūt un apstrādāt dzelzi, lai gan plaši to vēl nelieto.
- 2950 Sākta Stounhendžas megalīta celtniecība Anglijā (pēdējie darbi ap 1100 BC).
- 2900 Augšēģiptes valdnieks Narmers (gr. Mena, arī Meness) pakļauj sev Lejasēģipti un izveido Agrīno valsti ar galvaspilsētu Memfisā (valda I un II dinastija).
- 2700 Ķīnā sāk kultivēt zīdītārpīņus.
- 2650 Senā valsts Ēģiptē (no III līdz VI dinastijai). Lielo piramīdu būves laiks.
- 2600 Mezopotāmijā ienāk akadieši un nodibina Akadas pilsētvalstis.
- 2500 Harapas kultūra Indas ielejā (Harapa, Mohendžodaro u.c.).
- 2350 Akadas valdnieks Sargons I pakļauj visu Mezopotāmiju un tai tuvākās zemes.
- 2200 Krētas uzplaukums un piļu celtniecības sākums (Knosā, Mallijā, Festā, Zakro).
- 2134 Senās valsts sairums, sākas pirmais starplaiks Ēģiptē (no VII līdz X dinastijai).
- 2111 Šumeras pilsētu varas restaurācija Mezopotāmijā; Ūras III dinastijas laiks.
- 2040 Vidējā valsts Ēģiptē (XI un XII dinastija). Lielo tempļu būves laiks.
- 2000 Mezopotāmijā ienāk amorīti, sajaucas ar akadiešiem un dibina Bābeles pilsētu.
- 1800 Mazāzijā hetu karavadonis Anita dibina Hetu valsti.
- 1800 Sākas Trojas pilsētvalsts uzplaukums, kas turpinās līdz ~1300. g. zemestrīcei.
- 1792 Vecbabilonijas valdnieks Hammurapi (līdz ~1750) pakļauj Akadu, Šumeru un citas kaimiņvalstis, sakārto likumus un valsts pārvaldi, panāk valstī mieru un kārtību.

1778	Vidējās valsts sairums, otrais starplaiks Ēģiptē (no XIII līdz XVII dinastijai).
1750	Pēc neilga pagrimuma sākas jauns Krētas sabiedrības uzplaukums (līdz~1450, kad to pārtrauc zemestrīce ar spēcīgu vulkāna izvirdumu netālaļā Tēras salā).
1674	Ēģiptē iebrūk hiksi, viņi arī veido XV un XVI dinastiju valdošo slāni.
1670	Hetu valsts valdnieks Labarna izveido valsti par varenu militāru spēku. Heti pirmie sāk lietot dzelzs ieročus un vieglus kaujas ratus; to trieciena spēku izjūt Senasīrijas valsts.
1650	Sīriju un Mezopotāmijas ziemeļdaļu iekaro hetu (pabeidz~1610).
1600	Agrais Mikēnu laikmets, šahveida kapenes, ciklopiskie mūri (līdz~1400).
1594	Babiloniju ieņem un izlaupa hetu, gāžot Hammurapi dinastiju (apgalvo, ka tas esot viens no pirmajiem precīziem datējumiem visā Seno laiku vēsturē).
1551	Jaunā valsts Ēģiptē (XVIII, XIX un XX dinastija). Lielo iekarojumu laiks.
1523	Šaņu dinastija Ķīnā (valda līdz 1028 BC).
1520	Hetu labarna (cars) Telepīns reformē konstitūciju, nostiprinot monarhu varu.
1500	Senebreju klejotāji lopkopji ierodas Palestīnā, kur dibina apmetnes.
1500	Ārieši (indoģermāņu viens atzars) ienāk Gangas ielejā no ziemeļrietumiem.
1468	XVIII dinastijas faraons Tutmos III pie Megido sakauj sīriešu un palestīniešu koalīcijas spēkus, paplašinot valsts robežas līdz Eifratāi; hetu un asīriešu viņam maksā meslus.
1425	Knosas pils nodeg pēc nesekmīgas krētiešu sacelšanās pret Mikēnu ahajiešiem.
1400	Vēlais Mikēnu laikmets, kupolveida kapenes (ap 1150 Mikēnu nopostīšana).
1364	XVIII dinastijas faraons Amenhoteps IV mēģina reformēt reliģiju, lai mazinātu priesteru varu (ar pieņemtu vārdu Ehnatons valda līdz 1347). Ceļ jaunu Ēģiptes galvaspilsētu.
1347 XVIII	dinastijas faraons Tutanhamons, Ehnatona znots, nāk tronī 9 gadus vecs un nespēj turpināt iesāktās reformas; pēc apmēram 10 gadu valdīšanas ticis nogalināts (viņa kapenes – vienīgās no visiem faraonu apbedījumiem – 1922. gadā atklātas neizlaupītas).
1285 XIX	dinastijas faraons Ramzess II dodas iekarot Hetu valsti, taču pie Kadešas hetu labarna Muvatalisa vadībā viņu sakauj un nosargā savu valsti.
1275	Ramzess II noslēdz "mūžīgas draudzības" līgumu ar hetu labarnu Hatusilisu III.
1260	Trojas krišana pēc 10 gadu aplenkuma ahajiešu valdnieka Agamemnona vadībā.
1200	Palestīnā izveidojas reliģiski politiska 12 senebreju cilšu apvienība Izraēls.

- 1200 Doriēšu ciltis ienāk Grieķijā (grieķu tautu staigāšana līdz~1000).
- 1190 "Jūras tautas" sagrauj Hetu valsti; bijušās lielvalsts nomalēs vēl saglabājas dažas tās "atlūzas" – Hetu pilsētvalstis Hama, Alepo, Maraša, Karkemiša u.c.
- 1180 XX dinastijas faraons Ramzess III (1197–65) sakauj "jūras tautas".
- 1137 Babilonija Nebukadnecara I laikā īslaicīgi atgūst zaudēto lielvalsts statusu.
- 1116 Mezopotāmijas ziemeļos ap Ašuras pilsētu izveidojas Asīrijas lielvalsts.
- 1100 Sākas fenīciešu pilsētvalstu Arvadas, Biblas, Sidonas, Tīras uzplaukums.
- 1100 Grieķi dibina pilsētas–kolonijas Egejas un Jonijas salā, kā arī Mazāzijas piekrastē.
- 1080 Jaunās valsts sairums, trešais starplaiks Ēģiptē (no XXI līdz XXIV dinastijai).
- 1028 Džou dinastija Ķīnā (valda līdz 221 BC).
- 1020 Zauls tiek pasludināts par Izraēlas valsts pirmo ķēniņu.
- 1013 Jūdejas ķēniņš un Zaula znots Dāvids kļūst arī par Izraēlas ķēniņu, sakauj filistiešus un pakļauj kanaāniešu pilsētas, arī Jeruzalemi, ko padara par apvienotās valsts galvaspilsētu.
- 966 Par apvienotās Jūdejas un Izraēlas valsts ķēniņu kļūst Zālamans, Dāvida dēls un faraona znots; valsts sasniedz savu augst. uzplaukumu (valda līdz~926).
- 900 No 4 ciemu savienības Eirotas ielejā izveidojas Spartas valsts.
- 883 Dibināta Jaunasīrijas valsts (pastāv līdz~612).
- 814 Kartāgu jeb Jauno pilsētu Ziemeļāfrikā dibina fenīciešu izceļotāji no Tīras.
- 800 Sākas grieķu kolonizācija Vidusjūras rietumos, īpaši Sicīlijā un Dienvidītalijā.
- 800 Ķeltu – t.s. Halštates dzelzs laikmeta – kultūra dominē Viduseiropā.
- 776 Pirmās Olimpiskās spēles Grieķijā (Romas valstī līdz 393 AD, atjaunotas 1896).
- 753 Romas dibināšanas leģendārais datums: 753. gada 21. aprīlis.
- 740 1. Mesēnijas–Spartas karš (beidzas 720 ar mesēniešu pakļaušanu).
- 717 Asīrieši sagrauj pēdējo hetu pilsētvalsti Karkemišu.
- 715 Vēlā valsts Ēģiptē (XXV un XXVI dinastija).
- 683 Arhonāts Atēnās (arhonts – valdnieks uz vienu gadu); Atēnu izvirzīšanās Atikā.
- 680 Mazāzijas valstī Līdijā sāk lietot monētas – noteiktas vērtības naudas gabalus.
- 671 Asīrija iekaro Ziemeļēģipti (valda šeit līdz 655).
- 660 2. Mesēnijas–Spartas karš (beidzas 640 ar mesēniešu sacelšanās apspiešanu).
- 650 Grieķi sāk Melnās jūras piekrastes kolonizāciju; turpinās skitu iebrukumi.

- 626 Haldiešu dinastija izveido Jaunbabilonas valsti jeb Haldeju (līdz 539).
- 621 Arhonta Drakonta drakoniskie likumi ierobežo Atēnu aristokrātijas varu.
- 612 Jaunbabilonas valsts kopā ar sabiedrotajiem satriec Asīriju un ieņem Nīnīvi.
- 597 Jaunbabilonas valdnieks Nebukadnecars II ieņem Jeruzalemi un pakļauj Jūdejas valsti, bet tās karali un 10 000 amatniekus aizved t.s. "Bābeles gūstā".
- 594 Solona reformas Atēnās izveido četru mantisko kategoriju sabiedrību.
- 586 Jaunbabilonas valdnieks Nebukadnecars II atkārtoti ieņem un noposta Jeruzalemi, bet Jūdejas valsti pārvērš par Babilonijas provinci; atkārtotas deportācijas.
- 560 Gautama Buda (miris 483) sludina atbrīvošanos caur pašpilnveidošanos.
- 560 Līdijas valdnieks Krēzs pakļauj Mazāzijas grieķu pilsētas, izņemot Milētu.
- 559 Persijas pasaules valsti dibina Kīrs II (valda līdz 529).
- 551 Dzimis Konfūcijs (miris 479), konfuciānisma mācības pamatlicējs.
- 547 Persijas valdnieks Kīrs II pakļauj Armēniju un Kapadokiju.
- 546 Līdijas valdnieks Krēzs, klausot orākula padomam, uzbrūk Persijai un iznīcina lielu valsti – pats savu.
- 545 Persijas valdnieks Kīrs II pakļauj Mazāzijas grieķu pilsētas.
- 539 Persijas valdnieks Kīrs II satriec Babilonijas pēdējā reģenta Baltazara spēkus un iznīcina Jaunbabilonas valsti. Jūdiem ļauj atgriezties Palestīnā.
- 525 Persijas valdnieks Kambīzs pakļauj Ēģipti un padara par savas valsts provinci.
- 521 Persijas valdnieks Dārijs I (valda līdz 486) turpina sakārtot un paplašināt valsti, Balkānos 513 iekaro Trāķiju, tomēr karagājienā pret skitiem cieš neveiksmi.
- 510 Romieši atbrīvojas no etrusku kundzības; Romas un Kartāgas 1. līgums.
- 509 Romā iedibināta republikāniskā iekārta.
- 500 Mazāzijas grieķu pilsētu sacelšanās pret Persijas virskundzību ievada grieķu–persiešu karus (pilsētu sacelšanos persieši apspiež 494).
- 490 Maratonas laukā 13. septembrī grieķi atvairā 1. persiešu iebrukumu Atikā.
- 480 Persijas ķēniņš Kserkss I, savācis līdz 200 000 kājnieku, vairākus 10 000 jātnieku, 1500 karakuģu un 3000 trans porta kuģu, pavasarī sāk 2. persiešu iebrukumu Trāķijā, Maķedonijā un Tesālījā. Termopilu aizā tam pretī stājas un varoņu nāvē krīt Leonīda vadītie 300 spartiešu karotāji; persieši ieņem un izlaupa Atēnas. Tomēr vēl tā paša gada 28. IX Salamīnas jūras kaujā grieķu flote sakauj skaitliski daudz pārāko persiešu floti.

- 479 Pie Platajām grieķi uzvar persiešu spēkus uz sauszemes, bet
pie Mikales raga – uz jūras. Persijai nākas atteikties no
saviem iekarošanas plāniem, lai gan Mazāzijas grieķu pilsētu
stāvoklis tiem arī turpmāk dos iespēju iejaukties Grieķijas
lietās.
- 478 Grieķijā izveidota Dēlas savienība, kas vēlāk pārtop 1. Atēnu
jūras savienībā.
- 462 Vergturu demokrātijas attīstība Atēnās (Efialta un Perikla
reformas).
- 444 Periklu (~495–429) ievēlē par Atēnu stratēģi (un vēl 15 gadus
pēc kārtas).
- 431 Atēnu un Spartas pretstāvēšana pāraug Peloponēsas karā
(līdz 404).
- 429 Mēris Atēnās, 4 gadu laikā nomirst 1/3 iedzīvotāju,
mirušo vidū arī Perikls.
- 427 Spartieši ieņem Atēnu sabiedrotās Platajas un nogalina
visus to iedzīvotājus.
- 413 Atēnu flotes iznīcināšana Sirakūzu ostā Sicīlijā.
- 412 Spartai finansiālu palīdzību sniedz Persijas valdnieki.
- 404 Spartieši aplenc Atēnas un piespiež tās padoties. Pelopo-
nēsas kara beigas.
- 399 Atēnās atjaunotā demokrātija soda ar nāvi filosofu Sokratu
(dz. 470 vai 469).
- 396 Romiešu ekspansijas sākums – tie ieņem etrusku pilsētu Veji.
- 395 Korintas karš: Persija atbalsta Spartas pretiniekus Atēnas,
Korintu, Tēbas u.c.
390. 18. VII Galli sakauj romiešus pie Allijas, ieņem un noposta Romu;
Kapitoliju ieņemt tiem neizdodas zosu modrības dēļ (zosis
izglāba Romu).
- 387 Korintas kara beigas: Atēnas izlīgst ar Spartu, pilsētas
Mazāzijā paliek Persijai.
- 380 Romas atjaunošana un Servija mūra uzcelšana ap 7 pakalniem.
- 371 Leiktru kaujā Tēbu valdnieks Epameinonds ar jaunu taktiku
sakauj spartiešus.
- 362 Mantinejas kaujā Tēbas sakauj Spartas un Atēnu kopīgos
spēkus; tēbiešu pusē kritis arī Epameinonds, un viņa radītā
Bēotijas savienība izirst. Bet arī Sparta un Atēnas zaudē savu
hegemoniju Grieķijā.
- 358 Maķedonijas apvienošana Filipa II (~382–336) vadībā.
- 348 Romas un Kartāgas 2. līgums.
- 343 1. samnītu karš (Roma 341 pievieno sev Kapuju).
- 338 Heronejas kaujā Maķedonijas karaspēks uzvar grieķu
apvienotos spēkus.
- 337 Visas Grieķijas iekļaušana Korintas savienībā Filipa II
patronātā (bez Spartas).
- 336 Nogalināts Filips II; Maķedonijas tronī kāpj viņa dēls
Aleksandrs (356–323).
- 335 Aleksandrs apspiež Maķedonijas pakļauto zemju un grieķu
pilsētu sacelšanos.
- 334 Aleksandrs Lielais sāk karu pret persiešiem Austrumos.
Uzvara pie Grānikas.

- 332 Aleksandrs Lielais iekaro Ēģipti un dibina pilsētu Aleksandriju.
- 331 Aleksandrs Lielais sakauj persiešus pie Gaugamēlām un likvidē Persijas valsti.
- 326 Aleksandrs Lielais dodas uz Indiju un sakauj Poru ar tā ziloņiem pie Hidaspas.
- 326 2. samnītu karš Neapoles dēļ (Roma 304 pakļauj Kampāniju).
- 323 Aleksandra Lielā nāve Babilonijā; sākas cīņas viņa pēcteču starpā (līdz 281).
- 321 Indijā Čandragupta I dibina Maurju dinastijas valsti (pastāvēja līdz 185).
- 315 Trešais diadohu (Aleksandra Lielā pēcteču) karš (līdz 301 ar kauju pie Ipsas).
- 310 Romā būvē kara ceļu uz Kapuju Via Apia.
- 306 Romas un Kartāgas 3. līgums.
- 304 Ēģiptē sāk valdīt Ptolemaji.
- 298 3. samnītu karš (Roma ar 290 miera līgumu iesaista tos savā karaspēkā).
- 287 Aleksandrijas bibliotēkas atklāšana; savā laikā tajā savākts >1 milj. rokrakstu.
- 282 Roma sāk karu ar Tarentu, lielāko grieķu koloniju Itālijas dienvidos.
- 280 Ēpeiras cars Pirrs (319–272) pēc Tarentas lūguma ierodas Itālijā aizstāvēt grieķu kolonijas pret Romas uzmākšanos un uzvar romiešus pie Hēraklejas.
- 279 Pirrs ar lieliem zaudējumiem sakauj romiešus pie Auskulas (Pirra uzvara).
- 278 Pirrs ierodas Sicīlijā un trīs gadu laikā atbrīvo to no kartāgiešiem, kas it kākaro romiešu pusē; tomēr salas grieķi noraida viņa patronātu.
- 275 Pirrs atgriežas Itālijā un pēc sakāves pie Benaventas atstāj Itāliju.
- 272 Tarenta padodas Romai; Romas varā tagad nonāk visa Dienviditālija.
- 264 Sākas 1. pūniešu karš (līdz 241); Kartāga spiesta atteikties no Sicīlijas.
- 247 Skitu vadonis Arsaks I Persijā izveido Partas valsti (pastāv līdz 227 AD1).
- 241 Sicīlija kļūst par 1. Romas provinci.
- 238 Pūniešu karš bez numura. Roma pievieno sev Sardīniju un Korsiku.
- 237 Kartāga sāk ekspansiju Spānijā.
- 226 Ebro līgums: Roma atzīst Kartāgas valdījumus uz dienvidiem no Ebro upes.
- 221 Cīņš Šihuandi kļūst par pirmo Ķīnas imperatoru (impērija līdz 1911 AD).
- 221 Cīņu dinastija Ķīnā (līdz 207).
- 219 Romas un Kartāgas konflikts Saguntas dēļ – 2. pūniešu kara iegansts.
- 218 Sākas 2. pūniešu karš (līdz 201) ar Hannibala (247–183) iebrukumu Itālijā un uzvarām pie Ticīnas un pie Trebijas. Galli pāriet Hannibala pusē.

- 217 Hannibals iznīcina romiešu armiju pie Trasimēnas ezera.
216. 2. VIII Pie Kannām Hannibals iznīcina divreiz lielākus romiešu spēkus. Šī kauja skaitās augst. kara mākslas paraugs un romiešu smagākā sakāve visā Romas vēsturē. Nav zināms, kāpēc šajā brīdī Hannibals nemēģina ieņemt Romu.
- 207 Kaujā pie Metauras romieši iznīcina Hannibalam sūfītos palīgspēkus.
- 206 Haņu dinastija Ķīnā (līdz 220 AD).
- 204 Romiešu karavadonis Scīpijs pārceļ 2. pūniešu kara darbību uz Āfriku.
- 202 Kauja pie Zamas: vienīgā Hannibala zaudētā kauja (nūbiešu nodevības dēļ).
- 200 Dienvidkrievijā no austrumiem ienāk sarmāti un izspiež skitus.
- 197 Romieši pie Kinoskefalām sakauj maķedoniešus un piespiež tos atteikties no hegemonijas Grieķijā; tie pasludina grieķu valstīm brīvību un pagaidām atstāj tās.
- 190 Pie Magnēzijas romieši sakauj Antiohu III Seleikīdu un atņem viņam Mazāziju.
- 168 Romieši pie Pidnas sakauj maķedoniešus, kas mēģina atgūt virsvaru Grieķijā. Maķedonijas valsts sadalīšana 4 nesais tītos apgabalos.
- 164 Jūdi sacelšas pret Seleikīdiem un izveido savu priestervalsti (pastāv līdz 63 BC).
- 150 Partiešu valdnieks Mitradats I iekaro Mēdiju, bet 147 arī Mezopotāmiju.
- 149 Sākas 3. pūniešu karš (turpinās līdz 146), kas beidzas ar Kartāgas nopostīšanu.
- 148 Romieši apspiež pēdējo maķedoniešu mēģinājumu atjaunot valsti un padara Maķedoniju par Romas provinci.
- 146 Romieši apspiež Ahajas sacelšanos un noposta Korintu. Grieķija tiek pakļauta Romas provinces Maķedonijas pārvaldei.
- 133 Romas tribūns Tiberijs Grakhs sāk agrāro reformu; tajā pašā gadā nogalināts.
- 123 Gajs Grakhs turpina agrārās un demokrātiskās reformas Romā; nogalināts 121.
- 120 Japānā Jimu Tenno dibina Jamato valsti.
- 105 Romas konsuls Gajs Marijs (156–86) sakauj Numīdijas valdnieku Jugurtu.
- 102 Romas konsuls Gajs Marijs sakauj teitoņus kaujā pie Akvasekstijas.
- 89 Romas sabiedrotie Itālijā iegūst pilsoņu tiesības.
- 88 Efesas "vakara dievkalpojums": 80 000 romiešu nogalināšana Mazāzijā.
- 84 Kornēlijs Sulla (138–78) piespiež Pontas valdnieku Mitridatu V slēgt mieru.
- 83 Sulla atgriežas Romā, iznīcina Marija bijušos piekritējus un kļūst par diktatoru.
- 74 Vergu sacelšanās Romā Spartaka vadībā (līdz 71, kad Spartaks krita kaujā).

- 71 Marks Krass (~115–53) Apūlijā sakauj Spartaka sacēlušos vergu armiju.
- 67 Romas karavadonis Gnejs Pompejs (106–48) iznīcina Vidusjūras pirātus.
- 64 Pompejs likvidē Seleikīdu valsti.
- 63 Pompejs ieņem Jeruzalemi un pievieno Romai Jūdu valsti.
- 60 Jūlijs Cēzars (100–44), Krass un Pompejs izveido 1. triumvirātu.
- 58 Cēzars dodas iekarot Galliju, sakauj un pakļauj helvētus, belģus, bretoņus, vairākas ģermāņu ciltis un gallus, kā arī divas reizes izceļas Britānijā (kampaņa ilgst līdz 51).
- 53 Krasa sakāve un nāve Sīrijā pie Karras cīņā ar partiešiem. 1. triumvirāts izirst.
- 51 Atgriežoties no Gallijas, Cēzars atsakās atlaist armiju.
- 49 Romas senāts uzdod Pompejam aizstāvēt republiku. Cēzars pāriet Rubikonu un sāk pilsoņu karu, iekaro Romu, Itāliju un Spāniju. Pompejs bēg uz Grieķiju.
- 48 Cēzars sakauj Pompeju pie Farsālas. Pompejs bēg uz Ēģipti un tiek nogalināts. Cēzars ierodas Aleksandrijā un satiek Kleopatru VII (69–30), bet nonāk aplenkumā.
- 47 Cēzars Aleksandrijā izlaužas no aplenkuma un ieceļ Kleopatru par valdnieci. Pilsētā izceļas ugunsgrēks, un tās bibliotēkā sadeg pusmiljons manuskriptu.
- 45 Cēzars Spānijā pie Mundas uzvar Pompeja dēlus un kļūst par diktatoru.
- 44 Cēzars sāk plašas reformas, bet 15. III pirms Senāta sēdes tiek noslepkavots.
- 43 Oktaviāns (63–14 AD), Antonijs un Lepids izveido 2. triumvirātu.
- 37 Jūdejas tronī kāpj Romas ieliktenis Hērods I (valda līdz 4 BC), kas ļoti baidās par savu varu un likvidē visus iespējamās sāncensības, arī tikko dzimušos.
- 36 Antonijs salaulājas ar Kleopatru VII, mēģinot kļūt par Austrumu despotu.
- 32 Oktaviāns publicē Antonija testamentu, izraisot t.s. Ptolemaju karu.
- 31 Jūraskaujā pie Aktija zemesraga Agripa satriec Kleopatras floti; Antonija leģioni padodas bez kaujas. Valdošais pāris bēg uz Aleksandriju, kur nonāvējas.
30. 3. VIII Oktaviāns ieņem Aleksandriju un padara Ēģipti par Romas provinci.
- 27 Senāts piešķir Oktaviānam vārdu Augusts, tomēr no oficiāliem amatiem viņš atsakās. Romā izveidojas principāts: Oktaviānam Augustam ir visas augstākās varas pilnvaras bez attiecīgiem amatiem.
- 12 Romieši cenšas pakļaut ģermāņus uz austrumiem no Reinas.
- 7 Jēzus Kristus dzimšanas aprēķinātais gads.

Mūsu ēra

- 4 Oktaviāns Augusts nodrošina varas pēctecību, adoptējot Tibēriju Jūliju Cēzaru.

- 10 Pannonija tiek padarīta par Romas provinci, nodrošinot valsts Donavas robežu.
- 23 "Sarkano uzaču" sacelšanās Ķīnā (ilga līdz 28), pēc postošiem Huanhē plūdiem.
- 37 Pēc Tibērija nāves Kaligula principātu pārveido austrumu despotiskā tirānijā.
- 41 Kaligula nogalināts, pēc viņa Klaudijs atgriežas pie sakārtotas valsts normām.
- 54 Klaudiju noindē viņa otrā sieva, pie varas nāk viņas dēls Nerons (37–68).
- 64 Romas degšana, pēc kuras Nerons uzsāk kristiešu un ebreju vajāšanas.
- 66 Sākas jūdu sacelšanās Palestīnā (Jūdu karš līdz 73).
- 68 Pret Neronu sākas sacelšanās, un viņš izdara pašnāvību.
- 70 Tits Flāvijš Vespasiāns, nācis pie varas, iekaro un noposta Jeruzalemi.
- 79 Vezuva izvirduma pelnos aprakti Pompeji, Stabija un Herkulāna.
- 84 Romieši iekaro Britu salu lielāko daļu, bet pret skotiem būvē aizsargvalni.
- 85 Domiciāna cīņas ar Decebala vadītajiem dākiem Donavas lejtecē (līdz 89).
- 100 Viduseiropā sākas gotu tautu staigāšana, kuri no Baltijas pārvietojas uz Melnās jūras ziemeļpiekrasti; slāvu tautas to ietekmē virzās uz ziemeļiem baltu apdzīvotās zemēs.
- 105 Dākus beidzot pakļauj Trajāns, pirmais ķeizars no Romas provinces (Spānijas).
- 132 Jūdu karš Bar Kohbas vadībā (beidzas 135, Adriānam ieņemot Jeruzalemi).
- 167 Sākas markomanu kari, "ķeizars filosofs" Marks Aurēlijs (121–180) tos uzvar.
- 184 "Dzelteno apsēju" sacelšanās Ķīnā (ilgst līdz 204).
- 193 Romiešu armijā sāk izmantot algotņus, visbiežāk no ģermāņu cilīm.
- 212 Karakalla ievieš Romas pilsoņu tiesības visiem provinču brīvajiem iedzīvotājiem.
- 227 Ardašīrs I izveido jaunpersiešu Sasanīdu valsti (637 to sagrauj arābi).
- 233 Ģermāņu cilts alemaņi pāriet Reinu un iebrūk Gallijā.
- 238 Goti pāriet Donavu un iebrūk Balkānu pussalā.
- 270 Goti sašķeļas austrumgotos un rietumgotos.
- 283 Alemaņi sagrauj romiešu aizsargvalni starp Reinu un Donavu.
- 293 Diokletiāns (243–~315) sāk valsts pārvaldes reformu, sadalot Romas valsti četrās daļās; par Itālijas un Āfrikas daļas galvaspilsētu kļūst Mediolāna (Milāna).
- 297 Dzimtūšanas sākumi: zemniekiem aizliedz pamest zemi, kuru tie apstrādā.
- 305 Diokletiāns saskaņā ar paša izstrādāto plānu atkāpjas no amata; tetrarhi sāk cīņu par augstāko varu. Par uzvarētāju pēc 20 gadiem kļūst Konstancija Hlora (miris 306) dēls Konstantīns Lielais (~285–337).

312	Konstantīns sakauj cēzaru Maksenciju un kļūst par vienīgo valdnieku Rietumos.
313	Konstantīna Milānas edikts par iecietību ticības lietās.
320	Indijā Čandragupta II dibina Guptu dinastijas valsti (pastāvēja līdz 535).
324	Konstantīns Lielais sakauj cēzaru Licīniju un atkal apvieno Romas impēriju.
330. 11. V	Konstantīns Lielais pārceļ Romas galvaspilsētu no Milānas uz Bizanti, kuru pārdēvē par Konstantinopoli.
375	Huņņi sagrauj Austrumgotu valsti (tag. Ukrainas teritorijā) un virzās tālāk uz Eiropu. Sākas lielā tautu staigāšana.
376	Rietumgotiem atļauj apmesties Romas impērijas teritorijā Donavas labajā krastā; tie drīz vien sacēlas pret impērijas ierēdņu patvaļu.
378. 9. VIII	Rietumgoti pie Adrianopoles sakauj imperatora Valenta karaspēku.
390	Kristieši nodedzina Serapiona bibliotēku Aleksandrijā; sadeg > 200 000 rokrakstu.
391	Kristietība kļūst par Romas valsts reliģiju (pagānisko kultu aizliegums).
394	Teodosijs Lielais, pēdējo reizi apvienojis Romu, sadala to saviem dēliem.
395	Romas impērijas kā vienotas valsts beigas.
395	Huņņi iebrūk Balkānu pussalā un Mazāzijā.
400	Huņņi apmetas Pannonijā (tag. Ungārijā) ap Tokaju.
400	Austrumslāvi ienāk tagadējā Ziemeļkrievijas teritorijā, kur daļēji sajaucas ar vietējām somugru tautām.
404	Rietumromas imperators Honorijs pārceļ galvaspilsētu uz Ravennu.
407	Romieši atstāj Britu salas.
410	Rietumgoti ieņem Romu, kas gan tobrīd vairs ir tikai provinces pilsēta.
429	Vandaļi Ziemeļāfrikā izveido valsti ar galvaspilsētu Kartāgā (pastāv līdz 534).
436	Huņņi sagrauj burgundu karalisti pie Reinas (par to vēsta Nibelungu dziesma).
450	Anglosakši iebrūk Britu salās un pamazām iekaro ķeltu Britāniju.
451	Katalaunas laukos Aēcija vadītie romieši un to sabiedrotie uzvar Atillas vadītos huņņus; šī ir pēdējā lielā kauja, kurā romieši gūst uzvaru.
453	Atillas nāve; pēc tās huņņu valsti iznīcina ģermāņu (gepīdu) valdnieks Arderihs.
455. 2. VI	Vandaļi ieņem un stipri izlaupa Romu.
476. 23. VIII	Ravennas ģermāņu nodaļas priekšnieks Odoakrs padzen pēdējo Rietumromas imperatoru Romulu Augustulu un nodibina savu "Itālijas karalisti".

Viduslaiki

482	Franku karalis Hlodvigs I (~466–511) sāk veidot Franku valsti.
-----	--

- 493 Austrumgoti satriec Odoakra karalisti, nonāvē viņu un izveido paši savu valsti.
- 496 Hlodvīgs pāriet kristīgajā ticībā, kas ceļ viņa autoritāti jau katolizētajās zemēs.
- 500 Leģendārais britu karalis Arturs cīnās ar anglosakšu iebrucējiem.
- 507 Hlodvīgs iekaro Rietumgotu valsti.
- 511 Hlodvīgs mirst, novēlējis valsti dēliem, kas turpina paplašināt Franku valsti.
- 527 Par Bizantijas imperatoru kļūst Justiniāns I (~482–565), kurš mēģina atgūt Romas zaudētās teritorijas (kari par tām turpinās līdz 564).
- 529 Itālijā Benedikts dibina pirmo klosteri (Montekasīno) un pirmo mūku ordeni.
- 534 Franki kaujā pie Otēnas sakauj burgundiešus un pakļauj Burgundijas valsti.
- 555 Bizantija iekaro Austrumgotu valsti Itālijā.
- 567 Avāru cilšu savienība pie Donavas nodibina savu valsti (pastāv līdz 796).
- 568 Itāliju iekaro langobardi un dibina valsti (pastāv līdz 774).
- 589 Suju dinastija Ķīnā: tās ķeizars Veņs (karavadonis Jan Dzjaņs) apvieno valsti.
- 594 Jamato prinča Sjotoku Taisi reformas Japānā: tenno augstākā vara, budisms kā valsts reliģija, ierēdņu sistēmas sakārtošana, busido ideoloģija.
- 600 Ķīnā grāmatu iespiešanai sāk izmantot kokā grieztas iespiedformas.
- 610 Muhameda atklāsme un pirmie sprediķi, pēc kuriem viņš spiests atstāt Meku.
- 618 Tanu dinastija Ķīnā (valda līdz 907).
622. 15. VI Muhameds dodas no Mekas uz Medinu, islāma kalendāra sākums.
- 632 Kalifs (pēctecis) Abu Berks apvieno arābu ciltis un uzsāk arābu iekarojumus.
- 634 Kalifs Omars arābu cilšu apvienību pārveido militarizētā teokrātiskā impērijā.
- 641 Arābi ieņem Ēģipti un galīgi nodedzina Aleksandrijas bibliotēku.
- 642 Omars sakauj persiešus pie Nīhavendas, un arābi iekaro Irānu (līdz 651).
- 645 Taiko reformas Japānā: princis Nakanoje izveido centralizētu feodālo valsti.
- 655 Islāmticīgie sašķeļas šiītos un sunnītos.
- 656 Pravieša brālēns un znots Alī uzvar kamieļu kaujā pie Basras un kļūst par kalifu.
- 661 Alī nespējīgos dēlus aizstāj Muāvija, kļūstot par Omeijādu kalifāta dibinātāju.
- 667 Sākas Omeijādu uzbrukumi Bizantijai.
- 674 Arābi nesekmīgi aplenc Konstantinopoli (līdz 678).
- 710 Japānas senākā galvaspilsēta Nara (līdz 784; 794–1868 – Heiana, tag. Kioto).

711	Arābu šeihš Tarihs pārceļas pār Gibraltāra jūras šaurumu, sakauj Roderiha vadīto vestgotu karaspēku un iekaro Pireneju pussalu.
717	Arābi vēlreiz nesekmīgi aplenc Konstantinopoli (līdz 718).
732. 4. X	Pie Puatjē franki Kārļa Martela vadībā sakauj arābus un aptur to ekspansiju Eiropā.
740	Pie Akroīnas bizantieši sakauj arābus un patur sev Mazāziju (līdz 1071).
751	Pie Talasas (mūsdienu Turkmēnijā) arābi aptur ķīniešu ekspansiju uz rietumiem.
751	Langobardi ieņem Ravennu un likvidē bizantiešu ietekmi Vidusītālījā.
751	Franku valsts majordoms Pipins Īsais pārņem varu, dibinot Karolingu dinastiju.
756	Franki satriec Langobardu valsti un 765 pievieno to Pāvesta valstij.
762	Abasīdi pārceļ kalifa rezidenci uz Bagdādi.
768	Kārlis Lielais kļūst par Franku valsts karali (742–814); uz gandrīz 100 gadiem viņam izdodas apvienot visu Centrālo un Rietumu Eiropu. Par galvaspilsētu kļūst Āhene.
774	Kārlis Lielais iekaro Langobardu valsti un tiek kronēts par Itālijas karali.
786	Abasīdu augstākais uzplaukums kalifa Harūna ar Rašīda (766–809) laikā (sekmīgi cīnās ar Bizantiju, dibina attiecības ar Franku valsti) un arī politiskā sairuma sākums.
787	Dāņu vikingi uzsāk sirojumus Anglijas piekrastē (tie ilgst > 250 gadus).
800. 25. XII	Romā pāvests Leo III kronē Kārli Lielo par imperatoru.
801	Kārlis Lielais no arābiem atkaro Barselonu.
820	Īrijā vikingi dibina Dublinu.
829	Anglijā anglosakšu karalistes apvienojas vienotā Anglijas karalistē.
843	Verdenas līgums sadala Kārļa Lielā mantojumu, liekot pamatus vēlākajām Francijas, Vācijas un Itālijas valstīm.
850	Ap šo laiku sākas t.s. Eiropas tumšais gadsimts – cīņas starp Kārļa Lielāpēctečiem, Bizantijas bazilejiem, vikingiem (normāņiem) un arābiem (saracēņiem); Vidusjūras kuģniecība un tirdzniecība ir pilnīgi paralizēta.
862	Varjagu (rusu) kņazs Rjuriks (–879) apvieno Ziemeļkrieviju ap Novgorodu.
866	Dāņu vikingi uzsāk plānveidīgu Anglijas iekarošanu no Temzas grīvas.
882	Rjurika pēctecis Oļegs (–912) pārceļ galvaspilsētu no Novgorodas uz Kijevu, sāk austrumslāvu zemju apvienošanu, sekmīgi karo ar Bizantiju un Hazāru kaganātu.
885	Veseksas anglosakšu karalis Alfreds Lielais (~849–899) ieņem dāņu Londonu.
896	Panonijā apmetas no Melnās jūras piekrastes ieceļojušie ungāri.
911	Vikingi dibina koloniju Normandijā, kas 912 kļūst par franču karaļa vasaļvalsti.

- 929 Spānijā izveidojas no Abasīdu kalifāta neatkarīgs Kordovas kalifāts (sairst 1031).
- 929 Vācu ķeizars Heinrihs I piespiež čehu valstis atzīt Vācijas virskundzību.
- 935 Ēģiptē izveidojas no Abasīdu kalifāta neatkarīga Mameluku dinastijas valsts.
- 945 Abasīdu kalifāts zaudē nozīmi (kā garīgais centrs pastāv līdz 1258, kad mongoļi sagrauj Bagdādi).
955. 12. VIII Pie Lehas vācu karalis Otons I (912–973) sakauj ungārus; beidzas to sirojumi Eiropā.
- 960 Sunu dinastija Ķīnā (līdz 1279).
962. 2. II Otons I (912–973) Romā kronēts par Svētās Romas impērijas ķeizaru.
- 966 Kņazs Meško I (– 992) no Pjastiem pāriet kristietībā un dibina poļu karalisti.
- 984 Islandes vikings Eriks Rudais sasniedz un kolonizē Grenlandi.
- 988 Kijevas lielkņazs Vladimirs (~955–1015) pieņem kristietību.
- 1004 Leifs Eriksons, Erika Rudā dēls, ierodas Amerikā pie Vinlandes (Ņufauldlendā).
- 1014 Īru karalis Briāns padzen dāņu vikingus no Īrijas; tagad dāņi valda Britu salas austrumdaļā un vēl dominē arī Ziemeļjūrā (līdz 1042).
- 1014 Bizantijas ķeizars Bazilijs II (958–1025) sakauj Rietumbulgāru valsti un padara aklus 14 000 gūstekņus; atkarojis daudzas zemes arī no arābiem.
- 1017 Normāņi nonāk Dienvidītalijā un sāk padzīt arābus un bizantiešus no Vidusjūras rietumu piekrastēm.
- 1040 Ķīnā Pi Šens (990–1051) grāmatu iespiešanai izmanto rāmi ar literu salikumu.
- 1042 Anglosakši padzen dāņus no Anglijas.
- 1045 Milānieši saceļas, lai kļūtu neatkarīgi no bīskapa, sava feodālā senjora.
- 1053 Pie Benaventas Itālijā normāņi sakauj pāvesta karaspēku.
- 1054 Lielā shizma (šķelšanās) starp Austrumu un Rietumu katoļu baznīcām.
- 1054 Kijevas Krievzeme pēc Jaroslava Gudrā nāves sadalās dalienās.
- 1055 Tjurki seldžuki sāk iekarot arābu valstis Tuvajos Austrumos.
- 1061 Normāņi sāk iekarot Sicīliju (pabeidz līdz 1090).
- 1064 Pāvests Aleksandrs II izsludina krusta karu pret mauriem Spānijā (līdz 1492)
- 1066 Pēc uzvaras pie Hastingsas Angliju iekaro normāņi (līdz 1071).
- 1071 Pie Manzikertas tjurki seldžuki sakauj bizantiešus.
- 1079 Tjurki seldžuki ieņem Jeruzalemi un daļēji slēdz kristiešu svētvietas.
- 1081 Normāņi mēģina kolonizēt Balkānus, taču venēcieši iznīcina normāņu floti.
- 1086 Tjurki seldžuki ieņem Antiohiju, bizantiešu stiprāko cietoksni Mazāzijā; bazilijs Aleksijs I lūdž palīdzību Rietumos, kas arī ir krusta gājienu uz Palestīnu formālais iegansts.
- 1095 Klermontas sinodē pāvests Urbāns II aicina doties atbrīvot Kristus kapu.

- 1096 Nemantīgo krusta gājiens uz Palestīnu; beidzās tajā pašā gadā ar pilnīgu sagrāvi.
- 1096 1. bruņinieku krusta gājiens uz Palestīnu; tiek ieņemtas dažas islāmticīgo pilsētas un 1099 arī Jeruzaleme. Izveidotas vairākas krustnešu valstis.
- 1100 Krusta gājiens uz Bagdādi; nesekmīgs, tāpat kā vairāki citi reidi no Jeruzalemes.
- 1102 Dāņu krusta gājiens; 1103 tas sasniedz Kipru, kur karalis Eiriks I pēkšņi mirst.
- 1130 Dienviditālījā un Sicīlijā izveidojas normāņu valsts ar galvaspilsētu Palermo (līdz 1194, tad to manto vācu ķeizars Heinrihs VI, kurš 1186 apprecējis normāņu princesi).
- 1144 Tjurki seldžuki atkaro Edesu, pirmo no Palestīnā izvei dotajām krustnešu valstīm.
- 1147 2. krusta gājiens, lai atgūtu Edesu (beidzas 1149 pēc vairākām sakāvēm).
- 1147 Krusta karš pret Pomerānijas slāviem: bodričiem, ļutičiem, sorbiem (līdz~1167).
- 1154 Anžujas Indriķis (1133–89) kļūst par Anglijas karali Henriju II un apprec Akvitānijas princesi Eleonoru; tagad viņam pieder arī lielākā daļa Francijas. Sākas angļu–franču kari (izbeidzas 1453 pēc Simtgadu kara).
- 1157 1. krusta karš pret somiem.
- 1159 Saksijas hercogs Heinrihs Lauva pakļauto bodriču zemē dibina pilsētu Lībeku.
- 1169 Anglijas karalis Henrijs II Plantagenets sāk Īrijas iekarošanu.
- 1171 Ēģiptē vezīrs Saladīns (1137–93) gāž Fatimīdu dinastiju un kļūst par sultānu.
- 1185 Dannouras kaujā Minamoto klans uzvar Tairas klanu un sagrābj varu Japānā.
1187. 4. VII Pie Hitinas Saladīns sakauj krustnešus un 2. X ieņem arī Jeruzalemi.
- 1189 3. jeb trīs karaļu krusta gājiens, lai atgūtu Jeruzalemi (beidzas 1192 ar Ričarda Lauvassirds un Saladīna līgumu, kurā kristiešiem apsolīta brīva pieeja svētajām vietām).
- 1198 Krusta karš pret baltiem, līviem, igauņiem (beidzas 1290 ar šo cilšu pakļaušanu).
- 1201 Bīskaps Alberts Rīgas vietā ceļ stipru akmens pili – dibina Rīgas pilsētu.
- 1202 Bīskaps Alberts dibina Zobenbrāļu ordeni cīņai ar līviem, igauņiem un baltiem.
- 1202 4. krusta gājiens (beidzas 1204 ar Konstantinopoles ieņemšanu un izlaupīšanu).
1203. 17. VII Krustneši pirmo reizi ieiet Konstantinopolē kā gāztā imperatora algotņi.
1204. 13. IV Krustneši vēlreiz ieņem un izlaupa Konstantinopoli. Sagrautās Bizantijas impērijas vietā tie 9. maijā izveido Latīņu impēriju (pastāv līdz 1261).
- 1205 Venēcija labi pelna no krusta kariem; ar Latīņu impērijas izveidošanos Dženova un Piza ir pārspētas kā konkurentes Vidusjūras austrumos.

- 1209 Krusta karš pret albigiešiem, vērsts arī pret Tulūzas Raimundu (izlīgums 1229).
- 1212 Bērnu krusta gājiens; lielākā daļa bērnu ceļā nomirst vai tiek pārdoti verdzībā.
- 1215 Anglijas karalis Jānis Bezzemis, baronu spiests, izsludina Lielo brīvības hartu.
- 1216 Krusta karš pret prūšiem (beidzas 1283 ar prūšu pakļaušanu).
- 1217 5. Krusta karagājiens (noslēdzas 1221 ar Damjetas ieņemšanu).
- 1219 Igaunijā iebrūk Dānijas karalis Valdemārs II un dibina tur Rēveles pilsētu (Tallinu). Dāņi valda Ziemeļigaunijā līdz 1347, kad pārdod to Livonijas ordenim.
1223. 31. V Pie Kalkas upes mongoļi sakauj krievu kņazu vāji koordinētos spēkus.
- 1228 6. Krusta karagājiens (beidzas 1229 ar Frīdriha II un Ēģiptes sultāna līgumu, pēc kura krustneši atgūst Jeruzalemi, Bētlemi un Nācareti).
- 1231 Romas pāvests Gregors IX dibina inkvizīcijas tiesu cīņai ar keceriem.
1236. 22. IX Pie Saules žemaišu un zemgaļu karaspēks iznīcina Zobenbrāļu ordeni.
- 1236 Mongoļu hans Batu (1208–55) iznīcina Kamas Bulgāru valsti.
- 1237 Batu dodas karagājienā uz Austrumeiropu; 1240 sagrauj Kijevu un ir iekarojis visas krievu kņazistes, atskaitot Novgorodu. Ar to Krievzemē sākas mongoļu jūgs (līdz 1480).
- 1238 2. Krusta karš pret somiem (līdz 1249, kad zviedri pakļauj somu cilti tavastus).
- 1240 Novgorodas kņazs Aleksandrs (~1220–63) pie Ņevas upes sakauj zviedrus.
- 1241 Lībekas un Hamburgas tirdzniecības līgums – Hanzas savienības sākums 1259.
- 1241 Hans Batu sakauj vācu-poļu bruņiniekus pie Legņicas un ungāru karaspēku pie Šajo upes; pārziemojis Adrijas piekrastē, 1242 pavasarī dodas atpakaļ uz Āzijas stepēm.
- 1242 Aleksandrs Ņevskis uz Peipusa ezera ledus sakauj Vācu ordeņa karaspēku.
- 1244 Musulmaņi vēlreiz atkaro Jeruzalemi; krustneši zaudē to uz visiem laikiem.
- 1248 7. Franču krusta karagājiens uz Ēģipti, pie Mansūras kopā ar karali Luiju IX visi bruņinieki krita gūstā, no kura par lielu izpirkuma naudu atgriežas 1254.
- 1250 Varu Ēģiptē sagrābj mameluki (valda līdz 1517).
- 1253 Lietuvas lielkunigaitis Mindaugs (nonāvēts 1263) pieņem kristietību un tiek kronēts par karali, tomēr 1261 atsāk cīņu pret Vācu ordeni.
- 1256 Sākas Venēcijas un Dženovas Simtgadu karš par kundzību Vidusjūrā (līdz 1381).
- 1258 Mongoļi ieņem un noposta Bagdādi.
- 1259 Hanzas vācu tirdzniecības pilsētu savienība ar centru Lībekā (pēdējā sēde 1669).
1260. 13. VII Pie Durbes žemaiši un kurši sakauj Vācu un Livonijas ordeņa spēkus.

1260. 3. IX	Pie Aindžalutas mameluku sultāns Baibars satriec mongoļu karaspēku.
1265	Anglijā sāk darbu pirmais parlaments.
1270 8.	Franču krusta karagājiens uz Tunisu, kur karalis Luijs IX ar karaspēku iet bojā.
1274	Cieš neveiksmi hana Hubilaja rīkotā 1. mongoļu ekspedīcija uz Japānu.
1279	Juaņu dinastija Ķīnā (līdz 1368), ko nodibina mongoļu hans Hubilajs.
1281	Cieš neveiksmi hana Hubilaja rīkotā 2. mongoļu ekspedīcija uz Japānu.
1291	Mameluki ieņem Akonu, krustnešu pēdējo atbalsta punktu Palestīnā.
1297	Livonijas pilsoņu karš (līdz 1330) – ordenis pret Rīgu.
1301	Mazāzijā turku emīrs Osmans I (~1281–1326) pasludina sevi par sultānu un nodibina Osmaņu valsti (galvaspilsēta Bursa 1326–1365). Turcijas impērija pastāv līdz 1922.
1302. 11. VII	Pie Kurtrē Flandrijas pilsētu karaspēks sakauj Francijas karaļa karaspēku (piešu kauja).
1302	Francijā sanāk Ģenerālštati.
1307	Francijas karalis Filips IV Skaistais likvidē un aplaupa Templiešu ordeni.
1309	Sākas pāvesta Avījonas gūsts (ar pārtraukumiem līdz 1377).
1316	Lietuvā sāk valdīt lielkunigaitis Ģedimins (–1341). Sekmīgi karo ar Vācu ordeni, pievieno Polockas, Vitebskas un Volīnijas kņazistes, dibina (?) Viļņas pilsētu (1323).
1337	Sākas Simtgadu karš par Anglijas valdījumiem Francijā (līdz 1453).
1346. 26. VIII	Pie Kresī angļi, izmantojot lokašāvēju prasmi, uzvar franču karaspēku.
1347	Angļi ieņem Kalē un patur to līdz 1559 kā galveno savu operāciju bāzi Francijā.
1348	Eiropā plosās mēris (līdz 1354; arī 1361; 1374; 1388; 1576; 1630; 1670; 1711).
1352	Turki osmaņi sagrābj Galipoles pussalu Dardaneļu šaurumā – pirmo teritoriju Eiropā – un 1354 izveido tur tālāko iekarojumu atbalsta bāzi Gelibolu.
1356	Ķeizars Kārlis IV (čehu Karols I) izdod Zelta bullu.
1356	Angļi uzvar franču karaspēku pie Puatjē. Franču karalis krīt angļu gūstā, Francijā sākas jukas un nemieri.
1357	Parīzes un arī zemnieku sacelšanās 1358 (žakērija).
1361	Sākas Hanzas kari ar Dāniju (beidzas 1370 ar Hanzas uzvaru; arī 1420–35).
1362	Sultāns Murads I iekaro Adrianopoli (turku Edirnē) un 1365 uz to pārceļ Osmaņu valsts galvaspilsētu.
1362	Lietuva pievieno sev Kijevas kņazisti. Lietuvas teritorija sasniedz Melno jūru.
1368	Minu dinastija Ķīnā (valda līdz 1644), kas ieaicina zemē mandžūrus.
1371. 26. IX	Pie Maricas turki sakauj Balkānu tautu zemessargu karaspēku.

1380. 8. IX Kuļikovas laukā Maskavas lielkņazs Dmitrijs sakauj mongoļu karaspēku.
- 1381 Venēcijas uzvara Vidusjūras Simtgadu karā ar Dženovu.
1382. 26. VIII Mongoļu karaspēks, izmantojot Suzdaļas kņazu nodevību, ieņem Maskavu, kuras aizstāvēšanu vada lietuviešu kņazs Ostejs.
- 1385 Lietuvas un Polijas personālūnija (Krēvas ūnija); 1386 Jagaiļa un Jadvigas kāzas; 1387 Lietuvas kristīšana katoļcīsmā, kas izsauc neapmierinātību tās slāvu zemēs.
1389. 15. VII Kosovas laukā turki sakauj serbus un to sabiedrotos.
- 1393 Bagdādī ieņem un noposta Timurs (1336–1405); tas iezīmē Zelta ordas norietu.
1396. 25. IX Pie Nīkopolis turki sakauj ungāru, čehu, poļu, franču u.c. krustnešu spēkus Ungārijas Zīgismunda vadībā.
1402. 20. VII Pie Ankāras Timurs (Tamerlāns) sakauj osmaņu karaspēku, aizkavējot turku ekspansiju Eiropā.
1410. 15. VII Žalgiras (Grīnvaldes) kaujā lietuviešu, poļu un to sabiedroto (čehu, krievu, tatāru) karaspēks satricē Vācu ordeni.
- 1415 Angļi uzvar franču karaspēku pie Azenkūras, ieņem Parīzi un Normandiju.
- 1416 Pie Galipoles venēciešu flote iznīcina turku floti.
- 1418 Princis Enriki Jūrasbraucējs (1394–1460) Portugālē pie Sagrišas rada pirmo jūrniecības centru – observatoriju un jūrskolu. No šejienes sākas daudzas portugāļu jūras braucēju ekspedīcijas.
- 1420 Pieci krusta kari pret husītiem (līdz 1431).
1429. 8. V Notiek pavērsiens Simtgadu karā: franči Žannas d'Arkas vadībā sakauj angļu aplencējus pie Orleānas.
1431. 30. V Ruānā Žannu d'Arku sadedzina uz sārta.
- 1434 Florencē Kozimo Mediči (1389–1464) sagrābj varu; šī dzimta valda līdz 1737.
1444. 10. XI Pie Varnas turki sakauj krustnešus Vladislava III vadībā.
- 1445 Maincas zeltkalis Johans Gūtenbergs (~1400–68; īst. v. Genzefleiss) izdomā paņēmienu grāmatu iespiešanai no metāla literu salikuma (42 rindiņu Bībele – ap 1455).
- 1451 Osmaņu sultāns Mehmeds II (1432–81) izdod likumu, ka ikvienam sultānam ir jānogalina visi savi brāļi.
1453. 29. V Konstantinopolī ieņem turki sultāna Mehmeda II vadībā; viņš pārdēvē to par Stambulu un pasludina par Osmaņu valsts galvaspilsētu.
- 1455 Anglijā sākas Sarkanās un Baltās rozes kari (beidzas 1485 ar abu dinastiju – Lankasteru un Jorku – bojāeju; pie varas nāk Tjūdori un valda līdz 1603).
1456. 14.–22. VII Pie Belgradas Jānošs Hunjadi sakauj turku aplencējus un līdz 1521 aptur to invāziju Ungārijā.
- 1457 Marienburgu ieņem poļi; par Vācu ordeņa galvaspilsētu kļūst Kēnigsberga.
- 1475 Krimas haniste atzīst Osmaņu virskundzību.
- 1477 Kaujā pie Nansī krīt Burgundijas hercogs Kārlis Dromīgaiss; Burgundiju manto Hābsburgi, bet uz to pretendē arī Francijas karalis. Saasinās abu valdošo namu attiecības.

1480	Tatāru nesekmīgs uzbrukums Maskavai un mongoļu jūga beigas Krievzemē.
1487	Portugāļu jūrasbraucējs Bartolomeo Diašs (~1450–1500) apbrauc Āfriku no dienvidiem un dodas uz Indiju, tomēr komanda pieprasa atgriezties mājās.
1492	Spāņi ieņem Granadu, mauru pēdējo atbalsta punktu. Rekonkistas beigas.
1492. 12. X	Kolumbs, meklējot rietumu jūrasceļu uz Indiju, ierodas Amerikā.
1494	Pēc Neapoles karaļa nāves par viņa mantojumu (Dienvid-itāliju un Sicīliju) sākas Spānijas, Francijas un Svētās Romas impērijas karš (Itālijas kari līdz 1559). Itālijā nostiprinās spāņi.
1494. 7. VI	Tordesiljasas nolīgums par Spānijas un Portugāles ietekmes sfēru sadali pasaulē (spēkā līdz 1777).
1498	Portugāļu jūrasbraucējs Vasko da Gama pa B. Diaša atrasto ceļu ierodas Indijā.
1499	Florencietis Amerigo Vespuči (1451–1512) dodas braucienos, pēc kuriem kļūst zināms, ka ir atklāts jauns kontinents.
1501	Ordeņa mestrs Valters Pletenbergs atsit krievu uzbrukumu Livonijai (arī 1502).
1517	Reformācijas sākums Vācijā (Mārtiņš Luters pasludina 95 Vitenbergas tēzes).
1521	Turki ieņem Belgradu.
1523	Gustavs Vāsa lauž Kalmaras ūniju, dibina Zviedrijas valsti un kļūst par karali.
1524	Zemnieku karš Vācijā (1526 cieš sakāvi).
1525	Pie Pāvijas vācu ķeizara algotņi sakauj Francijas karaļa algotņus.
1526	Pie Mohačas turki sakauj ungāru karaspēku un pēc tam ieņem Budapeštu.
1526	Kabulas valdnieks Baburs (1483–1530) Indijā dibina Lielo Mogulu valsti (pastāv līdz 1707).
1533	Austrija slēdz mieru ar Osmaņu impēriju.
1536	Francija noslēdz savienību ar Osmaņu impēriju.
1538	Vidusjūrā turku flote uzvar apvienoto kristiešu floti.
1552	Kazaņas ieņemšana cara Ivana IV (1530–84) vadībā.
1556	Astrahaņas hanistes pievienošana Krievijai.
1558	Ar Krievijas iebrukumu sākas karš par Livonijas mantojumu (līdz 1583).
1560	Ērģemes kaujā krievu karaspēks sakauj Livonijas ordeni.
1561	Livonijas ordeņa mestrs un Rīgas arhibīskaps padodas Polijas un Zviedrijas karaļu žēlastībai (<i>Pacta subiectionis</i>). Abas lielvalstis iesaistās karā par Livonijas mantojumu.
1562	Livonijas ordenis sadalās divās hercogistēs – Pārdaugavas, kas pakļauta Polijas karalim (līdz 1629), un Kurzemes un Zemgales (bij. mestrs Gothards Ketlers kļūst par lēņa hercogu), – Ziemeļ-igaunija tiek Zviedrijai, Sāmsala un Piltenes novads paliek dāņu valdījumā (līdz 1656), bet Rīga kļūst par brīvpilsētu (līdz 1582).
1562	Francijā sākas hugenotu kari (beidzas 1598 ar Nantes ediktu).

- 1563 Par Baltiju sākas Ziemeļu septiņgadu karš (Dānija un Norvēģija pret Zviedriju).
- 1565 Krievijas cars Ivans IV cīņai ar opozīciju izveido Opričninu (likvidē 1572).
- 1566 Nīderlandes revolūcija (beidzas 1609 ar sacēlušos provinču uzvaru).
1569. 1. VII Ļubļinas ūnija pārveido Polijas un Lietuvas personālūniju vienā federatīvā valstī Žečpospolitā (poļu Rzeczpospolita).
1571. V Maskavu ieņem un nodedzina Krimas tatāri, bet 1572 to iebrukumu atsit.
1571. 7. X Turku sakāve jūras kaujā pie Lepanto izbeidz to kundzību Vidusjūrā.
1572. 24. VIII Bērtuļa nakts Parīzē (hugenotu izkaušana).
- 1579 Krievija sāk Sibīrijas iekarošanu (1639 nonāk līdz Klusajam okeānam).
- 1581 Utrehtas ūnijas provinces pasludina Nīderlandes neatkarību.
- 1582 Hidejosi Tojotomi (1535–98) kļūst par Japānas kancleru; viņš pārvar ieilgušās jukas un atkal apvieno valsti.
1588. 8. VIII Pie Gravelīnas zemesraga angļu flote sakauj spāņu Neuzvaramo armādu.
1598. IV Nantes edikts: Francijas karalis Indriķis IV pasludina ticības izvēles brīvību.
1598. VI Pie Okas upes jaunievēlētais cars Boriss Godunovs (~1552–1605) aiztur pēdējo Krimas tatāru karagājienu uz Maskavu.
- 1599 Sākas poļu–zviedru karš par Zviedrijas karaļa troni (līdz 1629; gk. Līvonijā).
- 1600 Iejasu Tokugava (1542–16) Sekigaharas kaujā iznīcina Tojotomi pēcnācējus un nodibina Tokugavas sjogunātu (1603–67) ar centru Edo (tag. nos. kopš 1869 Tokija).
- 1600 Anglijas karaliene Elizabete I dibina Ostindijas kompāniju Indijas pakļaušanai.
- 1602 Holande nodibina holandiešu Ostindijas kompāniju Indonēzijas pakļaušanai.
- 1603 Skotija un Anglija apvienojas personālūnijā.
- 1604 Krievijā par troni cīnās viltuscari, poļu un zviedru inter-
vence, zemnieku karš (1612 krievu zemessardze padzen
poļus un 1613
Zemste par caru ievēlē Mihailu Romanovu).
- 1607 Britu pirmā pastāvīgā kolonija Amerikā (Virdžīnija).
- 1617 Saskaņā ar Stolbovas miera līgumu Zviedrija atdod Krievijai Ingermanlandi.
- 1618 Trīsdesmitgadu karš (līdz 1648): Hābsburgi zaudē cīņu par pasaules kundzību.
- 1621 Poļu–zviedru kara laikā karalis Gustavs II Ādolfš (1594–1632) ieņem Rīgu.
- 1626 Pie Valles zviedri sakauj poļu karaspēku un nostiprinās Vidzemē.
- 1626 Holandieši par 26 dolāriem nopērk no indiāņiem Manhetenas pussalu un dibina Jauno Amsterdamu (pēc 1667 Ņujorka).
- 1632 Pie Licenes zviedri sakauj Vallenšteinu, bet karalis Gustavs II Ādolfš krīt kaujā.

- 1639 Japānas pašizolācija – visu ostu slēgšana, izņemot Dešimas salu pie Nagasaki.

Jaunie laiki

- 1640 Revolūcija Anglijā (beidzas 1660 ar Stjuartu restaurāciju).
 1644 Mandžūru Ciņu dinastija Ķīnā (valda līdz 1911).
 1649. 30. I Anglijas karalis Kārlis I sodīts ar nāvi; 19. V pasludināta republika.
 1649 Īrijas iekarošana un tīrīšana ar militāru spēku.
 1652 1. holandiešu–angļu jūras karš (līdz 1654).
 1654 Angļu–spāņu karš (līdz 1659).
 1654 Ukrainas kazaki lūdz Krievijas palīdzību (Perejaslavļas rada); sākas krievu–poļu karš (beidzas 1667 ar Andrusovas pamiera līgumu).
 1655 Ar zviedru iebrukumu Polijā sākas (pirmais) Ziemeļu karš (beidzas 1660 ar Olīvas miera līgumu); pret Zviedriju karā iesaistās Krievija un 1657 arī Dānija.
 1656. 17. V Krievija piesaka karu Zviedrijai un mēģina vienoties ar Poliju, iebrūk Livonijā un nesekmīgi aplenc Rīgu (karš beidzas 1661 ar Kardisas miera līgumu).
 1657 Ukrainas hetmanis Bogdans Hmeļnickis (1595–1657) noslēdz slepenu līgumu ar Zviedriju pret Poliju un Krieviju.
 1658 Ukrainas hetmanis Vigovskis (–1664) nolemj pievienoties Polijas–Lietuvas ūnijai (Gadjačkas līgums).
 1659 Pie Konotopas Krīmas tatāru un ukraiņu apvienotie spēki sakauj krievu spēkus, tomēr karagājiens uz Maskavu nenotiek, jo labā krasta Ukrainā sākas sacelšanās pret Vigovski.
 1663 1. turku karš Austrijā (līdz 1664) un turku iebrukums Eiropā (līdz 1699).
 1665 2. holandiešu–angļu jūras karš (līdz 1667).
 1672 3. holandiešu–angļu, franču, zviedru karš (līdz 1674).
 1676 Sākas 1. krievu–turku karš (līdz 1681); pavisam to ir ~10, parasti nenumurē.
 1683 2. turku karš (līdz 1699); Polijas karalis Jans III Sobeskis (1629–96) ar apvienotiem vācu–poļu spēkiem debloķē turku aplenkto Vīni un aptur to ekspansiju Eiropā.
 1686 Sākas 2. krievu–turku karš (līdz 1700); vairāki Krīmas (1687, 1689, 1695, 1696) un divi Azovas karagājiņi (1695 un 1696).
 1687 Austrija un Ungārija apvienojas, izveidojot Austroungārijas dubultmonarhiju.
 1688 Slavenā revolūcija Anglijā. Troni nodod Orānijas Vilhelmam III.
 1689 Sākas karš par Pfalcas mantojumu (līdz 1697 gandrīz visa Eiropa pret Franciju).
 1700 Sākas (otrais) Ziemeļu karš (līdz 1721): Dānija, Polija un Krievija uzbrūk Zviedrijai.
 1701 Karš par Spānijas mantojumu (līdz 1714), Jauno laiku pirmais pasaules karš.

- 1704 Angli iekaro Gibraltāra klinti Spānijas dienvidos (šobrīd pēdējā kolonija Eiropā).
- 1707 Lielbritānija kā Skotijas un Anglijas ūnija (UK – Apvienotā Karaliste).
- 1710 Sākas 3. krievu–turku karš (līdz 1713); neveiksmīgā Prutas karagājiena dēļ 1711 nākas atdot Turcijai Azovu.
- 1716 3. turku karš (līdz 1718); Austrijas karavadoņa prinča Eižena uzvaras.
- 1735 4. turku karš pret Austriju un ceturtais arī pret Krieviju (līdz 1739); sākas abu lielvalstu sāncensība Balkānos.
- 1740 Karš par Austrijas mantojumu (līdz 1748); Austrija spiesta atdot Prūsijai Silēziju.
- 1741 Krievu–zviedru karš (līdz 1743); Krievija okupē visu Somiju.
- 1756 Septiņgadu karš (līdz 1763) par Silēziju; Prūsiju no pilnīgas sakāves glābj Krievijas carienes Elizabetes nāve 1762 (Frīdriha Lielā brīnums).
- 1757 Pie Plesī angļu Ostindijas kompānijas karaspēks satriec Bengālijas armiju.
- 1757 Ķīnas ostu slēgšana ārzemju kuģiem, izņemot Makao.
- 1760 Angli ieņem Monreālu un padara Kanādu par Britu impērijas sastāvdaļu.
- 1762 Krievijā caru Pēteri III gāž no troņa viņa sieva vācu princese un kļūst par valdnieci Katrīnu II (1729–96).
- 1768 Sākas 5. krievu–turku karš (līdz 1774). Krievu karaspēks ieņem Azovu un pakļauj Krimas hanisti (galīgi pievieno 1783), kā arī Melnās jūras Kaukāza piekrasti.
- 1772 Polijas I dalīšana starp Krieviju, Austriju un Prūsiju (II – 1793; III – 1795).
- 1775 Ziemeļamerikas neatkarības karš (līdz 1783).
1776. 4. VII Ziemeļamerikas Savienoto Valstu (ASV) neatkarības deklarācija.
- 1778 Karš par Bavārijas mantojumu (līdz 1779) starp Prūsiju un Austriju; uzvarētāja – Prūsija – kļūst par hegemoni vācu valstu starpā (ap 400 sīku vācu valstu).
- 1787 6. Krievu–turku karš (līdz 1791); Krievija nostiprinās pie Melnās jūras.
1789. 5. V Francijas karalis Luijs XVI atklāj pēc 175 gadu pārtraukuma sasauktos Ģenerālštatus. 17. VI parlamenta trešās kārtas deputāti pasludina sevi par Nacionālo sapulci, 9. VII – par Satversmes sapulci. Karalis tam visam piekrīt, taču vienlaikus pulcē karaspēku.
1789. 14. VII Lielās franču revolūcijas sākums – Bastīlijas ieņemšana; 4.–7. un 26 VIII Satversmes sapulce pieņem Cilvēka un pilsoņa tiesību deklarāciju un atceļ dzimtbūšanu.
- 1790 Francijas Satversmes sapulce atceļ kārtu privilēģijas.
1791. 3. IX Satversmes sapulce pasludina Francijas konstitūciju; 1. X saskaņā ar to sanāk Likumdošanas sapulce, kas atceļ karali un izsludina Nacionālā konventa vēlēšanas.
1792. 21. IX Nacionālais konvents pirmajā sēdē pasludina Franciju par republiku.

1793. 2. VI	Sākas jakobīņu terors (līdz 1794. 28. VII, kad giljotinēts M. Robespjērs).
1794	Franču revolucionārā armija pirmo reizi iziet ārpus savas valsts robežām un ieiet Beļģijā, kur nodibina Batāvijas republiku (pastāvēja līdz 1806).
1795	Napoleons Bonaparts (1769–1821) likvidē rojālistu dumpi Parīzē.
1797	Napoleona panākumi Ziemeļitālijā: ieņemta Pjemonta, Lombardija, Pāvesta valsts un Šveice. Likvidēta Venēcijas republika.
1798. 1. un 2. VIII	Pie Abūkiras raga angļu admirālis Nelsons (1758–1805) iznīcina franču floti, tādējādi bloķēdams Napoleona ekspedīcijas korpusu Ēģiptē.
1798	Vācu izgudrotājs Aloizs Zenefelders (1771–1834) atklāj litogrāfiju.
1799. 9. XI	18. Brumaire. Napoleons Parīzē sagrābj varu, kļūstot par Pirmo konsulu.
1802	Francijā dibina Izglītības ministriju un sāk pāreju uz trīs pakāpju apmācības sistēmu. Dažu gadu laikā Napoleons radikāli pārveido Francijas sabiedrību un tās pārvaldi.
1804	Napoleons publicē <i>Code Civil</i> . Nobalsošanā tauta piekrīt pasludināt Franciju par mantojamu Bonapartu impēriju. 2. XII Napoleons tiek kronēts par Francijas imperatoru.
1805. 21. X	Pie Trafalgāras raga admirālis Nelsons iznīcina atjaunoto franču floti.
1805. 2. XII	Pie Austerlicas Napoleons sakauj austriešu un krievu apvienotos spēkus.
1806. 14. X	Pie Jēnas un Auerštetas Napoleons sakauj prūšu un sakšu spēkus.
1806	Napoleons pret Angliju izsludina kontinentālo blokādi.
1806	Napoleons pārveido Batāvijas republiku par Holandes karalisti ar brāli Luiju Bonapartu kā karali.
1806	Sākas 7. krievu–turku karš (līdz 1812); iespējams, tas ir Napoleona iniciēts.
1807	Prūsija sāk reformas (noslēdzas 1816 ar zemnieku brīv-laišanu).
1807. 7. VII	Francija ar Krieviju noslēdz Tilzītes mieru; 21. VII – arī ar Prūsiju.
1810	Pretēji Tilzītes miera noteikumiem Krievija atsāk tirdzniecību ar Angliju.
1811. 5. VII	Karakasas kongress proklamē Venecuēlas neatkarību, reāli tā to iegūst pēc S. Bolivāra (1783–1830) uzvarām pār spāņu kolonizatoriem 1817–20 atbrīvošanas karā.
1812. 24. VI	Napoleona karaspēks pāri Nemunai pāriet Krievijas robežu.
1812. 7. IX	Napoleons Borodinas kaujā piespiež atkāpties M. Kutuzova (1745–1813) komandēto krievu armiju, 14. IX ieiet Maskavā, bet jau 19. X to pamet.
1813. 16.–19. X	Leipcigas lielkaujā M. Barklaja de Tolli (1761–1818) vadītie krievu, prūšu, austriešu un zviedru spēki satriec Napoleona franču armiju (Tautu kauja).
1814. 30. III	Pretfranču koalīcijas spēki ienāk Parīzē; 4. IV Napoleons

- tiek gāzts no troņa un izsūtīts uz Elbas salu; 6. IV notiek Burbonu restaurācija, tronī nāk Luija XVI brālis Luijs XVIII; 30. V karojošās valstis vienojas atjaunot *status quo* 1792. 1. I.
1814. 1. X Sākas Vīnes kongress Napoleona karu radīto seku revīdēšanai (noslēguma akts 1815. 9. VI), patiesībā Eiropas un pasaules pārdalīšanai uzvarētāju labā.
1815. 1. III Napoleons no Elbas salas ar 1000 vīriem izceļas Francijas dienvidos krastā pie Kannām; 20. III viņš jau ir Parīzē un uz 100 dienām atjauno varu (līdz 22. VI).
1815. 18. VI Pie Vaterlo Napoleona armiju sakauj angļu, holandiešu un prūšu spēki.
1815. 26. IX Krievijas, Austrijas un Vācijas monarhi Parīzē paraksta manifestu par Svēto savienību (*Holy Alliance*).
1816. 9. VII Neatkarību proklamē Laplatas SV (kopš 1826 Argentīna).
- 1816 Zemnieku brīvlatīšana Igaunijā.
- 1817 Zemnieku brīvlatīšana Kurzemē.
- 1819 Zemnieku brīvlatīšana Vidzemē.
1819. 16. VIII Anglijā apšauj Pītersfildas strādnieku demonstrāciju (*Pīterloo*).
1819. 17. XII Angosturas kongress proklamē Lielās Kolumbijas republiku, par prezidentu izvēlot S. Bolīvāru (1830 tā sadalās Venecuēlā, Ekvadorā un Jaunās Granādas SV – kopš 1861 Kolumbija).
- 1820 Revolūcijas Spānijā, Neapolē, Sicīlijā un 1821 arī Pjemonā (apspiestas 1821 ar austriešu karaspēka palīdzību)
- 1821 Sākas grieķu neatkarības karš (līdz 1829, kad Turcija atzīst Grieķijas neatkarību).
1821. 28. IX Meksikas neatkarības pasludināšana.
1822. 13. I Grieķijas neatkarības pasludināšana.
1822. 7. IX Brazīlijas neatkarības pasludināšana.
1825. 14. XII Dekabristu sacelšanās Pēterburgā un 29. XII Čerņigovā.
1827. 20. X Navarinas līcī Lielbritānijas, Krievijas un Francijas apvienotā flote iznīcina turku–ēģiptiešu jūras spēkus.
- 1828 Sākas 8. krievu–turku karš (beidzas 1829); Lielbritānija un Francija nevēlas pieļaut Krievijas nostiprināšanos Balkānos un Melnās jūras šaurumos.
1830. 14. VI Franču karaspēks iebrūk Alžīrijā.
1830. 27.–29. VII Jūlija revolūcija Francijā.
- 1830 Revolūcija Polijas karalistē Krievijā (apspiež 1831, atceļ personālūniju 1832).
- 1834 Britu kolonijā Dienvidāfrikā senākie būru kolonisti sāk Lielo ceļu uz ziemeļiem, kur izveido trīs neatkarīgas būru republikas: Natali, Transvālu un Oranji.
- 1838 1. angļu–afgāņu karš (līdz 1842).
1839. 3. XI Turcijā publicēta reformu programma (*Tanzimat*).
- 1840 1. opija karš Ķīnā (līdz 1842).
- 1846 ASV intervence Meksikā (beidzas 1848, Meksika zaudē apm. pusi teritorijas).
1848. 22.–24. II Revolūcija Parīzē: Jūlija monarhijas krišana un republikas pasludināšana Francijā.
- 1848 Revolūcijas Vācijā, Austrijā, Itālijā, Ungārijā un sacelšanās Polijā (arī 1849).

1848	Pirmais dāņu–prūšu karš par Šlēsvigu un Holšteinu (līdz 1850).
1851. 2. XII	Kontrevolūcija Francijā un 2. impērijas proklamēšana.
1853	Kā 9. krievu–turku karš sākas Krīmas karš. 1854 karā iesaistās Francija, Lielbritānija un Sardīnija; Krievija 1855 zaudē Sevastopoli un 1856 spiesta parakstīt tai neizdevīgo Parīzes miera līgumu.
1854	ASV eskadra M. Perri vadībā piespiež Japānu atvērt ostas Simodu un Hakodati.
1856	2. opija karš Ķīnā (līdz 1860).
1857	Sipaju sacelšanās Indijā (apspiesta 1859).
1858	Japāna noslēdz tirdzniecības līgumus ar visām attīstītajām valstīm.
1859	Sākas Suecas kanāla rakšana (pabeigta 1869).
1859	Austriešu–itāļu–franču karš. Pjemonta ar Francijas palīdzību sāk cīņu par Itālijas apvienošanu; Austrija pēc sakāves nodod Pjemontai Lombardiju, toties Francija atņem tai Nicu un Savoju. Itālija vēl apvienota netiek.
1860	Sacelšanās Neapolē, kuras karalis Dienviditālijā pārstāv Francijas Burbonu intereses. Liela loma Itālijas apvienošanā ir Dž. Garibaldi (1807–82) partizāniem.
1861. 18. II	Itālijā proklamēta apvienotā karaliste.
1861. 5. III	Publiskots likums par zemnieku brīvībaišanu Krievijā.
1861	Pilsoņu karš ASV: Ziemeļi cīnās pret Dienvidu konfederātiem un par verdzības atcelšanu (līdz 1865).
1863	Šlahtiči sacēlas pret krievu kundzību Polijā, bet negūst zemnieku atbalstu.
1864	Otrais dāņu–prūšu karš: Dānija zaudē Šlēsvigu, Holšteinu un Lauenburgu.
1866. 16. VI	Austriešu–prūšu karš, 23. VIII Austrija atzīst Prūsijas hegemoniju Vācijā.
1867	Austroungārijas dubultmonarhija kā valsts vienotības garants (līdz 1918).
1867	Meidzi buržuāziskā revolūcija Japānā, sjogunāta likvidēšana.
1868	Imperatora augstākās varas atjaunošana Japānā; par galvaspilsētu kļūst Tokija.
1868	Krievija iekaro Buhāru un Samarkandu.
1870	Franču–prūšu karš (beidzas 1871).
1870. 4. IX	Revolūcija Parīzē; 2. impērijas krišana, Nacionālās aizsardzības valdība.
1871. 18. I	Versaļā proklamē Vācijas impēriju.
1871. 18. III–28. V	Parīzes Komūnas dienas.
1872	Berlīnē notiek Krievijas, Vācijas un Austrijas imperatoru tikšanās.
1873	Japānā atcelta feodālā sistēma.
1877	Sākas 10. krievu–turku karš (līdz 1878). Krievu panākumus koriģē Berlīnes kongress.
1878	2. angļu–afgāņu karš (līdz 1880).
1880	Sākas angļu–būru (pirmais) karš (beidzas 1881 ar valdības krīzi Londonā).

1882. VII–IX	Lielbritānija okupē Ēģipti.
1884. 15. XI	Berlīnes 14 valstu konference par Centrālāfrikas sadalīšanu (vienošanās panākta 1885. II sākumā).
1885. 6. IX	Bulgārija pievieno Austrumrumēliju; tās dēļ karš ar Serbiju (līdz 7. XII).
1886. 1.	I Lielbritānija anektē Birmu.
1889	Japānā izsludināta konstitūcija pēc Prūsijas parauga.
1890	Krievija sāk būvēt Transsibīrijas dzelzceļu (pabeidz 1904).
1892	Krievijas un Francijas slepena vienošanās kara gadījumā ar Vāciju tūlīt uzsākt karadarbību divās frontēs (Pirmā pasaules kara sākumā tā arī notika).
1894	Japāna izraisa karu ar Ķīnu Korejas dēļ (Simonoseki miera līgums 1895).
1895	Turcijā pirmie armēņu grautiņi (arī 1915–16, kad bojā iet > 1,5 milj. armēņu).
1895	Itāļu–abesīniešu karš (beidzas 1896 ar itāļu padzīšanu no Etiopijas teritorijas).
1898. 22. IV	Amerikāņu–spāņu karš (līdz 13. VIII amerikāņu jūras spēki ar vietējo cīnītāju palīdzību ieņem Kubu, Puertoriko un Filipīnas, anektē Guamas salu).
1898. 19. IX	Lielbritānijas un Francijas sadursme Fašodā Sudānas dēļ.
1899	Sākas angļu–būru (otrais) karš (beidzas 1902 ar būru republiku aneksiju).
1900	Ķīnā sākas bokseru dumpis (apspiež 1901 Eiropas valstis kopējiem spēkiem).
1904. 9. II	Sākas krievu–japāņu karš (beidzas pēc Krievijas sakāves ar 1905. 5. IX Portsmouthas miera līgumu).
1904. 8. IV	Anglijas un Francijas vienošanās par koloniju sadali Ziemeļāfrikā.
1905. 9. I	Ar strādnieku demonstrācijas apšaušanu Pēterburgā sākas revolūcija Krievijā (pēc Nikolaja II manifesta 17. X iet mazumā, atsevišķas sadursmes vēl 1907).
1905	Revolūcija Persijā (līdz 1911).
1907	Antantes izveidošanās.
1908. 23. VII	Sākas Jaunturku revolūcija.
1908. 5. X	Bulgārijas neatkarības proklamēšana.
1908. 7. X	Austrungārija anektē Bosniju un Hercegovinu (sākas Bosnijas krīze).
1910. 22. VIII	Japāna anektē Koreju.
1910	Meksikas revolūcija (līdz 1917).
1911. 29. IX	Sākas itāļu–turku karš Tripolitānijas un Kirenaikas dēļ (Itālija 1912. X šīs zemes apvieno Lībijas kolonijā). Pirmo reizi karā izmantota aviācija.
1911. 10. X	Sākas revolūcija Ķīnā (29. XII Suņs Jatsens ievēlēts par prezidentu).
1912. 1.	Balkānu karš. Bulgārija, Grieķija, Melnkalne un Serbija sakauj Turciju, kas 1913 zaudē visus savus īpašumus Eiropā, izņemot Stambulu un nelielu apgabalu pie tās.
1913. 2.	Balkānu karš. Grieķija, Melnkalne un Serbija, vēlāk arī Rumānija un Turcija sakauj Bulgāriju, kas zaudē lielu daļu I. Balkānu karā iegūtās teritorijas.

Visjaunākie laiki

1914. 28. VI Austrijas troņmantnieka Franča Ferdinanda nogalināšana Sarajevā.
1914. 28. VII Austrija piesaka karu Serbijai un bombardē Belgradu, austriešu karaspēka iebrukums Serbijā sākas 12. VIII, bet tiek atsists.
1914. 29. VII Krievijā izsludina daļēju, bet 30. VII vispārējo mobilizāciju.
1914. 1. VIII Vācija piesaka karu Krievijai, jo tā atsakās atsaukt mobilizāciju.
1914. 3. VIII Vācija piesaka karu Francijai kā Krievijas sabiedrotajai.
1914. 4. VIII Lai dotu Francijai zibensātru triecienu saskaņā ar *Šlifena plānu*, vācu armija iebrūk Beļģijā; Anglija sakarā ar Beļģijas neitralitātes pārkāpšanu piesaka Vācijai karu.
1914. 17. VIII Divas krievu armijas (1. un 2.) iebrūk Rītprūsijā.
1914. 23. VIII Japāna piesaka karu Vācijai un sagrābj tās īpašumus Tālajos Austrumos.
1914. 26.–30. VIII Pie Tannenbergas Rītprūsijā vācu spēki ielenc un iznīcina krievu 2. armiju.
1914. 5.–12. IX Pirmajā kaujā pie Marnas tiek apturēts un atsviests vācu karaspēks, kas virzās uz Parīzi.
1914. 6.–15. IX Pie Mazūru ezeriem Rītprūsijā vācu spēki sakauj krievu 1. armiju.
1914. 16. IX–15. X Skrējiens uz jūru: vācu un franču armijas cenšas apiet viena otras atklāto ziemeļu flangu, kamēr abas atduras Ziemeļjūras piekrastē.
1914. 20. X–15. XI Pirmā kauja pie Ipras un pāreja Rietumu frontē uz pozīciju karu.
1914. 29. X Turcija iestājas karā Vācijas un Austroungārijas pusē. Krievija sekmīgi karo ar to Aizkaukāza frontē (11. krievu-turku karš Pirmā Pasaules kara ietvaros).
1915. 19. II Sākas Galipoles kauja, kurā angļu flote nesekmīgi cenšas gūt kontroli pār Marmora jūras šaurumiem (desants izcelts 25. IV un evakuēts 1916. 9. I).
1915. IV Vācija sāk karadarbību Krievijas teritorijā (iebrūk Polijā, Lietuvā un Kurzemē).
1915. 22. IV–V Otrā kauja pie Ipras; vācieši pirmoreiz lieto indīgās gāzes (hloru).
1915. 2. un 3. V Daugavgrīvas zemessardzes apvienotie bataljoni pie Svētes upes atsit vācu uzbrukumu Jelgavai.
1915. 8. V Vācu karaspēks ieņem Liepāju.
1915. 23. V Karā Antantes pusē iestājas Itālija, pametusi savus trejsabiedrotos.
1915. 1. VII Sākas Vācijas uzbrukums Austrumu frontē no Baltijas piekrastes līdz Sanas upei (Jelgava krīt 1. VIII, Varšava – 8. VIII, Kauņa – 18. VIII, Bresta – 25. VIII).
1915. 11. X Bulgārija iestājas karā Vācijas, Austroungārijas un Turcijas pusē.
1915. XI Frontes līnija Austrumu frontes ziemeļu spārnā nostabilizējas pie Rīgas un gar Daugavu; iepretī Ikšķilei asā Daugavas izliekumā krievi patur nelielu placdarmu, kuru tā aizstāvji

- (latvieši 1916. III–IX) lielo zaudējumu dēļ (arī no gāzēm) nosauc par Nāves salu.
1916. 21. II Sākas vācu lieluzbrukums Verdenas nocietinājumiem ziemeļaustrumos no Parīzes (līdz 18. XII, kad franču armija atjauno stāvokli, kāds bija pirms uzbrukuma).
1916. 23. IV Īrijā sākas sacelšanās (beidzas 30. IV ar neatkarības pasludināšanu).
1916. 31. V un 1. VI Pie Jitlandes pussalas norisinās jūras kauja – viena no lielākajām karu vēsturē.
1916. 4. VI Galīcijā un Volīnijā panākumus dod ģenerāļa A. Brusilova (1853–1926) uzbrukuma artilērijas sagatavošanas taktika plašā frontē (Brusilova pārrāvums – līdz 13. VIII krievi ieņem austriešu pozīcijas 550 km platā frontē 60–150 km dziļumā).
1916. 1. VII Pie Sommas sākas Sabiedroto lieluzbrukums (turpinās līdz 26. XI, atējot izejas pozīcijās); tā gaitā angļi pirmoreiz 15. IX raida kaujā tankus.
1916. 3. VII Krievijas un Japānas slepenā vienošanās pret trešo valstu ietekmi Ķīnā.
1917. 5. I Latviešu strēlnieku uzbrukums vācu pozīcijām Tīrelpurvā un pie Ložmetējkalna (*Ziemassvētku kaujas* līdz 11. I, atvairis *Janvāra kaujas* līdz 4. II).
1917. 8. III Krievijā sākas *Februāra revolūcija*; 15. III cars Nikolajs II atsakās no troņa; pie varas nāk Pagaidu valdība un Strādnieku, zaldātu un zemnieku deputātu padomes.
1917. 17. III Kijevā izveidota Ukrainas Centrālā rada (to padzen 1918. 29. IV vācu okupācijas armijas pavēlniecība).
1917. 6. IV Karā Antantes pusē iestājas ASV.
1917. 1. VII Krievijas Pagaidu valdība plāno vispārēju uzbrukumu Austrumu frontē, bet karavīri atsakās iet uzbrukumā (to sauc arī par Jūnija, Kerenska, 4. Brusilova uzbrukumū).
1917. 7. VII–29. XI Trešā kauja pie Ipras; 12. VII vācieši pirmoreiz lieto speciāli radītu indīgo kaujas vielu – sinepju eļļu jeb *ipritu*.
1917. 1. IX Pie Ikšķiles sākas vācu uzbrukums, lai apietu Rīgu; tomēr 2. latviešu strēlnieku brigāde *Mazās Juglas kaujā* 26 stundas notur aizsardzības pozīcijas un nosedz krievu 12. armijas atkāpšanos no Rīgas. Tālāku vācu armijas virzīšanos Vidzemē strēlnieki atvairā kaujās pie Sīguldas, Jūdažiem, Nītaures u.c.
1917. 3. IX Vācu karaspēks ieņem Rīgu.
1917. 18. IX Viļņas konference balso par Lietuvas neatkarību (tobrīd to ir okupējusi Vācija).
1917. 24. X–29. XI Pie Kaporeto notiek kauja; no pilnīgas sagrāves itāļu armiju paglābj divu Sabiedroto divīziju ierašanās.
1917. 6. un 7. XI Boļševiki Petrogradā padzen Pagaidu valdību (*Oktobra revolūcija*).
1917. 7. XI Donas kazaku sacelšanās (*Kaļedina dumpis*) pret padomju varu (sakauts 11. II). Krievijas Pilsoņu kara sākums.
1917. 9. XI Pagaidu valdības vadītājs A. Kerenskis (1881–1970) un ģen. Krasnovs organizē uzbrukumu Petrogradaī, lai atgūtu varu (14. XI boļševiki uzbrukumu atsit).

- 1917.20.XI-6.XII Notiek Kambrē kauja; Sabiedrotie pirmoreiz masveidā lieto tankus (476 mašīnas) un aviāciju, tomēr panākumi ir niecīgi un vācieši ar prettriecienu tos likvidē.
1917. 6. XII Somijas neatkarības proklamēšana (Ļeņina valdība to atzīst 31. XII).
1917. 15. XII Padomju Krievija noslēdz pamieru ar Vāciju un tās sabiedrotajām.
1917. 23. XII Angļu un franču vienošanās par *darbības sfērām* (intervenci) Krievijā.
1918. 8. I ASV prezidenta V. Vilsona (1856–1924) *miera vēstījums* Kongresam.
1918. 19. I Boļševiki Petrogradā padzen demokrātiski ievēlēto Satversmes sapulci.
1918. 24. I Ukrainas Centrālā rada proklamē Ukrainas neatkarību.
1918. 16. II Lietuvas neatkarības proklamēšana.
1918. 24. II Igaunijas neatkarības proklamēšana.
1918. 3. III Parakstīts Vācijas un Krievijas miera līgums Brestļitovskā (*Brestas miers*; Krievija anulē 13. XI).
1918. 9. III Angļu desants izceļas Murmanskā. Ar to sākas tieša ārzemju intervence Krievijā (beidzas 1922. 25. X, japāņiem atstājot Vladivostoku).
1918. 21. III Pie Amjēnas, izmantojot Austrumu frontes sabrukumu, vācu karaspēks uzsāk savu *pavasara uzbrukumu* (līdz 4. IV), tomēr Amjēnu ieņemt tam neizdodas.
1918. IV Ukrainā anarhista N. Mahno (1889–1934) vadībā sākas bruņota cīņa pret vācu okupāciju, hetmanščinu un baltgvardiem; Mahno reizēm sadarbojas ar Sarkanā armiju, tomēr atsakās pakļauties padomju varai un 1921. 26. VIII ar ~500 cīnītājiem dodas trimdā.
1918. 25. V Sākas *Čehoslovāku dumpis* (Sarkanās armijas pretuzbrukums 5. IX).
1918. 27. V Parīzes virzienā sākas vācu pēdējais uzbrukums Pirmajā pasaules karā.
1918. 6.–7. VII Kreiso eseru dumpis Maskavā un vairākās Pievolgas pilsētās; to apspiež Latviešu sarkanie strēlnieki.
- 1918.15.VII-4.VIII Otrajā kaujā pie Marnas Sabiedrotie atvairā vācu pēdējo uzbrukumu.
1918. 8. VIII Sākas Sabiedroto pretuzbrukums pie Amjēnas.
1918. 26. IX Sākas vispārējs Sabiedroto uzbrukums Rietumu frontē.
1918. 28. X Čehoslovākijas neatkarības proklamēšana.
1918. 7. XI Polijas neatkarības proklamēšana.
1918. 8. XI Rīgā bijušās Livonijas robežās proklamē Baltijas hercogisti personālūnijā ar Vāciju (izjuka 28. XI sakarā ar ķeizara Vilhelma II atteikšanos no troņa).
1918. 9. XI Novembra revolūcija Vācijā; ķeizars Vilhelms II (1859–1941) emigrē uz Nīderlandi, kur 28. XI atsakās no troņa.
1918. 11. XI Kompjēnas pamiers izbeidz Pirmo Pasaules karu.
1918. 12. XI Austrijas republikas proklamēšana.
1918. 18. XI Latvijas neatkarības proklamēšana.
1918. 7. XII Latvijas Pagaidu valdība paraksta līgumu ar Vāciju par kopīga karaspēka (Landesvēra) izveidošanu; vēlāk vācu puse to izmanto, lai iejauktos Latvijas iekšējās lietās.

1919. 18. I Sākas Parīzes miera konference (līdz 1920. 21. I), kas lika pamatus t.s. Versaļas–Vašingtonas līgumu sistēmai: Versaļas – ar Vāciju, Senžermēnas – ar Austriju, Neijas – ar Bulgāriju, Trianonas – ar Ungāriju, Sevras – ar Turciju, kā arī Vašingtonas konferencē (1921–22) noslēgtie līgumi par Tālajiem Austrumiem un kara flotēm.
1919. V Ar grieķu karaspēka desantu Rietumanatolijā sākas Grieķu–turku karš (interventi tiek padzīti 1922 rudenī; evakuēti tiek arī ~1,7 milj. Mazāzijas grieķu).
1919. 28. VI Versaļas miera līgums starp uzvarētājvalstīm un Vāciju. Līgumā iekļauti arī Parīzes miera konferencē izstrādātie Tautu Savienības statūti.
1919. 11. VII Latvijas armijas virspavēlnieks ģen. D. Sīmonsons (1859–1933) izdod pavēli Latvijas armijai Nr.1.
1919. IX Revolūcija Turcijā Mustafā Kemalpašā (Ataturka 1881–1938) vadībā (beidzās 1923. 29. X ar republikas pasludināšanu).
1919. 3. angļu–afgāņu karš (beidzas 1921 ar Kabulas līgumu, kurā angļi atzīst Afganistānas neatkarību).
1919. 11. XI Latvijas armija atbrīvo Pārdaugavu no P. Bermonta karaspēka.
1919. 30. XI No Latvijas teritorijas pilnībā padzīts P. Bermonta karaspēks.
1920. 4. II No Latvijas teritorijas pilnībā padzītas Sarkanās armijas vienības.
1920. 11. VIII Rīgā parakstīts Latvijas un Krievijas miera līgums.
1920. VIII Sākas Tambovas guberņas zemnieku sacelšanās pret padomju valdības kara komunisma politiku laukos (apspiež līdz 1921 VIII Sarkanās armijas daļas).
1920. 8. X Poļu armija okupē Viļņas apgabalu; tas vēlāk apgrūtina Lietuvas un pārējo Baltijas valstu sadarbību.
1921. 28. II Sākas Kronštates dumpis; bolševiki to 18. III apspiež, tomēr Krievijā kara komunisma politiku nākas nomainīt ar jauno ekonomisko politiku (NEP).
1922. 16. IV Noslēgts Vācijas un Krievijas Rapallo līgums.
1922. 28.–30. X Itāļu fašistu gājiens uz Romu; 31. X karalis ieceļ B. Musolīni (1883–1945) par Itālijas valdības premjerministru un tas nodibina valstī fašistisku diktatūru.
1922. 20. XI Sākas Lozannas starptautiskā konference (līdz 1923. 24. VII) par Tuvo Austrumu jautājumiem.
1922. 30. XII Krieviju pārdēvē par Padomju Sociālistisko Republiku Savienību (PSRS līdz 1991).
- 1926 Britu Impērijas konference deklarē impērijas dalībvalstu līdztiesību ar metropoli.
1927. 12. IV Čan Kaiši (1887–1975) valsts apvērsums Šanhajā.
1929. 24. X Ņujorkas fondu biržas krahs ievada pasaules ekonomisko krīzi (beidzas pēc 1933 ASV prezidenta F. Rūzvelta (1882–1945) veiktajiem *Jaunā kursa* pasākumiem).
1931. IV Revolūcija Spānijā.
1931. 18. IX Japāna sāk Mandžūrijas okupāciju.
1931. 11. XII Vestminsteres statūti pārveido Britu impēriju par Tautu Sadraudzību, tās ietvaros piešķirot vienlīdzību ar metropoli domīnējām Austrālijai, Kanādai, Jaunzēlandei un Dienvidāfrikas Savienībai (bēt ne Indijai).

1932. III	Japāna Mandžūrijas teritorijā izveido Mandžuko satelītvalsti.
1933. 30. I	Ā. Hitlers (1889–1945) kļūst par Vācijas kancleru un nodibina valstī fašistisku diktatūru.
1934. 30. VI	Ā. Hitlers likvidē triecienvienību augstāko vadību (<i>Garodunču nakts</i>).
1934. 1. XII	Ļeņingradā nogalina S. Kirovu, vienu no kompartijas līderiem. J. Staļins (1879–1953) to izmanto kā ieganstu un izvērš neierobežotu teroru, kas savu maksimumu sasniedz 1936–38. PSRS pārstāj būt tiesiska valsts.
1935. 13. I	Zāras iedzīvotāji referendumā izsakās par atkalpievienošanu Vācijai.
1935. 12. III	Persijā sākas reformas; no šī datuma valsts nosaukums ir Irāna.
1935. 2. V	PSRS un Francijas savstarpējās palīdzības līgums.
1935. 15. IX	Reihstāgs pieņem antisemītiskos Nirnbergas likumus Par pilsonību un Par vācu asiņu un goda aizsardzību.
1935. 3. X	Itālija sāk karu Etiopijā (beidzas 1936. 9. V ar Etiopijas aneksiju).
1936. 7. III	Vācija ievie karaspēku remilitarizētajā Reinas apgabalā.
1936. 18. VII	Ģen. F. Franko (1892–1975) uzsāk Spānijas pilsoņu karu pret likumīgo Tautas frontes valdību (beidzas 1939. 28. III ar Madrides krišanu).
1936. 25. X	Vācija un Itālija noslēdz līgumu par sadarbību (t.s. Romas–Berlīnes ass).
1936. 25. XI	Vācija un Japāna noslēdz Antikominternes paktu; 1937. 6. XI tam pievienojas Itālija, bet līdz 1941 beigām vēl 10 valstis.
1937. 26. IV	Vācu lidotāji barbariski bombardē Gerniku, nelielu basku pilsētiņu.
1937. 7. VII	Japāna sāk atklātu intervenci Ķīnā, krīt Pekina, Tjancziņa, XII – Nankina.
1937. 23. IX	Ķīnas komunistu un Čan Kaiši paziņojums par kopīgu cīņu pret japāņu iebrucējiem.
1938. 12. III	Austrijas anšluss (pievienošana Vācijai).
1938. VII	Sarkanās armijas izprovocēts militārs konflikts ar Japānu pie Hasana ezera (karadarbība pārtraukta 11. VIII).
1938. 29. un 30. IX	Vācijas, Itālijas, Francijas un Lielbritānijas vienošanās Minhenē par Čehoslovākijas sadalīšanu: Sudetus ieņem Vācija, dažas teritorijas arī Polija un Ungārija.
1938. 9. XI	Vācijā notiek vispārējs ebreju grautiņš (Kristāla nakts).
1939. 14. III	Ar Vācijas atbalstu izveidojas provāciska Slovākijas valsts.
1939. 15. III	Vācu karaspēks okupē Čehiju un izveido tajā Vācijas protektorātu.
1939. 22. III	Vācija okupē Mēmeles apgabalu (Lietuvas Klaipēdu).
1939. 7. IV	Itālija okupē Albāniju.
1939. 22. V	Vācija un Itālija noslēdz Tērauda paktu par militāro sadarbību.
1939. 2. VII	Pie Halhingolas PSRS un MTR bruņots konflikts ar Japānu (līdz 16. IX).
1939. 23. VIII	Maskavā parakstīts Molotova–Ribentropa pakts, kas Hitleram atraisa rokas Polijā; PSRS tiek atvēlētas Somija, Igaunija, Latvija, daļa Polijas un Besarābija.

1939. 1. IX Ar vācu armijas iebrukumu Polijā sākas Otrais Pasaules karš (līdz 1945).
1939. 3. IX Francija un Lielbritānija (domīnijas – līdz 10. IX) piesaka karu Vācijai.
1939. 17. IX PSRS iebrūk Polijā no austrumiem, iestājoties karā Vācijas pusē.
1939. 28. IX PSRS un Vācijas Līgums par draudzību un robežu precizē 23. VIII slepenos protokolus: padomju ietekmes zonā apmaiņā pret Ļubļinas apgabalu iekļauj Lietuvu.
1939. 28. IX Igaunija spiesta parakstīt Bāzu līgumu ar PSRS.
1939. 5. X Latvija spiesta parakstīt Bāzu līgumu ar PSRS.
1939. 10. X Lietuva spiesta parakstīt Bāzu līgumu ar PSRS.
1939. 11. X Maskavā izdota slepena Pavēle par deportācijas procedūru Lietuvā, Latvijā un Igaunijā; cita starpā tajā noteikts, ka lopu vagonā pārvadājami 25 cilvēki.
1939. 30. XI PSRS uzsāk Ziemas karu Somijā (ar 12. III miera līgumu Somija zaudē ~ desmito daļu teritorijas, taču saglabā valsts neatkarību un armiju).
1940. 30. III Japāņi Nankinā izveido okupētās Ķīnas daļas Van Cīņveja valdību.
1940. 9. IV Vācija okupē Dāniju un iebrūk Norvēģijā, kur cīņas turpinās līdz 10. VI.
1940. 10. V Vācija iebrūk Luksemburgā, Holandē (pretojas līdz 14. V) un Beļģijā (līdz 17. V).
1940. 14. V Vācu tanki pārrauj franču fronti pie Sedan; ceļš uz Parīzi ir vaļā.
1940. 21. V Vācu karaspēks atšķēl angļu ekspedīcijas korpusu un daļu franču armijas pie Dinkerkas; 24. V Hitlers pēkšņi dod pavēli uzbrukumu pārtraukt, kas ļauj angļiem laikā no 26. V līdz 4. VI evakuēt dzīvo spēku (Dinkerkas brīnums).
1940. 5. VI Vācu armija atjauno uzbrukumu Francijas ziemeļos virzienā uz Parīzi.
1940. 10. VI Itālija piesaka Francijai karu (pamiers 24. VI).
1940. 14. VI Vācu armija ieņem Parīzi.
1940. 14. VI Padomju spēcienesti sarīko asiņainu provokāciju Masļenku robežpunktā uz Latvijas robežas.
1940. 15. VI PSRS okupē Lietuvu.
1940. 17. VI PSRS okupē Latviju un Igauniju.
1940. 22. VI Vācija un Francija noslēdz pamieru; pēdējā zaudē lielāko daļu teritorijas.
1940. 28.–30. VI PSRS okupē Rumānijas daļu – Besarābiju un Ziemeļbukovinu; no tām 2. VIII izveido Moldāvijas padomju republiku.
1940. 1. VII Sākas itāļu ofensīva Ziemeļāfrikā.
1940. 14. un 15. VII Okupanti Baltijas valstīs rīko nedemokrātiskas vēlēšanas. Ievēlētie parlamenti likvidē šo valstu patstāvību un juridiski noformē to aneksiju PSRS.
1940. 1. VIII Ar vācu aviācijas masu uzlidojumiem sākas Kauja par Angliju (turpinās līdz 1941. 11. V – izrādās, ka ar uzlidojumiem vien cerēto pārsvaru gūt nav iespējams).

1940. 3.–6. VIII PSRS Augstākās Padomes 7. sesijā Baltijas valstis inkorporē PSRS.
1940. 13. IX Itālija no Lībijas iebrūk Ēģiptē.
1940. 27. IX Japāna pievienojas Tērauda paktam, kurš tādējādi pārtop par trīspusējo Berlīnes paktu; vēlāk tam pievienojas vēl 11 valstis.
1940. 28. X Itālija iebrūk Grieķijā, taču cieš sakāvi un 1941 lūdz Vācijas palīdzību.
1940. 9. XII Ēģiptē sākas angļu pretuzbrukums (līdz 1941. 6. II tie sakauj itāļus).
1940. 9. XII Vjetnamā sākas sacelšanās pret franču kolonizatoriem.
1941. 2. II Vācija anektē Luksemburgu.
1941. 11. II Lībijā itāļiem palīgā ierodas vācu Āfrikas korpuss E. Rommela vadībā.
1941. 30. III E. Rommels sāk uzbrukumu, kuru angļiem izdodas apturēt tikai rudenī.
1941. 5. IV PSRS un Dienvidslāvijas draudzības un neuzbrukšanas līgums.
1941. 6. IV Vācija iebrūk Balkānos – Dienvidslāvijā (kapitulē 17. IV) un Grieķijā (kapitulē 21. IV); sākas šo zemju partizānu karš pret iebrucējiem (līdz 1945. 15. V).
1941. 13. IV PSRS un Japāna Maskavā noslēdz neitralitātes līgumu (PSRS denonsē to 1945. 5. IV).
1941. 20. V Vācija izsēdina desantu un sagrābj Krētas salu.
1941. 27. V Angļu flote nogremdē vācu modernāko līniju kuģi Bismark.
1941. 14. VI Iedzīvotāju masveida deportācijas no okupēto Baltijas valstu teritorijām.
1941. 22. VI Vācija uzbrūk savai sabiedrotajai PSRS.
1941. 23.–29. VI Vēsturē lielākā tanku kauja Rovno–Luckas–Dubno–Brodu rajonā.
1941. 7. VII Vācu armija ieņem visu Latvijas teritoriju (24. VI – Daugavpili, 29. VI – Liepāju, 1. VII – Rīgu).
1941. 24.–27. VII Japāna sagrābj Indokīnu.
1941. 25. VIII Padomju un angļu karaspēks okupē Irānu.
1941. 30. IX Vācu karaspēks uzsāk kauju par Maskavu (līdz 1942. 20. IV).
1941. 27. XI No Etiopijas padzen itāļu okupantus.
1941. 5. XII Sākas Sarkanās armijas pretuzbrukums pie Maskavas, kura gaitā vācu armija tiek atsviesta par 100–200 km; līdz ar to sabrūk Hitlera zibenskara plāni pret PSRS.
1941. 7. XII Japāna sagrauj ASV Klusā okeāna floti Pērlhārboras līcī un iestājas Otrajā Pasaules karā, vienlaikus iebrūkot arī Honkongā, Malajā, Filipīnās, Taizemē u.c.
1942. 20. I Vanzē tiek pieņemts lēmums par ebreju jautājuma *galīgo risinājumu*.
1942. 15. II Japāna ieņem Singapūru, britu atbalsta punktu Dienvidausumāzijā (no sauszemes puses tas izrādās vāji nocietināts).
1942. 4.–7. VI ASV jūras spēki sakauj japāņu floti pie Midvejas un pārņem iniciatīvu Klusajā okeānā.
1942. 17. VII Sākas vācu uzbrukums Donas izliekumā un Priekškaukāzā, arī kauja pie Volgas, *Staļingradas kauja* (līdz 1943. 2. II).

1942. 7. VIII ASV un japāņu karaspēka kaujas par Gvadalkanalū (līdz 1943. 8. II).
1942. 23. X Ēģiptē sākas angļu pretuzbrukums pie Elalameinas, sakaujot itāļu un vācu karaspēku, kurš Maltā bāzētās angļu aviācijas darbības dēļ palicis praktiski bez apgādes.
1942. 19. XI Sākas Sarkanās armijas aptverošs pretuzbrukums pie Staļingradas; tam noslēdzoties, ielenkumā nonāk visa vācu 6. armija (kapitulē 1943. 2. II).
1942. 2. XII Čikāgā (ASV) E. Fermī (1901–54) iedarbina pasaulē pirmo kodolreaktoru.
1943. 13. I Vācijā izsludina *Totālo mobilizāciju*.
1943. 13. V Vācu *Āfrikas korpuss* un itāļu armijas atliekas kapitulē Ziemeļāfrikā.
1943. 5.–15. VII Pēdējais vācu karaspēka lieluzbrukums Austrumu frontē pie Kurskas.
1943. 12.–15. VII Apturējusi vācu Kurskas ofensīvu, Sarkanā armija pāriet uzbrukumā.
1943. 25. VII Itālijā krīt B. Musolīni diktatoriskais režīms.
1943. 8. IX Itālijas kapitulācija; tās ziemeļu un vidus daļu okupē vācu karaspēks.
1943. 20. XI ASV un japāņu karaspēka kaujas par Taravas atolu (līdz 23. XI).
1943. 28. XI Staļina, Rūzvelta un Čērčila tikšanās Teherānā (līdz 1. XII).
1944. 6. VI Sabiedrotie izceļas Normandijā un atklāj *Otro fronti*.
1944. 12. VI ASV un japāņu karaspēka kaujas par Saipanu (līdz 9. VII).
1944. 23. VI Sākas Sarkanās armijas uzbrukums Baltkrievijā (vairākos katlos ielenc un līdz 28. VIII pilnīgi sagrauj vācu armiju grupu *Centrs*).
1944. 3. VII Sarkanā armija ieņem Minsku.
1944. 13. VII Sarkanā armija ieņem Viļņu.
1944. 20. VII Neveiksmīgs atentāts pret Hitleru viņa pazemes mītnē Austrumprūsijā.
1944. 4. IX Pēc sakāvēm Karēlijā no kara izstājas Somija (pamiers noslēgts 19. IX)
1944. 22 IX Sarkanā armija ieņem Tallinu.
1944. 10. X Sarkanā armija sasniedz Baltijas jūru pie Palangas un Kurzemē atgriež vācu armiju grupu *Ziemeļi*; sākas cīņas t.s. *Kurzemes cietoksnī*.
1944. 13. X Sarkanā armija ieņem Rīgu.
1944. 24. 25. X ASV un japāņu flotes kauja Leites līcī; japāņi neizmanto iespēju iznīcināt amerikāņu desantu.
1944. 16. XII Vācu karaspēka uzbrukums Ardēnos un 1945. 1. I Elzasā (sākumā sekmīgs, bet 1945. 3. I sākas Sabiedroto pretuzbrukums, un 28. I vācu karaspēks atkāpjas izejas pozīcijās).
1945. 12. I Sarkanās armijas Vislas–Oderas operācija (līdz 3. II veic > 450 km).
1945. 4. II Rūzvelta, Čērčila un Staļina tikšanās Jaltā (līdz 11. II).
1945. 1. IV ASV un japāņu karaspēka kaujas par Okinavu (līdz 21. VI).
1945. 9. IV Sarkanā armija ieņem Kēnigsbergu (liet. Karalaučus).
1945. 16. IV Sarkanā armija sāk Berlīnes operāciju (pilsēta kapitulē 2. V).
1945. 25. IV Sarkanās armijas un ASV karavīri satiekas pie Elbes Torgau apkārtnē.

1945. 25. IV ANO dibināšanas konference Sanfrancisko (statūti pieņemti 26. VI).
1945. 8. V Vācijas pārstāvji Karlshorstā paraksta bezierunu kapitulācijas aktu.
1945. 15. V Dienvidslāvijā apklust pēdējās Otrā Pasaules kara kaujas Eiropā.
1945. 16. VII Alamogordo poligonā ASV uzsprižina pasaulē pirmo kodollādiņu.
1945. 17. VII Staļina, Trumena un Čērčila tikšanās Potsdamā (līdz 2. VIII).
1945. 6. un 9. VIII ASV atombombardē Japāņu pilsētas Hirosimu un Nagasaki.
1945. 8. VIII PSRS piesaka karu Japānai (uzbrukums sākas 9. VIII).
1945. 17. VIII Indonēzijas neatkarības proklamēšana.
1945. 2. IX Japāna paraksta kapitulācijas aktu. Otrais Pasaules karš ir beidzies.
1946. 18. VI Itāliju pasludina par republiku.
1946. 5. III Čērčila runa Fultonā, ko uzskata par *aukstā kara* pieteikumu.
1947. 5. VI ASV valsts sekretārs Dž. Māršals (1880–1959) izklāsta plānu karā cietušo zemju atjaunošanai (*Māršala plāns*).
1947. 14., 15. VIII Indijas, kā arī Pakistānas neatkarības proklamēšana.
1948. 14. V Izraēlas valsts proklamēšana.
1948. 15. V Sākas Izraēlas karš ar arābu valstīm (turpinās līdz 1949. VII).
1948. 24. VII Vācijas padomju zonas okupācijas pārvalde slēdz Potsdamas koridoru, izraisot Berlīnes krīzi (atkal atver 1949. 12. V).
1949. 25. III No PSRS okupētajām Baltijas valstīm deportē turīgos un vidējos zemniekus, lai likvidētu nacionālo partizānu kustības ekonomisko bāzi.
1949. 4. IV Ziemeļatlantijas līguma (NATO) parakstīšana Vašingtonā.
1949. 20. IX Vācijas Federatīvās Republikas (VFR) proklamēšana.
1949. 1. X Ķīnas Tautas Republikas (ĶTR) proklamēšana.
1949. 7. X Vācijas Demokrātiskās Republikas (VDR) proklamēšana.
1950. 25. VI Sākas Korejas karš (līdz 1953. 27. VII), kurā Dienvidkorejas pusē cīnās arī ASV un citas NATO valstis, bet Ziemeļkorejas pusē – Ķīna un PSRS (pēdējā – neoficiāli).
1953. 17. VI Strādnieku sacelšanās Berlīnē un dažās citās VDR pilsētās.
1953. 18. VI Ēģipti pasludina par republiku.
1954. 7. V Vjetnamā kapitulē pie Djenbenfu ielenktais franču garnizons.
1954. 14. IX Dienvidurālos Tockas poligonā notiek Padomju armijas kaujas mācības reālos kodolsprādziena apstākļos; ar staru slimību saslimst vismaz 45 000 karavīru.
1954. XI Alžīrijā sākas karš pret franču kolonizatoriem (1962. III Francija atzīst Alžīrijas neatkarību).
1955. 14. V Varšavā 8 Eiropas sociālistiskās valstis noslēdz līgumu par draudzību, sadarbību un savstarpējo palīdzību (*Varšavas līgums*).
1955. 13. IX PSRS nodibina diplomātiskās attiecības ar Rietumvāciju.
1956. 26. VII Ēģiptes prezidents G. Nasers (1918–70) paziņo par Suecas kanāla sabiedrības nacionalizēšanu.
1956. 23. X Tautas sacelšanās Ungārijā (līdz 4. XI apspiež *Varšavas līguma* valstu karaspēks).
1956. 30. X Izraēla ar Anglijas un Francijas atbalstu iebrūk Ēģiptē (agresija turpinās līdz 7. XI, Anglija un Francija izved karaspēku līdz 22. XII, Izraēla – līdz 1957. 8. III).

1957. 25. III Romā izveidota Eiropas ekonomiskā savienība (Kopējais tirgus).
1957. 4. X Pirmais Mākslīgais *Zemes pavadoņs* – PSRS, S. Koroļovs (1907–66).
- 1957 Avārija Čeļabinskas kodoldegvielas bagātināšanas rūpnīcā.
- 1960 Āfrikas gads: gada laikā šajā kontinentā neatkarību proklamē 17 valstis.
1960. 17. I Mekongas deltā notiek pirmās Dienvidvjetnamas partizānu akcijas.
1960. 1. V Virs Dienvidurāliem notriec ASV izlūklidmašīnu, ko pilotē H. Pauerss.
1960. 20. XII Izveidojas Dienvidvjetnamas Nacionālās atbrīvošanas fronte un sākas pilsoņu karš Vjetnamā; sākot ar 1962 tajā aizvien vairāk iesaistās ASV bruņotie spēki.
1961. 12. IV Cilvēka pirmais lidojums Kosmosā – PSRS, J. Gagarins (1934–68).
1961. 13. VIII VDR varas iestādes ieved robežkontroli Berlīnē – uzceļ Berlīnes sienu.
1962. V Novočerkaskas streikojošo strādnieku gājienu apšauda karaspēks, ir upuri.
1962. 22. X–21. XI Karību krīze sakarā ar to, ka PSRS ieved Kubā atomieročus.
1964. 4. VIII Pēc Tonkinas incidenta ASV sāk vērienīgu karadarbību visā Vjetnamā.
1966. 16. V Ķīnas KP CK Politbirojs pieņem lēmumu uzsākt Kultūras revolūciju (turpinās līdz 1976).
1967. 5. VI Izraēla uzsāk Sešu dienu karu ar arābu valstīm (līdz 10. VI).
1968. 27. VI Čehoslovākijā atceļ cenzūru un rehabilitē politnotiesātos – sākas Prāgas pavasaris (apspiež padomju karaspēks, 20. VIII iebrūkot Čehoslovākijā).
1969. 21. VII Pirmais cilvēks uz Mēness – ASV, N. Armstrongs.
1969. 13. VIII Bruņots padomju–ķīniešu robežkonflikts.
1971. 26. III Bangladešas (Austrumpakistānas) neatkarības proklamēšana.
1972. 5. IX Palestīniešu teroristi Minhenes olimpiskajā ciematā nogalina 11 Izraēlas sportistus.
1972. 29. IX Japānas un Ķīnas diplomātisko attiecību atjaunošana.
1973. 27. I Parīzes vienošanās, saskaņā ar to ASV izved karaspēku no Vjetnamas.
1973. 6. X Bruņots konflikts starp Izraēlu un Ēģipti ar Sīriju (līdz 23. X).
1975. 17. IV Kambodžā Sarkanie khmeri sagrābj varu un sāk genocīdu pret pašu tautu (līdz 1978. 25. XII, kad vjetnamieši ieiet Kambodžā un tos padzen).
1975. 1. V Ziemeļvjetnamas spēki ieņem Saigonu un 1976 apvieno abas valstis.
1975. 1. VIII Helsinku apspriedes Noslēguma akts par mieru un sadarbību Eiropā.
1978. 27. IV Militārs apvērsums Afganistānā.
1979. 16. I Revolūcija Irānā: šahs dodas emigrācijā, ajatolla Homeinī atgriežas no emigrācijas un kļūst par valsts augstāko vadītāju (1. II).
1979. 17. II Ķīniešu karaspēks iebrūk Vjetnamā (padzīts 16. III).
1979. 25. XII Padomju karaspēks (oficiāli 29. XII) sāk intervenci Afganistānā (izvests 1989. 15. II).

1980. 22. IX	Sākas Irākas–Irānas karš jeb 1. līča karš (turpinās līdz 1988).
1981. 8. VI	Izraēlas kara aviācija bombardē Irākas kodolreaktoru netālu no Bagdādes.
1982. 2. IV	Angļu–argentīniešu konflikts Folklendu salu dēļ (Argentīna 14. VI evakuē savu karaspēku).
1985. 11. III	Par PSKP ģenerālsekretāru ievēlēts M. Gorbačovs, kurš nespēj novērst PSRS sabrukumu, tomēr sekmīgi piedalās aukstā kara demontāžā.
1986. 26. IV	Kodolavārija Černobiļas AES 4. energoblokā.
1986. 18. XII	Studentu nemieri Alma–Atā – PSRS sabrukuma priekšvēstnesis.
1988	Sākas PSRS sairuma konflikti Dienvidosetijā, Kalnu Karabahā, Moldāvijā, Sumgaitā (armēņu grautiņš), Uzbekijā (turku–mečetīniešu grautiņš) u.c.
1989. 9. IV	Demonstrāciju Tbilisi izdzēnā karaspēks, ir upuri.
1989. 4. VI	Studentu nemierus Pekinā apspiež karaspēks, ir upuri.
1989. 10. VII	Kuzbasa ogļraču streiks; tiem pievienojas citu PSRS baseinu ogļrači.
1989. 9. XI	VDR atver robežas ar VFR un Rietumberlīni. <i>Berlīnes sienas</i> nojaukšana.
1990. 19. I	Nemieru apspiešanai Baku ievests karaspēks, ir upuri.
1990. 2. VIII	Ar Irākas iebrukumu sākas Kuveitas karš jeb 2. līča karš (līdz 28. II).
1990. 3. X	Vācijas atkalapvienošana.
1991. 12.–13. I	Naktī Viļņā PSRS karaspēks ieņem Televīzijas centra ēku, ir upuri.
1991. 17. I	ASV un arābu koalīcijas spēki sāk Kuveitas kara aktīvo fāzi.
1991. 20. I	Vakarā Rīgas OMON iebrūk Iekšlietu ministrijas ēkā, ir upuri.
1991. 11. II	Lietuvas neatkarības atjaunošana.
1991. 9. IV	Gruzijas neatkarības proklamēšana.
1991. 25. VI	Slovēnija, kā arī Horvātija izstājas no Dienvidslāvijas Federācijas; 27. VI Dienvidslāvijā sākas pilsoņu karš.
1991. 1. VII	Varšavas līguma denonsēšana.
1991. 19. VIII	Valsts apvērsuma mēģinājums PSRS, kas pātrina tās sabrukumu.
1991. 24. VIII	Komunistiskās partijas pašlikvidācija PSRS.
1991. 5. IX	PSRS Valsts padome atzīst Lietuvas, Latvijas un Igaunijas neatkarību.
1991. 27. X	Jaunievlētais Čēčenijas Valsts prezidents Dž. Dudajevs pasludina neatkarību.
1991. 8. XII	Belovežas gāršā Krievijas, Ukrainas un Baltkrievijas prezidenti paraksta vienošanos par Neatkarīgo valstu sadraudzības (NVS) izveidošanu PSRS vietā.
1992. 25. VII	Sākas gruzīnu–abhāzu konflikts.
1993. 26. II	Sprādziens Pasaules tirdzniecības centrā Manhetenā, ir upuri.
1993. 2. VII	Bruņots konflikts Abhāzijā (1. X gruzīnu karaspēks atstāj Abhāziju).
1993. 21. IX	Krievijas prezidents B. Jeļcins izsludina Valsts domes vēlēšanas.

1993. 4. X Krievijas valdības karaspēks triecienā ieņem AP ēku Maskavā, ir upuri.
- 1994 Afganistānā izvirzās kustība *Taliban*, kas gada laikā pakļauj lielāko daļu valsts.
1994. 12. XII Čečenijā sākas karadarbība.
1995. 1. I Krievijas karaspēks Čečenijā sāk uzbrukumu Groznijai.
1995. 14. VI Čečenu kaujinieku uzbrukums Budjonovskai.
1996. 7. VIII Čečenu kaujinieki atgūst Grozniju; Ustjmartanas miera līgums.
1996. 17. XII Limā (Peru) revolucionārās kustības "Tupaks Amaru" kaujinieki sagrābj Japānas vēstniecību ar > 370 ķīlniekiem (krīze ilgst vairāk nekā 4 mēnešus).
- 1997 ASV gaisa triecieni Dienvidslāvijā.
- 1997 Honkongas nodošana Ķīnai.

Mūsdienas

1995. 19. IV Oklahomā (ASV) bij. seržants T. Makvejs, kristiešu fundamentālists un Dienvidu separātists, uzspridzina federālās pārvaldes ēku; bojā iet 168 cilvēki, t.sk. 19 bērni.
- 1999 Džihada sākums Tuvajos Austrumos.
- 1999 ASV Kosovas kampaņa Dienvidslāvijā.
2001. 11. IX Terora akti ASV; sagrauti Tirdzniecības centra debesskrāpji Manhetenā un daļēji Pentagona ēka; bojā iet ~3230 cilvēku.
2001. 7. XII ASV sāk pretterorisma karu Afganistānā, lai gāztu *Taliban* režīmu.
2002. 1. I Vairums ES valstu pāriet uz vienotu Eiropas valūtu *eiro* (izņemot Dāniju, Lielbritāniju un Zviedriju).
2002. 25 X Ķīlnieku krīze Maskavā: *Nord-Ost* koncertzālē čečenu teroristi saņem gūstā >860 skatītājus; atbrīvoti ar paralizējošās gāzes palīdzību, kas izraisīja upurus.
2002. 21. XI Prāgas konference par NATO paplašināšanos nolemj uzaicināt Bulgāriju, Igauniju, Latviju, Lietuvu, Rumāniju, Slovākiju un Slovēniju sākt iestāšanās sarunas.
2002. 13. XII Kopenhāgenas konference par ES paplašināšanos slēdz iestāšanās sarunu visas sadaļas un nolemj uzņemt 10 kandidātvalstis par pilntiesīgām locekļēm no 2004. 1. V.
2003. 20. III ASV un Lielbritānija sāk karadarbību Irākā, lai gāztu S. Huseina režīmu (9. IV Bagdāde izrādās pamesta).
2004. 11. III Islāma teroristu sarīkota sprādzienu sērija Madridē pienākušajos vilcienos (10 sprādzienos bojā iet gandrīz 200 cilvēku).
2004. 29. III NATO tiek uzņemtas septiņas jaunas dalībvalstis, arī Latvija.

SATURS

- 5 Kādi karogi plīvojuši uz Rīgas kuģiem?
- 6 Kā būvēja Rīgas vaļņus?
- 8 Kādi bija Rīgas vaļņi un bastioni?
- 10 Kā Lielais Kristaps ienāca Rīgā?
- 11 Kā Rīga tika pievienota Krievijai?
- 15 Kādi klosteri bija viduslaiku Rīgā?
- 17 Kādu zīmogu lietoja Rīgas rāte pēc 1330. gada?
- 18 Kāds 16. gadsimta notikums attēlots Doma vitrāžā?
- 20 Kurā gadā Rīgu pirmoreiz apmeklēja kronēta persona?
- 21 Kas dziedāja Latvijas valsts himnu 1918. gada 18. novembrī?
- 24 Kas notika Doma laukumā 1943. gada 13. novembrī?
- 26 Par ko liecina atradumi senās Rīgas ostā?
- 30 Kādas bija Rīgas ģildes?
- 33 Kādi latviešu amati bija senajā Rīgā?
- 35 Vai senajā Latvijā bija karaļi?
- 37 Kas bija Nameisis?
- 38 Kas redzams Reiterna nama fasādē?
- 39 Kas Latvijā ir tikai Rīgā, Daugavpilī un Liepājā?
- 41 Vai Jersikai un Konstantinopolei ir kas kopīgs?
- 43 Kas bija Valters fon Pletenbergs?
- 44 Kas bija Viestarta karaļvalsts?
- 46 Kas bija Tālava?
- 48 Vai Durbes kauja bija lielākā 13. gadsimta kauja Austrumbaltijā?
- 51 Ko latviešu tautas labā darījis Garlībs Merķelis?
- 54 Kas bija Latvijas kara flotes flagmanis?

- 55 Kāds liktenis bija Latvijas zemūdenēm?
56 Vai Latvija spēja pretoties krievu okupācijai?
61 Kas ir Litenes tragēdija?
65 Kas cīnījās Mores kaujā?
67 Kas bija Pārdaugavas hercogiste?
68 Kādēļ hercogam Jēkabam neizdevās kolonizēt Austrāliju?
70 Vai Nostradama pareģojumiem ir kāda saistība ar Latviju?
72 Kāda bija latviešu strēlnieku loma cīņās pret Judeņiču?
75 Trīs ģenerāli latgalieši - Latgales pirmās atmodas atbalstītāji
77 Kāpēc J. Vācieti nometa no Sarkanās armijas virspavēlnieka amata?
79 Kādi administratīvie novadi ir bijuši Latvijā?
80 Cik ordeņu bija nodibināts Kurzemes hercogistē?
82 Kad izbūvēja taisnu ceļu no Rīgas uz Jelgavu?
84 Kurš latgalietis kalpoja cara galmā?
86 Vai Saule un Mēness bija seno latviešu dievības?
90 Vai Latvijā bijis zirga kults?
94 Kādas bija sendienu rotas?
98 Kad Latvija zaudēja Roņu salu?
100 Cik iedzīvotāju bija Kurzemes un Zemgales hercogistē?
102 Kas saglabājies no senā Melngalvju nama?
104 Kas ir Mencendorfa nams?
106 Vai zināt, ka pasaules vislielākā vecticībnieku baznīca atrodas Rīgā?
107 Kā rīdzinieki atzīmēja savas pilsētas 700. gadadienu?
109 Kam celsim pieminekli?
113 Kādi trauki un sadzīves priekšmeti lietoti senajā Rīgā?
114 Vai rīdzinieki apgērba ievēroja greznības noteikumus?
116 Kas bija Kristaps Morbergs?

- 117 Kas tie par akmeņiem pie senākā no "Trim brāļiem"?
119 Kāds sakars melngalvjiem ar melno galvu?
120 Kā tapa pirmā bērnu slimnīca Latvijā?
123 Kas bija pirmais latviešu ārsts ģenerālis?
126 Ko pauž latīņu teksti Rīgas ēku fasādēs?
128 Kā Daugavpils pārcēlās tuvāk Rīgai?
129 Kas bija Kārlis Irbītis?
133 Vai Latvija būvētas lidmašīnas?
135 Kad Rīga parādījās automobiļi?
137 Kura karaliene dejoja lauku kāzās?
139 Kuru blūzu gribēja pārvērst par maršu?
140 Kad dibināts skolotāju seminārs Vidzemē?
143 Kas bija pirmais izcilākais latviešu soļotājs?
147 Kas bija "Skaistā Dieva pasaule Ķeizarmežs"?
154 Ko Anna Kerna darīja Rīgā?
156 Cik grāmatu sarakstīja Aīda Niedra?
158 Kurš latvietis filmējis gan Ļeņinu, gan Hitleru?
162 Cik reižu uzstādīts Latgales atbrīvošanas pieminēklis?
164 Aspazija par Raini
172 Par ko stāsta pieminēklis Ķemeros?
175 Baumaņu Kārlis
178 Kurš baleta mākslinieks Rīgai nebija vajadzīgs?
179 Kas zināms par Rīgas cikāžu faunu?
181 Vai Daugava mīt jūras dzīvnieki?
183 "Zaļie plankumi" Vecrīgas kartē
185 Kurš skvērs Vecrīga pieder nesenai pagātnei?
186 Vai zinām Latvijas diženākos avotus?

- 189 Kādēļ kaķis vienmēr nokrīt uz kājām?
190 Kā cēlies Skanaiskalns un tā atbalss?
191 Kāpēc dažiem kokiem rudenī nenobirst lapas?
193 Cik sēņu sugu ir atrasts Latvijā?
195 Vai no sēnēm var iegūt tinti?
197 Kas ir lielākā Latvijas sēne?
200 Vai sēnes var lasīt arī ziemā?
201 Kas ir vējslotas?
203 Kas Latvija ir lielākais dzīvnieks?
204 Kā lācis cēlies?
205 Kas ir mazākais, bet negantākais plēsējs?
206 Vai Latvija ir redzama ziemeļblāzma?
207 Vai Latvija aug koks, zem kura indiāņi kūpināja miera pīpi?
208 Cik ilgi zied liepas?
209 Kā muzicē sienāži un sisēņi?
211 Kas medī zirnekļus?
214 Kas ir mūsu mežu karaliene?
218 Kura rezervāta teritorijā kādreiz dzīvoja Vecais Taizels?
221 Kāds izskatās papardes zieds?
222 Vai paleolīta cilvēka ala Latvijā?
225 Vai vēl var atrast nezināmus dižakmeņus?
227 Kādus noslēpumus glabā Svētmeitas akmens?
229 Kādu sugu kaijas ligzdo Latvijā?
231 Vai vecākais akmenī iekaltais gadskaitlis neslēpj mīklu?
232 Kāpēc purvā sāk sāpēt galva?
234 Cik daudz ķērpju ir Latvijā?
235 Kuri putni pavasaros nevis dzied, bet sit bungas?
239 Cilvēces attīstības hronoloģija

IEPAZĪSIM LATVIJU III

Maketētāja Sintija Lase

Formāts 70x90/16. 17,6 iespiedl.
17,6 uzsk. iespiedl. Ofsetspiedums
SIA "Izdevniecība Aplis", Kr. Barona ielā 88,
Rīga, LV-1001

ROTA
TIPOGRĀFIJA

IEPAZĪSĪM LATVIJĀ

Latvijas Republikas Valsts prezidents

Valsts prezidents Valdis Krīštophs

Valsts prezidents Valdis Krīštophs

Valsts prezidents Valdis Krīštophs

Valsts prezidents Valdis Krīštophs

Valsts prezidents
Valdis Krīštophs

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308135777

OBLIGĀTAIS EKSEPLĀRS

4
7/1 —

Iepazīsim Latviju

Kā būvēja Rīgas vaļņus?

Vai senajā Latvijā bija karaļi?

Kas bija Nameisis?

Kas notika Doma laukumā 1943. gada 13. novembrī?

Kādēļ hercogam Jēkabam neizdevās kolonizēt Austrāliju?

Kas ir Mencendorfa nams?

Kurš latvietis filmējās gan Ļeņinu, gan Hitleru?

Kurš baleta mākslinieks Rīgai nebija vajadzīgs?

Vai Daugava mīt jūras dzīvnieki?

Vai Latvija ir redzama ziemeļblāzma?

Cik ilgi zied liepas?

Kuri putni pavasaros nevis dzied, bet sit bungas?

ISBN 9984-10-213-0

9 789984 102139